๑๐๐ ปี
หอสมุดแห่งชาติ

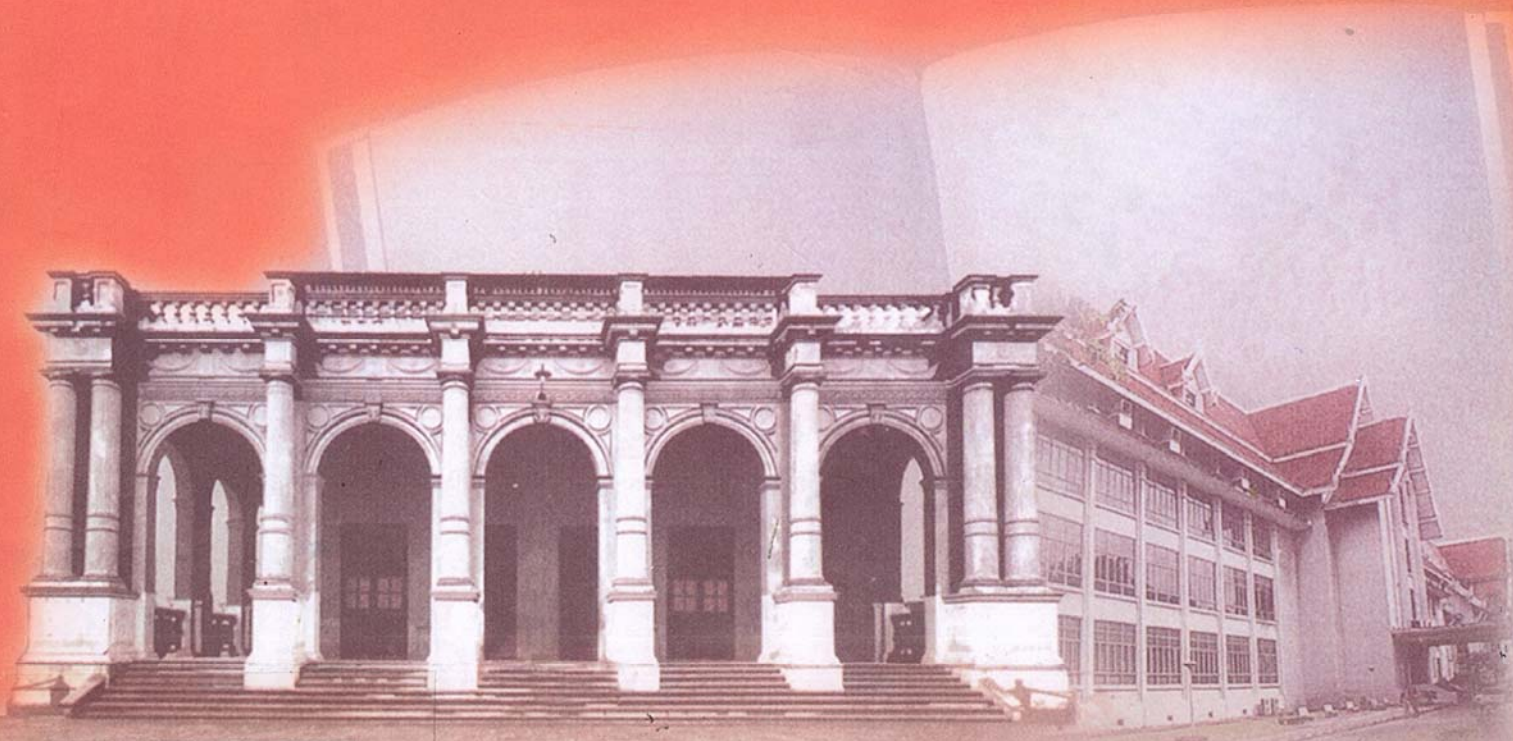

027.5593
ส691น

กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
กาญจนบุรี

หอสมุดแห่งชาติ
20 พ.ย. 2558
กรมศิลปากร

๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติ

สำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พุทธศักราช ๒๕๔๘

๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติ
สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑. พุทธศักราช ๒๕๔๘ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
สำนักหอสมุดแห่งชาติ
๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติ . ...กรุงเทพ ฯ : สำนัก, ๒๕๔๘.
๒๔๐ หน้า .
I. ชื่อเรื่อง.
๐๒๗.๕๕๙๓
ISBN...974-7912-89-9

ที่ปรึกษา
นายอารักษ์ สังหิตกุล อธิบดีกรมศิลปากร
นางสมศรี เอี่ยมธรรม รองอธิบดีกรมศิลปากร
นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
นายสุเทพ วิริยะบุศย์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านช่างศิลปกรรม ; ช่างศิลป์ไทย

ประธานคณะบรรณาธิการ
นางสาวอรพินท์ ลิ่มสกุล ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ

คณะบรรณาธิการ
นายประจักษ์ วัฒนานุสิทธ์ นางสาวเสาวนิต ยโสธร
นางวิลาวัลย์ ทรัพย์พันแสน นางสาววรัจฉรา บุญยพันธุ์
นางผาสุข วิชัยกุล นางดารณี ธีมหัทธโนดม
นางสาวจันทนา หล่อวิทยา นางสาวลำดวน เทียรฆนิธิกุล
นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์ นายพิสนธ์ วัฒนพันธุ์
นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นางสาวกนกอร ศักดาเดช
นางอัมพร วงศ์ทางสวัสดิ์ นางพูนผล อรุณรักถาวร
นางสาววันศิริ เลิศภิรมย์ลักษณ์ นางนงราม อภิรักษ์

ภาพประกอบ
นางจันทร์ฉาย ประพันธ์พจน์ นางสาวสุประวีณ์ นงค์สูงเนิน
นายบุญศักดิ์ ปัญจสุนทร นางสาวคนธรส โชติช่วงสถาพร

ออกแบบปก
นางสาวศุภรางค์ ดวงแก้ว

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ดอกเบี้ย ๑๐๓๒/๒๐๕-๒๐๘ ซ.ร่วมศิริมิตร แขวงลาดยาว เขตจตุจักร
กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๒๗๒-๑๑๖๙-๗๒ โทรสาร ๐-๒๒๗๒-๑๑๗๓

เลขหมู่ จก
๐๒๙.๕๕๙๓
เลขหมู่ ส ๖๙๑ ๒
๐๑๑๒๕๖

คำนำ

หอสมุดแห่งชาติ เป็นแหล่งเรียนรู้ตามอัธยาศัยแห่งมหาชนทั้งชาวไทยและสากล ถือกำเนิดมาจากพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่วันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ นับรวมเวลาถึงปัจจุบัน หอสมุดแห่งชาติมีอายุยืนยาวมาถึง ๑๐๐ ปี

การจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก ๑๐๐ ปี หอสมุดแห่งชาติในครั้งนี้ จึงเป็นการบอกเล่าถ่ายทอดประวัติศาสตร์ บทบาทหน้าที่และภารกิจของหอสมุดแห่งชาติตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทั้งยังเป็นการประมวลเหตุการณ์เกี่ยวกับการดำเนินงานตามภาระหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติและพัฒนาการไว้เป็นหลักฐาน เนื้อหาของหนังสือที่ระลึกเล่มนี้จึงกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของหอสมุดแห่งชาติ ของชิ้นเอกในหอสมุดแห่งชาติอันเนื่องมาจากพระราชดำริในบูรพมหากษัตราธิราชผู้ก่อตั้ง และพัฒนาหอสมุดแห่งชาติ รวมถึงปณิธานของประชาชนที่มีต่อหอสมุดแห่งชาติด้วย นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภารกิจและหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบันตลอดจนส่วนราชการของหอสมุดแห่งชาติ พร้อมทั้งแสดงการดำเนินงานตามภาระหน้าที่โดยสรุป และรวบรวมผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติในอดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นยังแสดงภาพความทรงจำที่เกี่ยวกับกิจกรรมที่น่าประทับใจตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา และเพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่เป็นประโยนช์แก่การศึกษาค้นคว้าอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน จึงได้คัดเลือกเรื่องที่เคยจัดพิมพ์ในหนังสือรายงานผลการปฏิบัติงานประจำปีของหอสมุดแห่งชาติ ตลอดจนรวมระเบียบการใช้บริการหอสมุดแห่งชาติและรายชื่อหนังสือที่หอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว มาพิมพ์รวมไว้ในภาคผนวก

ในโอกาสแห่งการสถาปนาหอสมุดแห่งชาติ ครบ ๑ ศตวรรษ นับเป็นมหามงคลสมัยของหน่วยงานที่สามารถสืบทอดภารกิจมาได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน เป็นโอกาสให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานได้มองย้อนหลังด้วยความภาคภูมิใจในเกียรติภูมิและกิจกรรมที่ผ่านมา งานของหอสมุดแห่งชาติสำเร็จได้ด้วยความร่วมมือร่วมใจของบุคลากรทุกคน ทุกกลุ่ม ตลอดจนแรงสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐบาล องค์กรและประชาชน ดังนั้นความเข้าใจ และความร่วมมือกันจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะดำเนินงานให้พัฒนาก้าวหน้าต่อไป หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นสื่อกลางที่ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและเห็นความสำคัญของหอสมุดแห่งชาติและพร้อมจะช่วยกันสนับสนุนสร้างสรรค์การพัฒนาหอสมุดแห่งชาติให้เจริญ วัฒนาถาวร ก้าวหน้าทัดเทียมหอสมุดแห่งชาตินานาอารยประเทศสืบไป

(นายอารักษ์ สังหิตกุล)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักหอสมุดแห่งชาติ
มิถุนายน ๒๕๔๗

สารบาญ

	หน้า
คำนำ	๕
สารบาญ	๗
๑๐๐ ปี แห่งการสถาปนาหอสมุดแห่งชาติ (๒๔๔๘- ๒๕๔๘) จากหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ถึง สำนักหอสมุดแห่งชาติ	
ของชิ้นเอกอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และปณิธานเพื่อชาติ	๑๓
ภารกิจและหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติ	๓๑
แผนภูมิโครงสร้างและอัตรากำลังของหอสมุดแห่งชาติ	๓๓
- อัตรากำลังปัจจุบันของหอสมุดแห่งชาติ	๓๖
ส่วนราชการในปัจจุบันและการดำเนินงาน	๓๗
- ฝ่ายบริหารงานทั่วไป	๓๙
- กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด	๔๑
- กลุ่มบริการค้นคว้าอ้างอิง	๕๓
- กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก	๖๖
- กลุ่มโสตทัศนวัสดุ	๗๑
- ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด	๗๙
- กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุด	๙๕
- หอสมุดแห่งชาติสาขา ๑๗ แห่ง	๙๗

	หน้า
ผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน	๑๒๕
บันทึกแห่งความทรงจำ	๑๓๑
บรรณานุกรม	๑๔๙
ภาคผนวก	๑๕๑
- หอสมุดแห่งชาติ ๑๐๐ ปี : เหลียวหลัง มองข้างหน้า	๑๕๓
- หอสมุดแห่งชาติในอดีต (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๗๐)	๑๕๕
- กำเนิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร	๑๕๕
- หอพระมณเฑียรธรรม	๑๕๖
- พระไตรปิฎกฉบับหลวง	๑๕๖
- หอพระสมุดวชิรญาณ	๑๖๓
- หอพุทธสาสนสังคหะ	๑๗๖
- การดำเนินงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร	๑๘๑
- การจัดทำบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ	๒๐๙
- โครงการบรรณานุกรมแห่งชาติ	๒๑๕
- ห้องพระมงกุฎเกล้าฯ กับหนังสือหายาก	๒๑๙
- ระเบียบการให้บริการในหอสมุดแห่งชาติ	๒๒๗
- รายชื่อสิ่งพิมพ์ที่หอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์	๒๔๒

๑๐๐ ปีแห่งการสถาปนาหอสมุดแห่งชาติ *

หอสมุดแห่งชาติ เป็นแหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรม ซึ่งได้รวบรวมรักษาและอนุรักษ์มรดก ทรัพย์สินทางปัญญา ที่คนในชาติสร้างสรรค์ในรูปของเอกสารลายลักษณ์อักษร คือต้นฉบับหนังสือตัวเขียน ได้แก่ จารึก คัมภีร์ใบลาน หนังสือสมุดไทย รวมทั้งหนังสือตัวพิมพ์ ได้แก่ หนังสือ วารสาร สื่อโสตสารสนเทศ และสื่อโสตทัศนวัสดุต่างๆ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังเป็นองค์กรหนึ่งทำหน้าที่ให้บริการความรู้และข่าวสารแก่คนในชาติ ด้วยเหตุนี้หอสมุดแห่งชาติ จึงมีสถานภาพเป็นสถานศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษา ตามอัธยาศัยต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นสถานที่มีทรัพยากรห้องสมุดให้บริการการอ่าน ศึกษาค้นคว้ามากกว่าล้านรายการ โดยให้บริการแก่ผู้ใช้ทุกระดับตั้งแต่นักเรียน นักศึกษา นักวิจัย ภิกษุ สามเณร ประชาชนทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และยังได้ขยายการบริการ โดยเพิ่มสาขาหอสมุดแห่งชาติ ออกไปในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคด้วย

กิจการของหอสมุดแห่งชาติมีรากฐานสืบเนื่องมาจากพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงริเริ่มก่อตั้งหอพระสมุดวชิรญาณขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๔ ครั้นถึงวันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมหอพระสมุดวชิรญาณกับหอพระมณเฑียรธรรม และหอพุทธศาสนลังคหะ จัดเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้วพระราชทาน นามว่า “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” มีสถานที่ตั้งอยู่ ณ ตึกศาลาสหทัยสมาคมในพระบรมมหาราชวัง

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครอยู่ในพระบรมมหาราชวังสืบมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้วทรงพระราชปรารภ ถึงการงานซึ่งยังค้างมาแต่รัชกาลก่อน มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนา การทั้งปวงให้เสด็จสมดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถฯ ทรงพระราชดำริว่าตึกใหญ่ริมถนนหน้าพระธาตุ ซึ่งเรียกกันว่า “ตึกถาวรวัตถุ” นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น แต่การค้างมาช้านาน ถ้าสร้างขึ้นให้สำเร็จจะเป็นสง่าแก่พระนคร เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศและสมควรเป็นที่ทำราชการสำคัญได้แห่งหนึ่ง ทรงระลึกถึงหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งได้ทรงพระราชอุตสาหะจัดการมาแต่แรกตั้ง ที่ยังขาดสถานที่อันสมควรอยู่นั้น ทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นสิ่งสำคัญควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุนั้นต่อมาจนแล้วเสร็จและโปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจึงย้ายออกมาอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุ ริมถนนหน้าพระธาตุ หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๙

---

* เรียบเรียงโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณของกรมศิลปากร

กิจการของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ ได้มีการรวบรวมหนังสืออันมีค่าเป็นอย่างยิ่งของชาติไทย รวมทั้งสมบัติทางวัฒนธรรมอื่นๆ ไว้ได้จำนวนมาก และยังได้วางรากฐานการจัดห้องสมุดตามมาตรฐานสากลหลายประการ เช่น เริ่มการจัดหมู่หนังสือ เริ่มทำบัตรรายการค้นหนังสือ เริ่มทำบรรณานุกรม ได้ทำสิ่งที่เพิ่มพูนมรดกทางวรรณกรรมของไทยไว้อย่างมหาศาล คือการจัดพิมพ์หนังสือมีค่าต่างๆ จำนวนมาก ได้วางระบบการบริหารห้องสมุดอย่างถูกต้อง คือมีคณะกรรมการหอพระสมุดฯ เป็นผู้กำหนดนโยบายและบริหารงาน จัดหาพนักงานที่มีคุณวุฒิ

จนถึงพุทธศักราช ๒๔๖๙ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสืออันเป็นสมบัติส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร และโปรดเกล้าฯ ให้แยกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครออกเป็น ๒ หอ คือ หอพระสมุดวชิราวุธ ตั้งอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุเช่นเดิม ให้เป็นที่เก็บหนังสือฉบับพิมพ์ และหอพระสมุดวชิรญาณให้ใช้สถานที่พระที่นั่งศิวโมกขพิมานในบริเวณพระราชวังบวรสถานมงคล ให้เป็นที่เก็บหนังสือตัวเขียน และโปรดเกล้าฯ ให้เรียกรวมหอพระสมุดทั้ง ๒ ว่า “หอพระสมุดสำหรับพระนคร” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดหอพระสมุดวชิราวุธ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๘ และเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดหอพระสมุดวชิรญาณที่จัดใหม่ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสำหรับพระนครเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๙

ในพุทธศักราช ๒๔๗๖ รัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้น และมีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการ เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖ กำหนดให้หอพระสมุดสำหรับพระนครมีฐานะเป็นกองหนึ่งในกรมศิลปากร เรียกว่า “กองหอสมุด” และเปลี่ยนชื่อจากหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็น “หอสมุดแห่งชาติ” มีแผนกขึ้นในกองหอสมุด ๒ แผนกคือ “แผนกบรรณารักษ์ และแผนกบันทึกเหตุการณ์”

ต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๘๑ ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่ กองหอสมุดหายไปคงมีแต่กองวรรณคดี ซึ่งแบ่งออกเป็นแผนกต่างๆ คือแผนกกลาง แผนกหอวชิราวุธ แผนกหอชิรญาณ และแผนกสาขาหอสมุด ระหว่างนี้ได้มีการเปิดสาขาหอสมุดแห่งชาติขึ้นตามจังหวัดต่างๆ จนปรากฏว่า ในพุทธศักราช ๒๔๘๕ มีสาขาหอสมุดแห่งชาติ ถึง ๔๕ แห่ง และในพุทธศักราช ๒๔๘๕ นี้เอง ได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม มีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการ ในกองวรรณคดีแผนกกลางให้เป็นแผนกค้นคว้า แผนกสาขาหอสมุด เปลี่ยนเป็นแผนกบันทึกเหตุการณ์

ในพุทธศักราช ๒๔๙๐ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงมอบหนังสือต้นฉบับเอกสารและเครื่องใช้ส่วนพระองค์หลายอย่างของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้แก่ ส่วนราชการหอสมุด โดยสร้างตึกขึ้นอีกหลังหนึ่งในบริเวณหอสมุดแห่งชาติเป็นที่เก็บรักษาและบริการศึกษาค้นคว้า โดยให้ชื่อตึกหอสมุดใหม่ว่า “หอสมุดดำรงราชานุภาพ” ต่อมากิจการของหอสมุดเจริญก้าวหน้าขึ้นมาก ตึกหอสมุดดำรงฯ จึงดูคับแคบไม่สามารถขยายการบริการออกไปได้เพียงพอกับความต้องการของผู้ใช้บริการ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล จึงทรง

แบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งในบริเวณวังวรดิศ ถนนหลานหลวง ให้สร้างอาคารหอสมุดดำรงราชานุภาพขึ้นใหม่ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอาคารเมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒

อนึ่งเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๕ รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม โดยตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น และโอนกรมศิลปากรจากสำนักนายกรัฐมนตรีไปสังกัดอยู่ในกระทรวงวัฒนธรรม ตามพระราชบัญญัตินี้ ปรากฏว่ากองวรรณคดี ได้เปลี่ยนชื่อเป็น กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ มีแผนกต่างๆ คือ แผนกค้นคว้า แผนกแปล แผนกเรียบเรียง แผนกหอวชิราวุธ แผนกหอวชิรญาณ แผนกหอดำรงราชานุภาพ และหอสมุดสาขา

วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๔ ได้มีพระราชบัญญัติปรับปรุงส่วนราชการในกรมศิลปากรใหม่ โดยได้ตั้งกองหอสมุดแห่งชาติขึ้น ในกองนี้มี ๓ แผนก คือแผนกหอสมุด แผนกหนังสือตัวพิมพ์ และแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก

นับจากอดีตตั้งแต่วันก่อกำเนิดหอสมุดแห่งชาติขึ้น จนถึง พุทธศักราช ๒๕๐๔ จะเห็นได้ว่า สถานภาพของหอสมุดแห่งชาติมีลักษณะการบริหารและการพัฒนาที่ผิดแปลกจากหน่วยงานอื่นๆ คือมีทั้งการลดสถานภาพและการพัฒนาสถานภาพสูงๆ ต่ำๆ บางครั้งมีฐานะเทียบเท่ากรมบางครั้งลดลงเป็นแผนก แล้วก็พัฒนาขึ้นเป็นกองอีก อย่างไรก็ดีหอสมุดแห่งชาติก็มิได้หยุดอยู่กับที่ยังคงมีการพัฒนางานขึ้นโดยลำดับ ผู้ใช้บริการก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น จนกระทั่งรัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญและตระหนักว่า อาคารหอสมุดแห่งชาติ เดิมที่ตึกถาวรวัตถุนั้น สถานที่คับแคบขยายไม่ออก การจะปรับปรุงให้ถูกต้องตามหลักวิชาก็ทำไม่ได้ จึงได้ดำเนินการสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติหลังใหม่ขึ้นที่บริเวณท่าวาสุกรี ถนนสามเสน โดยวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖ เมื่อการดำเนินงานก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติเสร็จเรียบร้อยก็เคลื่อนย้ายหนังสือและอุปกรณ์ต่างๆ ไปจัด ณ อาคารใหม่ ที่ท่าวาสุกรีจนสำเร็จ และได้มีพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

ส่วนอาคารหอพระสมุดวชิราวุธ หรือตึกถาวรวัตถุ ณ ถนนหน้าพระธาตุได้จัดเป็นที่เก็บรักษาและให้บริการศิลาจารึก กับตู้ไทยโบราณ คือตู้ทองลายรดน้ำหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ตู้พระธรรม ซึ่งเดิมเคยใช้เป็นตู้เก็บหนังสือของหอพระสมุดสำหรับพระนคร และอีกส่วนหนึ่ง เป็นสถานที่เก็บหนังสือคลังพิสูจน์ คือหนังสือซึ่งได้รับตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ หอสมุดแห่งชาติได้แยกเก็บหนังสือส่วนนี้ไว้บริการเพื่อเป็นเอกสารใช้อ้างอิงในศาลเท่านั้น

เนื่องจากงานของหอสมุดแห่งชาติ มีการพัฒนาทั้งทางด้านวิชาการ การบริการ การบริหารทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และงานโครงการระหว่างประเทศมากขึ้นเป็นลำดับตลอดมา จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาและปรับปรุงส่วนราชการใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับงานที่กำลังขยายและพัฒนาออกไป โดยในพุทธศักราช ๒๕๑๘ ได้จัดส่วนราชการหอสมุดแห่งชาติออกเป็น ๑๐ งาน และ ๒ โครงการ นอกจากนั้นยังได้ก่อสร้างอาคารหอพระสมุดวชิรญาณ ขึ้นใหม่ในบริเวณเดียวกับหอสมุดแห่งชาติ ที่ท่าวาสุกรี ถนนสามเสน โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสวาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก ทรงเป็นประธาน ในพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ ใช้ชื่ออาคารว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” สำหรับ

ใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาศิลาจารึกและตู้ไทยโบราณ ซึ่งเดิมเก็บอยู่ที่หอพระสมุดวชิราวุธ เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับอักษรภาษาโบราณ รวมทั้งเรื่องราวที่อยู่ในจารึกกับให้เป็นแหล่งรวบรวมรูปแบบ และวิวัฒนาการของลายไทย งานวิจิตรศิลป์ ซึ่งปรากฏอยู่ที่ตู้ทองลายรดน้ำ

ในพุทธศักราช ๒๕๒๐ รัฐบาลได้สร้างอาคารขึ้นอีกทางด้านเหนือของอาคารหอสมุดแห่งชาติที่ท่าวาสุกรี ถนนสามเสน ให้ชื่อว่าหอวชิราวุธานุสรณ์ เป็นถาวรวัตถุเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เป็นที่เก็บรวบรวมรักษาบทพระราชนิพนธ์และจัดแสดงพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ “พระบรมราชประทรรศนีย์” เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และประชาชนชาวไทย ในวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๔ ซึ่งเป็นวันพระบรมราชสมภพ ครบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดอาคารหอวชิราวุธานุสรณ์

ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๒๒ ได้จัดส่วนหนึ่งของหอพระสมุดวชิราวุธ คือตึกถาวรวัตถุ ที่สนามหลวง ให้เป็นศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยได้รับมอบหนังสือและสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์จากทายาทของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินทรงทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

ในพุทธศักราช ๒๕๒๖ ได้ขยายอาคารหอสมุดแห่งชาติออกไปอีก เป็นอาคาร ๒ ชั้น ต่อออกไปทางด้านหลังอาคารใหญ่ ให้เป็นส่วนบริการเพิ่มเติม ประกอบพิธีเปิดเมื่อ วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๘ เรียกว่า อาคาร ๓

ในพุทธศักราช ๒๕๓๓ ได้สร้างอาคารหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชขึ้นในบริเวณหอสมุดแห่งชาติ ริมถนนสามเสน ใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาเอกสารประชามติในการถวายพระราชสมัญญานาม “มหาราช” แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และเก็บรวบรวมหนังสือเอกสารอื่นๆ รวมทั้งโสตทัศนวัสดุต่างๆ เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และของพระราชวงศ์ กับยังให้เป็นส่วนบริการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวกับรัฐสภา และในปีเดียวกันนี้ก็ได้สร้างอาคารห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธรขึ้นอีก ในบริเวณหอสมุดแห่งชาติใกล้กับอาคารหอเฉลิมพระเกียรติฯ เพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมและบริการศึกษา ค้นคว้าวิจัยทางด้านการดนตรี

ในพุทธศักราช ๒๕๓๙ ได้ก่อสร้างอารคารหอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เชื่อมต่อกับอาคารห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อนสิรินธร เพื่อให้เป็นศูนย์รวบรวมผลงานเพลงพระราชนิพนธ์ ในลักษณะของสื่อโสตทัศน์ หนังสือ เอกสาร และโน้ตเพลง รวมทั้งพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการดนตรี ในรูปแบบของสื่อสารสนเทศ เช่น รูปภาพ ปฏิทิน และสูจิบัตร เป็นต้น นอกจากนั้นยังเพื่อประโยนช์แก่การอนุรักษ์ เผยแพร่ ศึกษาค้นคว้าอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธี เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๐

จะเห็นได้ว่ากิจการของหอสมุดแห่งชาติเจริญก้าวหน้าภายใต้พระบารมีของพระมหากษัตราธิราชเจ้าในพระบรมราชจักรีวงศ์ และด้วยพระราชานุเคราะห์เป็นอเนกประการของพระบรมวงศานุวงศ์ สืบเนื่องติดต่อกันมาทุกรัชกาล ทำให้ความนิยมในบริการของหอสมุดแห่งชาติขยายตัวมีปริมาณเพิ่มขึ้นตามลำดับ จนรัฐบาลเห็นความสำคัญอนุมัติเงินให้ก่อสร้างอาคารสถานที่เพิ่มขึ้น และขยายปริมาณการจัดหาหนังสือและสื่อเพื่อการศึกษา รวมทั้งโสตทัศนวัสดุ ตลอดจนทายาทของนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายท่านมีความไว้วางใจมอบหนังสือและ ทรัพย์สินส่วนตัวอันหาค่ามิได้ของท่านเหล่านั้นให้ไว้เป็นมรดก วิทยาทาน เพื่อการศึกษาค้นคว้า ณ หอสมุดแห่งชาตินี้ด้วย

ในปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติได้ยกฐานะขึ้นเป็นสำนักแบ่งส่วนราชการเป็นกลุ่ม และกลุ่มงาน กับได้ขยายการให้บริการไปสู่ส่วนภูมิภาคโดยมีเป้าหมายที่จะกระจายออกไปทุกภูมิภาคของประเทศ ขณะนี้เปิดบริการไปแล้ว ๑๗ แห่งได้แก่

ภาคเหนือ ๒ แห่ง คือ

๑. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

๒. หอสมุดแห่งชาติลำพูน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓ แห่ง คือ

๑. หอสมุดแห่งชาติประโคนชัย บุรีรัมย์

๒. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร. ๙ นครราชสีมา

๓. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม

ภาคกลาง ๓ แห่ง คือ

๑. หอสมุดแห่งชาติอินทร์บุรี สิงห์บุรี

๒. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี

๓. หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

ภาคตะวันออก ๒ แห่ง คือ

๑. หอสมุดแห่งชาติชลบุรี

๓. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี

ภาคใต้ ๖ แห่ง คือ

๑. หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช

๒. หอสมดแห่งชาติวัดดอนรัก สงขลา

๓. หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมณกิจ ภูเก็ต

๔. หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

๕. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ตรัง
๖. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ สงขลา

นอกจากนั้นยังมีหอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบัง เฉลิมพระเกียรติ ซึ่งเป็นหอสมุดแห่งชาติในโครงการหอสมุดแห่งชาติ ๔ มุมเมืองกรุงเทพมหานคร

หอสมุดแห่งชาตินอกจากจะมีหน้าที่รวบรวมมรดกทางสติปัญญาของคนในชาติแล้วยังต้องอนุรักษ์ สงวนรักษา ให้บริการการอ่าน ศึกษาค้นคว้าวิจัย อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติและคณะอนุกรรมการศูนย์ประสานงาน สารนิเทศสาขามนุษยศาสตร์ เพื่อดำเนินการพัฒนา เครือข่ายระบบสารนิเทศของประเทศ และพัฒนาฐานข้อมูลบรรณานุกรมของชาติ เข้าสู่ระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต และเป็นศูนย์กลางเครือข่ายฐานข้อมูล บรรณานุกรมในระบบห้องสมุดอัตโนมัติ ซึ่งทำหน้าที่พัฒนาและบำรุงรักษาฐานข้อมูลบรรณานุกรมแห่งชาติ

ภารกิจสำคัญอีกส่วนหนึ่งของหอสมุดแห่งชาติคือ การเข้าร่วมโครงการสำคัญๆ ในระดับชาติ และระดับภูมิภาคต่างๆ คือ

- เป็นศูนย์เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN) ประจำประเทศไทย
- เป็นศูนย์ข้อมูลวารสารแห่งประเทศไทย (ISSN-National center for Thailand)
- เป็นศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ISSN – Regional center for Southeast Asia)
- เป็นศูนย์กำหนดรายละเอียดทางบรรณานุกรมแห่งชาติ (Cataloging in Publication – CIP) แก่หนังสือที่จัดพิมพ์ในประเทศไทย
- เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนยืมสิ่งพิมพ์ระดับชาติและนานาชาติ
- เป็นคลังสิ่งพิมพ์ขององค์การสหประชาชาติ ดำเนินการรวบรวมและให้บริการเอกสารที่จัดพิมพ์ โดยองค์การสหประชาชาติ องค์การยูเนสโก และเอกสารพีจีไอ (PGI) แก่สถาบันการศึกษาและสถาบันต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศในภูมิภาคเอเชีย

กิจการของหอสมุดแห่งชาติที่ดำเนินการมาตลอดนั้นเป็นการสนองพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนโยบายของรัฐบาลในการที่จะมุ่งมั่นส่งเสริมประชาชน ยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนในชาติให้มีความอยู่ดีกินดีขึ้น การศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งเป็นการต่อเนื่องตลอดชีวิต จึงเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิต ของประชากรของชาติให้ดำรงชีวิตในสังคมได้โดยปกติสุข และเพื่อให้สามารถพัฒนาตนเองสำหรับเป็นกำลังของประเทศชาติในอนาคต หอสมุดแห่งชาติจึงได้พยายามจัดตั้งดำเนินการและพัฒนาทุกวิถีทางเพื่อการกระจายความรู้ไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ โดยมีหอสมุดแห่งชาติสาขาเป็นตัวแทนเป็นหน่วยเชื่อมโยงในระบบเครือข่ายสารนิเทศแห่งชาติโดยใช้ระบบคอมพิวเตอร์ หอสมุดแห่งชาติจึงเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรี และความภูมิใจของชาติ เป็นเครื่องมือแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา ความคิด และระดับการพัฒนาของชาติ

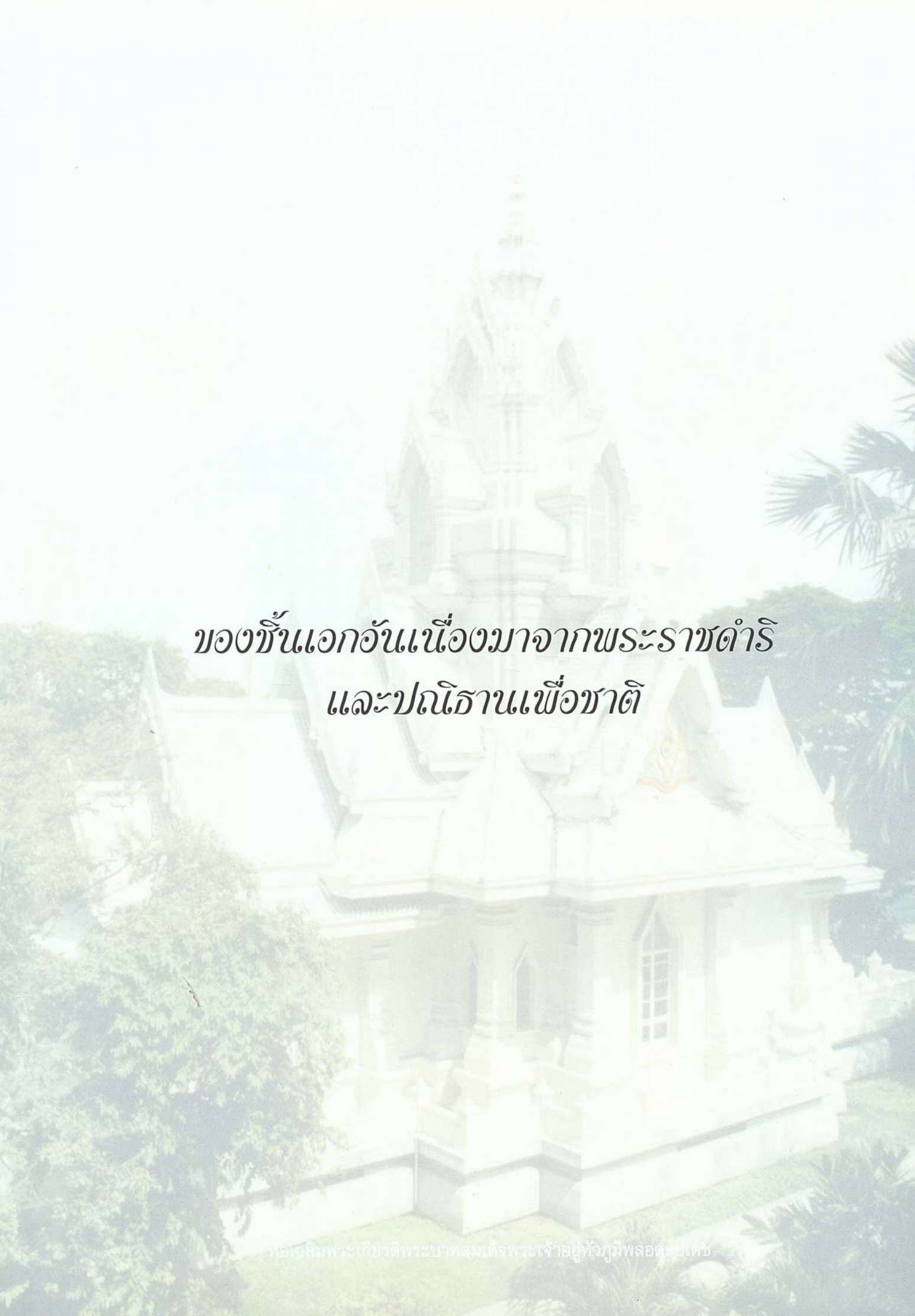

ของชิ้นเอกอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
และปณิธานเพื่อชาติ

ที่ระลึกในพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

หอวชิราวุธานุสรณ์

"....หอพระสมุดวชิรญาณนั้นแม้การที่ได้จัดมาจนบัดนี้ เปนแต่หอสมุดสำหรับผู้ซึ่งได้รับเลือกสรรเข้าเป็นสมาชิกก็ดี ก็เห็นได้ว่าได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่วิชาความรู้เปนอันมากอยู่แล้ว ถ้าและขยายการหอสมุดนี้ทำนุบำรุงให้เปนหอสมุดใหญ่สำหรับพระนครให้เปนที่อาไศรยแก่บรรดาประชาชนที่จะแสวงหาประโยชน์ต่างๆ อันจะพึงได้ในการอ่านหนังสือ หอพระสมุดวชิรญาณคงจะเป็นสาวรประโยชน์อย่างสำคัญ..."

พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) จาก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๒ (๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔) น.๖๑๙

...หนังสือนี้ ถ้าดูในทางพัฒนา ในทางความก้าวหน้าของมนุษย์ เพื่อให้ชีวิตของตนสามารถที่จะมีความมั่นคงนั้น จึงมีความสำคัญไม่ใช่น้อยเพราะว่าเป็นแหล่งของความรู้ที่จะค้ำจุนเราให้มีชีวิตได้ให้มีความสุขได้ อันนี้ก็พูดถึงหนังสือทั่วไปทุกอย่างทุกชนิด และโดยเฉพาะทางวิชาการแต่หนังสือย่อมมีความสำคัญมากกว่าเป็นวิชาการที่จะสอนให้เรามีความรู้และสามารถที่จะปฏิบัติตนดำรงชีวิตได้.....

พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่คณะสมาชิกห้องสมุดทั่วประเทศ
ในโอกาสที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๔

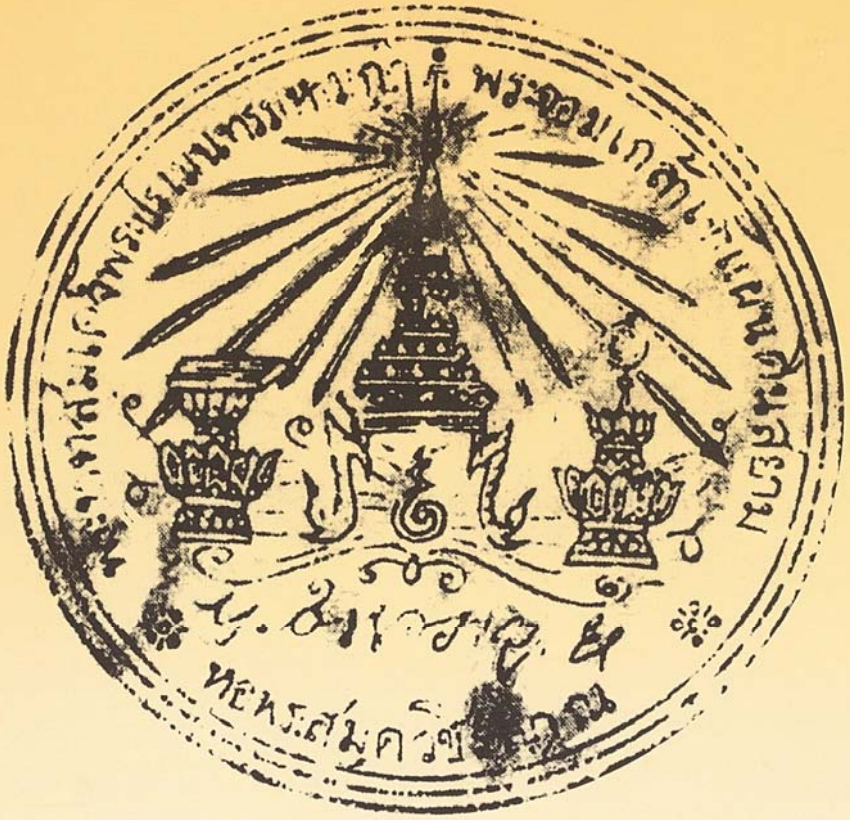

ตราประจำส่วนราชการ หอพระสมุดวชิรญาณ

หม่อมเจ้าประภากร ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ๔ ลักษณะ คือ

๑. ตราพิมพ์กระดาษใหญ่ กลางเปนรูปพระมหามงกุฎ มีพาน ๒ ชั้นรองแว่นสมุดอยู่เบื้องซ้ายขวา แลมีอักษรไทยรอบว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ภายใต้มีอักษรว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” ยาวกว้าง ๓ นิ้ว

๒. ตราดุนกระดาษ ลวดลายและอักษรเหมือนอย่างตราพิมพ์ ยาวกว้าง ๒ นิ้ว ๑ กระเบียด

๓. ตราพิมพ์กระดาษเล็ก ลวดลายเหมือนอย่างตราพิมพ์อย่างเล็ก ไม่มีอักษร ยาวกว้าง ๑ นิ้ว

๔. ตรากระดาษสีเหลือง ลวดลายเหมือนอย่างตราพิมพ์อย่างเล็ก ไม่มีอักษรเหมือนกัน ยาวกว้าง ๑ นิ้ว

พระราชทานพระบรมราชานุญาต วันที่ ๑๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก[๒๓] ๑๐๙

ตู้ปิดทองลายรดน้ำ เป็นตู้ไทยโบราณที่คนไทยนิยมสร้างถวายวัด เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณได้ทรงขอจากเจ้าอาวาสวัดต่างๆ นำมาจัดแสดงไว้อย่างเป็นระเบียบ เพื่อการอนุรักษ์สืบต่อมา ปัจจุบันจัดแสดงเพื่อการศึกษาเยี่ยมชม ณ หอสมุดแห่งชาติ อาคาร ๒ "อาคารหอพระสมุดวชิรญาณ"

ศิลาจารึก จัดแสดงภายในอาคารหอพระสมุดวชิรญาณ ชั้น ๑ เป็นทรัพย์สินมรดกทางปัญญา มีที่มาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จัดเก็บรวบรวมไว้ตั้งแต่ครั้งเริ่มดำเนินกิจการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เป็นต้นมา

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ เป็นผลงานที่เกิดจากการสำรวจ เอกสารโบราณในสมัยที่กำลังดำเนินการเพิ่มพูนเอกสารให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พงศาวดารฉบับนี้นับว่ามีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น ชื่อของพงศาวดารฉบับนี้ได้มาจากนามบรรดาศักดิ์ของหลวงประเสริฐอักษรนิติ (แพ ตาละลักษมณ์) ผู้สำรวจพบเอกสารเล่มนี้ที่จังหวัดเพชรบุรี

คัมภีร์ใบลานฉบับหลวง เรื่อง ขนฺธวารวคฺคปาลิ สฬายตนิกาย ฉบับรดน้ำแดง มีไม้ประกับเป็นลายทองจีน สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงมีตราครุฑยุดนาค ซึ่งเป็นตราประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่บนปกคัมภีร์ใบลาน คัมภีร์ใบลานฉบับหลวงส่วนใหญ่เก็บรักษาอยู่ ณ หอพระมนเฑียรธรรม ในพระบรมมหาราชวัง และมีบางส่วนจัดเก็บเพื่อให้บริการภายในหอสมุดแห่งชาติ

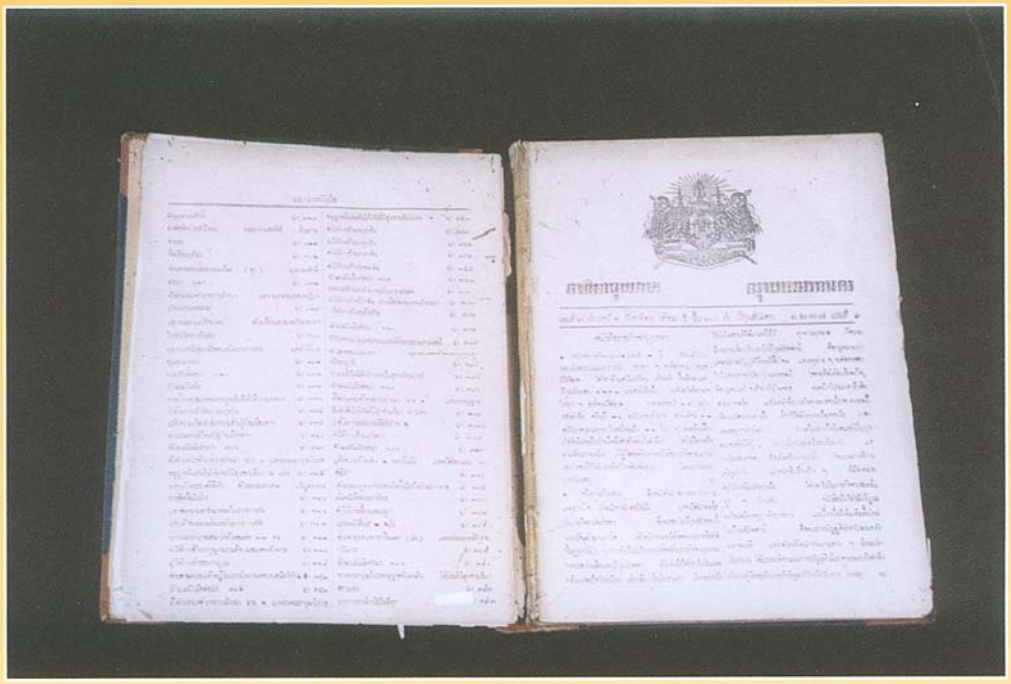

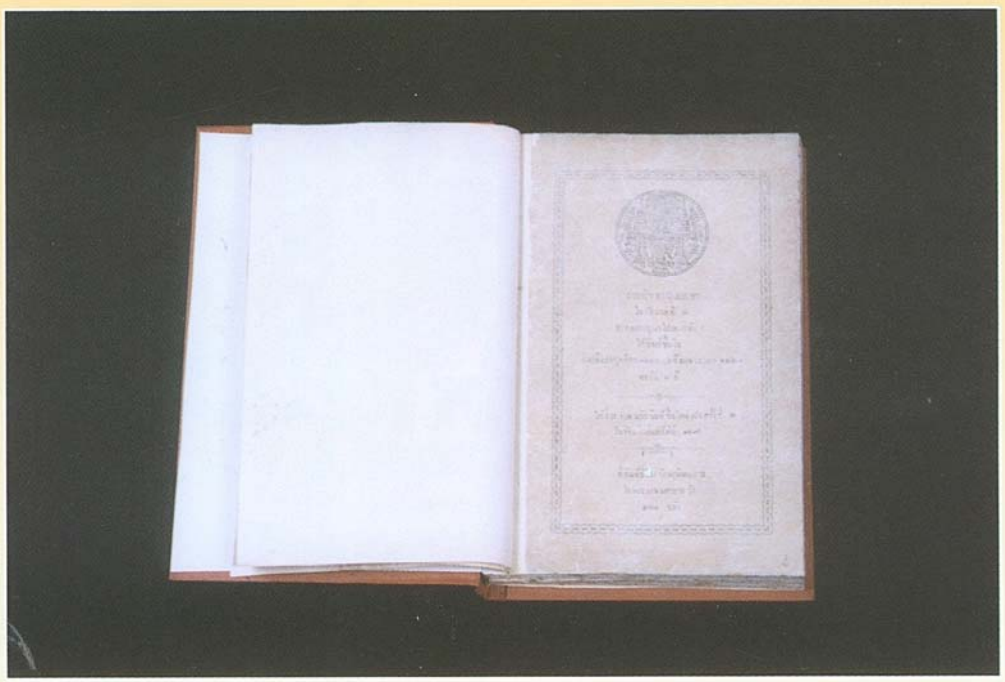

หนังสือราชกิจจานุเบกษา เป็นหนังสือพิมพ์ของราชการฉบับแรกสำหรับบอกข่าวคราวในราชสำนัก และเก็บความจากประกาศของราชการต่างๆ พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรก ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๐๑ หนังสือเล่มนี้มีอายุสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน และหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือนี้ให้บริการทุกเล่ม

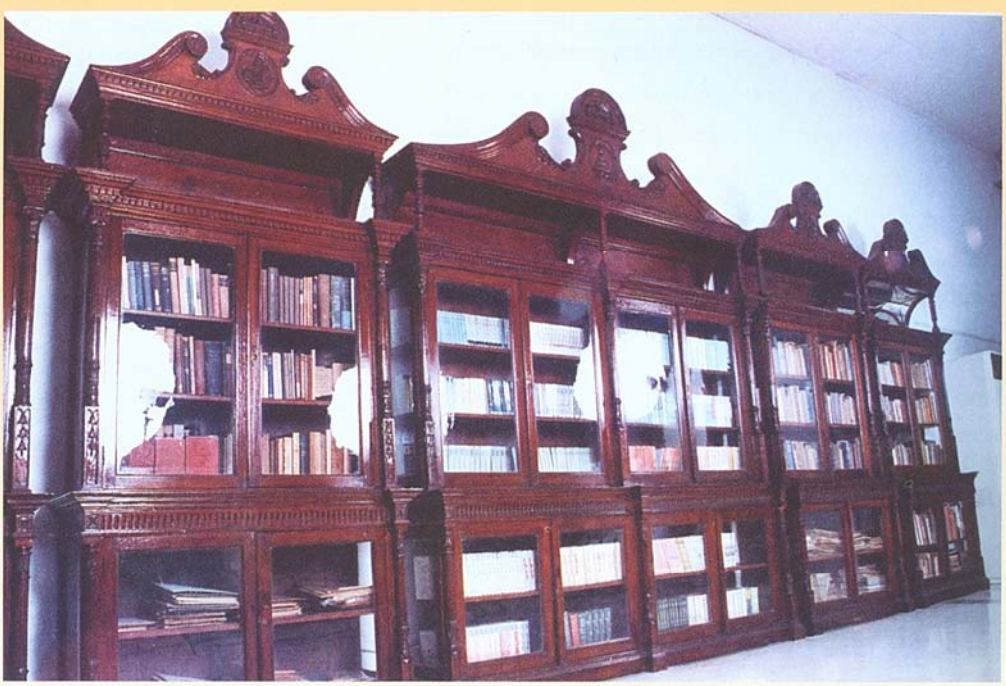

ตู้หนังสือพิเศษ ที่บุคคลต่างๆ สร้างมอบให้หอพระสมุดโดยเฉพาะ คือ ตู้หนังสือพระราชทานและประทาน มักมีลายจำหลักอักษรพระนามปรากฏอยู่ บางตู้ก็เพียงแต่จารึกพระนามที่ประทานตู้ไว้เท่านั้น

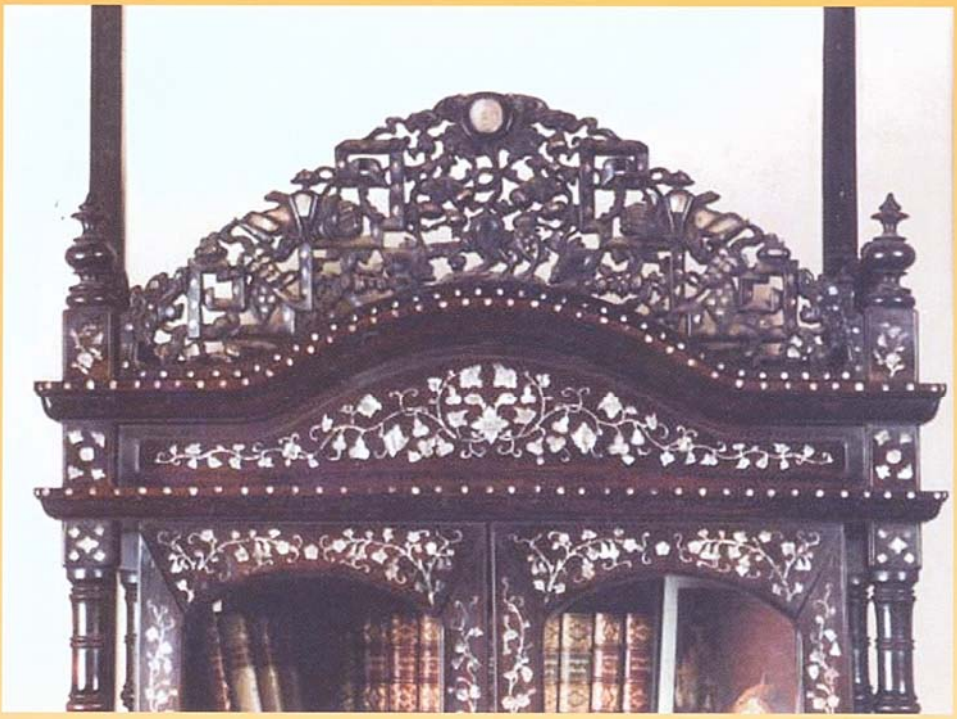

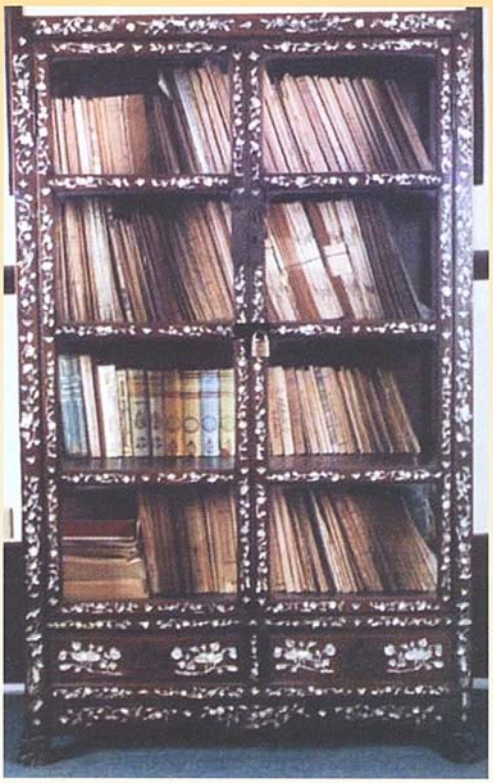

ตู้ชื่นใจ เป็นตู้หนังสือที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานชื่อให้แก่ตู้ที่ใช้เก็บตัวอย่างหนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นจากต้นฉบับหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ ตู้ชื่นใจมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๐ ตู้ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ สำนักราชบัณฑิตยสถาน ภายในพระบรมมหาราชวัง

หนังสือหายากหรือหนังสือเก่า (RARE BOOKS) ที่มีบุ๊คเพลต (BOOK PLATE) หรือบรรณสิทธิ์อันเป็นป้ายหรือตราที่แสดงกรรมสิทธิ์ของห้องสมุดหรือเจ้าของหนังสือ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีความสำคัญยิ่งที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของชาติในด้านต่างๆ ของแต่ละยุคแต่ละสมัย

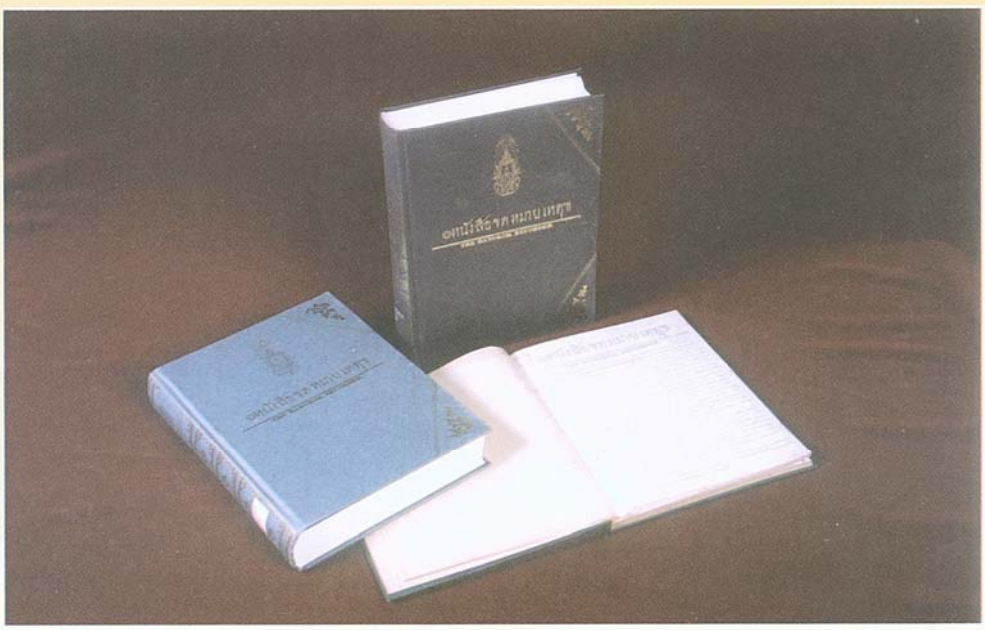

บางกอกรีคอร์เดอร์ (Bangkok Recorder) หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของเมืองไทย ออกเผยแพร่เดือนละ ๒ ครั้ง ออกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๘๗ เรียกในขณะนั้นว่า "จดหมายเหตุอย่างสั้น" แต่หัวหนังสือใช้ว่า หนังสือจดหมายเหตุ หอสมุดแห่งชาติมีสำเนาหนังสือฉบับนี้ให้บริการ ณ ห้องบริการวารสาร และหนังสือพิมพ์

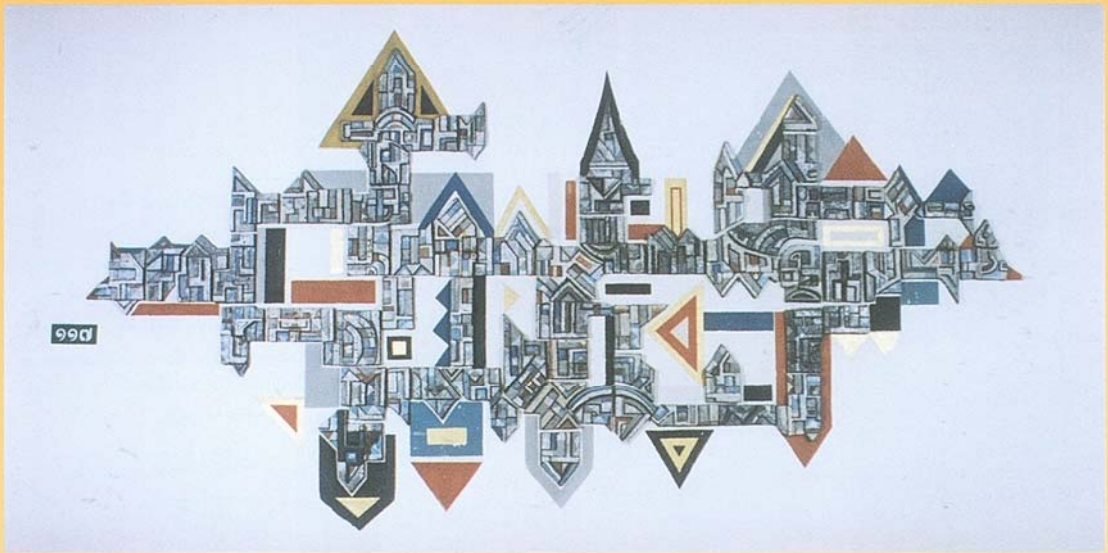

ประติมากรรมฝาผนัง งานเคลือบแสดงรูปแบบของอาคารหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งมีลักษณะสถาปัตยกรรมไทยโบราณ ฝีมืออาจารย์ชลูด นิ่มเสมอ ประดับอยู่ที่ผนังห้องโถงด้านเหนือของอาคารใหญ่ และบริเวณผนังทางเข้าด้านหน้าทั้ง ๒ ฟากของหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๘

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง สังข์ทอง ฝีมือของ นายประพัฒน์ โยธาประเสริฐ บนฝาผนังด้านทิศตะวันออกของห้องประชุมดอกไม้สด สำนักหอสมุดแห่งชาติ

หม่อมหลวงบุบผา นิมมานเหมินทร์ (ดอกไม้สด)

ใบมอบลิขสิทธิ์
บทประพันธ์ของหม่อมหลวงบุบผา นิมมานเหมินทร์

ข้าพเจ้า นางสุนทรี ชมธวัช ทั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านเลขที่ ๔๘ ซอยศิริชัย ๒ ถนนกรุงเทพ-นนทบุรี ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ในบทประพันธ์ของ หม่อมหลวงบุบผา นิมมานเหมินทร์ ผู้ใช้นามปากกาว่า "ดอกไม้สด" ตามบัญชีท้ายใบมอบลิขสิทธิ์นี้ ขอมอบลิขสิทธิ์บทประพันธ์ทั้งหมด ให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้แก่กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ฉะประโยชน์ใด ๆ อันเกิดจากลิขสิทธิ์นี้ ให้เป็นผลใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ของหอสมุดแห่งชาติ ตามความจำเป็น.

ลงนาม ผู้มอบ
(นางสุนทรี ชมธวัช)
ลงนาม ผู้รับมอบ
(นายชูกิจ นิมมานเหมินท์)
ลงนาม พยาน
(นายเรื่อ ราวิมาน)
ลงนาม พยาน
(นางแมนมาศ รวิสิต)

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔

มรดกวรรณกรรม "ดอกไม้สด"

"ดอกไม้สด" เป็นนามปากกาของ หม่อมหลวงบุบผา นิมมานเหมินทร์ ท่านมีผลงานประพันธ์ ๑๔ เรื่อง ได้แก่ นิจ กรรมเก่า ผู้ดี หนึ่งในร้อย นี่แหละโลก ภู่กลิ่น เป็นต้น นางสุนทรี ชมธวัช ทายาทของท่านผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ในบทประพันธ์ของดอกไม้สด ได้ยกลิขสิทธิ์บทประพันธ์ทั้งหมดนี้ให้แก่หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๔ เพื่อนำผลประโยนช์ ที่ได้มาใช้ในกิจการของหอสมุดแห่งชาติ

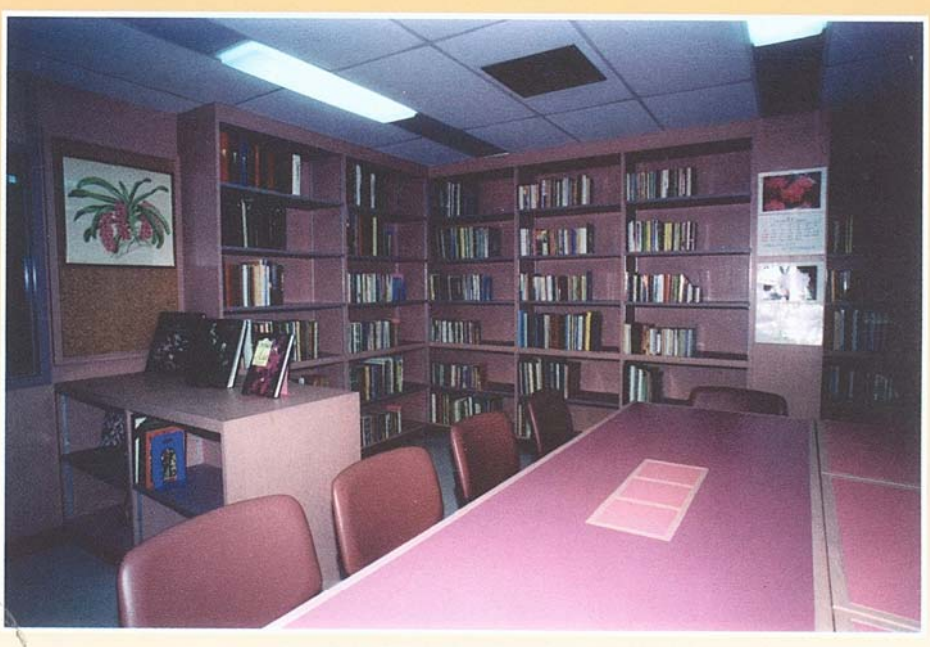

ห้องสมุดกล้วยไม้ ระพี สาคริก

ศาสตราจารย์ระพี สาคริก ร่วมกับธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด มหาชนและกรมศิลปากร ได้จัดตั้งห้องสมุดกล้วยไม้ ระพี สาคริก ขึ้นในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาค้นคว้า หาความรู้ที่เกี่ยวกับกล้วยไม้ในเมืองไทย นับเป็นห้องสมุดกล้วยไม้แห่งแรกในประเทศไทย และเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาค้นคว้าเรื่องกล้วยไม้ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เปิดดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖

ห้องสมุดดนตรีสุนทราภรณ์

นางอาภรณ์ สุนทรสนาน และนางอติพร เสนะวงศ์ ทายาทของ สุนทราภรณ์ (นายเอื้อ สุนทรสนาน) ได้มอบเงินจำนวนหนึ่งแก่หอสมุดแห่งชาติให้ดำเนินการก่อสร้างห้องสมุด ดนตรีสุนทราภรณ์ เป็นอนุสรณ์แด่ นายเอื้อ สุนทรสนาน เพื่อให้บริการโสตทัศนวัสดุประเภทต่างๆ ได้แก่ แผ่นเสียงและเทปบันทึกเสียงเพลงไทยสากลผลงานของครูเอื้อ สุนทรสนานและคณะดนตรีสุนทราภรณ์ เป็นต้น

หอสมุดแห่งชาติวังสวนสุ...
สวนจันทร์บุรี

ด้านหน้า

ด้านหลัง

"เหรียญวชิรญาณ"
เหรียญที่ระลึกหอพระสมุดวชิรญาณ

เหรียญที่ระลึกหอพระสมุดวชิรญาณ จัดสร้างขึ้น ๒ ครั้ง

ครั้งแรก สร้างขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๒๕ เพื่อเป็นที่ระลึกในการเปิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ครั้งที่สอง เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๓๒ เพื่อพระราชทานเป็นรางวัลแก่ผู้มีความสามารถแต่งหรือแปลหนังสือ อันเป็นประโยชน์ทางความรู้ และใช้เป็นแบบแผนต่อไปภายหน้าได้

หอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติพิลาสเรี่ยม
ประดับเด่นเป็นศรีแก่ชาติไทย
วิเชียรช่วงดวงต้นที่ชนเห็น
ประกอบกิจรวมวิทยาการ
ดวงมณีที่สองรองลงมา
ผู้กู้ยืมถ้วนทั่วทุกตัวตน
แก้วงามเด่นดวงสามที่ตามมา
พาชนผองล่องสู่ชลาลัย
รัตนาระยับอันดับสี่
อิ่มข้าวปลาอิ่มได้อยู่ไม่นาน
ดูโชติช่วงดวงห้าดาราเด่น
อยากนั่งชมนาฏกรรมจำพวกใด
ขอเชิญชมฉัฐมณีรัตน์
เมื่อปราชญ์สิ้นลมปราณไปนามนม
งามเพียงเพชรเจ็ดวันวัชระ
ที่ค้นคว้าหาทางที่กลางไพร
ดวงที่แปดงามจริงยิ่งดวงเดือน
ฟังความคิดมากมิตรสนิทนาน
ดวงที่เก้าก่องเนาวรัตนา
โลกมนุษย์ร้อนเหลือเบื่อพอดู
ฉะนี้หนอเปิดหอสมุดชาติ
บัดนี้แก้วส่องไกลในนภา
อ่าเอี่ยมชวนชมสมสมัย
เปรียบได้กับแก้วเก้าประการ
เปรียบได้เป็นศูนย์ศึกษาสถาน
เกินประมาณอ่านได้ไม่อับจน
เปรียบธนาคารใหญ่ให้ดอกผล
กลับได้ผลเลิศล่ำเป็นกำไร
เปรียบกับสายธารที่แรงไหล
ที่กว้างใหญ่ยันขอบจักรวาล
เปรียบเป็นที่แจงจัดภัตตาหาร
ไม่สู้อิ่มอาหารด้านจิตใจ
เปรียบว่าเป็นเหมือนโรงละครใหญ่
ทั้งสุขเศร้าเร้าใจมีให้ชม
เปรียบสุสานลานวัดอันร่มรื่น
เก็บผลงานไว้ชมให้ชื่นใจ
เปรียบวนอุทยานอันยาวใหญ่
อาจจะได้ขุมทรัพย์มโหฬาร
เปรียบเสมือนสโมสรสถาน
อีกทั้งด้านเชนเช่นเป็นศัตรู
เปรียบศาลาดับร้อนจรไปอยู่
ใช้หนังสือคือคู่สนทนา
เปรียบประกาศก้องไปให้ทราบว่า
เชิญประชาชนเลือกไว้เชยชม

(หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล)

ภารกิจและหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติ

สำนักหอสมุดแห่งชาติมีหน้าที่ในการเก็บรวบรวมและสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาของชาติที่ปรากฏอยู่ในรูปของหนังสือตัวเขียน หนังสือตัวพิมพ์ สื่อสิ่งพิมพ์และสื่อโสตทัศนวัสดุประเภทต่างๆ และจัดทำเป็นบรรณานุกรมแห่งชาติ รวมทั้งให้บริการเกี่ยวกับ การอ่าน ค้นคว้า วิจัยแก่นักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไป ดำเนินงานทางวิชาการด้านบรรณารักษ์ สารนิเทศศาสตร์และเทคโนโลยี สารสนเทศ เป็นศูนย์ข้อมูลและประสานงานสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติให้ความร่วมมือและประสานงานกับห้องสมุด และสถาบันต่างๆ ในระดับชาติและนานาชาติ

ปัจจุบัน สำนักหอสมุดแห่งชาติ มีภารกิจหลักในด้านต่างๆ ดังนี้

๑. **การพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด** ได้แก่ การเก็บรวบรวม จัดหา และจัดหมวดหมู่ลงทะเบียนหนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อโสตทัศนวัสดุทุกรูปแบบ โดยเฉพาะที่ตีพิมพ์ ในประเทศ ทั้งตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ และการจัดซื้อ รับบริจาค แลกเปลี่ยน และรับสิ่งพิมพ์รัฐบาลตามมติคณะรัฐมนตรี รวมทั้งจัดหาทรัพยากรห้องสมุดจากต่างประเทศ

๒. **การอนุรักษ์ทรัพยากรสารนิเทศห้องสมุด** ได้แก่ การอนุรักษ์ต้นฉบับเอกสารโบราณ การซ่อมแซมหนังสือเก่าและหนังสือที่ชำรุดจากการบริการ และผลิตสื่อโสตทัศนวัสดุอื่นๆ เพื่อการอนุรักษ์ต้นฉบับ เช่น การถ่ายไมโครฟิล์ม หรือถ่ายดิจิตอล ต้นฉบับหนังสือตัวเขียน หนังสือหายาก วารสารและหนังสือพิมพ์เก่า การอนุรักษ์แผ่นเสียงสมัยรัชกาลที่ ๕-๗ และการอนุรักษ์เพลงเก่า ต้นฉบับ เป็นต้น

๓. **การจัดกิจกรรมและนิทรรศการต่างๆ** สำนักหอสมุดแห่งชาติได้จัดกิจกรรมเผยแพร่ ความรู้ด้านต่างๆ และส่งเสริมการอ่านให้กว้างขวาง รวมทั้งให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และเอกชนในระดับต่างๆ ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

๔. **การบริการ** สำนักหอสมุดแห่งชาติเป็นแหล่งให้บริการด้านการศึกษา ค้นคว้า ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ทุกสาขาวิชาแบบให้เปล่า แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนที่มาค้นคว้า ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ นอกจากนี้ยังบริการตอบคำถามความรู้ต่างๆ และได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าด้วยรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ทำดัชนี ทำบรรณานุกรม สาระสังเขป และแฟ้มเรื่องสำคัญ เป็นต้น

๕. **การดำเนินงานด้านโสตทัศนวัสดุ** ในปัจจุบันการจัดหาและเพิ่มพูนทรัพยากรสื่อโสตทัศนวัสดุ เป็นภารกิจหนึ่งที่มีทั้งการผลิตขึ้นเอง และขอความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ได้แก่ การถ่ายดิจิตอล ไมโครฟิล์ม ภาพนิ่ง แผนที่ แถบบันทึกเสียง วิดีทัศน์ โน้ตเพลง แผ่นเสียง ควบคู่ไปกับการให้บริการการผลิตสิ่งพิมพ์วิชาการ การเผยแพร่ข่าวสารต่างๆ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ และหน่วยงานต่างๆ ในสังกัดกรมศิลปากร

๖. **การให้ความร่วมมือกับห้องสมุดและสถาบันต่างประเทศ** ภาระและหน้าที่ในด้านนี้ คือ การควบคุมดูแลการปฏิบัติงานของสำนักงานเลขานุการ คณะกรรมการอำนวยการและประสานงาน ระบบสารนิเทศวิชาการแห่งชาติ ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขามนุษยศาสตร์ จัดทำบรรณานุกรม และสาระสังเขปหนังสือด้านมนุษยศาสตร์ และด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้บริการติดต่อประสานงาน และบริการข้อมูลสารนิเทศในสาขามนุษยศาสตร์ ซึ่งให้ความร่วมมือกับห้องสมุดทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

๗. **การดำเนินงานด้านหอสมุดแห่งชาติสาขา** ในปัจจุบันสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีหอสมุดแห่งชาติสาขา จำนวน ๑๗ แห่ง โดยสำนักหอสมุดแห่งชาติส่วนกลางจะดำเนินงาน ศึกษาปัญหา และให้คำปรึกษาและนำการแก้ปัญหาตามหลักวิชาบรรณารักษศาสตร์ แก่ห้องสมุดสาขาในส่วนภูมิภาค เพื่อพัฒนาการบริการให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนมากขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล

๘. **การดำเนินงานศูนย์สารนิเทศห้องสมุด** ภาระและหน้าที่นี้ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในงานด้านต่างๆ โดยพัฒนาระบบห้องสมุดอัตโนมัติเพื่อรวบรวม ข้อมูล บรรณานุกรม สิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศนวัสดุ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ และให้บริการค้นข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ นอกจากนี้ได้ผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ จากฐานข้อมูลต่างๆ ได้แก่ บรรณานุกรมแห่งชาติ (ราย ๓ เดือน) รายชื่อหนังสือใหม่ที่กำหนด หมายเลข ISBN (ราย เดือน) รายชื่อวารสารใหม่ที่กำหนดเลข ISSN (ราย ๔ เดือน) ISSN-SEA Bulletin (บรรณานุกรม วารสารที่ตีพิมพ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้-รายปี)

๙. **การเป็นแหล่งให้ความรู้และฝึกอบรมปฏิบัติการแก่สถาบันการศึกษาและให้ความร่วมมือทางวิชาการกับหน่วยงานต่างๆ** สำนักหอสมุดแห่งชาติให้การฝึกอบรมการปฏิบัติงานด้านบรรณารักษ์และสารนิเทศ ความรู้และการปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณ การซ่อมสงวนรักษาเอกสารต้นฉบับตัวเขียน หนังสือหายาก การผลิตสื่อโสตทัศนวัสดุ และฝึกอบรมการส่งเสริมการอ่านแก่นักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน

๑๐. **การดำเนินงานด้านเอกสารโบราณ** ได้แก่ การปริวรรต คัดถ่ายถอดและอ่านแปลอักษรโบราณจากต้นฉบับหนังสือตัวเขียน คัมภีร์ใบลาน จารึก ให้เป็นอักษรไทย ภาษาไทย และนำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ วิจัย และค้นคว้าคำอธิบายความหมายเพิ่มเติมเพื่อจัดพิมพ์ เผยแพร่ให้กว้างขวาง จัดทำทะเบียน บรรณานุกรม และสาระสังเขปเอกสารโบราณทุกประเภท เพื่อเป็นเครื่องมือในการให้บริการศึกษาค้นคว้าวิจัย นอกจากนี้ยังออกสำรวจ เพื่อแนะนำความรู้เกี่ยวกับการจัดเก็บ อนุรักษ์เอกสารโบราณ แก่แหล่งข้อมูลด้านเอกสารโบราณในภูมิภาค พร้อมทั้งรับบริจาคเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทย จากแหล่งเดิมที่ไม่สามารถเก็บรักษาไว้เองได้ เพื่อเก็บรักษารวบรวมไว้เป็นศูนย์กลางของชาติ ในการศึกษาค้นคว้าเอกสารโบราณต่อไป

แผนภูมิสำนักหอสมุดแห่งชาติ

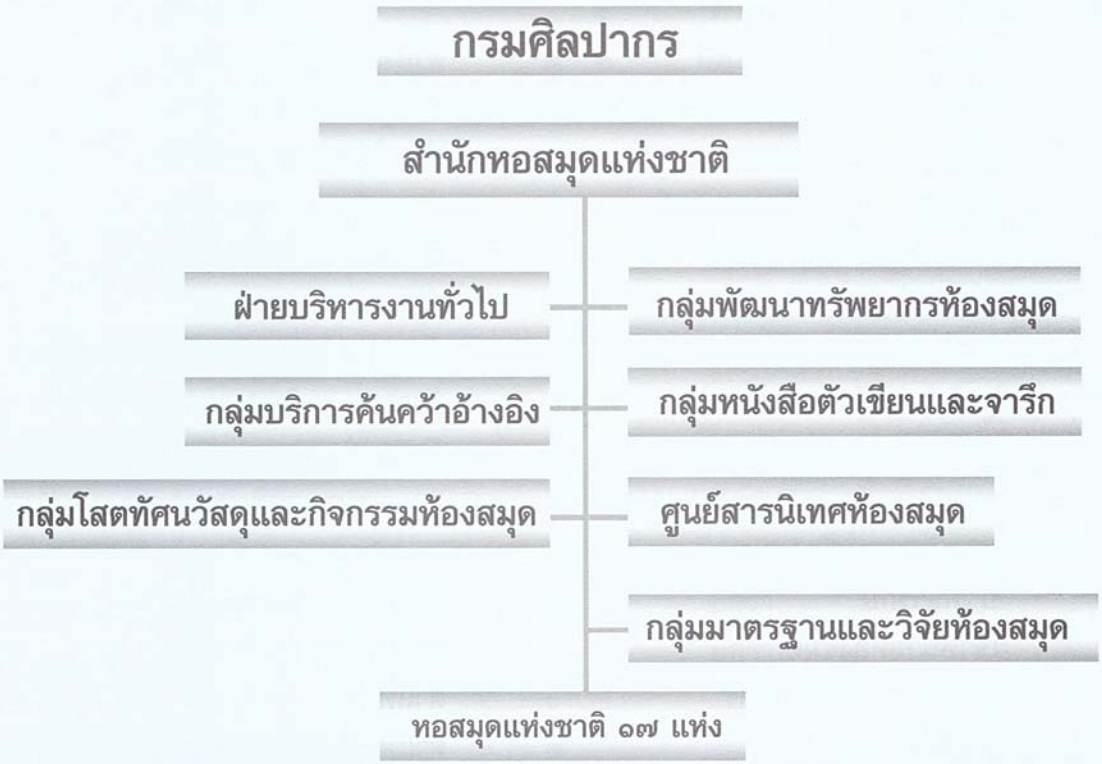

1. หอสมุดแห่งชาติลำพูน
2. หอสมุดแห่งชาติอินทร์บุรี สิงห์บุรี
3. หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมณกิจ ภูเก็ต
4. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม
5. หอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก สงขลา
6. หอสมุดแห่งชาติประโคนชัย บุรีรัมย์
7. หอสมุดแห่งชาติชลบุรี
8. หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช
9. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.9 นครราชสีมา
10. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่
11. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี
12. หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา
13. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี
14. หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ
15. หอสมุดแห่งชาติลาดกระบังเฉลิมพระเกียรติ
16. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง
17. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา

โครงสร้างและอัตรากำลังของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

๑. ฝ่ายบริหารทั่วไป

- เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป	๓	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่บริหารการเงินและบัญชี	๑	ตำแหน่ง
- เจ้าพนักงานธุรการ	๒	ตำแหน่ง
- เจ้าพนักงานการเงินและบัญชี	๒	ตำแหน่ง
- เจ้าพนักงานพัสดุ	๑	ตำแหน่ง
- นายช่างไฟฟ้า	๑	ตำแหน่ง
- ช่างไฟฟ้า	๑	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๒๔	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๑	อัตรา

๒. กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด

- บรรณารักษ์	๑๒	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ห้องสมุด	๖	ตำแหน่ง
- นักวิชาการคอมพิวเตอร์	๑	ตำแหน่ง
- ช่างพิมพ์	๒	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่พิมพ์	๒	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๔	อัตรา

๓. กลุ่มบริการค้นคว้าอ้างอิง

- บรรณารักษ์	๑๖	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ห้องสมุด	๗	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๑๖	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๙	อัตรา

๔. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก

- นักภาษาโบราณ	๑๔	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ห้องสมุด	๑	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๑	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๓	อัตรา

๕. กลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด

- บรรณารักษ์	๕	ตำแหน่ง
- นายช่างภาพ	๖	ตำแหน่ง
- นักวิชาการโสตทัศนศึกษา	๒	ตำแหน่ง
- นักวิชาการเผยแพร่	๑	ตำแหน่ง
- นักวิชาการช่างศิลป์	๑	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๒	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๔	อัตรา

๖. ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด

- บรรณารักษ์	๕	ตำแหน่ง
- นักวิชาการคอมพิวเตอร์	๒	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ห้องสมุด	๒	ตำแหน่ง
- เจ้าพนักงานธุรการ	๒	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๑	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๑	อัตรา

๗. กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุด

- บรรณารักษ์	๔	ตำแหน่ง

๘. หอสมุดแห่งชาติสาขา ๑๖ แห่ง

- บรรณารักษ์	๓๔	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ห้องสมุดสาขา	๒๑	ตำแหน่ง
- นักภาษาโบราณ	๑	ตำแหน่ง
- เจ้าพนักงานธุรการ	๗	ตำแหน่ง
- นักวิชาการโสตทัศนศึกษา	๓	ตำแหน่ง
- เจ้าหน้าที่ธุรการ	๗	ตำแหน่ง
- นายช่างไฟฟ้า	๑	ตำแหน่ง
- นายช่างศิลป์	๑	ตำแหน่ง
- ลูกจ้างประจำ	๔๗	อัตรา
- ลูกจ้างชั่วคราว	๑๙	อัตรา

อัตรากำลังปัจจุบันของหอสมุดแห่งชาติ

ชื่อตำแหน่ง	ส่วนกลาง	ส่วนภูมิภาค	หมายเหตุ
๑. บรรณารักษ์	๔๒	๓๔	รวมผู้อำนวยการสำนัก
๒. เจ้าหน้าที่ห้องสมุด	๑๖	๒๑	
๓. นักภาษาโบราณ	๑๔	๑	รวมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
๔. เจ้าพนักงานธุรการ	๓	๗	
๕. นายช่างภาพ	๕	-	
๖. นักวิชาการโสตทัศนศึกษา	๒	๓	
๗. นักวิชาการคอมพิวเตอร์	๒	-	
๘. เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป	๒	-	
๙. เจ้าหน้าที่ธุรการ	๑	๒	
๑๐. ช่างพิมพ์	๑	-	
๑๑. เจ้าหน้าที่พิมพ์	๒	-	
๑๒. ช่างไฟฟ้า	๑	-	
๑๓. นายช่างไฟฟ้า	๑	๑	
๑๔. เจ้าพนักงานการเงินและบัญชี	๒	-	
๑๕. เจ้าพนักงานพัสดุ	๑	-	
๑๖. นักวิชาการเผยแพร่	๑	-	
๑๗. นักวิชาการช่างศิลป์	๑	-	
๑๘. นายช่างศิลป์	-	๑	
รวมข้าราชการ	๙๗	๖๘	
ลูกจ้างประจำ	๔๘	๔๗	
รวม	๑๔๕	๑๑๕	

ส่วนราชการในปัจจุบัน และการดำเนินงาน

ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร

ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

ฝ่ายบริหารงานทั่วไป เป็นหัวใจของสำนักงานทุกแห่งในการบริหารจัดการสำนักงานโดยเฉพาะสำนักหอสมุดแห่งชาติ ฝ่ายบริหารงานทั่วไปมีหน้าที่ในการประสานงานระหว่างกลุ่ม ต่างๆ ภายในสำนักหอสมุดแห่งชาติเอง หอสมุดแห่งชาติสาขา และระหว่างสำนักหอสมุดแห่งชาติ กับหน่วยงานอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ การบริหารสำนักงานนั้น ครอบคลุมลักษณะงานทุกอย่างที่เกี่ยวกับงานสารบรรณ, การเงินและงบประมาณ, งานพัสดุ, งานดูแลอาคารและสถานที่, งานด้านบุคลากร, งานด้านประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่เอกสารและการจัดพิมพ์ หนังสือ โดยเฉพาะที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ได้แก่ การทำแผนหรือโครงการพัฒนาสำนักหอสมุดแห่งชาติให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาประเทศ เป็นศูนย์รวมแห่งการสั่งการหรือรับนโยบายจากหน่วยงานชั้นสูงไปยังหน่วยงานต่างๆ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ รวมทั้งคอยติดตามผลการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ ให้เป็นไปตามเป้าหมาย และกำหนดด้วย โดยสรุปฝ่ายบริหารงานทั่วไป จึงรับผิดชอบต่องานบริหารสำนักงานและงานอื่นๆ ซึ่งอยู่นอกเหนือไปจากความรับผิดชอบดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ประวัติความเป็นมาของฝ่ายบริหารงานทั่วไป

หลังจากสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติที่ท่าวาสุกรี เพื่อให้บริการแก่ประชาชนทั่วไป เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๙ แล้ว มีการแบ่งส่วนราชการภายในหอสมุดแห่งชาติเป็น ๓ แผนก คือ แผนกหนังสือตัวพิมพ์ แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก และแผนกหอสมุด แผนกหอสมุดนั้นแบ่งส่วนราชการย่อยเป็น งานสารบรรณ งานอาคารสถานที่ บุคลากร สำเนาเอกสารและจัดพิมพ์การเงินและพัสดุ และสาขาหอสมุด ซึ่งเป็นภาระหน้าที่โดยละเอียดของการบริหารจัดการสำนักงานนั่นเอง ต่อมาพุทธศักราช ๒๕๑๙ จึงปรับปรุงโครงสร้างของหน่วยงานใหม่ แล้วใช้ชื่อว่างานธุรการ จนถึงพุทธศักราช ๒๕๓๒ จึงปรับปรุงโครงสร้างของหน่วยงาน ใหม่อีกครั้งหนึ่งให้มีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้นแล้วเปลี่ยนไปใช้ชื่อว่าหน่วยงานว่า ฝ่ายบริหารงานทั่วไป ซึ่งฝ่ายบริหารงานทั่วไปในระยะพุทธศักราช ๒๕๓๒ - ๒๕๓๘ แบ่งหน่วยงานย่อยเป็น

๑. งานธุรการ

๒. งานการเงินและพัสดุ

๓. งานเลขานุการคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ

ต่อมาพุทธศักราช ๒๕๓๙ จนถึงปัจจุบันมีการปรับปรุงโครงสร้างภายในหอสมุดแห่งชาติ ใหม่อีกหลายครั้ง แต่ฝ่ายบริหารงานทั่วไปก็ยังคงใช้ชื่อหน่วยงานว่า ฝ่ายบริหารงานทั่วไปเหมือนเดิม แต่แบ่งการบริหารงานเป็นหน่วยงานย่อย ๓ งาน ที่แตกต่างจากเดิม คือ

๑. งานธุรการและประสานสาขา

๒. งานการเงินและพัสดุและอาคารสถานที่

๓. งานแผนและงบประมาณ

ผลงานของฝ่ายบริหารงานทั่วไปที่ผ่านมา

อาจกล่าวสรุปได้ว่า ผลงานของฝ่ายฯ เป็นภาพสะท้อนภาระหน้าที่ที่สำคัญของฝ่ายฯ อันได้แก่

๑. การดำเนินการก่อสร้างอาคารสถานที่เพิ่มเติมภายในหอสมุดแห่งชาติ ๖ หลัง ในหน่วยงานอื่นๆ ของกรมศิลปากร ๑ หลัง และหอสมุดแห่งชาติสาขาอีก ๑๗ แห่ง เพื่อรองรับการขยายการบริการการอ่านและการศึกษาค้นคว้าให้ครอบคลุมทุกพื้นที่และทั่วถึงประชาชน ทุกหมู่เหล่า

๒. การปรับปรุงการแบ่งหน่วยงานของหอสมุดแห่งชาติตามที่ได้วางแผนงานในการบริหารงานภายในให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลและนโยบายของหอสมุดแห่งชาติเอง เพื่อกำหนดหน้าที่และขอบเขตของงานให้เหมาะสมและง่ายแก่การควบคุมบังคับบัญชา

๓. การขอปรับระดับของข้าราชการ เพื่อส่งเสริมสถานภาพของบรรณารักษ์และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในหอสมุดแห่งชาติ โดยการพิจารณาคัดเลือกตัวบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถและมีหน้าที่รับผิดชอบสูงขึ้นให้ได้รับการปรับระดับที่สูงขึ้น โดยยึดหลักการประเมินตามหลักการ และระเบียบแบบแผนของทางราชการ รวมทั้งพิจารณาความรู้ความสามารถเฉพาะตำแหน่งของบุคคลประกอบด้วย จึงทำให้ปัจจุบันบรรณารักษ์ของหอสมุดแห่งชาติสามารถเลื่อนระดับได้ สูงถึงระดับ ๙ ทั้งฝ่ายบริหารและวิชาการ นักภาษาโบราณ สามารถทำผลงานทางวิชาการ เลื่อนระดับได้ถึงระดับ ๑๐ เป็นต้น

๔. การพัฒนาปรับปรุงห้องบริการศึกษาค้นคว้าให้งดงาม ทันสมัยเพื่อดึงดูดเยาวชนและผู้สนใจให้มาใช้บริการจากหอสมุดแห่งชาติให้มากขึ้นด้วยความสะดวกและสัมฤทธิผลทุกประการ

๕. การขยายสาขาหอสมุดแห่งชาติให้ครอบคลุมพื้นที่ประเทศไทยแทบทุกจังหวัดเพื่อให้หอสมุดแห่งชาติสาขาเหล่านั้น ปฏิบัติภารกิจหน้าที่แทนหอสมุดแห่งชาติในส่วนกลางด้วยความสมบูรณ์แบบ

๖. ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ ภายในประเทศและต่างประเทศ เช่น ประสานงานความช่วยเหลือจากองค์การยูเนสโก จัดการประชุมสภาศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แลกเปลี่ยนบรรณารักษ์เพื่อศึกษาดูงานระหว่างประเทศ ฯลฯ

๗. ติดตามและประเมินผลงานของส่วนราชการในหอสมุดแห่งชาติเพื่อรายงานต่อหน่วยงานต้นสังกัด พร้อมดำเนินงานบริหารจัดการงบประมาณแก่หน่วยงานภายในสำนักหอสมุดแห่งชาติทุกหน่วย

๘. ดำเนินการจัดพิมพ์ผลงานวิชาการต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติมากกว่า ๒๐๐ รายการ

กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด

ความเป็นมา

ในปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ หอสมุดแห่งชาติมีการปรับปรุงโครงสร้างการจัดส่วนราชการเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จึงได้รวมงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานทรัพยากรห้องสมุดไว้ด้วยกันเรียกว่า "ส่วนพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด" ประกอบด้วยฝ่ายต่างๆ รวม ๕ ฝ่าย ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๔๔ มีการปรับโครงสร้างส่วนราชการอีกครั้งหนึ่ง และเปลี่ยนชื่อเป็น "กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด" มีกลุ่มงานภายใต้การบังคับบัญชา ๕ กลุ่มงาน ดังนี้

๑. กลุ่มงานคัดเลือกและประเมินคุณภาพทรัพยากรห้องสมุด

๒. กลุ่มงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด

๓. ศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์

๔. คลังสิ่งพิมพ์

๕. กลุ่มงานสงวนและรักษาหนังสือ

กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด มีหน้าที่ความรับผิดชอบในการพิจารณาคัดเลือก จัดหา วิเคราะห์ จัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุดทุกประเภทที่หอสมุดแห่งชาติได้รับดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์มรดกทางสติปัญญาที่เป็นสิ่งพิมพ์และเอกสารโบราณเพื่อจัดเก็บรวบรวมเป็นคลังสิ่งพิมพ์ของชาติ

กลุ่มงานคัดเลือกและประเมินคุณภาพทรัพยากรห้องสมุด

กลุ่มงานคัดเลือกและประเมินคุณภาพทรัพยากรห้องสมุด มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดหาทรัพยากรห้องสมุด โดยคำนึงถึงเป้าหมายสำคัญสองประการ คือ ประการแรก เพื่อให้เป็นแหล่งกลางในการให้บริการความรู้และการศึกษาค้นคว้าทั่วไปอย่างกว้างขวาง แก่ประชาชนทุกระดับในประเทศ ตลอดจนเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับประเทศไทย ประการที่สองเพื่อทำหน้าที่เป็นแหล่งกลางในการเก็บรวบรวมสิ่งพิมพ์ทุกประเภท ที่ผลิตขึ้นในประเทศฐานะเป็นสมบัติวัฒนธรรมทางสติปัญญาของชนในชาติตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ในการจัดหาทรัพยากรห้องสมุด หอสมุดแห่งชาติได้ดำเนินการทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้สิ่งพิมพ์และสื่อห้องสมุดอื่นๆ ที่ผลิตขึ้นในประเทศ และต่างประเทศ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาหาความรู้และการพัฒนากำลังคนของประเทศ และเป็นแหล่งเก็บรวบรวมสิ่งพิมพ์ในประเทศให้ครบถ้วนบริบูรณ์ที่สุด หอสมุดแห่งชาติกำหนดแนวทางการจัดหา ๔ แนวทาง ดังนี้

๑. จัดซื้อจากเงินงบประมาณ โดยกำหนดเป็นนโยบายการจัดซื้อทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศนวัสดุและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตามนโยบายการจัดหาแต่ละปี และความต้องการของผู้ใช้

๒. ได้รับตามพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ซึ่งระบุไว้ในมาตรา ๒๐ และ ๓๔ ให้ผู้พิมพ์หรือผู้โฆษณาทั่วราชอาณาจักร ส่งสิ่งพิมพ์ให้กับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๒ ฉบับ

เพื่อรวบรวมสิ่งพิมพ์ที่พิมพ์ขึ้นทั่วราชอาณาจักรให้สมบูรณ์และครบถ้วนมากที่สุด สิ่งพิมพ์ที่ได้รับ ๒ ฉบับ จะนำออกบริการประชาชน ๑ ฉบับส่วนอีกฉบับหนึ่งจะเก็บรักษาไว้ที่คลังสิ่งพิมพ์

๓. ได้จากการบริจาค หรือขอรับบริจาคจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน หรือบุคคลใดที่แสดงความจำนงจะบริจาค ในส่วนที่ได้รับบริจาค บรรณารักษ์จะต้องนำมาพิจารณาประเมินคุณค่าของสิ่งพิมพ์ว่าเหมาะสมที่จะนำออกบริการหรือไม่ ในกรณีมีเพียงพอแล้วจะบริจาคต่อให้ห้องสมุดอื่นต่อไป

๔. ได้จากหน่วยราชการอื่นๆ ในสังกัดกระทรวง ทบวง กรม (หนังสือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ สร.๐๒๐๓/ว. ๒๑๗ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๕) เรื่องขอให้หน่วยราชการส่งเอกสารสิ่งพิมพ์ให้หอสมุดแห่งชาติ และบันทึกข้อความหอสมุดแห่งชาติ ที่ สช./๑๓๐๓ ลงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๕ เรื่องขออนุมัติหนังสืออภินันทนาการหอสมุดแห่งชาติ) เพื่อหอสมุดจะได้รวบรวมสิ่งพิมพ์ของราชการให้ครบถ้วนสมบูรณ์

นโยบายการจัดซื้อเอกสารสิ่งพิมพ์ของหอสมุดแห่งชาติ

๑. พิจารณาตามนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาประเทศ ได้แก่ การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ การเกษตร การอุตสาหกรรม การศึกษาและวัฒนธรรม เป็นต้น

๒. คัดเลือกจากแบบสอบถามความคิดเห็นของประชาชน และข้อเสนอจากบรรณารักษ์ฝ่ายบริการของหอสมุดแห่งชาติทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

๓. ตรวจจากรายชื่อสิ่งพิมพ์ของสำนักพิมพ์ และห้องสมุด หรือบทวิจารณ์ที่ตีพิมพ์ในสิ่งพิมพ์ประเภทวารสาร หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

๔. พิจารณาจากการนำเสนอโดยตรงของสำนักพิมพ์และผู้จัดจำหน่าย ตลาดหนังสือหรือในโอกาสที่มีการจัดแสดงเกี่ยวกับหนังสือหรือสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น งานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติ งานนิทรรศการ เป็นต้น โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการคัดเลือกทรัพยากรห้องสมุด

การแก้ไขพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔

ในฐานะที่หอสมุดแห่งชาติมีหน้าที่สำคัญในการเก็บรวบรวมและอนุรักษ์สื่อความรู้ และความคิดของมนุษย์ ในฐานะมรดกทางสติปัญญาของคนในชาติไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลัง จึงจำเป็นต้องใช้ความพยายามที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งพิมพ์ทุกชนิดที่ผลิตภายในประเทศ ทั้งนี้ได้มีข้อกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ซึ่งมีอยู่ ๓ มาตรา ที่เกี่ยวข้องกับหอสมุดแห่งชาติ คือ

มาตรา ๒๐ ให้ผู้โฆษณาส่งสิ่งพิมพ์ที่พิมพ์ขึ้นในราชอาณาจักร ๒ ฉบับ ให้หอสมุดแห่งชาติภายในกำหนด ๗ วัน นับแต่วันพิมพ์เสร็จโดยไม่คิดราคาและค่าส่ง

มาตรา ๓๒ ให้ผู้โฆษณาส่งหนังสือพิมพ์โดยไม่คิดราคาและค่าส่งไปยังที่ทำการเจ้าพนักงานการพิมพ์ ๓ ฉบับ และหอสมุดแห่งชาติ ๒ ฉบับ ในวันที่ออกโฆษณา

มาตรา ๕๙ ผู้โฆษณาคนใดละเลยไม่ส่งสิ่งพิมพ์ให้แก่หอสมุดแห่งชาติ ตามมาตรา ๒๐ หรือไม่ส่งหนังสือพิมพ์ให้แก่เจ้าพนักงานการพิมพ์ หรือหอสมุดแห่งชาติ ตามมาตรา ๓๒ มีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๑๒ บาท

จะเห็นได้ว่า พระราชบัญญัติการพิมพ์ฉบับนี้ยังมีข้อบกพร่องเพราะเหตุสองประการ ประการแรกจำนวนสิ่งพิมพ์ที่หอสมุดแห่งชาติได้รับน้อยเกินไป และประการที่สอง บทลงโทษต่ำเกินไป เป็นเหตุให้ผู้โฆษณาหลีกเลี่ยงไม่ส่งสิ่งพิมพ์ให้หอสมุดแห่งชาติ ดังนั้นหอสมุดแห่งชาติจึงได้ดำเนินการเสนอขอแก้ไขพระราชบัญญัติการพิมพ์ โดยร่วมมือกับกรมตำรวจ กระทรวงมหาดไทย เริ่มมาตั้งแต่ปี ๒๕๒๑ แต่จนถึงปัจจุบันพระราชบัญญัติการพิมพ์ยังไม่ได้รับการพิจารณาแก้ไข

ระบบห้องสมุดอัตโนมัติกับการลงทะเบียนหนังสือและวารสาร

หอสมุดแห่งชาติเริ่มนำระบบคอมพิวเตอร์มาพัฒนางานอย่างจริงจัง และเต็มรูปแบบ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ โดยการนำระบบห้องสมุดอัตโนมัติไดนิกส์ (Dynix Automatel Library System) มาใช้ในระบบงานเทคนิค โดยเฉพาะการลงทะเบียนหนังสือ และวารสาร ที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกสาขาวิชา การนำเทคโนโลยีเข้ามาปฏิบัติงานเพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างรวดเร็ว ลดขั้นตอนงานที่ซ้ำซ้อนต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้มีการปรับปรุงระบบห้องสมุดอัตโนมัติจาก Dynix เป็น Horizon และการปรับปรุงครั้งล่าสุดเป็น Horizon Sunrise 7..21 ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้ง บุคลากรจะต้องเข้ารับการฝึกอบรมเพิ่มเติมทุกครั้ง เพื่อให้รู้จักคุ้นเคยกับวิทยาการใหม่ๆ สามารถก้าวทันโลกยุคข้อมูลข่าวสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การบริการเลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ

ISBN (International Standard Book Number) มีชื่อเรียกในภาษาไทยว่า เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ หมายถึง เลขรหัสสากลที่กำหนดขึ้นให้ใช้กับสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือทั่วไปที่ผลิตมาจากสำนักพิมพ์ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้รหัสสากลนี้เป็นเอกลักษณ์ของหนังสือแต่ละชื่อเรื่อง เพื่อความสะดวกและถูกต้องในการควบคุมข้อมูลของสิ่งพิมพ์ด้วยระบบคอมพิวเตอร์ทั้งในด้านการสั่งซื้อ การขาย การบริการ การควบคุมสินค้าคงคลังของสำนักพิมพ์ การเงิน และการนำสินค้าออกจำหน่ายยังสำนักพิมพ์สาขาในประเทศต่างๆ อีกด้วย

ขอบเขตของการให้ ISBN

International ISBN Agency กำหนดขอบเขตในการกำหนดหมายเลข ISBN นี้ให้แก่สิ่งพิมพ์ที่ผลิตมาจากสำนักพิมพ์ในรูปแบบต่างๆ ต่อไปนี้ คือ สิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือ ไมโครฟอร์ม

วีดีโอหรือภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สิ่งพิมพ์สื่อประสม ซอฟแวร์ไมโครคอมพิวเตอร์ (เฉพาะด้านการศึกษา) สมุดแผนที่และแผนที่แผ่น สิ่งพิมพ์อักษรเบลล์ และสิ่งพิมพ์อเลคทรอนิคส์ เช่น CD-ROM

ในแต่ละประเทศจะมีหน่วยงานหลักในการทำหน้าที่กำหนด ISBN ให้แก่สำนักพิมพ์ต่างๆ ได้แก่ ISBN Group Agencies ซึ่งจะมีหน้าที่และบริหารระบบ และกำหนดหมายเลข ISBN ให้แก่สำนักพิมพ์ตามกลุ่มประเทศในการใช้ภาษา หรือตามลักษณะความต้องการของท้องถิ่นนั้นๆ นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ติดต่อประสานงานกับ International ISBN Agency เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดจากการบริหารให้หมายเลข การพัฒนาระบบ และรายงานต่างๆ ให้ทราบ

International ISBN Agency ได้กำหนดรหัสประเทศ คือ 974 ให้กับประเทศไทย และมอบให้หอสมุดแห่งชาติเป็นศูนย์ให้เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือของประเทศไทย เพื่อทำหน้าที่เผยแพร่การใช้เลข ISBN ในประเทศ และกำหนดเลขรหัสของสำนักพิมพ์ให้แก่สำนักพิมพ์ต่างๆ ภายในประเทศด้วย โดยเริ่มให้บริการตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๒๑ เป็นต้นมาจนกระทั่งปัจจุบันได้มีสำนักพิมพ์ต่างๆ หน่วยราชการ สถาบันการศึกษา และองค์กรต่างๆ ได้ใช้เลข ISBN พิมพ์ในสิ่งที่แต่ละหน่วยจัดพิมพ์ขึ้นเป็นที่แพร่หลายไปทั่วประเทศ หอสมุดแห่งชาติได้มอบให้กลุ่มงานคัดเลือกและประเมินคุณภาพทรัพยากรห้องสมุด เป็นผู้รับผิดชอบในการให้บริการ

ประโยชน์ของ ISBN

๑. เป็นการส่งเสริมให้รายชื่อของหนังสือที่จัดพิมพ์ในประเทศนั้นๆ ได้แพร่หลายไปทั่วโลก ห้องสมุดจากต่างประเทศ และในประเทศสามารถติดต่อขอสั่งซื้อสิ่งพิมพ์นั้นๆ ได้ โดยผ่านรหัสกลุ่มตัวเลข ๑๐ ตัวนี้

๒. ทำให้การติดต่อระหว่างผู้พิมพ์ และผู้ใช้หนังสือทั่วโลกสามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็ว โดยผ่านหอสมุดแห่งชาติ หรือค้นหารายชื่อสำนักพิมพ์ที่ใช้เลข ISBN จากหนังสือ International ISBN Publishers Directory ซึ่งรายชื่อและหมายเลขรหัสกลุ่มสำนักพิมพ์ของทุกแห่งในแต่ละประเทศที่ใช้เลข ISBN จะปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้

๓. สำนักพิมพ์และผู้รับผิดชอบในการพิมพ์ สามารถใช้เลข ISBN เป็นตัวเลขในการควบคุมสต๊อคสินค้าของสำนักพิมพ์ทั้งหมด และค้นหาข้อมูลได้รวดเร็ว สำรวจข้อมูลต่างๆ ได้อย่างไม่ผิดพลาด

๔. เป็นความสะดวกในการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างห้องสมุดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

๕. ใช้เป็นเลขเอกลักษณ์สิ่งพิมพ์แต่ละชื่อเรื่องร่วมกันเป็นสากล โดยใช้สัญลักษณ์เป็นกลุ่มตัวเลข ๑๐ ตัว ตัวอย่างเช่น ๙๗๔-๙๒๒๖๐-๕-๔

ในปัจจุบันการนำพระราชบัญญัติการพิมพ์มาบังคับใช้เพื่อให้สำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์ส่งสิ่งพิมพ์ให้หอสมุดแห่งชาติอย่างน้อย ๒ ฉบับ ยังไม่ได้ผลเต็มที่ ดังนั้นการให้บริการหมายเลข

มาตรฐานสากลประจำหนังสือ เป็นเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งที่จะช่วยในการติดตามทวงถามขอรับสิ่งพิมพ์ตามที่ได้ขอหมายเลขไปแล้วได้สะดวกกว่า ด้วยปัจจัย ๒ ประการ ดังนี้

๑. มีหลักฐานการขอหมายเลขซึ่งจะมีข้อมูลหนังสือ ชื่อสำนักพิมพ์ หรือโรงพิมพ์พร้อมที่อยู่ในการติดตามทวงถาม

๒. ผู้จัดพิมพ์จำหน่าย ตระหนักถึงความสำคัญของหมายเลข ISBN ให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการขาย สั่งซื้อสินค้า จึงมีความเต็มใจและให้ความร่วมมือที่จะส่งหนังสือที่จัดพิมพ์ใหม่ให้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

กลุ่มงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด

กลุ่มงานวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด มีการปรับปรุงโครงสร้างการจัดส่วนราชการเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยหอสมุดแห่งชาติได้รับการยกฐานะเทียบเท่าสำนัก มีการขยายโครงสร้างภายในหน่วยงานจึงปรับเปลี่ยนตามไปด้วยจากชื่อเดิมงานจัดหมู่และทำบัตรรายการ เป็น ฝ่ายจัดหมู่หนังสือและทำบัตรรายการ ในปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ เปลี่ยนชื่อเป็นฝ่ายวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด ต่อมามีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอีกครั้งภายในหน่วยงาน ในปี พุทธศักราช ๒๕๔๕ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด และอยู่ภายใต้สายงานบังคับบัญชาของกลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด

กลุ่มงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการปฏิบัติงานเทคนิคด้านการจัดหมู่และทำบัตรรายการหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศเพื่อให้บริการในหอสมุดแห่งชาติส่วนกลางและภูมิภาค ๑๗ แห่ง

การจัดหมู่หนังสือของหอสมุดแห่งชาติมีมานานแล้ว ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๔๔๘ ครั้งที่ยังเรียกชื่อว่าหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้มีการคิดค้นวิธีการจัดหมู่หนังสือและทำบัตรรายการ โดยดัดแปลงจากต่างประเทศมาให้เหมาะสม โดยทำเป็นบัญชีรายชื่อหนังสือขึ้นก่อน โดยเรียกชื่อว่า บาญชีหนังสือ และได้จัดแบ่งหนังสือออกเป็น ๓ แผนก ได้แก่ แผนกหนังสือต่างประเทศ แผนกหนังสือสมุดพิมพ์ และแผนกหนังสือตัวเขียน

หอสมุดแห่งชาติเริ่มนำระบบการจัดหมู่หนังสือระบบทศนิยมของดิวอี้มาใช้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๙๗ แต่ระยะต่อมาการจัดหมู่หนังสือของหอสมุดแห่งชาติปรากฏว่ามีปัญหาทางด้านตารางเลขไม่พอใช้ เนื่องจากเลขหมู่ดิวอี้ให้ไว้มีไม่มากพอสำหรับหนังสือพุทธศาสนา และเรื่องอื่นๆ ทางประเทศตะวันออกจึงได้พิจารณาแก้ไขเพิ่มเติมเลขหมู่บางหมวดวิชาขึ้นอีกจนครบความต้องการ ดังนี้

- การจัดหมู่หนังสือพุทธศาสนา
- การจัดหมู่หนังสือศาสนาพระเวท พราหมณ์ และฮินดู
- การเพิ่มเติมเลขหมู่ในหมวดวิชาสังคมศาสตร์ เฉพาะการจัดหมู่หนังสือหมวดกฎหมายและหมวดการปกครองประเทศ หอสมุดแห่งชาติได้จัดทำเลขหมู่หมวดกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายอาญาของไทย

- การจัดหมวดหมู่ในหมวดวิชาวรรณคดีไทยและภาษาศาสตร์
- การจัดหมู่หนังสือหมวดวิชาประวัติศาสตร์ไทย

การจัดหมู่หนังสือของหอสมุดแห่งชาติ ได้ยึดถือแนวทางจากระบบการจัดหมู่ทศนิยมของดิวอี้ในส่วนของระบบการจัดทำบัตรรายการหนังสือ ก่อนปี พุทธศักราช ๒๕๐๙ การจัดทำบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติยังไม่คล่องตัวเท่าที่ควร ต่อมาเมื่อย้ายอาคารหลังใหม่มาที่บริเวณท่าวาสุกรี ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๙ เริ่มได้รับงบประมาณจัดซื้อคู่มือและเครื่องใช้ต่างๆ ที่ทันสมัยการดำเนินการจัดทำบัตรรายการเริ่มเป็นแบบมาตรฐานสากล

การจัดทำบัตรรายการหนังสือภาษาต่างประเทศ คู่มือที่ใช้ในการลงรายการ คือ Anglo-American Cataloging Rules. 2nd ed. 1998 Revision ซึ่งคู่มือนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ทันสมัยและถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นมาหลายครั้ง คู่มือที่กล่าวมานี้เป็นคู่มือหลักเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานสากลที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน

ในปี พุทธศักราช ๒๕๓๔ หอสมุดแห่งชาติได้งบประมาณเพื่อการจัดซื้อหาระบบคอมพิวเตอร์เพื่อการพัฒนางานของหอสมุดแห่งชาติ ทั้งงานด้านเทคนิค งานบริการ งานบริหาร และงานที่เกี่ยวข้อง โดยจะเน้นการนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในระบบออนไลน์เป็นหลัก เพื่อการดำเนินงานที่รวดเร็ว ลดขั้นตอนบางอย่าง และมีประสิทธิภาพ โดยจัดหาโปรแกรมระบบห้องสมุดอัตโนมัติไดนิกส์ (Dynix Automated Library System) มาใช้ในระบบงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด ในปี พุทศักราช ๒๕๔๔ ได้มีการปรับปรุงระบบห้องสมุดอัตโนมัติจาก Dynix เป็น Horizion 5.2 และในปลายปี ๒๕๔๖ ได้ปรับปรุงระบบห้องสมุดอัตโนมัติเป็น Horizon Sunrise 7.21

ในส่วนของฐานข้อมูลบรรณานุกรมหนังสือที่เป็นงานวิเคราะห์และทำรายการเพื่อสร้างฐานข้อมูลที่เป็นระบบข้อมูลตามมาตรฐานสากล ซึ่งเป็นการทำงานด้วยระบบมือ (Manual System) ก็ถูกเปลี่ยนมาปฏิบัติงานด้วยระบบคอมพิวเตอร์ โดยเริ่มการปฏิบัติอย่างจริงจังด้วยการบันทึกข้อมูลบรรณานุกรม หนังสือที่จัดหาเข้ามาใหม่เข้าฐานได้ประมาณเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๕ เป็นต้นมา

โดยที่หอสมุดแห่งชาติ ได้นำระบบห้องสมุดอัตโนมัติเข้ามาใช้เป็นอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือ เมื่อเริ่มลงระบบโปรแกรม DYNIX ระหว่างนั้นบุคลากรต้องเรียนรู้การใช้คอมพิวเตอร์ และการใช้งานของโปรแกรมและจัดทำฐานข้อมูลเพื่อบันทึกและทำรายการระดับพื้นฐาน รวมถึงการควบคุมและจัดการข้อมูลหลักฐาน (Authority fille) ของหัวเรื่อง ผู้แต่ง ชื่อชุด ฯลฯ และการทำรายการโยง (Cross reference) เพื่อให้ผู้ใช้ห้องสมุดสามารถเข้าถึงฐานข้อมูลรายการสืบค้นรายละเอียดต่างๆ ของรายการสืบค้นข้อมูลที่สร้างขึ้นสามารถค้นพบได้อย่างรวดเร็วและง่ายขึ้นมีความยืดหยุ่นและทันสมัย

การบริการข้อมูลทางบรรณานุกรมของหนังสือ (Cataloguing in Publication)

CIP-Cataloguing in publication คือการกำหนดข้อมูลให้รายละเอียดของรายการทางบรรณานุกรม ตามหลักเกณฑ์ในการทำบัตรรายการ เลขหมู่หนังสือ หัวเรื่อง ให้แก่สำนักพิมพ์หรือ

ผู้จัดพิมพ์หนังสือ ก่อนที่จะจัดพิมพ์หนังสือนั้น เพื่อสำนักพิมพ์ หรือผู้จัดพิมพ์จะได้นำข้อมูลที่กำหนดให้นั้น พิมพ์ไว้หลังหน้าปกใน

ความเป็นมาเกี่ยวกับการกำหนดข้อมูล CIP

การกำหนดข้อมูล CIP ในต่างประเทศนั้นได้ดำเนินการมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว อาทิในสหรัฐอเมริกา ห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน Library of Congress เป็นผู้รับผิดชอบในการกำหนดข้อมูล CIP เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1971 ได้รับความร่วมมือจากสำนักพิมพ์ และผู้จัดพิมพ์จำนวนมากกว่า ๒,๐๐๐ แห่ง และข้อมูลที่ห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน กำหนดให้ในระยะเวลา ๑ ปี มีจำนวนประมาณ ๓๕,๐๐๐ รายการ นับว่าได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างมากระหว่างการดำเนินงานของห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน กับสำนักพิมพ์ และผู้พิมพ์จำหน่าย

ในประเทศไทยนั้น ในราวปี พุทธศักราช ๒๕๑๗ (ค.ศ. 1974) หอสมุดแห่งชาติได้เริ่มโครงการนี้มีผู้จัดพิมพ์มาขอใช้บริการเพียง ๒ ราย สำนักพิมพ์ส่วนใหญ่จะตอบมาว่า ไม่มีผู้จัดส่งเรื่องย่อให้ และบางรายบอกว่าสิ้นเปลืองเนื้อที่ในส่วนที่ลง CIP นอกจากนี้มีบรรณารักษ์ห้องสมุดต่างๆ โทรศัพท์มาปรึกษาและขอคำแนะนำในการลงรายการทางบรรณานุกรม การวิเคราะห์เลขหมู่ และการกำหนดหัวเรื่อง ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก ดังนี้ เข้าใจว่า สำนักพิมพ์ ผู้จัดพิมพ์จำหน่าย อาจจะไม่เห็นความสำคัญของ CIP เหมือนกับสำนักพิมพ์ ผู้จัดพิมพ์หนังสือของต่างประเทศ แต่ในปัจจุบันสำนักพิมพ์ได้เห็นความสำคัญเพราะหนังสือที่มีข้อมูลทางบรรณานุกรม จะสะดวกสำหรับบรรณารักษ์การจัดหมู่ทำบัตรรายการจึงมีสำนักพิมพ์ขอใช้บริการเป็นจำนวนมากในแต่ละเดือน

ลักษณะของสิ่งพิมพ์ที่กำหนด CIP

- หนังสือที่จัดพิมพ์เพื่อธุรกิจการค้าและหนังสือที่พิมพ์ในด้านวิชาการ ซึ่งเป็นของหน่วยงานต่างๆ ที่พิมพ์ในประเทศ
- เป็นฉบับที่พิมพ์ใหม่ หรือฉบับปรับปรุงแก้ไข
- ฉบับพิมพ์ซ้ำ
- หนังสือที่แปลจากภาษาอื่นมาเป็นภาษาไทย
- หนังสือภาษาต่างประเทศ ที่เขียนและจัดพิมพ์ขึ้นในประเทศไทย

การขอใช้บริการ CIP

การขอใช้บริการ CIP เป็นความร่วมมือระหว่างสำนักพิมพ์ซึ่งเป็นผู้ขอใช้บริการกับหอสมุดแห่งชาติซึ่งเป็นผู้กำหนดหรือผู้ให้บริการ CIP

ศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์

ในฐานะที่หอสมุดแห่งชาติทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมสิ่งพิมพ์ทุกชนิดที่ผลิตขึ้น ภายในประเทศและต่างประเทศ และเป็นศูนย์กลางการให้บริการค้นคว้าวิจัย แก่ผู้ใช้บริการทุกระดับการศึกษา เพื่อสนองความต้องการของผู้ใช้บริการที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นตามลำดับ การเพิ่มพูนสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศในทุกสาขาวิชาจึงเป็นสิ่งจำเป็น การแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์

จึงเป็นวิธีการจัดหาที่สำคัญงานหนึ่งหอสมุดแห่งชาติได้พยายามเพิ่มพูนปริมาณหนังสือจากต่างประเทศให้มากที่สุด โดยขอความร่วมมือจากห้องสมุดศูนย์สารนิเทศต่างประเทศและสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั่วโลก เพื่อรับบริจาคหรือแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์

การแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์ แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับรัฐบาลกับรัฐบาล โดยได้ทำหน้าที่ในนามรัฐบาล แลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์ กับหอสมุดแห่งชาติต่างประเทศและองค์การต่างๆ เช่น หอสมุดรัฐสภาอเมริกัน หอสมุดแห่งชาติอังกฤษ หอสมุดแห่งชาติออสเตรเลีย หอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศส ห้องสมุดองค์การสหประชาชาติที่นิวยอร์คและเจนีวา

ระดับห้องสมุดกับห้องสมุด หอสมุดแห่งชาติแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์กับห้องสมุด หอสมุดแห่งชาติประเทศต่างๆ ห้องสมุดวิทยาลัย และห้องสมุดเฉพาะ ฯลฯ

ตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๕๒๔ หอสมุดแห่งชาติได้รับบริจาคหนังสือจากหอสมุดแห่งชาติออสเตรเลียภายใต้โครงการ Resource Sharing in Asia and Oceania ตลอดมา นอกจากนี้องค์การสหประชาชาติได้ให้ความร่วมมือบริจาคสิ่งพิมพ์ให้หอสมุดแห่งชาติเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ หอสมุดแห่งชาติได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยน และยืมสิ่งพิมพ์ระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (NLDC-SEA Consortium) โดยความร่วมมือของกลุ่มประเทศอาเซียน ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย สำนักงานตั้งอยู่ที่ประเทศสิงคโปร์ ในการติดต่อประสานงานศูนย์กลางแลกเปลี่ยนได้รับความร่วมมือจากองค์การวิจัยเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศแห่งประเทศแคนาดา (International Development Research Centre) จัดหาเครื่องโทรพิมพ์มาติดตั้งให้ทุกประเทศในเครือข่ายงานความตกลงแลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์ได้ร่วมมือกันจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEAPRINT) ด้วย นับเป็นครั้งแรกที่นำระบบเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์มาใช้กับงานหอสมุดแห่งชาติ อย่างไรก็ตามต่อมาศูนย์นี้ได้ยกเลิกไป National Libray Group-Southeast Asia (NLG-SEA) ถูกจัดตั้งขึ้นใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เดิมคือ ประสานความร่วมมือในกลุ่ม Asean ขยายขอบข่ายการแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์ให้กว้างไกล รวมทั้งสนับสนุนการนำเทคโนโลยีมาใช้ในงานห้องสมุด

ตามพระราชกฤษฎีกาการแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร พุทธศักราช ๒๕๔๕ ศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์ มีฐานะเป็นกลุ่มงานอยู่ในสังกัด กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด สำนักหอสมุดแห่งชาติ

ก่อนปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ ศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์เป็นสายงานหนึ่งภายใต้งานจัดหาหนังสือ

ในปัจจุบันการแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์ได้ขยายขอบข่ายออกไปทุกภูมิภาคทั่วโลก จำนวนประเทศสมาชิกแลกเปลี่ยนและยืมสิ่งพิมพ์เพิ่มขึ้นเป็น ๗๓ ประเทศ ๘๔ แห่ง และสถาบันต่างๆ บริจาคสิ่งพิมพ์ให้เป็นประจำ จำนวน ๑๕๗ แห่ง รวมทั้งสิ้น ๗๓ ประเทศ ๒๔๑ แห่ง ได้แก่ ประเทศแถบยุโรป อเมริกา เอเชีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันออกกลางและอัฟริกา เป็นต้น

027.5593
ร694ช.
017253

การประสานความร่วมมือเพิ่มพูนจำนวนสิ่งพิมพ์จากประเทศเครือข่ายการแลกเปลี่ยนยังคงดำเนินต่อไป เพื่อให้หอสมุดแห่งชาติเป็นศูนย์รวมสิ่งพิมพ์วิชาการนานาชาติให้มากที่สุด นอกจากนั้นยังทำหน้าที่เป็นศูนย์รับฝากสิ่งพิมพ์สหประชาชาติ

คลังสิ่งพิมพ์

คลังสิ่งพิมพ์มีมาตั้งแต่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ตามที่พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ในเรื่องสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหอสมุดแห่งชาติ (อนุมานราชธน, พระยา, ๒๕๐๕ : ๑๖-๑๗) ความว่า "หอสมุดสำหรับพระนครจัดแบ่งหอพระสมุดออกเป็น ๒ หอ คือ หอพระสมุดวชิรญาณ หอหนึ่งสำหรับเก็บหนังสือตัวเขียน และหอพระสมุดวชิราวุธหอหนึ่งสำหรับเป็นที่เก็บหนังสือตัวพิมพ์ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ"

หอพระสมุดวชิราวุธ ซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือตัวพิมพ์แยกออกเป็นภาษาไทยส่วนหนึ่งและภาษาต่างประเทศส่วนหนึ่ง

ในส่วนที่เป็นภาษาไทย นอกจากหนังสือที่มีอยู่แล้วแต่เดิม จากที่มีผู้ศรัทธาให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดบ้าง ซื้อบ้างจากโรงพิมพ์ซึ่งตีพิมพ์หนังสือเรื่องใดขึ้น ก็ต้องส่งหอพระสมุดเรื่องละสองเล่มตามที่กฎหมายบังคับไว้เล่มหนึ่ง เก็บไว้ที่หอพระสมุดสำหรับให้ประชาชนอ่านอีกเล่มหนึ่งเก็บไว้ในสถานที่เรียกว่า ห้องหนังสือพิสูจน์ สำหรับเป็นหลักฐานอ้างอิงเมื่อคดีเกิดขึ้นในโรงศาลเมื่อศาลสั่ง..."

ต่อมาเมื่อหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้มีการย้ายหนังสือทั้งหมด รวมทั้งห้องหนังสือพิสูจน์หรือหนังสือคลังพิสูจน์ได้เข้ามาอยู่ในความดูแลของงานจัดหาหนังสือซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นฝ่ายจัดหาหนังสือและโสตทัศนวัสดุ ห้องหนังสือพิสูจน์หรือหนังสือคลังพิสูจน์จึงได้เปลี่ยนเป็นงานคลังสิ่งพิมพ์ด้วยเช่นกัน ในปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ มีการปรับปรุงโครงสร้างการจัดส่วนราชการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หอสมุดแห่งชาติได้รับการยกฐานะเป็นสำนัก เปลี่ยนชื่อจาก กองหอสมุดแห่งชาติเป็น หอสมุดแห่งชาติ การขยายโครงสร้างภายในหน่วยงาน จึงปรับเปลี่ยนตามไปด้วย กล่าวคืองานคลังสิ่งพิมพ์ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นฝ่ายคลังสิ่งพิมพ์และอยู่ภายใต้สายงานบังคับบัญชาของ ส่วนพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด หรือกลุ่มพัฒนาทรัพยากรในปัจจุบัน

ในการรวบรวมสิ่งพิมพ์ของประเทศไทย หอสมุดแห่งชาติทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประเทศจัดเก็บรวบรวมสิ่งพิมพ์ทุกประเภทให้ครบถ้วน โดยคลังสิ่งพิมพ์มีหน้าที่ในการดำเนินการรวบรวมจัดเก็บและสงวนรักษามรดกทางสติปัญญา ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรมของประเทศชาติ โดยมีบทพระราชบัญญัติการพิมพ์ และการขอรับสิ่งพิมพ์ตามมติคณะรัฐมนตรีเป็นจักรกลสำคัญในการได้มาซึ่งทรัพยากรสารนิเทศเหล่านั้น

คลังสิ่งพิมพ์ จึงเป็นแหล่งรวบรวมทรัพยากรสารนิเทศ ที่เป็นหลักฐานร่องรอยมรดกทางภาษาและวัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์ซึ่งเป็นทรัพย์สินทางสติปัญญาของชนในชาติที่กลั่นกรอง

เรียบเรียงประมวลไว้ด้วยภาษา สัญลักษณ์ภาพ หรือรหัสอื่นๆ ผสมผสานกับแสดงข้อเท็จจริงขององค์ความรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะเวลานั้นๆ

นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งรวบรวมทรัพยากรสารนิเทศ ทุกประเภทไว้เพื่อการศึกษา ค้นคว้าอ้างอิง แก่บุคคลหน่วยงานและสถาบันต่างๆ ให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการพิมพ์ เช่น รูปแบบตัวอักษรที่ใช้พิมพ์ เทคนิคการพิมพ์ การตกแต่งรูปเล่มของแต่ละยุคสมัย การใช้ภาษา สำนวน คำศัพท์ ลักษณะการประพันธ์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์

การจัดเก็บสารนิเทศประเภทต่างๆ ในคลังสิ่งพิมพ์ มีการจัดเก็บตามประเภทและลักษณะของสิ่งตีพิมพ์ได้ดังนี้

๑. หนังสือ เป็นทรัพยากรสารนิเทศที่ตีพิมพ์เป็นตัวอักษร บอกกล่าว ถึงเรื่องราว เหตุการณ์ วิชาความรู้ต่างๆ เช่น ตำราวิชาการ ความรู้ทั่วไป บันเทิงคดี สารคดี หนังสืออ้างอิง และหนังสือสำหรับเด็ก

๒. วารสาร หรือสิ่งพิมพ์ต่อเนื่อง เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีกำหนดออกต่อเนื่องกัน มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอน สม่ำเสมอ และติดต่อกันตามลำดับ เช่น รายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ รายเดือน ราย ๓ เดือน ฯลฯ

๓. สิ่งพิมพ์รัฐบาล สิ่งที่ผลิตขึ้นโดยหน่วยราชการ และรัฐวิสาหกิจในหลายรูปแบบมีทั้งที่เป็นหนังสือ วารสาร จุลสาร แผนที่ ทั้งนี้เพื่อบันทึกผลการปฏิบัติงานทางราชการ เพื่อเผยแพร่ความรู้ และสารนิเทศในสาขาวิชาต่างๆ ที่มีคุณค่าได้แก่ รายงานประจำปี รายงานการประชุมทางวิชาการ ร่างกฎหมาย และมติต่างๆ ระเบียบกฎข้อบังคับ และคู่มือต่างๆ รายงานการอบรมสัมมนา รายงานการประชุมทางวิชาการ และสถิติต่างๆ

๔. หนังสือพิมพ์ เป็นสิ่งพิมพ์ที่เสนอข่าวการเคลื่อนไหวใหม่ๆ ต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ข่าวสารการเมือง ความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ สังคม ข่าวการศึกษา กีฬา ธุรกิจบันเทิง นอกจากข่าวแล้วยังมีบทบรรณาธิการ บทความ โฆษณาประกาศแจ้งความ และปัจจุบันบางฉบับยังมีการตีพิมพ์ นวนิยายเรื่องสั้น เรื่องยาว เรื่องแปล เป็นประจำติดต่อกันทุกวัน

ปัญหาที่เกิดขึ้นในการรวบรวม คือการไม่ได้รับสิ่งพิมพ์ตามที่ระบุไว้ ในพระราชบัญญัติการพิมพ์ซึ่งเป็นกฎหมายชนิดหนึ่ง แม้จะมีกฎหมายควบคุม แต่ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณามักหลีกเลี่ยงละเลยเพราะบทลงโทษ กำหนดโทษไว้ต่ำมาก ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน ซึ่งเทคโนโลยีสาขาต่างๆ ให้เจริญรุดหน้าไปไกลมาก เทียบกับบทพระราชบัญญัติการพิมพ์ที่มีมาตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๔๘๔ จนถึงปัจจุบัน มีอายุมากกว่าห้าสิบปี สิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่ฝ่ายคลังสิ่งพิมพ์จัดเก็บจึงเป็นเพียงสิ่งพิมพ์ที่หอสมุดได้รับเท่านั้น มิใช่สิ่งพิมพ์ที่ผลิตขึ้นในประเทศทั้งหมดในแต่ละปี

กลุ่มงานสงวนรักษาหนังสือ

หน้าที่สำคัญของการสงวนรักษาหนังสือ มีกล่าวไว้ในหนังสือประวัติหอสมุดแห่งชาติว่า “การรักษาและบูรณะหนังสือ หนังสือที่เก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติ ส่วนใหญ่ถูกสัตว์และแมลงทำลาย

หนังสือ ต้องสร้างตู้ทึบขึ้นเป็นพิเศษสำหรับอบหนังสือแต่ละคราว หนังสือที่อบคราวนั้นมีทั้ง หนังสือตัวพิมพ์สมุดไทย ใบลาน เพราะปรากฏว่า สมุดไทยก็ถูกแมลงกินเสียหายมาก ใบลานนั้นแมลงไม่กิน แต่กินผ้าห่อใบลาน ผ้าห่อคัมภีร์บางผืนชำรุดจนต้องเปลี่ยนใหม่

หนังสือหายากที่มีเพียงฉบับเดียวและอยู่ในสภาพชำรุดได้จัดการให้ถ่ายสำเนาไมโครฟิล์มไว้ ผู้ใดต้องการอ่าน ก็ให้อ่านฉบับไมโครฟิล์มแทนฉบับเดิม หนังสือที่เกี่ยวกับประเทศไทยส่วนมากอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน

การปฏิบัติงานซ่อมหนังสือ ตั้งแต่เริ่มให้บริการของหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรีนั้นได้ดำเนินมาโดยตลอดจนกระทั่งปี พุทธศักราช ๒๕๑๑ ได้รับข้าราชการเพื่อบรรจุเข้าปฏิบัติงาน ในตำแหน่งช่างพิมพ์ ซ่อมเย็บเล่ม เข้าปกหนังสือ และพิมพ์เดินทองโดยเฉพาะ โดยได้สั่งอุปกรณ์ด้านการเย็บเล่มเข้าปกหนังสือ เช่น เครื่องตัดกระดาษ เครื่องเย็บลวด เครื่องพิมพ์เดินทอง ตัวพิมพ์ และเครื่องเจาะ ฯลฯ เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานอีกทั้งรับข้าราชการและเจ้าหน้าที่อื่นๆ มาเพิ่มเติม ทำให้สามารถซ่อมหนังสือจำนวนมากของหอสมุดแห่งชาติบริการประชาชนได้เป็นอย่างดี

เนื่องจาก หนังสือและเอกสารโบราณจำนวนหนึ่งที่เสื่อมสภาพด้วยลักษณะต่างๆ กันมีทั้งฉีกขาด เปื่อย กรอบ ปรุ พรุน เป็นเหตุให้เสียโอกาสที่จะใช้ประโยชน์ไปอย่างน่าเสียดายหอสมุดแห่งชาติได้เล็งเห็นความสำคัญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงได้มีความคิดที่จะก่อตั้งห้องปฏิบัติการสงวนรักษาหนังสือและเอกสารโบราณต่างๆ ให้สัมฤทธิ์ผล

“ในชั้นแรกหอสมุดแห่งชาติได้จัดส่งข้าราชการจำนวน ๕ ท่าน ไปรับการฝึกอบรมวิธีอนุรักษ์พระบฎหนังสือสมุดไทย หนังสือใบลาน และแผนที่ จากผู้เชี่ยวชาญด้านอนุรักษ์งานศิลปกรรมของกองโบราณคดี กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ ถึง วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๑๘ การฝึกอบรมในครั้งนั้นนับว่าประสบผลดีเป็นอย่างยิ่ง เท่ากับเป็นการปูพื้นฐานอันสำคัญ ลำดับต่อมาหอสมุดแห่งชาติได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลแห่งประเทศเดนมาร์ค ศาสตราจารย์ อูเวอร์ คูร์ท นอร์ดสแตรนด์ FIIC หัวหน้าฝ่ายบูรณะหนังสือ หอสมุดหลวงโคเปนเฮเก็น เดนมาร์ค (Prof.Ove Kurt Nordstrand F.IIC.Head-Conservator. The Royal Library, Preservation Office, Copenhagen, Denmark) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญที่ปรึกษาชั่วคราวเกี่ยวกับการบูรณะหนังสือหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร มาให้การฝึกอบรมแก่ข้าราชการหอสมุดแห่งชาติเพิ่มเติม เพื่อจักได้ใช้เป็นแนวทางการก่อตั้งห้องปฏิบัติการอนุรักษ์เอกสารโบราณต่อไป การฝึกอบรมได้จัดให้มีขึ้นระหว่างวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๒๐ ถึงวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๐ ณ ห้องประชุมส่วนสำนักงานของหอสมุดแห่งชาติ ผลการปฏิบัติงานการฝึกอบรมวิธีอนุรักษ์ กระดาษ และใบลาน ซึ่งเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติได้รับในครั้งนั้น สมควรจะนับได้ว่าประสบผลดีเป็นอย่างยิ่งเพราะความรู้ที่ได้รับแม้จะเป็นเพียงพื้นฐานเบื้องต้น แต่ก็สามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้ทันที ต่อมาหอสมุดแห่งชาติได้ส่งข้าราชการ ๒ ราย ไปฝึกอบรมเรื่องการซ่อมอนุรักษ์หนังสือ ณ กรุงโคเปนเฮเก็น ประเทศเดนมาร์ค

ระหว่าง เดือนกันยายน ๒๕๒๐ ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ หลังจากนั้นก็ได้ฝึกการอนุรักษ์ทั้งหนังสือตัวพิมพ์ และหนังสือตัวเขียน โดยนำเศษหนังสือที่ชำรุดแล้วมาทดลองฝึกปฏิบัติ โดยนำความรู้ที่ได้จากประเทศเดนมาร์คมาพัฒนาทั้งงานอนุรักษ์และงานซ่อมเย็บเล่มเข้าปกหนังสือ ตามแบบมาตรฐานสากล จนกระทั่งปี พุทธศักราช ๒๕๒๙ จึงได้ดำเนินการห้องปฏิบัติการสงวนรักษาหนังสือและเอกสารโบราณอย่างจริงจัง มีบุคลากรในการปฏิบัติงาน ๓ ราย ใช้สถานที่บริเวณระเบียงห้องเก็บเอกสารโบราณ เป็นที่ปฏิบัติงาน ส่วนงานซ่อมเย็บเล่มเข้าปกหนังสือ พิมพ์เดินทองก็มีบุคลากรในการปฏิบัติงาน ๓ รายเช่นกัน กลุ่มงานสงวนรักษาหนังสือ เป็นหน่วยงานหนึ่งซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตามการแบ่งส่วนราชการของหอสมุดแห่งชาติ ดังนี้

ปี พุทธศักราช ๒๕๐๙-๒๕๑๘	งานการจัดหาหนังสือและซ่อมหนังสือ แผนกตัวพิมพ์ หนังสือ กองหอสมุดแห่งชาติ
ปี พุทธศักราช ๒๕๑๙-๒๕๓๒	งามซ่อมบูรณะหนังสือ กองหอสมุดแห่งชาติ
ปี พุทธศักราช ๒๕๓๒-๒๕๓๘	ฝ่ายสงวนรักษาและบูรณะหนังสือ กองหอสมุดแห่งชาติ
ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙-๒๕๔๔	ฝ่ายซ่อมสงวนรักษาหนังสือ ส่วนพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด หอสมุดแห่งชาติ
ปี พุทธศักราช ๒๕๔๖-ปัจจุบัน	กลุ่มงานสงวนรักษาหนังสือ กลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด สำนักหอสมุดแห่งชาติ

ปัจจุบันหน้าที่สำคัญของกลุ่มงานสงวนรักษาหนังสือ มีอยู่ ๒ ประการ คือ การอนุรักษ์ทั้งหนังสือต้นฉบับตัวเขียน (เอกสารโบราณ) และหนังสือต้นฉบับตัวพิมพ์ ประการที่สองคือการซ่อมอนุรักษ์และการเย็บเล่มเข้าปกเอกสารสิ่งพิมพ์ การเข้าปกหนังสือ การพิมพ์เดินทองปกหนังสือ การเย็บเล่มหนังสือและวารสาร

กลุ่มบริการค้นคว้าอ้างอิง

การให้บริการของสำนักหอสมุดแห่งชาติได้พัฒนามาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบัน สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ในการเป็นองค์กรส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ตามที่กำหนดในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ กำหนดให้ห้องสมุด เป็นแหล่งเรียนรู้ตามแนวการจัดการศึกษาในระบบ นอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย รวมทั้งรัฐบาลมีนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาที่ระบุว่า “รัฐต้องส่งเสริม การดำเนินงาน และการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบอย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ” สำนักหอสมุดแห่งชาติจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาบุคลากรของชาติให้เป็นคนดี มีความรู้ นำไปสู่การพัฒนาประเทศโดยรวม ทั้งนี้ สำนักหอสมุดแห่งชาติได้พัฒนาระบบการให้บริการ โดยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัยมาใช้ในการบริการ เพื่อให้บริการมีประสิทธิภาพรวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ ตรงตามความต้องการของผู้ใช้บริการ จะเห็นได้ว่าการให้บริการของสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น ตามพระราชกฤษฎีกา การแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๒ ตอนที่ ๓๓ ก. วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๘ กลุ่มบริการค้นคว้า อ้างอิง (ชื่อปัจจุบัน) ในเวลานั้น คือ ส่วนบริการบริหารงานภายใต้หอสมุดแห่งชาติ มีผู้อำนวยการส่วนบริการเป็นผู้บริหาร มีโครงสร้างการบริหารงานประกอบไปด้วย

๑. ฝ่ายบริการหนังสือ
๒. ฝ่ายบริการวารสารและสิ่งพิมพ์
๓. ฝ่ายบริการข้อมูลรัฐสภา
๔. หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช
๕. หอสมุดดำรงราชานุภาพ
๖. ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์

ต่อมาตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พุทธศักราช ๒๕๔๕ ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอนที่ ๙๙ ก วันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๕ หน้า ๑๔ -๓๔ กำหนดให้กรมศิลปากรเป็นหนึ่งใน ๖ หน่วยงาน สังกัดกระทรวงวัฒนธรรม และตามประกาศกรมศิลปากรเรื่องการแบ่งส่วนราชการ หน่วยงาน และสถานศึกษาของกรมศิลปากร ลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ หอสมุดแห่งชาติ มีฐานะเป็นสำนักหอสมุดแห่งชาติในสังกัดเดิม แบ่งการบริหารราชการออกเป็น ๖ กลุ่ม ๑ ฝ่าย หอสมุดแห่งชาติสาขา ส่วนกลาง ๑ แห่ง ส่วนภูมิภาค ๑๗/๖ แห่ง ส่วนบริการเดิมจึงได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็นกลุ่มบริการค้นคว้า อ้างอิง ดำเนินการภายใต้การบริหารงานของหัวหน้ากลุ่ม โดยแบ่งโครงสร้างการบริหารดังนี้

๑. กลุ่มงานบริการหนังสือ
๒. กลุ่มงานบริการวารสารและหนังสือพิมพ์
๓. กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภา (และหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช)
๔. หอสมุดดำรงราชานุภาพ

๕. ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์
๖. กลุ่มงานบริการหนังสือนานาชาติ
๗. หอวชิราวุธานุสรณ์

กลุ่มบริการค้นคว้าอ้างอิง มีพัฒนาการและผลการดำเนินงาน แยกตามกลุ่มงาน ดังนี้

๑. กลุ่มงานบริการหนังสือ

มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดเก็บ การให้บริการเอกสารสิ่งพิมพ์ การสืบค้นข้อมูลจากหนังสือทุกสาขาวิชา รวมทั้งวิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย หนังสือหายาก หนังสือสหประชาชาติ และบริการนำชมกิจการต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยจัดห้องบริการตามหมวดหมู่หนังสือ ดังนี้

๑.๑ ห้อง ๒๑๓ บริการหนังสือหมวดเบ็ดเตล็ด ปรัชญาและศาสนา เป็นห้องบริการที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ ห้อง ๒๑๓ นี้ ในอดีต เป็นที่ทำการของกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ซึ่งปัจจุบันย้ายออกไปอยู่ที่ตึกกรมศิลปากร ถนนศรีอยุธยา ห้อง ๒๑๓ ในระยะแรกได้จัดบริการวิทยานิพนธ์และงานวิจัย ต่อมาจำนวนวิทยานิพนธ์เพิ่มมากขึ้น จึงย้ายวิทยานิพนธ์ไปให้บริการ ที่อาคาร ๓

๑.๒ ห้อง ๒๑๔ บริการหนังสือแบบเรียน หนังสืออนุสรณ์งานศพ มุมหนังสือ มสธ. มุมหนังสือรามคำแหง หนังสือภาษาญี่ปุ่นและเกาหลี (ต่อมาแยกออกเป็นกลุ่มงานบริการหนังสือนานาชาติ)

๑.๓ ห้อง ๒๐๔ บริการหนังสือสังคมศาสตร์และภาษาศาสตร์ มุมแสตมป์ ประกายเพ็ชร์ อินทุโสภณ

๑.๔ ห้อง ๒๐๕ บริการหนังสือวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ประยุกต์

๑.๕ ห้อง ๓๐๒ บริการหนังสือศิลปะ วรรณคดี ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์

๑.๖ ห้อง ๓๐๓ บริการหนังสือเกี่ยวกับประเทศไทย ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษทุกสาขาวิชา ห้องนี้ได้รับการปรับปรุงโดยจัดส่วนหนึ่งของห้องเป็นนิทรรศการถาวร เกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัว และเครื่องใช้สำนักงาน หนังสือและต้นฉบับบลายมือเขียน ที่ได้รับมอบจากทายาทพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ พร้อมด้วย รูปหล่อ หลวงวิจิตรวาทการ ครึ่งตัว

๑.๗ ห้อง ๓๐๔ ห้องอนุสรณ์พระยาอนุมานราชธน เก็บรวบรวมหนังสือ สิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัว ของที่ระลึก รูปหล่อสัมฤทธิ์เฉพาะส่วนศีรษะของพระยาอนุมานราชธน และจัดนิทรรศการถาวรไว้กลางห้องด้านหลัง นอกจากนี้ยังให้บริการมุมหนังสือแปลและหนังสือภาษาอังกฤษ หมวดศิลปะ วรรณคดี และประวัติศาสตร์

๑.๘ ห้อง ๓๑๓ ห้องบริการหนังสือหายาก (ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เดิมเป็นห้องเก็บหนังสือหายาก ที่มีอายุประมาณ ๕๐ -๑๕๐ ปี ทั้ง

ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ส่วนหนึ่งเป็นหนังสือส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ที่ได้พระราชทานให้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่เมื่อครั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

๑.๙ อาคาร ๓ ให้บริการวิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย สิ่งพิมพ์สหประชาชาติ และห้องสมุดกล้วยไม้ ระพี สาคริก อาคาร ๓ เดิมให้บริการหนังสือระดับเด็กเล็ก จนถึงมัธยมปลายและอาชีวศึกษา บริการหนังสือทุกสาขาวิชา ต่อมาเมื่อมีหนังสือเพิ่มมากขึ้น จึงได้จัดระบบบริการใหม่โดยย้ายหนังสือ วิทยานิพนธ์จากห้อง ๒๑๓ และ ๒๑๔ มาให้บริการ ณ อาคาร ๓ ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๔๒ จนถึงปัจจุบัน

การปรับปรุงห้องหนังสือหายาก

สืบเนื่องจากกระแสพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อครั้งเสด็จฯ มาทรงเยี่ยมสำนักหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๕ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้จัดทำโครงการปรับปรุงห้องหนังสือหายาก ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ โดยจัดระบบหนังสือเก่า จัดหมวดหมู่หนังสือและทำบัตรรายการ และอนุรักษ์ด้วยการอบฆ่าเชื้อในเบื้องต้น และในปีงบประมาณ ๒๕๔๖ สำนักหอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณ ๓,๓๐๐,๐๐๐ บาท ปรับปรุงห้อง ๓๐๓ นี้ โดยปรับปรุงพื้น ผนัง ระบบไฟฟ้า เครื่องปรับอากาศ สีและอุปกรณ์และครุภัณฑ์สำนักงานต่างๆ รวมทั้งปรับปรุงห้อง ๓๐๒ ๓๐๓ และห้อง ๓๐๔ โดยปรับปรุงระบบไฟฟ้า การจัดเก็บหนังสือ และครุภัณฑ์บางส่วนด้วย โดยขณะนี้การปรับปรุง ห้องบริการทั้ง ๔ ได้เสร็จเรียบร้อยแล้ว

การอนุรักษ์หนังสือหายาก

สำนักหอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณโครงการเงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เพื่อดำเนินงานโครงการพัฒนาหอสมุดแห่งชาติให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยการอนุรักษ์หนังสือหายาก จ้างจัดเก็บข้อมูล หนังสือพิมพ์ วารสาร จำนวน ๕๑,๐๐๐ หน้า และหนังสือหายาก จำนวน ๓๒,๐๐๐ หน้า เป็นเงิน ๒,๖๓๐,๐๐๐ บาท แต่เนื่องจากหนังสือหายากมีความเก่า กรอบและบอบบาง จำเป็นจะต้องอนุรักษ์หนังสือหายากให้มีสภาพคงทน ถาวรทั้งหมด สำนักหอสมุดแห่งชาติจึงได้จัดสรรงบประมาณเพื่อการอนุรักษ์หนังสือหายากปีละ ๔๐๐,๐๐๐ บาท ด้วยการจัดทำดิจิตอลหนังสือหายาก สแกนต้นฉบับ จัดทำสำเนา และถ่ายภาพประเทศไทย และภาพสำคัญจากหนังสือหายาก โดยได้คัดเลือกหนังสือที่มีคุณค่าและมีฉบับเดียวในประเทศไทยและในโลก เพื่อรักษาต้นฉบับให้มีอายุยืนนาน ให้บริการฉบับสำเนาเพื่อให้ประชาชนได้รับความสะดวกยิ่งขึ้นรวมทั้งได้จัดหาเทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อการจัดเก็บและบริการสืบคืนข้อมูลได้รวดเร็วและมีคุณภาพ

๒. กลุ่มงานบริการวารสารและหนังสือพิมพ์

ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณนั้นประเทศไทยอยู่ในระยะของการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าเข้มแข็ง และรู้เท่ากันวิทยาการ

ของโลกเพื่อป้องกันตนจากการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก หอพระสมุดฯ จึงได้จัดหาหนังสือทุกสาขาวิชาเข้ามาให้บริการเพื่อการเรียนรู้เกี่ยวกับข่าวสาร และความเคลื่อนไหวของประเทศต่างๆ รวมทั้งวารสารและหนังสือพิมพ์ที่ผลิตทั้งในประเทศและต่างประเทศ

หอพระสมุดวชิรญาณได้ออกวารสารชื่อ วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษ โดยคณะกรรมการหอพระสมุดฯ พระบรมวงศานุวงศ์ และผู้ทรงคุณความรู้ได้ร่วมกันเขียนขึ้น เพื่อเผยแพร่กิจกรรมของหอพระสมุดและความรู้ทั่วๆ ไป หอพระสมุดได้จัดหาวารสารหนังสือพิมพ์ที่เกี่ยวกับประเทศไทย เช่น ราชกิจจานุเบกษา Bangkok Calendar Bangkok Recorder Siam Daily Advertiser ข่าวราชการ เป็นต้น และยังจัดหาวารสารหนังสือพิมพ์ จากต่างประเทศหลายสาขาวิชาจากประเทศสำคัญของทวีปยุโรป อเมริกา เอเชีย และจากประเทศรอบๆ พระราชอาณาจักรหลากหลายภาษา เช่น The New York Times, The Times, The Sphear, The Japan Times, The lillustrated London New, Revue des Arts Asiatiques และ Revue de L'Histoire des Religions เป็นต้น วารสาร และหนังสือพิมพ์เหล่านี้ ทำให้ประชาชนชาวไทย ทั้งในยุคก่อนและปัจจุบัน ได้รับรู้ข่าวสารและวิทยาการต่างๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

หอพระสมุดวชิรญาณฯ มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและที่อยู่หลายครั้ง จนย้ายมาสร้างตึกใหม่ที่ท่าวาสุกรีในพุทธศักราช ๒๕๐๙ ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่มีพื้นที่ในการจัดเก็บ และให้บริการมากกว่าเดิมรวมทั้งการพัฒนาการให้บริการวารสารและหนังสือพิมพ์

กลุ่มงานบริการวารสารและหนังสือพิมพ์ ปัจจุบันจัดห้องบริการวารสารและหนังสือพิมพ์ฉบับปัจจุบันที่ชั้น ๑ และห้องเก็บวารสารและหนังสือพิมพ์ฉบับล่วงเวลาที่ชั้น ๔ ทำหน้าที่รวบรวมวารสารหนังสือพิมพ์ที่ผลิตขึ้นในประเทศทั้งในกรุงเทพฯ และภูมิภาคต่างๆ รวมทั้งวารสารและหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศอีกด้วย

เมื่อหอสมุดแห่งชาติ ได้รับวารสารหนังสือพิมพ์แล้ว บรรณารักษ์และเจ้าหน้าที่จะลงทะเบียนวารสารและหนังสือพิมพ์ และผลิตคู่มือช่วยการค้นคว้า โดยการทำดรรชนีเรื่องสำคัญและน่าสนใจลงบัตรรายการให้หัวเรื่อง จัดพิมพ์ลงระบบคอมพิวเตอร์ และจัดเรียงบัตรดรรชนีในตู้บัตร ซึ่งผู้ใช้บริการจะสามารถค้นเรื่องต่างๆ ได้ทั้งจากบัตรและคอมพิวเตอร์ นอกจากนั้นยังจัดทำกฤตภาคข่าวที่สำคัญและข่าวปัจจุบันที่ประชาชนสนใจ ใส่แฟ้มให้หัวเรื่อง และจัดเรียงแฟ้มในตู้กฤตภาค เพื่อผู้ใช้สามารถค้นได้ด้วยตนเอง

เพื่อเป็นการอนุรักษ์ ข้อมูลและสภาพของต้นฉบับวารสารและหนังสือพิมพ์ให้มีอายุ ยืนยาวนาน หอสมุดแห่งชาติได้ปฏิบัติดังนี้

๑. การเย็บเล่มปกแข็ง โดยเจ้าหน้าที่จะรวบรวมวารสาร หนังสือพิมพ์แต่ละชื่อเรื่อง ให้ครบ ส่งเย็บเล่มเข้าปกแข็งเดินทอง เพื่อความสวยงาม และป้องกันการฉีกขาดและสูญหาย

๒. การทำสำเนาด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม และไมโครแจ๊กเก็ต โดยเจ้าหน้าที่จะรวบรวมให้ครบและส่งทำสำเนาจัดให้บริการอ่านสำเนาที่กลุ่มงานบริการโสตฯ กลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด

๓. การทำสำเนา วารสารและหนังสือพิมพ์โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์เครื่องตรวจกราด ภาพลักษณ์เพื่อปรับปรุงภาพให้คมชัดอ่านง่าย และสามารถให้บริการจากแผ่นซีดี และระบบ Internet

รายการวารสารและหนังสือพิมพ์ที่ให้บริการประกอบด้วย

- หนังสือพิมพ์ภาษาไทย
- หนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศ
- วารสารภาษาไทย
- วารสารภาษาต่างประเทศ
- วารสารและหนังสือพิมพ์เย็บเล่มภาษาไทย
- วารสารและหนังสือพิมพ์เย็บเล่มภาษาต่างประเทศ
- วารสารและหนังสือพิมพ์ภาษาไทยที่ถ่ายไมโครฟิล์มและไมโครแจ๊กเก็ต
- วารสารและหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่ถ่ายไมโครฟิล์มและไมโครแจ๊กเก็ต

รายชื่อวารสารหายาก

กุมารวิทยา ข่าวราชการ จดหมายเหตุสยามไสมย จดหมายเหตุ บางกอกรีคอร์ดเดอร์ ดรุโณวาท ตุลาวิภาคพจนกิจ ถลกวิทยา ทวีปัญญา Bangkok Calendar Bangkok Advertiser บำรุงนารี ยุทธโกษ วชิรญาณ สยามไสมย สยามประเภท Siam Daily Advertiser Journal of The Siam Socity สุภาพบุรุษ เสนาศึกษา อัสสัมชัญอุโฆษสมัย

รายชื่อวารสารและหนังสือพิมพ์ที่ถ่ายไมโครฟิล์ม และไมโครแจ๊กเก็ต

กรรมกรรายวัน กระดึงทองรายเดือน กรุงเทพการเมือง กรุงเทพเดลิเมล์ กุมารวิทยา เกราะเหล็ก จดหมายเหตุสยามไสมย จีนโนสยามวารศัพท์ ดุสิตสมิต เดลินิวส์ ตำรวจรายเดือน แถลงการณ์คณะสงฆ์ ทวีปัญญา เทศาภิบาล ไทยเขษม ไทยรัฐ นาครเคราะห์ ประชาชาติ พิมพ์ไทย ยุทธโกษ วชิรญาณ วิทยาจารย์ ศรีกรุง สมุทรสาร สุภาพบุรุษ อิสระ เอกชน Bangkok Calendar Bangkok Chronicle Bangkok Daily Mail Bangkok Post Bangkok Recorder Bangkok Times Buddhistsche Tesnpelanlagen in Siam The Siam Observer

๓. กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภา

กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภา สำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นกลุ่มงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ จากการปรับปรุงโครงสร้างการแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งขณะนั้นนายสมคิด โชติกวณิชย์ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อแรกจัดตั้งชื่อ ฝ่ายบริการข้อมูลรัฐสภาเป็นส่วนหนึ่งของ ส่วนบริการ และต่อมามีการปฏิรูป ระบบราชการกรมศิลปากร ไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรมมีการปรับปรุงโครงสร้างการแบ่ง ส่วนราชการของกรมศิลปากร และหอสมุดแห่งชาติมีสถานะเป็นสำนัก ได้แบ่งส่วนราชการ ภายในสำนัก ฝ่ายบริการข้อมูลรัฐสภา เปลี่ยนชื่อเป็น กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภาเป็นส่วนหนึ่ง ของกลุ่มบริการค้นคว้าอ้างอิง จนถึงปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๔๗) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำหน้าที่ให้บริการสารสนเทศแก่รัฐสภา อันเป็นลักษณะสากลเหมือนหอสมุดแห่งชาติทั่วโลกที่มีหน่วยงานภายใน ทำหน้าที่ประสานงานกับรัฐสภาของประเทศนั้นๆ ดังนั้นการปฏิบัติงานของกลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภา จะทำงานประสานงานกันอย่างใกล้ชิดกับหอสมุดรัฐสภา รวมทั้งกลุ่มงานต่างๆ ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ นอกจากนั้นยังให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปอีกด้วย

กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภา เน้นการบริการสารนิเทศสาขารัฐศาสตร์ การเมือง และการปกครอง สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และสาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้บริการ

โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ คือ ระบบคอมพิวเตอร์ออนไลน์ โดยทางรัฐสภาสามารถ ค้นคว้าข้อมูลจากฐานข้อมูลบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ บริการสำเนาเนื้อหาจาก เอกสาร หนังสือ บทความจากวารสารและหนังสือพิมพ์ รวมทั้งโสตทัศนวัสดุต่างๆ

การให้บริการ

๑. การประสานงานบริการกับหอสมุดรัฐสภา โดยทำหน้าที่ให้บริการสารนิเทศแก่รัฐสภา แลกเปลี่ยนข่าวสาร และเผยแพร่คู่มือช่วยค้นที่กลุ่มงานบริการข้อมูลรัฐสภาจัดทำขึ้น ตลอดจนบริการสารนิเทศด่วน (ตอบทางโทรศัพท์)

๒. ให้บริการสารนิเทศในรูปสื่อต่างๆ

๒.๑ สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น หนังสือ เอกสาร บทความจากวารสาร และหนังสือพิมพ์

๒.๒ โสตทัศน์ต่างๆ เช่น ไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครการ์ด

๒.๓ สื่ออิเล็กทรอนิค คือ การบริการสำเนาข้อมูลลงแผ่นดิสเก็ต เทปแม่เหล็ก และการบริการค้นข้อมูลจากคอมพิวเตอร์ระบบออนไลน์ จากฐานข้อมูลบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

๓. จัดบริการพิเศษ เช่น บริการสารนิเทศด่วน (Current awareness) โดยการจัดทำสำเนาหน้าสารบัญของบทความที่สำคัญ

๔. การให้บริการตอบคำถามและช่วยการค้นคว้า โดยเน้นการให้บริการสารนิเทศเป็นหลักการบริการ จึงเป็นลักษณะการจัดเตรียมข้อมูลไว้ให้ผู้ใช้ตามที่ต้องการ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกและบริการจัดส่งทางไปรษณีย์ และโทรสารด้วย

การดำเนินงานวิชาการ

๑. รวบรวมจัดหาและจัดเก็บวารสารและสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับรัฐสภาและสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง

๒. จัดทำดรรชนีวารสารและหนังสือพิมพ์ พร้อมสาระสังเขป เพื่อใช้เป็นคู่มือในการให้บริการ

๓. จัดทำกฤตภาคจากหนังสือพิมพ์เรื่องที่สำคัญและน่าสนใจที่เกี่ยวข้องกับรัฐสภา

๔. จัดทำคู่มือช่วยค้นคว้าศึกษาและวิจัย เช่น การจัดทำรายชื่อหนังสือใหม่สาขาที่เกี่ยวข้องกับรัฐสภา การจัดทำสาระสังเขป (Abstract) และบรรณนุกรมเฉพาะวิชา

๕. สำเนาบทความจากวารสารและหนังสือพิมพ์ เพื่อจัดทำแฟ้มข้อมูลที่สำคัญและน่าสนใจ

หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช จัดตั้งขึ้นโดยความร่วมมือของมูลนิธิ ๕ ธันวามหาราช และกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ โดยมี นายพิศาล มูลศาสตร์สาทร เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง ปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานมูลนิธิฯ ได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้ขอประชามติจากประชาชนทั่วประเทศกว่า ๔๐ ล้านคน ในการถวายพระราชสมัญญานาม “มหาราช” แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

วัตถุประสงค์ในการสร้างหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานถวายราชสดุดี เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เนื่องในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้มีความร่มเย็นตลอดมาด้วยทศพิธราชธรรม

๒. เพื่อเป็นสถานที่เก็บรักษาเอกสารขอประชามติจากประชาชนทั่วประเทศและเป็นที่เก็บรวบรวมหนังสือและโสตทัศนวัสดุต่างๆอันเกี่ยวด้วยพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์

ครั้นการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์มาทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช อยู่ในความรับผิดชอบของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ตั้งอยู่ในบริเวณหอสมุดแห่งชาติ ถนนสามเสน มีเนื้อที่ ๑,๔๓๐ ตารางเมตร มีลักษณะเป็นอาคาร ๒ ชั้น ทรงไทยเรือนยอดสูง ๓๑.๔๐ เมตร โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูด้วยหินอ่อนโดยตลอด สิ้นค่าก่อสร้างรวมเป็นเงินยี่สิบเอ็ดล้านบาท

หอเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นแหล่งรวบรวมสิ่งพิมพ์และโสตทัศนวัสดุที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และพระบรมวงศานุวงศ์ เพื่อให้บริการค้นคว้าวิจัย หอเฉลิมพระเกียรติฯ ยังได้จัดนิทรรศการหมุนเวียนให้ประชาชนทั่วไป ได้ทราบถึงพระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ เป็นประจำ อาทิ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้านการเกษตร ด้านพัฒนาแหล่งน้ำ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการส่งเสริมอาชีพ ด้านการสาธารณสุข ด้านการสื่อสารคมนาคม และด้านสวัสดิการสังคม นับได้ว่าการก่อสร้างและการดำเนินงานของหอเฉลิมพระเกียรติฯ ดำเนินมาด้วยดีและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ทุกประการ หอเฉลิมพระเกียรติฯ เปิดบริการวันจันทร์ - วันศุกร์ เวลา ๙.๐๐ -๑๖.๐๐ น. เว้นวันหยุดราชการ

ประวัติเอกสารสำรวจประชามติ

เอกสารการสำรวจประชามติ เกิดขึ้นโดยกระทรวงมหาดไทยได้ให้ความร่วมมือแก่คณะกรรมการจัดงาน ๕ ธันวามหาราช ดำเนินการสำรวจประชามติของประชาชนชาวไทยทั่วประเทศในการถวายพระราชสมัญญานาม “มหาราช” แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยมีสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทยและกรมการปกครองเป็นผู้รับสนองงาน ในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๘-๒๕๓๐ ผลการสำรวจประชามติปรากฏว่ามีพสกนิกรผู้จงรักภักดีเห็นชอบให้ถวายพระราชสมัญญานามว่า “ภูมิพลมหาราช” เป็นจำนวนถึง ๓๔ ล้านคน มีผู้เห็นชอบให้ถวายพระราชสมัญญานามว่า “ภัทรมหาราช” จำนวน ๖ ล้านคน และมีผู้เห็นชอบ ให้ถวายพระราชสมัญญานามอื่นๆ อีก ๑๓ พระราชสมัญญานาม หลังจากการสำรวจประชามติ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ประมวลผลการสำรวจดังกล่าว เสนอต่อ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น

ครั้นต่อมา ในวันฉัตรมงคล วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีได้กล่าวคำถวายอศิรวาทราชสดุดี และถวายชัยมงคลในงานสโมสรสันนิบาต ณ ทำเนียบรัฐบาล

มีความตอนหนึ่งว่า ในวันนี้บรรดาอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงและรัฐบาลสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศความสมานฉันท์พร้อมเพรียงกันเฉลิมพระเกียรติและถวายพระราชสมัญญานามเป็นมหาราช

สำหรับเอกสารสำรวจประชามติในครั้งนั้น กระทรวงมหาดไทย ได้แยกแต่ละจังหวัดเข้าเล่มเป็นจำนวน ๑๒,๐๐๐ เล่ม นับเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งเก็บรวบรวมไว้ที่หอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชแห่งนี้

๔. หอสมุดดำรงราชานุภาพ

หอสมุดดำรงราชานุภาพ ห้องสมุดอนุสรณ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระโอรสองค์ที่ ๕๗ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาซุ่ม พระองค์ทรงเป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทรงได้รับยกย่องจากองค์การ ยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกในปี พ.ศ. ๒๕๐๕

เดิมอาคารหอสมุดดำรงราชานุภาพ เป็นอาคารชั้นเดียว เนื้อที่ประมาณ ๑๖๘ ตารางวา ตั้งอยู่ด้านหลังของอาคารถาวรวัตถุ เปิดให้บริการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๙ หอสมุดแห่งชาติมีนโยบายที่จะปรับปรุงการให้บริการ เนื่องจากพื้นที่คับแคบ ไม่สามารถรองรับหนังสือที่เพิ่มมากขึ้น หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล มีพระประสงค์จะให้สร้างอาคารหลังใหม่ในบริเวณวังวรดิศ ในส่วนที่เป็นที่ดินของท่านในนามของมูลนิธิหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล โดยการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างอาคารเป็นเงินหกล้านบาท

หอสมุดดำรงราชานุภาพมีลักษณะเป็นอาคาร ๓ ชั้น ทรงยุโรป บนเนื้อที่ ๓๕๕.๘๒๕ ตารางวา ในบริเวณวังวรดิศ ถนนหลานหลวง เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร จัดเป็นห้องสมุดอนุสรณ์จึงเป็นแหล่งที่จัดเก็บและรวบรวมหนังสือส่วนพระองค์และหนังสือพระนิพนธ์ตลอดจนหนังสือที่เกี่ยวข้องโดยเน้นในสาขาประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี การเมืองการปกครอง การท่องเที่ยว ศาสนาและขนบประเพณี ฯลฯ และของใช้ส่วนพระองค์

หอสมุดดำรงราชานุภาพได้ดำเนินงานเพื่อการบริการ ดังนี้

๑. การจัดระบบหนังสือ

๑.๑ ระบบชั้นปิด (Close System) สำหรับหนังสือส่วนพระองค์และหนังสือหายาก จัดระบบพิเศษใช้สัญลักษณ์เป็นตัวอักษร

๑.๒ ระบบชั้นเปิด (Open System) สำหรับหนังสือทั่วไปเน้นหมวดประวัติศาสตร์ โบราณคดี การเมืองการปกครอง และศิลปวัฒนธรรมไทย จัดระบบทศนิยมดิวอี้

๒. การปรับปรุงระบบสืบค้นข้อมูล

๒.๑ ให้บริการข้อมูลทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

๒.๒ จัดทำบัตรรายการหนังสือทั้ง ๒ ระบบ

๒.๓ จัดทำสมุดทะเบียนหนังสือระบบพิเศษ โดยแยกเป็น ๓ เล่ม

เล่ม ๑ หนังสือภาษาไทย หมวด ก - ป

เล่ม ๒ หนังสือภาษาไทย หมวด พ - ศ

เล่ม ๓ หนังสือภาษาต่างประเทศ หมวด A – Tr

๓. ลงทะเบียนโตทัศนวัสดุ เพื่อการจัดเก็บและให้บริการ
๔. จัดทำเว็บไซต์ของหอสมุดดำรงราชานุภาพ ใช้ชื่อว่า "princedamronglib.org"
๕. จัดกิจกรรมเนื่องในวันดำรงราชานุภาพ

งานอยู่ในระหว่างดำเนินการ

๑. การเชื่อมโยงเครือข่ายงานกับฐานข้อมูลของสำนักหอสมุดแห่งชาติ โดยการจัดทำฐานข้อมูลหนังสือทั้ง ๒ ระบบ ของหอสมุดดำรงราชานุภาพเข้าฐานข้อมูล Horizon Sunrise ๗.๒
๒. การอนุรักษ์หนังสือระบบพิเศษ โดยการจัดทำสำเนาและถ่ายดิจิตอล

โครงการของหอสมุดดำรงราชานุภาพ

๑. โครงการจัดทำฐานข้อมูลหนังสือส่วนพระองค์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ภายใต้โครงการพัฒาระบบสารสนเทศห้องสมุด
๒. โครงการอนุรักษ์ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ขอสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๓. โครงการจัดกิจกรรมเนื่องในวันดำรงราชานุภาพ วันที่ ๑ ธันวาคม ของทุกๆ ปี

๕. ศูนย์ราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Narathip Centre for Reserch in Social Science)

ประวัติความเป็นมา

ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ จัดตั้งขึ้นจากความร่วมมือของราชสกุลวรวรรณ ธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน) และกรมศิลปากร เพื่อเทิดพระเกียรติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงมีส่วนสำคัญยิ่งในการวางรากฐานการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ขึ้นในประเทศไทย อีกทั้งเพื่อเป็นศูนย์บริการเอกสารทางการวิจัยด้านสังคมศาสตร์

ในขั้นแรกเกิดจากการปรึกษาหารือของบุคคลหลายฝ่ายอาทิ ศาสตราจารย์ คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ นายเอกไท นิลโกสิตย์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน) และหม่อมราชวงศ์วิวรรณ เศรษฐบุตร ธิดาพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ โดยตกลงกันในหลักการว่า กรมศิลปากรโดยหอสมุดแห่งชาติ รับจะเป็นผู้ดำเนินการศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน) จะให้ความร่วมมือในด้านการปรับปรุงอาคารสถานที่ และติดตั้งวัสดุครุภัณฑ์ ตลอดทั้งให้ความช่วยเหลือด้านอื่นๆ และหม่อมราชวงศ์วิวรรณ เศรษฐบุตร จะเป็นผู้มอบหนังสือ เอกสารและของที่ระลึกส่วนพระองค์ให้แก่ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์

กรมศิลปากรจึงได้เร่งดำเนินการปรับปรุงสถานที่ส่วนหนึ่งของตึกถาวรวัตถุ บริเวณถนนหน้าพระธาตุให้เป็นที่ทำการ โดยธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน) ได้จัดสรรเงินสำหรับ ปรับปรุงอาคาร วัสดุครุภัณฑ์ต่างๆ โดยว่าจ้างบริษัท พิโคที อินทีเรียเซนเตอร์ เป็นผู้ดำเนินการ และได้ว่าจ้างบริษัทจงเด่นการไฟฟ้าเดินสายไฟและติดตั้งดวงไฟใหม่ทั้งหมด ตลอดจนจ้างลูกจ้างชั่วคราวสำหรับปฏิบัติงานในศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เป็นเงิน ๓๐๐,๐๐๐ บาทเศษ

ด้านการจัดหาหนังสือ หม่อมราชวงศ์วิวรรณ เศรษฐบุตร ได้มอบหนังสือและเอกสารส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ จำนวนกว่า ๕,๐๐๐ รายการ ซึ่งล้วนเป็นเอกสารที่มีค่ายิ่งเช่น บทละครพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ หนังสือหายากเกี่ยวกับประเทศไทย ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ หนังสือกฎหมาย การเมืองการปกครอง ภาษาและวรรณคดี ทั้งที่เป็นงานพระนิพนธ์ และหนังสือส่วนพระองค์ต่างๆ เป็นมูลค่าที่ประมาณมิได้

นอกจากนี้กรมศิลปากรยังได้รับความร่วมมือจากหน่วยราชการ สถาบัน องค์การและบุคคลต่างๆ ที่เคยเกี่ยวข้องกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้มอบหนังสือและเอกสารต่างๆ ให้เป็นสมบัติของศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ บุญชนะ อัตถากร ได้กรุณามอบหนังสือและเอกสาร ในห้องสมุดส่วนตัวให้เป็นจำนวนถึง ๕,๐๐๐ รายการ และยังบริจาคครุภัณฑ์อื่นๆ อีกด้วย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาเสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ เวลา ๑๕.๓๐ น.

หนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดรวม ๖ เล่ม ประกอบด้วย

๑. ชุมนุมพระนิพนธ์ของศาสตราจารย์ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เล่ม ๑

๒. พระประวัติและผลงานของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

๓. บรรณานุกรมของศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เล่ม ๑

๔. บรรณานุกรมของศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เล่ม ๒

๕. ประวัติและผลงานของศาสตราจารย์บุญชนะ อัตถากร

๖. นิตยสารศิลปากร ฉบับพิเศษ ที่ระลึกการจัดตั้งศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ กรมศิลปากรมีนโยบายปรับปรุงตึกถาวรวัตถุ เพื่อใช้เป็นสถานที่จัดตั้งหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๖ ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงได้ย้ายสถานที่ทำการจากตึกถาวรวัตถุ มาตั้งที่ทำการใหม่ ณ อาคารราชบัณฑิตยสถานเดิม ภายในบริเวณเดียวกันกับตึกถาวรวัตถุตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๔๒ จนถึงปัจจุบัน

การทำดิจิตอลเอกสารสำหรับให้บริการแทนเอกสารเก่า

หนังสือบทละครร้อง บทละครรำ พระนิพนธ์พระเจ้าพระบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นหนังสือหายากประเภทหนึ่งที่มีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นแหล่งที่รวบรวมบทละครในกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ไว้เป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากเอกสารดังกล่าวอยู่ในสภาพเก่า กระดาษแตกหักง่าย ผู้ใช้บริการไม่สามารถถ่ายสำเนาได้ ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ จึงได้ใช้วิธีอนุรักษ์เอกสารเก่าโดยการทำดิจิตอล ซึ่งก่อให้เกิดความสะดวกแก่ผู้ค้นคว้ามากยิ่งขึ้น

ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เปิดบริการทุกวันจันทร์ - ศุกร์ เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๖.๓๐ น. ปิดบริการวันเสาร์ - อาทิตย์ และวันหยุดตามประกาศของทางราชการ

ในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ได้พัฒนาด้านต่างๆ มาเป็นลำดับคือ

การให้บริการ

ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ได้รับความเชื่อถือจากนักวิชาการ หน่วยงาน ทั้งของรัฐและเอกชนมากขึ้นว่าเป็นศูนย์รวมเอกสารข้อมูลชั้นต้นอีกแห่งหนึ่ง ที่สามารถให้บริการ ค้นคว้าข้อมูลเก่าได้ นอกจากนี้ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ยังได้ขยายให้บริการ โดยการเข้าร่วมเป็นหน่วยงานหนึ่ง ภายใต้โครงการหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โครงการจัดตั้งหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี รัฐบาลได้จัดการเฉลิมฉลองเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติหลายโครงการ หนึ่งในจำนวนโครงการเหล่านั้น คือ โครงการจัดตั้งหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกำหนดปรับปรุงตึกถาวรวัตถุให้เป็นหอเฉลิมพระเกียรติเริ่มปรับปรุงในปี พุทธศักราช ๒๕๔๖ มีลักษณะเป็นพิพิธภัณฑ์กึ่งห้องสมุด คือ ๓ ใน ๔ ส่วนของตึกเป็นห้องจัดแสดงนิทรรศการถาวร เกี่ยวกับพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกส่วนหนึ่งจัดเป็นศูนย์ข้อมูลสำหรับการศึกษาค้นคว้า วิจัย พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ ของพระองค์ท่านด้านต่างๆ เช่น การปกครอง การบริหารประเทศ พระบรมราโชบาย ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ รวมทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม การศาสนา ขนมธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิตไทย ขณะนี้อยู่ในระหว่างการดำเนินการตกแต่งภายในอาคารและจัดภูมิทัศน์ คาดว่าจะสามารถเปิดให้บริการได้ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๘

ด้านเอกสารข้อมูล ศูนย์นราธิปฯ และโครงการหอเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ ได้จัดทำเอกสารเพื่อใช้เป็นคู่มือการค้นคว้าเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำเนียบขุนนาง สารบาญวชิรญาณพิเศษ ทำเนียบผู้บริหารหอพระสมุดวชิรญาณ ดรรชนีนามวัดเก่า - ใหม่ และวิสุงคามสีมาพระราชทานในรัชกาลที่ ๕

๖. กลุ่มงานบริการหนังสือนานาชาติ

กลุ่มงานบริการหนังสือนานาชาติ เป็นกลุ่มงานซึ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ เปิดให้บริการตั้งแต่ วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๓ เป็นต้นมา หนังสือที่ให้บริการเป็นหนังสืออนุสรณ์งานศพ หนังสือแบบเรียนเก่าและหนังสือแบบเรียนปัจจุบัน หนังสือตำรามหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หนังสือตำรามหาวิทยาลัยรามคำแหง และหนังสือภาษาต่างประเทศ หนังสือแต่ละประเภทได้จัดเรียงขึ้นชั้นเพื่อให้บริการมีจำนวนดังต่อไปนี้

หนังสืออนุสรณ์งานศพ	จำนวน ๑๓,๓๒๓ เล่ม
หนังสือแบบเรียนเก่าและปัจจุบัน	จำนวน ๔,๔๙๑ เล่ม

หนังสือแบบเรียนมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

หนังสือภาษาต่างประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ประเทศเขมร ไทย พม่า มาเลเซีย ลาว เวียดนาม สิงคโปร์

หนังสือภาษาต่างประเทศของประเทศต่างๆ ในเอเชีย และประเทศในทวีปยุโรป ดังต่อไปนี้ หนังสือประเทศกรีซ เกาหลี คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน แคนาดา จีน ญี่ปุ่น ตุรกี นอร์เว เนเธอร์แลนด์ บังคลาเทศ ปากีสถาน เปรู โปรตุเกส โปแลนด์ ฟินแลนด์ ฟิลิปปินส์ ยูโกสลาเวีย อุซเบกีสถาน เยอรมัน รัสเซีย โรเมเนีย เวเนซูเอลา ศรีลังกา สเปน สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย ออสเตรีย อังกฤษ อัฟริกาใต้ อัลบาเนีย อิตาลี อินเดีย อินโดนีเซีย อิสราเอล อิหร่าน ไอซ์แลนด์ ทาจีกีสถาน รวมหนังสือภาษาต่างประเทศทั้งหมด ๑,๐๕๖ เล่ม

๗. หอวชิราวุธานุสรณ์

สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสฉลอง ๑๐๐ ปี พระบรมราชสมภพ เพื่อให้เป็นอนุสรณ์สถาน สำหรับเก็บรักษาหนังสือส่วนพระองค์ และรวบรวมงานบทพระราชนิพนธ์และผลงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อการศึกษาค้นคว้าวิจัย

หอวชิราวุธานุสรณ์ อยู่ทางทิศเหนือของอาคารหอสมุดแห่งชาติ ติดกับรั้วท่าวาสุกรีมีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย ๓ ชั้น มีชั้นใต้หลังคาและชั้นใต้ดินสำหรับใช้เก็บของและทำประโยชน์อื่นๆ การจัดพื้นที่ใช้สอยของหอวชิราวุธานุสรณ์ อาจกล่าวได้โดยสังเขป ดังนี้

ชั้นแรก

ห้องอัศวพาหุ (ห้องโถงกลาง) ประดิษฐานพระบรมรูปหุ่นขี้ผึ้ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฉลองพระองค์ชุดพิชัยสงคราม และเป็นเนื้อที่สำหรับจัดนิทรรศการ

ห้องหัวใจนักรบ เป็นห้องจำหน่ายหนังสือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และบทประพันธ์ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล

ห้องวิวาหพระสมุทร เป็นสำนักงานมูลนิธิ ร.๖

ห้องศรีอยุธยา จัดเป็นห้องประชุมอเนกประสงค์ สำหรับการแสดงปาฐกถา อภิปราย ประชุม และแสดงละคร

ห้องพระนล เป็นห้องรับรอง

ห้อมตามใจท่าน สำหรับฝากของ เช่น กระเป๋า หรือหนังสือ เนื่องจากห้องสมุด (ห้องรามจิตติ) ชั้น ๒ ห้ามนำหนังสือและสิ่งของส่วนตัวเข้าภายในห้องสมุด

ชั้นสอง

ห้องรามจิตติ จัดเป็นห้องสมุด ให้บริการหนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และผลงานวิเคราะห์ วิจัยต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ หรือที่เกี่ยวข้อง

ห้องปรศุราม ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปหุ่นขี้ผึ้งของรัชกาลที่ ๖ ทรงเครื่องเหมือนจริง รวม ๒ องค์คือ

องค์ที่ ๑ ทรงเครื่องปกติจอมพลผู้บังคับการพิเศษกรมทหารราบที่ ๑๔ จังหวัดเพชรบุรี

องค์ที่ ๒ ทรงเครื่องเต็มยศนายพลเอกกองทัพบกอังกฤษ

ห้องเกียรติรถ เป็นห้องพิพิธภัณฑ์ซึ่งจัดแสดงพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ ในพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งเหรียญกษาปณ์ และเหรียญที่ระลึกในวาระต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับรัชกาลที่ ๖

ห้องพระเกียรติราช เป็นสำนักงานส่วนราชการ

ห้องพระขรรค์เพชร เป็นห้องประชุมชั้นบนต่อเนื่องกับห้องประชุมศรีอยุธยา ซึ่งเป็นห้องประชุมชั้นล่าง

ห้องพระราม - พระลักษณ์ เป็นห้องประชุมขนาดเล็ก ความจุ ๓๐ - ๕๐ คน

ชั้นสาม

พระบรมราชะประทรรศนีย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (Royal Exhibition of King Rama VI) ประกอบด้วยนิทรรศการถาวรพระบรมรูปหุ่นขี้ผึ้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแบ่งตาม พระราชกรณียกิจสำคัญรวม ๑๒ ห้อง ประกอบด้วย หุ่นขี้ผึ้งพระบรมรูปในพระอิริยาบถต่างๆ ตามพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจสำคัญๆ รวม ๑๒ ห้อง ดังนี้

ห้องแรก	เสวยราชสมบัติ	**ห้องที่ ๒**	ทัดเทียมประเทศอารยะ
ห้องที่ ๓	นำชัยชนะสู่สงคราม	**ห้องที่ ๔**	ความเป็นไทยรำลึก
ห้องที่ ๕	ซ้อมสู้ศึกศัตรู	**ห้องที่ ๖**	ให้สู้และอดทน
ห้องที่ ๗	อบรมคนแต่เยาว์วัย	**ห้องที่ ๘**	ปลูกฝังนิสัยโดยการสอน
ห้องที่ ๙	ให้ละครช่วยอบรม	**ห้องที่ ๑๐**	เกิดอุดมศึกษา
ห้องที่ ๑๑	ทดลองประชาธิปไตย	**ห้องที่ ๑๒**	ทรงนำไทยให้รุ่งเรือง

หอวชิราวุธานุสรณ์จัดกิจกรรมประจำปี ๒ ประเภท คือ

๑. กิจกรรมทวีปัญญา เป็นกิจกรรมทางวิชาการ จัดให้มีการอภิปราย ปาฐกถา และบรรยาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งจรรโลงและสืบทอดวัฒนธรรมขนมธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ของไทย

๒. การแสดงละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ละครที่แสดงจะมีทั้งละครพูด ละครร้อง ลิเก และโขน

กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก

วัฒนธรรมการบันทึกข้อมูลความรู้ของคนไทยในสมัยก่อน มักใช้วัสดุรองรับการบันทึก ด้วยการจารึกจาร และเขียนมาก่อน จวบจนรับวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาสู่ประเทศไทย วัฒนธรรม การบันทึกข้อมูลจึงก้าวเข้าสู่ระบบการพิมพ์ ดังนั้นหนังสือที่คนไทยสมัยก่อนเคยใช้ จึงได้แก่ จารึก คัมภีร์ใบลาน และหนังสือสมุดไทย เป็นต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระคุณ สมเด็จพระบรมชนกนาถ ในอภิลักขิตสมัยพระบรมราชสมภพครบ ๑๐๐ ปี เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๔๗ โดยมีพระราชดำริจะสถาปนาการอันเป็นถาวรประโยชน์ เฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกา เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ ให้รวมหนังสือหอหลวง ๓ แห่ง คือ หอพระมณเฑียรธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพระพุทธศาสนสังคหะ จัดตั้งเป็นหอพระสมุด และพระราชทานนามตามพระสมณนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” ในครั้งนั้นกรรมการหอพระสมุดมีความเห็นว่าหนังสือ แผนกพุทธศาสนาและภาษาไทยที่มีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในพระราชอาณาจักร เป็นสมบัติวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งนับวันจะชำรุดร่อยหรอลงไปด้วยเหตุจากภัยธรรมชาติและยังมีชาวต่างชาติซื้อไปต่างประเทศเป็นจำนวนมาก สมควรที่จะต้องขวนขวายรวบรวมสมบัติของชาติไว้ก่อนหนังสือ จำพวกอื่นๆ จึงประกาศเชิญชวนประชาชนให้นำหนังสือมาบริจาค หรือจะให้ขอยืมคัดลอกก็ดี หรือจะขายให้ก็ได้ ขณะเดียวกันได้แต่งตั้งให้ราชบัณฑิต มีพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษณ์) เป็นต้น ออกสำรวจและชี้แจงให้ประชาชนในหัวเมืองทราบด้วย จนหอพระสมุด มีหนังสือเก่าที่ดีๆ เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครมีหนังสือมากขึ้น ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายหมื่นเล่มให้เป็นมรดกแก่หอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร จนหอพระสมุดฯ ไม่มีสถานที่ที่จะสามารถจัดเก็บได้ จึงโปรดฯ ให้แยกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครออกเป็น ๒ หอ คือ หอพระสมุดวชิรญาณ โปรดฯ พระราชทานพระที่นั่งศิวโมกขพิมานในพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นที่รวมหนังสือตัวเขียน ได้แก่ จารึกคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทย และ หอพระสมุดวชิรา วุธ โปรดพระราชทาน ตึกถาวรวัตถุ ถนนหน้าพระธาตุ ให้เป็นที่จัดเก็บหนังสือฉบับพิมพ์

การจัดเก็บหนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครยุคแรก จัดเป็นแผนกใหญ่ๆ ๓ แผนก คือ แผนกหนังสือไทย แผนกหนังสือต่างประเทศ และแผนกหนังสือพระศาสนา แผนกหนังสือไทย ยังจัดเป็น ๓ หมวด คือ หมวดโบราณคดี หมวดวรรณคดี หมวดตำราต่างๆ ซึ่งสามารถหยิบค้นและตรวจสอบได้ง่ายยิ่งขึ้น ต่อมาจึงจัดหมวดหมู่หนังสือ ทำบัตรรายการช่วย การค้นคว้า ทำบรรณานุกรม โดยมีกรรมการหอพระสมุดเป็นผู้วางนโยบายจัดหาเจ้าพนักงาน ผู้มีคุณวุฒิ และส่งเสริมให้มีการศึกษาวิชาบรรณารักษ์ โดยส่งเจ้าหน้าที่ไปศึกษาจากต่างประเทศ ถึง ๒ ท่าน หอ

พระสมุดฯ ก็เจริญพัฒนาก้าวหน้ามาโดยตลอด จนถึง พุทธศักราช ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา โดยมีหน้าที่จัดการหอพระสมุดฯ พิพิธภัณฑสถาน และงานอื่นๆ ทั่วไป

ต่อมา พุทธศักราช ๒๔๗๖ มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการใหม่ และกำหนดว่าหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีฐานะเป็นกองหอสมุด และมีพระราชกฤษฎีกาตั้งแผนกขึ้นในกองหอสมุด ๒ แผนก คือ แผนกบรรณารักษ์กับแผนกบันทึกเหตุการณ์

พุทธศักราช ๒๔๘๑ มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่ โดยไม่มีกองหอสมุด แต่มีแผนกสาขาหอสมุด พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมใหม่ ไม่มีกองหอสมุดแต่มีแผนกย่อยอยู่ในกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นแผนกหอวชิราวุธ แผนกหอวชิรญาณ แผนกหอดำรงราชานุภาพ และหอสมุดสาขา

วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๔ มีพระราชบัญญัติปรับปรุงส่วนราชการใหม่ในกรมศิลปากร ตั้งกองหอสมุดแห่งชาติขึ้น มีแผนกในกอง ๓ แผนก คือ แผนกหอสมุด แผนกหนังสือตัวพิมพ์ และแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก

ต่อมาสถานที่ให้บริการและจัดเก็บหนังสือคับแคบเกินไป จึงได้รับงบประมาณเพื่อก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติแห่งใหม่ที่ท่าวาสุกรี เมื่อ พุทธศักราช ๒๕๐๙ - ๒๕๑๘ หอสมุดแห่งชาติยังมีฐานะเป็นกอง และแบ่งส่วนราชการเป็น ๓ แผนกเหมือนเดิม โดยเฉพาะแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก มีหน้าที่ดังนี้ คือ

๑. ตรวจแปลศิลาจารึก มีหน้าที่รับทำรับบิ้งหลักศิลาจารึก อ่านและแปลอักษรที่จารึกบนหลักศิลา ไม้ แผ่นทอง แผ่นเงิน และแผ่นโลหะอื่นๆ

๒. ตรวจชำระแปลคัดหนังสือพุทธศาสนาจากหนังสือไทยโบราณ คัมภีร์ใบลาน

๓. ตรวจและทำบัญชีหนังสือตำนานพงศาวดารและอื่นๆ จากหนังสือไทยโบราณ คัมภีร์ใบลาน ใบจุ้ม จารึกต่างๆ

๔. ตรวจทำบัญชีหนังสือและอักษรศาสตร์ วรรณคดี จากหนังสือไทยโบราณ คัมภีร์ใบลาน เป็นต้น

๕. ช่วยเหลือการค้นคว้าหนังสือตัวเขียน เช่น การให้บริการหนังสือตัวเขียน การช่วย ในการค้นคว้าวิจัย เรื่องต่างๆ จากหนังสือโบราณ แนะนำการอ่านเขียนตัวอักษรและภาษาโบราณ เป็นต้น

ต่อมา พุทธศักราช ๒๕๑๘ ถึง พุทธศักราช ๒๕๒๗ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก เปลี่ยนชื่อเป็น งานบริการหนังสือภาษาโบราณ ยังคงปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือตัวเขียน และจารึกเหมือนเดิม แต่แบ่งการบริหารภายในงานให้ครอบคลุมหน้าที่มากยิ่งขึ้น เป็น ๕ สายงาน คือ

๑. สายงานสำรวจเอกสารโบราณ

๒. สายงานทะเบียนและบัตรรายการ

๓. สายงานวิชาการภาษาโบราณ

๔. สายงานวิจัยเอกสารโบราณ

๕. สายงานบริการหนังสือและไมโครฟอร์มภาษาโบราณ

ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๒๘ - ๒๕๓๔ งานบริการหนังสือภาษาโบราณ ยกฐานะขึ้นเป็น **ฝ่าย** ใช้ชื่อเดิม **ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียนและจารึก** มีหน้าที่เหมือนเดิม แต่แบ่งการบริหารงานภายในเป็น ๔ งาน คือ

๑. งานทะเบียนและบัตรรายการ

๒. งานสำรวจและเพิ่มพูนเอกสารโบราณ

๓. งานจารึก

๔. งานบริการเอกสารโบราณ

ต่อมามีการปรับปรุงส่วนราชการใหม่ ยกฐานะกองหอสมุดแห่งชาติขึ้น มีฐานะเป็นสำนัก แต่ใช้ชื่อว่า หอสมุดแห่งชาติ หน่วยงานภายในหอสมุดแห่งชาติทุกหน่วยงานก็ยกฐานะขึ้นเป็นส่วน ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียนและจารึกยกฐานะเป็นส่วน แล้วเปลี่ยนชื่อใหม่ที่สะท้อนภาพของหน่วยงานตามความเข้าใจของผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติในขณะนั้นใช้ชื่อว่า ส่วนภาษาโบราณ และแบ่งการบริหารหน่วยงานภายในใหม่ โดยยุบรวมหน่วยงานลงให้เหลือเพียง ๓ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายทะเบียนและบริการ

๒. ฝ่ายสำรวจเอกสารโบราณ

๓. กลุ่มงานภาษาโบราณ

ต่อมา พุทธศักราช ๒๕๔๓ มีการปรับปรุงส่วนราชการกรมอีกครั้ง ยกฐานะหอสมุดแห่งชาติเป็นสำนักหอสมุดแห่งชาติ ส่วนหน่วยงานภายในหอสมุดแห่งชาติจัดเป็นกลุ่มงาน ส่วนภาษาโบราณ จึงเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก แต่ยังมีการแบ่งหน่วยงาน ภายในและคงมีฐานะเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงโดยมีปัจจัยร่วมอีกประการหนึ่ง คือการปรับลด อัตราข้าราชการ แต่งานตามภาระหน้าที่ของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกก็ยังคงมีภาระมากเหมือนเดิม นอกจากนั้นยังมีภาระหน้าที่ให้ความร่วมมือกับหอสมุดแห่งชาติสาขาต่างๆ ในการ จัดการเกี่ยวกับเอกสารโบราณเพื่อการบริการที่สะดวกรวดเร็ว และยังเป็นหน่วยงานหลักในการให้ความรู้ วางแนวทางการจัดเก็บและอนุรักษ์เอกสารโบราณทุกประเภทแก่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนทั่วทั้งประเทศด้วย

จะเห็นได้ว่างานของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก เป็นงานสำคัญที่ก่อกำเนิดและพัฒนาการมาพร้อมๆ กับหอสมุดแห่งชาติ จวบจนปัจจุบันกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก มีผลงานแสดงความก้าวหน้าของหน่วยงาน ดังนี้

๑. จัดพิมพ์เอกสาร และหนังสือเพื่อเผยแพร่ความรู้จากเอกสารโบราณเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ครั้งหอพระสมุดวชิรญาณจนถึงปัจจุบัน และยังคงดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี

๒. คัดเลือกเอกสารสำคัญ และเอกสารที่มีจำนวนผู้ใช้บริการมาก เพื่อจัดทำสำเนาให้บริการประเภท ไมโครฟิล์ม ภาพถ่าย ภาพนิ่ง และภาพสี เป็นจำนวนมาก ดังนี้

- ไมโครฟิล์ม เอกสารหมวดต่างๆ มากกว่า ๕๐๐ ม้วน
- ภาพนิ่ง จากเอกสารโบราณ มากกว่า ๒๐๐ รายการ

- ภาพถ่ายตู้ไทยโบราณ การทำสมุดไทย การเตรียมคัมภีร์ใบลานและเอกสารโบราณประเภทต่างๆ ทั้งจารึก หนังสือสมุดไทย และคัมภีร์ใบลาน มากกว่า ๓๐๐ รายการ

- ภาพสีเอกสารโบราณประเภทต่างๆ มากกว่า ๒๐๐ รายการ

๓. ปรับปรุงแก้ไขทะเบียนและบัตรรายการเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานให้ถูกต้องทันสมัย และสะดวกแก่การให้บริการ

๔. จัดทำโครงการคัดถ่ายถอด อ่าน แปล เอกสารโบราณ เพื่อช่วยในการให้บริการค้นคว้า

๕. จัดทำบรรณานุกรมและบรรณนิทัศน์เอกสารโบราณหมวดต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษา ค้นคว้า เช่น หมวดวรรณคดีหมู่ลิลิต กาพย์กลอนสวด โคลง ร่าย และกลอนบทละคร หมวดตำราไสยศาสตร์ ตำราแปรธาตุ ตำรานพรัตน์ ตำราสัตว-ศาสตร์ หมวดอักษรศาสตร์ หมวดคณิตศาสตร์ หมวดยุทธศาสตร์ ฯลฯ

๖. จัดทำโครงการออกเผยแพร่ความรู้เรื่องเอกสารโบราณสู่ชุมชน เพื่อให้อนุชนได้มีความรู้ความเข้าใจ ในพื้นฐานวัฒนธรรมการเขียนของสังคมไทย โดย กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ ในกรมศิลปากร รวมทั้งโรงเรียนหรือหน่วยงาน ต่างๆ ที่ขอความร่วมมือ ตลอดจนกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกจัดทำโครงการเผยแพร่ความรู้สู่ชุมชนต่างๆ เองด้วย

๗. จัดทำโครงการสำรวจจารึกในประเทศไทยเพื่อบันทึกข้อมูลหลักฐานปัจจุบันและทำสำเนาจารึก ถ่ายภาพจารึกให้มีปริมาณครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้เป็นข้อมูลที่ใช้บันทึกเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์สำหรับเป็นศูนย์จารึกศึกษาแห่งประเทศไทย

๘. ดำเนินการสำรวจแหล่งเอกสารโบราณเพื่อเพิ่มพูนเอกสารโบราณและข้อมูลเอกสารโบราณ ตลอดจนให้ข้อมูลความรู้และแนะนำวิธีการจัดการรักษาเอกสารโบราณแก่แหล่งเอกสารโบราณต่างๆ ทั่วประเทศ

๙. ดำเนินการทำสำเนาไมโครฟิล์มเอกสารโบราณจากแหล่งเอกสารโบราณต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคเพื่อเตรียม นำข้อมูลไมโครฟิล์มเหล่านั้นมาจัดทำศูนย์ข้อมูลเอกสารโบราณแห่งประเทศไทย

๑๐. บันทึกข้อมูลเอกสารโบราณทุกประเภทเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์เพื่อการบริการที่สะดวกรวดเร็วและทันสมัยยิ่งขึ้น เพื่อให้สามารถศึกษาค้นคว้าได้ทั้งระบบคอมพิวเตอร์และระบบค้นคว้าแบบดั้งเดิม หากเกิดปัญหาขัดข้อง

๑๑. จัดนิทรรศการบรรยาย ประชุมสัมมนา เผยแพร่ความรู้เรื่องเอกสารโบราณเป็นครั้งคราวตลอดมา

๑๒. บรรยาย ฝึกอบรม นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา วิชาบรรณารักษ์และสารนิเทศ นักศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และนักศึกษาระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาจดหมายเหตุ และอื่นๆ

๑๓. ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ ในการตรวจสอบชำระข้อมูลความรู้จากเอกสารโบราณ และเขียนบทความเผยแพร่ความรู้จากเอกสารโบราณ

นอกจากนั้นกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก ยังมีงานโครงการและงานพิเศษอื่นๆ อีกมาก เช่น

- โครงการศึกษาวิเคราะห์ความรู้จากผ้าห่อคัมภีร์ใบลาน
- โครงการเผยแพร่ความรู้เรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณแก่ชุมชน
- โครงการจัดพิมพ์หนังสือจากเอกสารโบราณ
- โครงการสำรวจข้อมูลความรู้จากท้องถิ่น
- โครงการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลคัมภีร์ใบลานแห่งประเทศไทย
- โครงการนำข้อมูลความรู้เข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์อย่างสมบูรณ์แบบ
- โครงการจัดสร้างอาคารกันไฟเพื่อจัดเก็บและให้บริการเอกสารโบราณอย่างเหมาะสมและปลอดภัย

ฯลฯ

ดังได้กล่าวแล้วว่า กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก มีประวัติความเป็นมายาวนานมีผลงานที่ปรากฏเป็นรูปธรรมมากมาย นอกจากนั้นยังมีแผนพัฒนา งานเกี่ยวกับเอกสารโบราณให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันก็ยังออกเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจในการอนุรักษ์เอกสารโบราณ ซึ่งเป็นมรดกความรู้ที่บรรพชนอุตส่าห์สร้างสรรค์ไว้ให้คงอยู่ในบ้านเมืองด้วยสภาพการจัดเก็บ ดูแลรักษาที่ถูกต้อง และเหมาะสม เพื่อยืดอายุเอกสาร โบราณเหล่านั้นให้ยืนนานต่อไปอันถือเป็นภารกิจและหน้าที่หลักของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สมดังพระราชดำริ ในองค์ผู้ก่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครโดยแท้

กลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด

กลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด รับผิดชอบการดำเนินงานด้านการผลิตรวบรวม จัดเก็บ และให้บริการโสตทัศนวัสดุในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ไมโครฟิลม์ ไมโครแจ็กเก็ต ไมโครฟิช รูปภาพ ถ่ายภาพ สไลด์ วีดีทัศน์ แถบบันทึกเสียง แผ่นเสียง โน้ตเพลง แผนที่และข้อมูลสารนิเทศที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อการอนุรักษ์และให้บริการศึกษาค้นคว้า วิจัยทั้งด้านวิชาการและสาระบันเทิงแขนงต่างๆ ด้านศิลปวัฒนธรรม และการดนตรี รวมทั้งทำหน้าที่จัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านในหลายรูปแบบ เช่น จัดนิทรรศการ การอภิปราย บรรยาย สาธิต และจัดการแสดง โดยมุ่งเผยแพร่ความรู้และส่งเสริมการอ่านแก่ประชาชนทั่วไป เยาวชน นิสิต นักศึกษาจากสถาบัน องค์กร และหน่วยงานต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนี้เพื่อความสะดวกต่อการจัดเก็บและค้นคืนทั้งของเจ้าหน้าที่และผู้ใช้ ยังจัดทำเครื่องมือช่วยค้นอย่างเป็นระบบอีกด้วย แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มงาน คือ

1. กลุ่มงานผลิตโสตทัศนวัสดุ
2. กลุ่มงานบริการโสตทัศนวัสดุ
3. ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร
4. กลุ่มงานกิจกรรมห้องสมุด
5. กลุ่มงานศิลปกรรม

กลุ่มงานผลิตโสตทัศนวัสดุกับการสงวนรักษาทรัพยากรสารนิเทศ

หอสมุดแห่งชาติเป็นหน่วยงานบริการสารนิเทศขนาดใหญ่และเก่าแก่ที่สุดของประเทศ มีเอกสารต้นฉบับสำคัญทั้งที่เป็นหนังสือหายาก (Rare Book) หนังสือพิมพ์และวารสารเก่า เย็บเล่มที่ได้เก็บรักษาไว้ตั้งแต่ รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มาจนถึงปัจจุบัน เอกสารโบราณและจารึกทั้งในรูปหนังสือสมุดไทย คัมภีร์ใบลาน กระดาษเพลา กระดาษฝรั่ง ที่ได้เก็บรักษาไว้ตั้งแต่สมัยอยุธยา รวมทั้งตู้ไทยโบราณสำหรับเก็บคัมภีร์อีกเป็นจำนวนมาก วัสดุสิ่งพิมพ์และไม่ใช่สิ่งพิมพ์เหล่านี้มีสาระเนื้อหาของข้อมูลที่สะท้อนได้จากรูปแบบของบรรพชนซึ่งเกิดจากการจดจารบันทึก และพิมพ์เผยแพร่ไว้จำนวนมหาศาล ข้อมูลบางอย่างเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและหายาก และบางอย่างเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจัดหามาทดแทนได้เลยจากที่อื่นใด

ภาระหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของหอสมุดแห่งชาติคือการจัดเก็บและอนุรักษ์ทรัพยากรสารนิเทศที่ทรงคุณค่าเหล่านี้ไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง มีโอกาสศึกษาค้นคว้าได้โดยสะดวกและต่อเนื่อง เป็น

มรดกทรัพย์สินทางปัญญาแก่สังคมไทย เพื่อการพัฒนาประชากรในการศึกษา วิชาการด้านต่างๆ อันจะส่งผลดีและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าต่อไป

กลุ่มงานผลิตโสตทัศนวัสดุรับผิดชอบในการสงวนรักษาและอนุรักษ์ข้อมูลสารนิเทศที่หายากและมีคุณค่าเหล่านี้ด้วยวิธีการเปลี่ยนลักษณะของข้อมูลจากสื่อที่มีอายุนับร้อยๆ ปี ดังกล่าวมาจัดเก็บให้อยู่ในรูปของฟิล์มและกระดาษ สำเนาในรูปของฟิล์ม ได้แก่ การถ่ายย่อส่วน (Microforms) การถ่ายภาพ และภาพนิ่ง (slide) ส่วนสำเนาในรูปกระดาษเป็นการ บริการด้วยเครื่องถ่ายสำเนาเอกสารและสำเนา (print) จากเครื่องอ่านและพิมพ์ภาพไมโครฟิล์ม การถ่ายทำสำเนาทั้ง ๒ รูปแบบ มีการดำเนินงาน และพัฒนาการมาตามลำดับ เพื่อมุ่งให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นแก่ชนในชาติอย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพ

ความเป็นมา

ประมาณปี พุทธศักราช ๒๔๙๗ หอสมุดแห่งชาติได้นำเทคโนโลยีการถ่ายทำไมโครฟิล์ม มาใช้เก็บข้อมูลหนังสือตัวเขียน ตลอดจนหนังสือพิมพ์และวารสารไทย ด้วยวัตถุประสงค์หลักคือเพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับเดิมไว้ให้อยู่คงทนได้นานที่สุด และเพื่อให้บริการการค้นคว้าวิจัยในเบื้องต้นหอสมุดแห่งชาติได้รับความช่วยเหลือด้านเครื่องถ่ายไมโครฟิล์มและอุปกรณ์อื่นๆ จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ รวมทั้งการส่งผู้เชี่ยวชาญ มาช่วยจัดตั้งเครื่องอุปกรณ์และให้ทุนเจ้าหน้าที่ไปฝึกอบรมการถ่ายไมโครฟิล์ม จำนวน ๑ คน การพัฒนาหน่วยงานและสังกัดมีการปรับเปลี่ยนเรื่อยมาตามโครงสร้างของหน่วยงาน และยุคสมัย โดยลำดับจนถึงปัจจุบันเป็นกลุ่มงานผลิตโสตทัศนวัสดุอยู่ภายใต้กลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด มีรูปแบบการดำเนินงานที่ต้องรับผิดชอบการปฏิบัติงานดังนี้

๑. ผลิตและทำสำเนาไมโครฟิล์มและไมโครแจ็กเก็ต จากต้นฉบับตัวเขียน หนังสือพิมพ์ วารสารและหนังสือหายาก

๒. ผลิตและถ่ายภาพขาว-ดำ ภาพสีและภาพสไลด์ เช่น ภาพจิตรกรรมจากสมุดไทย ตู้ลายทอง ภาพบุคคล โบราณสถาน รวมทั้งบันทึกภาพเหตุการณ์สำคัญในโอกาสต่างๆ บันทึกภาพงานกิจกรรมและบันทึกภาพเพื่อการจัดพิมพ์หนังสือ

๓. บริการการผลิตและทำสำเนาด้านไมโครฟิล์มและภาพถ่าย ให้บุคคลทั่วไปและหน่วยงานภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศ

๔. สงวนรักษาต้นฉบับไมโครฟิล์มและไมโครแจ็กเก็ต โดยการจัดทำสำเนาไว้บริการ แทนฟิล์มต้นฉบับ จัดทำทะเบียน และบัญชีรายชื่อ รวมทั้งเครื่องมือช่วยค้น จัดเก็บและแยกฟิล์มเป็นหมวดหมู่ วิเคราะห์ตรวจสอบคุณภาพ รวมทั้งซ่อม และบูรณะภาพและฟิล์ม ให้มีคุณภาพดีอยู่เสมอ

๕. ให้การฝึกอบรมเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านไมโครฟิล์มและการผลิตโสตทัศนวัสดุ ของหอสมุดแห่งชาติ แก่ผู้สนใจทั้งที่เป็นรายบุคคลและหมู่คณะ รวมทั้งให้การส่งเสริมสนับสนุน ผู้ปฏิบัติงานให้มีความรู้ด้านเทคนิคเพิ่มเติมอยู่เสมอ

วัสดุย่อส่วน

คือ วัสดุที่ได้จากการถ่ายภาพสิ่งพิมพ์ต้นฉบับย่อส่วนให้มีขนาดเล็กลงจนไม่สามารถ อ่านได้ด้วยตาเปล่าต้องใช้เครื่องอ่าน หอสมุดแห่งชาติถ่ายย่อส่วนลงบนวัสดุไมโครฟอร์ม ๒ ประเภท โดยเลือกลักษณะเฉพาะ คือ ไมโครฟิล์ม (Microfilms) เป็นฟิล์มโปร่งใส ขนาด ๓๕ มม. มีความยาว ๑๐๐ ฟุต สามารถบันทึกเนื้อหาของหนังสือพิมพ์ได้ประมาณ ๑,๒๐๐ หน้า ส่วนไมโครแจ็กเก็ต (Microjacket) ได้จากการถ่ายภาพย่อส่วนสิ่งพิมพ์ลงบนฟิล์มโปร่งใส ขนาด ๑๖ มม. ตัดและสอดเก็บในซองพลาสติกใส ขนาด ๔" x ๖" ซอง ๑ แผ่นมีช่องสอดฟิล์มได้ ๕ แถว บรรจุภาพได้ประมาณ ๖๐ กรอบภาพ

การผลิตไมโครฟิล์ม

หอสมุดแห่งชาติได้จัดงบประมาณในการจัดหาอุปกรณ์และวัสดุสำหรับการผลิต ไมโครฟิล์มที่สำคัญไว้อย่างครบถ้วนได้แก่ เครื่องถ่าย เครื่องล้าง เครื่องอัดสำเนาไมโครฟิล์มและฟิล์มที่ใช้ในการถ่ายและอัดสำเนา อุปกรณ์และวัสดุแต่ละประเภท ในแต่ละระบบมีคุณสมบัติและวัตถุประสงค์ของการใช้งานที่ต่างกัน หอสมุดแห่งชาติใช้เครื่องถ่ายไมโครฟิล์มระบบแพลนเนตตารี ใช้กับม้วนไมโครฟิล์ม ขนาด ๓๕ มม. สามารถถ่ายเอกสารขนาดใหญ่ เช่น หนังสือพิมพ์ และถ่ายหนังสือเล่มได้ภาพคมชัดเนื่องจากขณะที่กล้องถ่ายทำงาน เอกสารที่ถ่าย จะวางอยู่นิ่งตลอดเวลา เทคนิคการถ่ายต้องมีการปรับแสงและปรับระยะต่างๆ เพื่อให้ภาพที่ได้ชัดเจน การถ่ายไมโครฟิล์มต้องใช้เทคนิค ความชำนาญ และความประณีตของผู้ปฏิบัติงาน เพราะเป็นกระบวนการที่ค่อนข้างละเอียด

ขั้นตอนการเตรียมเอกสารเพื่อถ่ายไมโครฟอร์มต้องอาศัยวิธีการจัดเรียงเอกสาร การซ่อมเอกสารที่ชำรุด การเตรียมทำหน้าสารบัญ และทำดรรชนี ตลอดจนข้อปฏิบัติทางเทคนิค เพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติในการแบ่งตอนเอกสารลงในฟิล์มแต่ละม้วนให้เหมาะสม

ขั้นตอนการถ่ายทำไมโครฟิล์มมีวิธีการทำนองเดียวกับการถ่ายภาพ คือ เริ่มด้วยการ ถ่ายเอกสารหรือวัสดุ ที่ต้องการด้วยเครื่องถ่ายไมโครฟิล์ม หรือกล้องที่มีเลนส์ซึ่งมีประสิทธิภาพ ในการย่อส่วนสูง ถ่ายบันทึกลงบนไมโครฟิล์ม ซึ่งมีคุณสมบัติและเนื้อฟิล์มละเอียด เป็นพิเศษ ด้วยอัตราการย่อส่วนที่เหมาะสมกับต้นฉบับ แล้วนำฟิล์มไปล้างในน้ำยาเคมีชนิดต่างๆ ได้แก่ น้ำยา

Fixer และ Developer เหมือนฟิล์มถ่ายภาพทั่วไป ต้องดูแลระมัดระวังไม่ให้มีน้ำยาคราบเคมีตกค้าง จากนั้นนำฟิล์มต้นฉบับไปตรวจคุณภาพจากเครื่องอ่าน ถ้าสมบูรณ์แล้ว นำไปจัดเก็บหรืออาจทำสำเนาเพิ่มตามจำนวนที่ต้องการ

ขั้นตอนการค้นคืน เมื่อต้องการค้นสารนิเทศที่บันทึกไว้ในไมโครฟิล์มต้องใช้เครื่องอ่าน บางเครื่องสามารถให้ผู้ใช้เลือกพิมพ์ (print) สำเนาที่ต้องการออกมาได้เป็นแผ่นกระดาษ หรืออาจนำไปขยาย และอัดสำเนาออกมา เช่นเดียวกับการอัดขยายถ่ายภาพโดยทั่วไปก็ได้ การใช้ ต้องระมัดระวังไม่ให้ไมโครฟิล์มมีรอยขีดข่วนเปรอะเปื้อน

ขั้นตอนการเก็บไมโครฟิล์ม หอสมุดแห่งชาติจัดเก็บไมโครฟิล์มตามรหัส และเลขทะเบียน ซึ่งกำหนดไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อสะดวกในการค้นคืน ไมโครฟิล์มเหล่านี้จำเป็นต้อง บำรุงรักษา และต้องจัดเก็บในห้องที่มีการควบคุมอุณหภูมิและความชื้นที่เหมาะสมตลอด ๒๔ ชั่วโมงเพื่อป้องกันมิให้ฟิล์มแตกกรอบและเสียหาย

ปัญหาในการดำเนินงาน

ในปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติยังประสบปัญหาสำคัญในการดำเนินงานด้านไมโครฟิล์มดังนี้

๑. ที่สำคัญได้แก่ปัญหาสภาพตัวต้นฉบับที่นำมาถ่ายไมโครฟิล์มมีอายุนับร้อยๆ ปี สภาพเล่มชำรุดเสียหาย กระดาษเสื่อมสภาพ ผุกร่อน แตก กรอบ เป็นรูฉีกขาด ตัวอักษรซีดจาง ทำให้การถ่ายทำล่าช้าเพราะกลุ่มงานผลิตโสตทัศนวัสดุต้องทำการซ่อมอนุรักษ์เบื้องต้นเองก่อนนำไปถ่ายทำสำเนาลงไมโครฟิลม์

๒. ปัญหาการจัดเก็บและบำรุงรักษา สถานที่จัดเก็บยังไม่สามารถ ควบคุมอุณภูมิ และความชื้นให้เหมาะสมได้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ในอุณภูมิคงที่ระหว่าง ๖๐-๗๕ องศาฟาเรนไฮต์ และความชื้นระหว่าง ๔๐-๕๐ เปอร์เซ็นต์ ทำให้ฟิล์มเสี่ยมสภาพที่ต้องถ่ายใหม่เป็นจำนวนมาก

ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติ มีทรัพยากรสารนิเทศในรูปไมโครฟิล์มกว่า ๑,๐๐๐ ม้วน และได้เร่งดำเนินการโครงการจ้างเหมาบุคคลภายนอกถ่ายและทำสำเนาไมโครฟิล์มในส่วนที่เป็นเอกสารใหม่ไปพร้อมๆ กับการปฏิบัติงานประจำ เพื่อให้ทันกับความต้องการของผู้ใช้ ซึ่งมีทั้งห้องสมุดและสถาบันบริการสารนิเทศทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยให้ความร่วมมือและประสานงาน เพื่อเพิ่มพูนปริมาณสิ่งพิมพ์ และเพื่อขยายบริการออกไปถึงผู้ใช้ให้เพียงพอ อนึ่ง หอสมุดแห่งชาติยังได้นำข้อมูลบางส่วนจากหนังสือหายากและไมโครฟิล์มมาพัฒนานำไปสแกนเข้าสู่ระบบดิจิตอล ทำให้สามารถจัดเก็บข้อมูลไว้ในรูปซีดี-รอม และเพิ่มความสะดวกในการค้นคว้าได้มากยิ่งขึ้น จุดมุ่งหมายของโครงการในรูปแบบใหม่นี้จะช่วยให้หอสมุดแห่งชาติสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ และสงวนรักษาทรัพยากรสารนิเทศ จากต้นฉบับที่สำคัญได้มากยิ่งขึ้น อันจะเป็นรากฐาน

และแบบฉบับที่เป็นประโยนช์ต่อประชาชนคนไทยทั่วประเทศให้ได้ศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวางต่อไปในอนาคต

ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร

พุทธศักราช ๒๕๒๔ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้รับความร่วมมือจากทายาท สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โดยมีนายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล เป็นผู้ประสานงานในการดำเนินงานปรับปรุงห้องบนชั้น ๓ อาคารใหญ่ (อาคาร ๑) หอสมุดแห่งชาติ เป็นห้องสมุดดนตรีและได้รับประทานนามว่า ห้องสมุดดนตรี “ทูนกระหม่อมบริพัตร” ทั้งนี้พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง ทรงพระกรุณาเสด็จเป็นองค์ประธานเปิดห้องสมุดดนตรี เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ นับเป็นห้องสมุดดนตรีแห่งแรก ในประเทศไทยที่เปิดให้บริการแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง

พุทธศักราช ๒๕๒๗ หอสมุดแห่งชาติได้รับความร่วมมือจาก นางอติพร บุตรสาวของนายเอื้อ สุนทรสนาน (ผู้ล่วงลับไปแล้ว) ในการปรับปรุงห้องด้านในถัดจากห้องสมุดดนตรี “ทูนกระหม่อมบริพัตร” เป็นห้องสมุดบริการผลงานของ นายเอื้อ สุนทรสนาน โดยตั้งชื่อว่า “ห้องโสตทัศนวัสดุสุนทราภรณ์”

พุทธศักราช ๒๕๒๙ หอสมุดแห่งชาติได้รับความร่วมมือจากท่านผู้หญิงพวงร้อย (สนิทวงศ์) อภัยวงศ์ ในการจัดนิทรรศการ “เกียรติคุณคุณหญิง หม่อมหลวงพวงร้อย (สนิทวงศ์) อภัยวงศ์” ขึ้นเพื่อประกาศเกียรติคุณของท่าน ซึ่งมีอายุครบ ๗๒ ปีบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๙ ทั้งนี้โดยได้รับพระกรุณาธิคุณในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯเป็นองค์ประธานในพิธี และในงานดังกล่าว ท่านผู้หญิงพวงร้อย (สนิทวงศ์) อภัยวงศ์ ได้แสดงความจำนงค์ในการที่จะร่วมมือกับกรมศิลปากร จัดตั้งห้องสมุดดนตรีไทยสากลขึ้น โดยสร้างเป็นอาคารเอกเทศ เพื่อจะได้ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง และได้บริจาคทุนทรัพย์เป็นจำนวน ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท (สองล้านบาท) เพื่อการนี้

อย่างไรก็ดี เนื่องจากทุนในการก่อสร้างยังไม่เพียงพอ กรมศิลปากร โดย สำนักหอสมุดแห่งชาติได้ขอตั้งงบประมาณสนับสนุนไปยังรัฐบาล ซึ่งก็ได้รับอนุมัติด้วยดีโดยจัดสรรให้อีก ๔,๗๐๐,๐๐๐ บาท (สี่ล้านเจ็ดแสนบาทถ้วน) แต่ก็ยังไม่เพียงพอ ต่อมาธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ได้ให้ความอนุเคราะห์บริจาคเงินให้อีก ๑,๐๐๐,๐๐๐ (หนึ่งล้านบาท) สมทบเป็นค่าก่อสร้าง

เมื่อมีเงินทุน ๗,๗๐๐,๐๐๐ บาท (เจ็ดล้านเจ็ดแสนบาทถ้วน) เพียงพอที่จะทำการก่อสร้างแล้ว กรมศิลปากรจึงได้ขอประทานพระวโรกาสกราบทูลเชิญพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินัดดามาตุ มาทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ กำหนดขึ้นในวันที่ ๑ เมษายน พุทธ-

ศักราช ๒๕๓๑ เวลา ๑๔.๓๐ ซึ่งในช่วงนั้นยังคงใช้ชื่อเป็นการชั่วคราวว่า “ห้องสมุดดนตรีไทยสากล” ก่อสร้างภายในระยะเวลา ๓๓๐ วัน เริ่มแต่วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๓ ถึง ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๓ รอบ ๓๖ พรรษา ในวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔ ในฐานะที่ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์มรดกวัฒนธรรมไทย ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะกรมศิลปากร เป็นอเนกนานัปการ กระทรวงศึกษาธิการ โดยกรมศิลปากรจึงได้ถือเอามงคลสมัยดังกล่าวนี้ จัดตั้งห้องสมุดดนตรีไทยสากลแห่งนี้ขึ้นเฉลิมพระเกียรติ ทั้งนี้โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานนาม ห้องสมุดดนตรีแห่งนี้ว่า ห้องสมุดดนตรี “ทูลกระหม่อมสิรินธร” เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออนุรักษ์ต้นฉบับเพลงไทยและเพลงสากล ไว้เป็นมรดกสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติและเป็นศูนย์ข้อมูลทางวิชาการดนตรี อันจะอำนวยประโยชน์แก่ประชาชนและเยาวชนของชาติในการศึกษาค้นคว้าเรื่องดนตรีไทยและดนตรีสากล

ด้วยเดชะพระบารมี กรมศิลปากรได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากภาคเอกชนในการปรับปรุงและติดตั้งวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ภายในอาคารเพื่อให้สามารถเปิดให้บริการแก่ประชาชนได้ อาทิ รัฐบาลญี่ปุ่นได้อนุมัติเงินโครงการความช่วยเหลือแบบให้เปล่าด้านวัฒนธรรม เป็นค่าติดตั้งวัสดุอุปกรณ์เครื่องโสตทัศน์อันทันสมัยเป็นมูลค่า ๔๓ ล้านเยน คิดเป็นเงินไทยประมาณ ๑๑ ล้านบาท นอกจากนี้ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ได้บริจาคเงินเป็นค่าปรับปรุงห้องบริการและภูมิทัศน์เป็นเงินเจ็ดแสนบาท ในขณะเดียวกันก็ได้มีเอกชนร่วมบริจาค เป็นค่าตกแต่งห้องและติดตั้งวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนมอบต้นฉบับเพลงให้แก่ห้องสมุดดนตรี อาทิ ชมรมศิษย์พระเจนดุริยางค์ ทายาทของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ทายาทของนายเอื้อ สุนทรสนาน และนักดนตรี นักแต่งเพลงอีกหลายท่าน ห้องสมุดดนตรีแห่งนี้สำเร็จได้ด้วยความจงรักภักดีในใต้ฝ่าละอองพระบาทของพสกนิกรชาวไทย และด้วยไมตรีจิตรมิตรภาพอันแน่นแฟ้น ระหว่างประชาชนชาวไทยกับประชาชนชาวญี่ปุ่น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคาร “ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร” วันศุกร์ที่ ๓ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๗

ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร ให้บริการสืบค้นข้อมูลด้วยบัตรรายการ และได้จัดทำบัตรดัชนี เพื่อช่วยประกอบการค้นคว้า

พุทธศักราช ๒๕๔๗ ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร เปิดให้บริการสืบค้นข้อมูลดนตรีและเพลงทุกประเภทไม่ว่าจะเป็น หนังสือ โน๊ตเพลง บทความ และฟังเพลงด้วยระบบสืบค้นข้อมูลผ่านระบบ LAN ที่สมบูรณ์

หอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นอัครศิลปิน เป็นองค์อุปถัมภ์ดนตรีของชาติทรงสละพระราชทรัพย์ พระสติปัญญา และเวลาส่วนพระองค์อันมีค่าทำนุบำรุงดนตรีของชาติ อย่างต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ทรงเห็นความสำคัญของดนตรีและทรงเข้าพระราชหฤทัยอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ในศาสตร์และศิลปะการดนตรี ที่สร้างความดีงามและความคิดสร้างสรรค์อันเป็นประโยชน์นานัปการ แก่สังคมและประชาชนชาวไทยโดยส่วนรวมอย่างเต็มเปี่ยม

เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คณะนักดนตรี วงดนตรี อ.ส.วันศุกร์ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้างหอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ขึ้นโดยได้รับเงินสนับสนุนจากนายเจริญและคุณหญิงวรรณา ศิริวัฒนภักดี ผู้สำนึกในพระปรีชาสามารถทางดนตรี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูลเกล้าฯ ถวายเป็นเงิน ๑๕ ล้านบาท โดยก่อสร้างอาคารต่อเชื่อมกับอาคารห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร ในบริเวณหอสมุดแห่งชาติ ขยายออกไปทางทิศตะวันตก เป็นอาคาร ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๑๒.๐๐ เมตร ชั้นล่างโล่งให้รถยนต์ผ่านเข้า - ออกได้ ชั้น ๒ เป็นห้องบริการศึกษาค้นคว้าเพลงพระราชนิพนธ์และพระราชกรณียกิจด้านดนตรี ตลอดจนรวบรวมแผ่นเสียง แถบบันทึกเสียง และแผ่น CD รวมทั้งสื่อโสตฯ อื่นๆ เช่น วีดิทัศน์ และโน้ตเพลงพระราชนิพนธ์ทั้งหมดที่สมบูรณ์ ส่วนชั้นที่ ๓ เป็นห้องจัดแสดงและบรรเลง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด “หอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙” ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๐

พุทธศักราช ๒๕๔๗ หอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เปิดให้บริการสืบค้นข้อมูลเพลงพระราชนิพนธ์ หนังสือ โน๊ตเพลง บทความ และฟังเพลงพระราชนิพนธ์ด้วยระบบสืบค้นข้อมูลผ่านระบบ LAN ที่สมบูรณ์

การพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริการห้องสมุดดนตรี ทูลกระหม่อมสิรินธร และ หอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

พุทธศักราช ๒๕๔๔ ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธรและหอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ต้องการพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริการ จึงได้จัดทำโครงการ “ปรับปรุงเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริการ” โดยมีวัตถุประสงค์

๑. เพื่อการให้บริการที่ทันสมัย สะดวก รวดเร็ว และถูกต้องยิ่งขึ้น ตามความคาดหวังของผู้ใช้บริการ และเพื่อให้ผู้ใช้บริการที่ใช้อินเทอร์เน็ต (Internet) สามารถค้นหาข้อมูลได้ด้วยตนเองที่บ้านหรือที่ทำงาน โดยไม่เสียเวลาและค่าใช้จ่ายมาที่ห้องสมุดดนตรี

๒. เพื่ออนุรักษ์ บำรุงรักษา ส่งเสริม สืบทอด และเผยแพร่มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติด้านดนตรี ให้ดำรงคุณค่าและเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทยและของชาติ

๓. เพื่อให้ห้องสมุดดนตรีฯ เป็นศูนย์รวมเพลงไทยทั้งหมด เพลงพระราชนิพนธ์ รวมทั้งเพลงต่างประเทศ เช่น เพลงชาติ เพลงแจ๊ส เพลงคลาสสิค ฯลฯ ที่ทันสมัยในระบบคอมพิวเตอร์ และเป็นศูนย์ข้อมูลทางวิชาการดนตรีสำหรับใช้ศึกษาและวิจัยรวมทั้งการประชาสัมพันธ์กิจกรรมดนตรีและเพลง

พุทธศักราช ๒๕๔๕ ห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร ได้รับการจัดสรรงบประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท นับเป็นก้าวแรกของการพัฒนาและปรับปรุงเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการบริการ ปลายปีของงบประมาณจึงดำเนินการติดตั้งอุปกรณ์ พร้อมอบรมเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน และเริ่มปฏิบัติงานลงฐานข้อมูล

เดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๖ เริ่มทดลองเปิดให้บริการสืบค้นข้อมูลดนตรีและเพลงทุกประเภท หนังสือ โน้ตเพลง บทความ ครูดนตรี และฟังเพลงด้วยระบบสืบค้นข้อมูลผ่านระบบ LAN

พุทธศักราช ๒๕๔๗ เปิดให้บริการสืบค้นข้อมูล ผ่านระบบ LAN ที่สมบูรณ์ และท่านสามารถเข้ามาสืบค้น ข้อมูลได้ ตั้งแต่วันจันทร์ - วันเสาร์ เวลา ๙.๐๐ - ๑๖.๓๐ น. ปิดวันอาทิตย์และวันนักขัตฤกษ์

ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ มีการกำหนดหน่วยงานของส่วนราชการภายในกรมศิลปากรใหม่ กองหอสมุดแห่งชาติ จึงได้กำหนดหน่วยงานภายในใหม่เช่นเดียวกันโดยรวมงานที่มีลักษณะการดำเนินงานคล้ายกันไว้ด้วยกัน และจัดตั้งเป็น "ส่วน" มีเพียง ๑ หน่วยงานเท่านั้น ที่เป็น "ศูนย์" คือ "ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด" มีภารกิจสำคัญในด้านการศึกษา และวิเคราะห์ระบบ วางแผนพัฒนา งานวิชาการด้านเทคโนโลยีสารนิเทศ คลังข้อมูล และการสร้างเครือข่ายระบบสารนิเทศแห่งชาติ บริหารจัดการระบบห้องสมุดอัตโนมัติ และฐานข้อมูลเฉพาะ วิเคราะห์และแก้ไขปัญหาการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศของสำนัก รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการกำหนดหมายเลขมาตรฐานสากลประจำวารสาร (ISSN) เป็นศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ISSN - SEA) สำนักงานเลขานุการคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ และเป็นศูนย์ประสานงานสารนิเทศ สาขามนุษยศาสตร์

ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด ประกอบด้วย งาน ๓ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายพัฒนาเทคโนโลยีสารนิเทศ คือฝ่ายระบบข้อมูลห้องสมุดเดิม

๒. ฝ่ายคลังข้อมูลสารสนเทศ ประกอบด้วย

- ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
- ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทย
- ศูนย์ให้บริการเอกสาร PGI และ UNESCO

๓. สำนักงานเลขานุการกรมคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ โดยรวมศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขามนุษยศาสตร์ไว้ด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอีกครั้งหนึ่ง ได้เปลี่ยนหน่วยงานในความรับผิดชอบ จาก "ฝ่าย" เป็น "กลุ่มงาน" ดังนี้คือ

๑. กลุ่มงานพัฒนาเทคโนโลยีสารนิเทศ

๒. กลุ่มงานคลังข้อมูลสารสนเทศ

๓. กลุ่มงานสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ

พัฒนาการคอมพิวเตอร์กับงานหอสมุดแห่งชาติ

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมีส่วนในการจัดการสารนิเทศเป็นอย่างมาก หอสมุดแห่งชาติเห็นถึงความสำคัญในเรื่องนี้จึงได้ดำเนินการนำคอมพิวเตอร์มาใช้กับงานของหอสมุดแห่งชาติตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ โดยขอความช่วยเหลือจากองค์การศึกษาฯ สหประชาชาติ ซึ่งองค์การศึกษาฯ ได้ส่ง Mr.Stephen W. Massil ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการวางระบบงานคอมพิวเตอร์มาช่วยวางระบบงาน ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๙ Mr. Massil ได้สำรวจและศึกษาระบบงานของหอสมุดแห่งชาติโดยละเอียด รวมทั้งสำรวจศูนย์คอมพิวเตอร์ระบบต่างๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทยโดยเฉพาะสถาบันองค์การและหน่วยราชการต่างๆ ซึ่งหอสมุดแห่งชาติสามารถขอความร่วมมือและใช้เวลาเครื่องได้ ในการนี้ศูนย์ประมวลผลด้วยเครื่องจักรแห่งประเทศไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยให้ใช้อุปกรณ์ในการเตรียมข้อมูลใช้เวลาเครื่องคอมพิวเตอร์ และยังให้เจ้าหน้าที่ระบบงานและวางแผนคือนายสหัส ตรีทิพยบุตร ในขณะนั้นมาเป็นผู้ช่วยงานด้านโปรแกรมโดยประสานงานกับ Mr. Massil

Mr. Massil ประจำอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติระหว่างวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๑๙ - ๒๕ มีนาคม ๒๕๑๙ รวมระยะเวลาประมาณ ๒ เดือน ได้ช่วยวางระบบงานบรรณานุกรมแห่งชาติ โดยดัดแปลงจากระบบ MARC (Machine Readable Cataloging) ของอังกฤษ ในขณะที่วางระบบและปรึกษางานกับหอสมุดแห่งชาตินั้นได้เชิญบรรณารักษ์ห้องสมุดสถาบันและมหาวิทยาลัย ต่างๆ ภายในประเทศมาร่วมประชุม เพื่อแจ้งให้ทราบถึงโครงการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติ และขอความร่วมมือในการรวบรวมและจัดส่งข้อมูลให้กับหอสมุดแห่งชาติ ในการประชุมครั้งนี้ บรรณารักษ์ทุกคนสนใจและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี หลังจากการประชุม Mr. Massil ได้จัดอบรมความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการใช้คอมพิวเตอร์ แก่บรรณารักษ์ที่ร่วมดำเนินงานโครงการทั้งจากหอสมุดแห่งชาติและห้องสมุดอื่นๆ ด้วย โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้คอมพิวเตอร์กับงานห้องสมุดระบบ MARC และรายการที่ปรากฏในแบบฟอร์ม (Input sheet) ในวันที่ ๑๗ และ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙ และวันที่ ๒, ๔ และ ๘ มีนาคม ๒๕๑๙ ณ หอสมุดแห่งชาติ หลังจาก Mr. Massil เดินทางกลับแล้วได้มีการอบรมเกี่ยวกับการลงรายการและการใช้คู่มือกรอกแบบลงรายการ (Input sheet) โดยเฉพาะในวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๑๙ และวันที่ ๑, ๘, ๑๔ เมษายน ๒๕๑๙ ณ หอสมุดแห่งชาติ โดยนางสุวคนธ์ ผดุงอรรถ จากการอบรมทั้ง ๒ ครั้ง บรรณารักษ์เข้าใจระบบการทำงานของคอมพิวเตอร์ดีขึ้น เข้าใจระบบ MARC การกรอกข้อมูลในแบบลงรายการสามารถนำไปปฏิบัติงานได้พอสมควร

ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ ได้เริ่มจัดทำโปรแกรม หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมข้อมูลปี ๒๕๑๘ เป็นข้อมูลทดลอง ซึ่งรวมสิ่งพิมพ์ในประเทศไทยที่หอสมุดแห่งชาติและห้องสมุดในโครงการได้รับ ศูนย์ประมวลผลสำนักงานสถิติแห่งชาติได้จัดกลุ่มโปรแกรมเมอร์เพื่อเขียนโปรแกรม งาน

บรรณานุกรมแห่งชาติ และสหบรรณานุกรมแห่งชาติ ประกอบด้วยโปรแกรมเมอร์ ๕ คน โดยมี นายสหัส ตรีทิพยบุตรเป็นผู้ควบคุม ภาษาที่ใช้ในการจัดทำโปรแกรม คือภาษาโคบอลเป็นส่วนใหญ่ มีฟอร์แทรนและพีแอลวันอยู่บ้างเล็กน้อย มีการทดลองโปรแกรม และประสานงานกับหอสมุดแห่งชาติตลอดเวลา

ต้นปี พุทธศักราช ๒๕๒๑ Mr. Massil ได้รับทุนจากองค์การศึกษาฯ ให้มาช่วยงานบรรณานุกรมแห่งชาติอีกครั้งหนึ่ง โดยได้ช่วยแก้ไขข้อขัดข้อง รวมทั้งติดต่อขอรหัสเลขประจำหนังสือสากลสำหรับประเทศไทยไปยังศูนย์เลข ISBN ณ กรุงเบอร์ลิน ประเทศเยอรมัน ซึ่งได้เลขรหัส ๙๗๔ พร้อมทั้งคู่มือการสร้าง ISBN ในระยะต่อมา หอสมุดแห่งชาติร่วมกับศูนย์ประมวลผลสร้างเลขประจำหนังสือสากลสำหรับสำนักพิมพ์ต่างๆ เป็นจำนวนล้านชุด และได้กำหนดเลขรหัสให้กับสำนักพิมพ์ต่างๆ ในประเทศไทย โดยจัดแบ่งกลุ่มสำนักพิมพ์ตามจำนวนการพิมพ์หนังสือเป็น ๔ กลุ่มคือ สำนักพิมพ์ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก และขนาดเล็กมาก หนังสือที่พิมพ์โดยผู้แต่งเองก็จัดรหัสและชุดเลขประจำหนังสือสากลไว้ เนื่องจากการเก็บข้อมูลลงในฐานข้อมูลบรรณานุกรมแห่งชาติจะต้องมีรหัสเฉพาะสำหรับหนังสือเล่มหนึ่งๆ จึงใช้เลขประจำหนังสือสากล ISBN เป็นเลขรหัสควบคุม เลขประจำหนังสือสากลที่กำหนดให้ในบรรณานุกรมแห่งชาติเล่มแรกๆ จะปรากฏเฉพาะในฐานข้อมูลเท่านั้นไม่ได้พิมพ์ในตัวเล่มหนังสือ

กลางปี พุทธศักราช ๒๕๒๑ บรรณานุกรมแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๑๘ เล่ม ๑ ซึ่งเป็นฉบับทดลองได้จัดพิมพ์ออกมา ตัวอักษรฉบับแรกนี้เมื่อถ่ายย่อ พิมพ์เป็นเล่มแล้วมีขนาดเล็กมาก ปลายปี ๒๕๒๑ จึงได้มีการแก้ไขโปรแกรมขยายตัวอักษรให้มีขนาดโตขึ้น

ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๔ - ๒๕๒๕ สำนักงานสถิติแห่งชาติมีการเปลี่ยนแปลงระบบจากระบบ DOS เป็น OV/VS จึงมีการเปลี่ยนแปลงระบบในโปรแกรมด้วย การแก้ไขได้ดำเนินไประยะหนึ่งทำให้การพิมพ์บรรณานุกรมแห่งชาติช้ากว่ากำหนด แต่เมื่อแก้ไขโปรแกรมได้สำเร็จ ก็สามารถพิมพ์บรรณานุกรมแห่งชาติต่อไปได้

นอกจากระบบงานบรรณานุกรมแห่งชาติแล้ว ก็ยังมีระบบงานศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (International Serials Data System Regional Center for Southeast Asia) ได้ก่อตั้งขึ้นโดยมีศูนย์กลางปฏิบัติงานที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เพื่อสร้างฐานข้อมูลวารสารที่พิมพ์ในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ประเทศอินโดนีเซีย สิงคโปร์ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และประเทศไทย ข้อมูลที่ศูนย์ฯ ได้รับจากศูนย์แห่งชาติของประเทศต่างๆ จะนำมาดำเนินการด้วยคอมพิวเตอร์

การสร้างฐานข้อมูล ได้รับความช่วยเหลือจากศูนย์ประมวลผลด้วยเครื่องจักรแห่งประเทศไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติ ให้ใช้เวลาเครื่องคอมพิวเตอร์และให้เจ้าหน้าที่เขียนโปรแกรม วางระบบให้รวมทั้งฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ให้แก่หอสมุดแห่งชาติด้วย โครงการทดลองเริ่มในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ โดยรับข้อมูลจากศูนย์แห่งชาติทั้ง ๕ ประเทศ บันทึกไว้ในแผ่นบันทึกข้อมูล (Diskette) แล้ว

นำไปดำเนินการกับเครื่องคอมพิวเตอร์ของศูนย์ประมวลผลการพัฒนาโปรแกรมได้จัดทำขึ้นโดยดัดแปลงจากระบบ MARC สำหรับวารสารโดยตรง และศึกษาจากระบบของศูนย์ระหว่างชาติ (International Center) ฐานข้อมูลจะเก็บไว้ที่ศูนย์ประมวลผลฯ ส่วนการเตรียมข้อมูลดำเนินการที่หอสมุดแห่งชาติ ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๑-๒๕๒๔ ศูนย์ข้อมูลฯ ได้ส่งข้อมูลที่รวบรวมได้จากศูนย์แห่งชาติ ในรูปของแบบลงรายการ และตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ เป็นต้นมา ศูนย์ข้อมูลฯ ได้จัดส่งข้อมูลลงในเทปแม่เหล็กแทน แบบลงรายการ

ในการดำเนินการ บรรณารักษ์ของศูนย์ข้อมูลฯ จะดำเนินการรวบรวมวารสารและเตรียมข้อมูลลงในแผ่นบันทึกข้อมูลในรูปแบบที่เครื่องจักรสามารถอ่านได้ เมื่อบันทึกเสร็จแล้วให้เครื่องพิมพ์ซึ่งพ่วงกับเครื่องเตรียมข้อมูลพิมพ์ออกมา เพื่อบรรณารักษ์จะตรวจสอบความถูกต้อง ก่อนนำแผ่นไปปฏิบัติที่ศูนย์ประมวลผลฯ ซึ่งใช้โปรแกรมพิมพ์ออกมาตามแบบที่ต้องการเป็นต้นฉบับนำไปจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มต่อไป

นอกจากการจัดสร้างฐานข้อมูลวารสารที่จัดพิมพ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และพิมพ์รายชื่อออกบริการแล้ว ศูนย์ข้อมูลฯ ยังได้ขยายการรวบรวม โดยการรวบรวมรายชื่อ ของวารสารที่พิมพ์ในต่างประเทศที่มีอยู่ในห้องสมุดต่างๆ ของประเทศทั้ง ๕ ประเทศ แล้วจัดพิมพ์เป็นสหบรรณานุกรมวารสารสากลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นำไปรวมกับฐานข้อมูล ทำให้ได้รายชื่อวารสารที่มีอยู่ในห้องสมุดต่างๆ ของภูมิภาค ไม่ได้ตีพิมพ์เฉพาะวารสาร ของประเทศในภูมิภาคเท่านั้น แต่รวมที่ตีพิมพ์ในต่างประเทศซึ่งมีอยู่ในห้องสมุดภูมิภาคด้วย ทำให้เป็นประโยชน์ในการพิจารณาจัดซื้อวารสารเข้าห้องสมุด และการบริหารด้านการยืมระหว่างห้องสมุดในภูมิภาคมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ หอสมุดแห่งชาติได้รับความช่วยเหลือจากองค์การวิจัยเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ (International Research Development Center-IDRC) และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในการจัดซื้อไมโครคอมพิวเตอร์ ๒ ชุด ได้นำมาช่วยในการจัดเก็บข้อมูลของหนังสือและโสตทัศนวัสดุที่ได้รับใหม่ในแต่ละเดือน และพิมพ์รายชื่อหนังสือ โสตทัศนวัสดุที่หอสมุดแห่งชาติได้รับประจำเดือนแต่ละเดือน เผยแพร่ยังห้องสมุดทั้งในประเทศและต่างประเทศ โปรแกรมที่ใช้คือ Dbase III นอกจากนั้นยังได้นำไปประมวลผลรายชื่อเอกสารของ PGI ทั้งที่อยู่ในรูปเล่มและไมโครฟิช และพิมพ์รายชื่อ "UNESCO/PGI Documents and Publications available at the National Library of Thailand" ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป Mini-Micro CDS/ISIS

หอสมุดแห่งชาติเป็นศูนย์แห่งชาติในการกำหนดเลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN National Center) ได้นำข้อมูลของหนังสือที่กำหนดหมายเลข ISBN มาบันทึกลงไมโครคอมพิวเตอร์ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๒ โดยใช้โปรแกรม Mini-Micro CDS/ISIS จัดเก็บและจัดพิมพ์เป็น

รายงานเผยแพร่ประจำแต่ละเดือน เพื่อให้ห้องสมุดต่างๆ ใช้เป็นคู่มือช่วย ในการคัดเลือกหนังสือเข้าห้องสมุด

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๒ หอสมุดแห่งชาติได้รับความช่วยเหลือจากองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) จัดซื้อไมโครคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์ครบชุดเพื่อใช้ในการสืบค้นสารนิเทศ จากฐานข้อมูลสำเร็จรูปซีดี-รอม (CD-ROM) โดยมีฐานข้อมูลที่ให้บริการ ๒ ฐาน คือ Life Science ซึ่งเป็นฐานข้อมูลที่มีรายละเอียดทางบรรณานุกรมและสาระสังเขปของสิ่งพิมพ์ด้านวิทยาศาสตร์ชีวภาพ และฐานข้อมูล LISA ซึ่งเป็นฐานข้อมูลที่ให้รายละเอียดทางบรรณานุกรมและสาระสังเขปของสิ่งพิมพ์ด้านบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ หอสมุดแห่งชาติ ได้ติดตั้งสถานีบริการข่าวสาร (Bulletin Board System) ที่หอสมุดแห่งชาติส่วนกลางและส่วนภูมิภาค คือหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ เพื่อการบริการข่าวสารแก่ผู้ใช้ทั่วไปได้ค้นหาข้อมูลจากสถานีบริการข่าวสารต่างๆ ตามที่มีในระบบ BBS และติดตั้งเครื่องไมโครคอมพิวเตอร์ระบบ LAN ที่หอสมุดแห่งชาติ รัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ด้วย โดยมีไมโครคอมพิวเตอร์ทั้งหมดจำนวน ๘ ชุด มีฐานข้อมูล ที่สร้างขึ้นทั้งหมด ๗ ฐาน คือ

๑. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับ ชีวประวัติบุคคลสำคัญของรัฐบาลและทางภาคเหนือ ๑๗ จังหวัด
๒. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิศาสตร์
๓. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิอากาศ
๔. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับเศรษฐกิจ
๕. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี
๖. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม
๗. ฐานข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

ผู้ใช้สามารถค้นหาข้อมูล รายละเอียดทางบรรณานุกรมและสาระสังเขป หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกเชียงใหม่ได้ร่วมมือกับสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ออนไลน์ ติดต่อฐานข้อมูลหนังสือของสำนักหอสมุด และให้ผู้ใช้บริการสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลหนังสือของสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ด้วย

ต้นปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกจันทบุรี ได้ติดตั้งเครื่องไมโครคอมพิวเตอร์อีก ๔ ชุดถึงแม้ว่าหอสมุดแห่งชาติได้นำคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วยในการปฏิบัติงานแล้ว แต่ก็ช่วยปฏิบัติงานได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ยังไม่เป็นระบบห้องสมุดอัตโนมัติที่สมบูรณ์ หอสมุดแห่งชาติจึงได้เสนอโครงการข่ายงานสารนิเทศของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ไปยังกระทรวงศึกษาธิการและได้รับการพิจารณานำเสนอคณะกรรมการคอมพิวเตอร์ของรัฐ ซึ่งได้รับอนุมัติโครงการในปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ อนุมัติงบประมาณในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ เป็นจำนวน

เงิน ๑๔ ล้านบาท เพื่อการจัดซื้อจัดหาระบบคอมพิวเตอร์พร้อมอุปกรณ์จำนวน ๑ ชุดเพื่อการพัฒนางานของหอสมุดแห่งชาติทั้งด้านงานเทคนิค งานบริการ งานบริหาร และงานที่เกี่ยวข้อง โดยจะเน้นการนำคอมพิวเตอร์มาใช้ในระบบออนไลน์เป็นหลัก เพื่อการดำเนินงานที่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพของหอสมุดแห่งชาติต่อไป โดยได้เริ่มการติดตั้งระบบคอมพิวเตอร์ IBM RISC/๖๐๐๐ Mode ๕๓๐ มีหน่วยความจำ ๓๒ MB พร้อมจานแม่เหล็กถาวรขนาดความจุ ๒.๓ GB พร้อมเดินสายเคเบิลติดตั้งเครื่องคอมพิวเตอร์ลูกข่าย และโปรแกรม ระบบห้องสมุดอัตโนมัติไดนิกส์ (DYNIX Library Management System หรือ DYNIX Automated Library System) ขนาด ๑๖ ผู้ใช้ ซึ่งเป็นระบบการจัดการงานห้องสมุดที่ได้พัฒนาโดยผู้เชี่ยวชาญด้านห้องสมุดและระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งพัฒนาโดยใช้ PICK/BASIC สามารถทำงานได้ดี ภายใต้ระบบ PICK Operating System & UNIX Operating System และสามารถทำงานได้บนระบบคอมพิวเตอร์หลายยี่ห้อครอบคลุมการทำงานทุกประเภทที่เป็นความต้องการของห้องสมุดโดยแบ่งเป็น Module ต่างๆ คือ

๑. งานวิเคราะห์หมวดหมู่และทำบัตรรายการ
๒. งานพัฒนาทรัพยากรสารนิเทศ
๓. การพัฒนาฐานข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
๔. งานยืม-คืน
๕. การควบคุมวารสาร
๖. การจัดทำดรรชนีและสาระสังเขป
๗. การค้นคืนระบบสารนิเทศออนไลน์
๘. การจัดกำหนดการและการสำรอง

และมีโปรแกรมระบบงานที่เสริมด้านบริการของหอสมุดแห่งชาติสาขา นอกจาก Community Resource Module คือ Home Bound Module ที่ช่วยในการให้บริการห้องสมุดเคลื่อนที่ตามแหล่งชุมชนต่างๆ และยังมี Module เกี่ยวกับระบบยืมคืนและสำรองหนังสืออีกด้วย

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ หอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณในการขยายระบบจากจำนวน ๑๖ ผู้ใช้เป็น ๓๒ ผู้ใช้ โดยการเดินสายเคเบิลและติดตั้งเครื่องคอมพิวเตอร์เพิ่มเติมในห้องบริการต่างๆ ขยายการบริการค้นข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์แทนบัตรรายการจากเดิมจำนวน ๔ เครื่องเป็น ๒๐ เครื่องโดยให้บริการที่ห้องบริการค้นข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์และบัตรรายการ (ห้อง ๑๐๔) และได้รับงบประมาณในการจัดซื้อระบบการจัดเก็บและค้นภาพลักษณ์ (Document Imaging System) จำนวน ๑ ระบบ โดยได้จัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์แบบ Workstation ยี่ห้อ Sun Sporcstation / ๒๐ พร้อมโปรแกรม BRS/SEARCH สำหรับการจัดการข้อมูลประเภทตัวอักษร (Text Retrieval System) และโปรแกรม MEGA/MEDIA สำหรับการจัดการข้อมูลประเภทภาพลักษณ์ นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณ ในการจัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ แบบมัลติมีเดียอีกจำนวน ๒ เครื่อง เพื่อ

ให้บริการฐานข้อมูลสำเร็จรูปซีดีรอมแบบมัลติมีเดีย โดยในระยะเริ่มแรกมีฐานข้อมูลให้บริการเพียง ๖ แผ่นเท่านั้น

ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ หอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณเพิ่มเติมในการปรับปรุงระบบเดินสายเคเบิลเป็นระบบแลน (LAN-Local Area Network) แบบอีเธอร์เน็ต (Ethernet) โดยใช้สายใยแก้วนำแสง (Opticae Fiber) เป็นสายเคเบิลหลัก (Main backbone) เพิ่มลิขสิทธิ์และจำนวนผู้ใช้ในระบบห้องสมุดอัตโนมัติไดนิกส์เป็น ๓๒ ผู้ใช้ และได้เพิ่มเครื่องคอมพิวเตอร์แบบมัลติมีเดียอีก ๔ เครื่อง รวมทั้งจัดหาฐานข้อมูลสำเร็จรูปซีดีรอมแบบมัลติมีเดีย บริการเพิ่มขึ้น

เนื่องจากหอสมุดแห่งชาติเป็นสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (กอสช) และเป็นศูนย์ประสานงานสารนิเทศ สาขามนุษยศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติได้จัดทำโครงการพัฒนาระบบสารนิเทศแห่งชาติระยะที่ ๒ ขึ้น โดยจัดตั้งคณะทำงาน ซึ่งมี ดร.ครรชิต มาลัยวงศ์ จากศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ เป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ และนำเสนอโครงการของบประมาณ ซึ่งได้รับเงินประมาณ ๓.๒ ล้านบาท ในการจัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์แม่ข่ายและเครื่องคอมพิวเตอร์สถานีงาน เพื่อพัฒนาการเชื่อมโยงระบบคอมพิวเตอร์ และเครือข่ายของหอสมุดแห่งชาติเข้าสู่ระบบเครือข่ายของอินเทอร์เนต

ต้นปีพุทธศักราช ๒๕๔๑ หอสมุดแห่งชาติได้รับการอนุเคราะห์จากบริษัทไอบีเอ็ม (ประเทศไทย) จำกัด ในการเพิ่มหน่วยความจำจากเดิม ๓๒ MB เป็น ๖๔ MB และปรับปรุง สมรรถนะของระบบโดยเปลี่ยนเครื่องคอมพิวเตอร์แม่ข่ายจาก Model ๕๓๐ เป็น ๕๗๐ เพิ่มหน่วยความจำหลักเป็น ๑๒๘ MB ทำให้การปฏิบัติงานและการให้บริการรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้มีการปรับปรุงระบบห้องสมุดอัตโนมัติจาก DYNIX เป็น Horizon ๕.๒ โดยใช้ระบบปฏิบัติการแม่ข่ายแบบ Unix, Window ๒๐๐๐ เป็นระบบงานแบบ Client/Server Integrated System โดยใช้ระบบจัดการข้อมูลปฏิสัมพันธ์แบบ Sybase SQL Server ประกอบด้วยระบบงานย่อยที่สามารถทำงานได้ครบถ้วนตามความต้องการของห้องสมุด โดยมีระบบงานหลักดังนี้

๑. ระบบวิเคราะห์และควบคุมการจัดหมวดหมู่หนังสือ
๒. ระบบบริการสืบค้นข้อมูล
๓. ระบบควบคุมการยืม-คืน
๔. ระบบพัฒนาทรัพยากร
๕. ระบบควบคุมวารสาร
๖. ระบบสำรองหนังสือ
๗. ระบบงานเครือข่ายอิเล็กทรอนิกส์

ศูนย์ข้อมูลหลักทุกฐานทำงานสัมพันธ์กันตลอดเวลามีการ Update ข้อมูลทั้งแบบ Online และ Batch ทำให้การดำเนินงานของหอสมุดแห่งชาติมีความรวดเร็วและมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้หอสมุดแห่งชาติได้จัดทำโครงการระบบเครือข่ายของหอสมุดแห่งชาติโดยได้รับความช่วยเหลือ ทางการเงินจากโครงการ Cultural Grant Aid of Japan เพื่อเชื่อมโยงระบบอัตโนมัติ Dynix ที่หอสมุดแห่งชาติใช้อยู่ และระบบห้องสมุดดิจิตอล รวมทั้งการจัดวางแกนเครือข่ายหลัก ซึ่งจะครอบคลุมการเดินสายต่อเนื่องระหว่างระบบภายในอาคารหลัก รวมทั้งอาคารอื่นของหอสมุดแห่งชาติ เป็นการเชื่อมโยงที่ทำให้ระบบสื่อสารเป็นไปอย่างราบรื่นนำไปสู่การเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบเครือข่ายอินเทอร์เนต และเชื่อมโยงกับหอสมุดแห่งชาติในส่วนภูมิภาค ทั่วประเทศ

พุทธศักราช ๒๕๔๖ หอสมุดแห่งชาติได้รับการจัดสรรงบประมาณจากโครงการเงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (SAL) ตามโครงการพัฒนาหอสมุดแห่งชาติให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ตลอดชีวิต ระยะเวลาดำเนินการ ๒ ปี (พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗) จำนวนเงิน ๒๑,๕๗๑,๘๐๐ บาท (ยี่สิบเอ็ดล้านห้าแสนเจ็ดหมื่นหนึ่งพันแปดร้อยบาทถ้วน) เพื่อดำเนินการจ้างจัดเก็บข้อมูล จากไมโครฟิล์ม วารสาร หนังสือพิมพ์ หนังสือหายาก และเอกสารอื่นๆ ข้อมูลจารึก เอกสารโบราณและหนังสือสมุดไทย และถ่ายโอนข้อมูลเสียงจากแผ่นเสียง เทปตลับ และวีดีโอด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์รวมทั้งจัดซื้อครุภัณฑ์คอมพิวเตอร์ระบบห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ และระบบคอมพิวเตอร์สำหรับเว็บ รวมทั้งพัฒนาโปรแกรมลิขสิทธิ์ระบบงานห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์และพัฒนาระบบบริการค้นข้อมูลและภาพผ่านเว็บเชิงพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ด้วย นอกจากนี้ ยังได้รับจัดสรรงบประมาณค่าเช่าคู่สายวงจรสื่อสารความเร็วสูงและค่าสมาชิกอินเทอร์เน็ตแบบ องค์กร ความเร็ว ๕๑๒ Kbps และจดทะเบียนชื่อเว็บไซต์ (Domain name) สำหรับหอสมุดแห่งชาติคือ nlt.go.th เพื่อรองรับการบริการในระบบห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์และการบริการค้นข้อมูลและภาพผ่านเว็บ

การดำเนินงานห้องสมุดอัตโนมัติ ปลายปี ๒๕๔๖ ได้ปรับปรุงรุ่นระบบห้องสมุดอัตโนมัติ เป็น Horizon Sunrise 7.2.1 สามารถสืบค้นข้อมูลบรรณานุกรม (IPAC) แบบ World Wide Web-based ผ่าน Web Browsers เช่น Internet Explorer หรือ Netscape

จากงบประมาณที่ได้รับจัดสรรจากโครงการเงินกู้เพื่อปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ SAL ในปี ๒๕๔๗ หอสมุดแห่งชาติมีเอกสารสำคัญที่จัดเก็บในระบบดิจิตอล และการพัฒนาด้านครุภัณฑ์คอมพิวเตอร์ ดังนี้

๑. จัดเก็บข้อมูลจากไมโครฟิล์ม จำนวน ๑๓๗ รายการ ๑๕๐,๘๘๐ หน้า

๒. จัดเก็บข้อมูลจากวารสาร หนังสือพิมพ์ หนังสือหายาก และเอกสารอื่นๆ จำนวน ๘๓,๔๔๒ หน้า

๓. จัดเก็บข้อมูลจารึก เอกสารโบราณและหนังสือสมุดไทย จำนวน ๒๖,๔๒๐ รายการ

๔. ถ่ายโอนข้อมูลเสียง จากแผ่นเสียง เทปตลับ และวีดีโอ จำนวน ๓๒๘ แผ่น

๕. ปรับปรุงเครื่องคอมพิวเตอร์แม่ข่าย IBM RISC/๖๐๐๐ รุ่น H๗๐ โดยเพิ่มหน่วยความจำหลักเป็น ๒ GB จานแม่เหล็กถาวรแบบ RAID-๕ ชนิด Hot Swap ความจุ ๒๑๘ GB

๖. เครื่องคอมพิวเตอร์แม่ข่ายสำหรับเว็บ (Web Server) หน่วยประมวลผลกลางแบบ Pentium III Xcon ความเร็ว ๒ GHz หน่วยความจำหลัก (RAM) ๒ GB จานแม่เหล็กถาวรความจุ ๓๖ GB จำนวน ๒ หน่วย จ้างพัฒนาโปรแกรมลิขสิทธิ์ระบบงานห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์และระบบบริการ ค้นข้อมูลและภาพผ่านเว็บเชิงพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ ในระยะแรกได้ดำเนินการจัดทำฐานข้อมูล บรรณานุกรมหนังสือตัวเขียนและจารึกเพื่อการสืบค้นผ่านเครือข่าย รวมทั้งดำเนินการจัดทำฐานข้อมูลอื่นให้สามารถสืบค้นผ่านเครือข่ายได้ต่อไป

ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทย
International Standard Serial Number National Centre for Thailand

ความเป็นมา

องค์การยูเนสโก (UNESCO) โดยความร่วมมือของสภาสหพันธ์วิทยาศาสตร์แห่งโลก (International Council of Scientific Union) และรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นผู้ริเริ่มระบบข้อมูลวารสารระหว่างชาติขึ้นภายใต้โครงการสารนิเทศวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีระหว่างชาติ (UNISIST) โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ ควบคุมสิ่งพิมพ์ประเภทวารสาร และจัดให้มีการบันทึกข้อมูลวารสารที่ดำเนินการอยู่ในประเทศต่างๆ ทั่วโลก ภายใต้แบบแผนเดียวกัน และให้มีแหล่งรวบรวมข้อมูลวารสารที่ตีพิมพ์ทุกแห่ง เพื่อให้ผู้ใช้เข้าถึงข้อมูลวารสาร สามารถค้นหาสิ่งที่ต้องการได้อย่างรวดเร็ว หลังจากที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไปได้ของระบบข้อมูลวารสารแล้ว ได้ดำเนินการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติ (Internation Serial Data System) ขึ้นในปีคศ.1973 (พ.ศ. ๒๕๑๖) ตอนเริ่มจัดตั้งจะดำเนินงานเฉพาะวารสารทางวิทยาศาสตร์เท่านั้นต่อมาจึงได้รวมวารสารสาขาอื่นด้วย หลังจากที่จัดตั้งศูนย์ฯ แล้ว ได้เชิญให้ประเทศต่างๆ เข้าร่วมเป็นสมาชิก

ข่ายงานของระบบข้อมูลวารสารระหว่างชาติ ประกอบด้วย

๑. ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติระดับสากล

๒. ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งชาติ

๓. ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาค ซึ่งรัฐสมาชิกศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งชาติร่วมกันจัดตั้งขึ้นโดยมีเหตุผลทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ ภาษา หรือ ความเหมาะสมอื่นๆ

ประเทศไทย โดยกระทรวงศึกษาธิการ (ขณะนั้น) ได้อนุมัติให้หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ เพื่อปฏิบัติงาน ร่วมกับศูนย์

ข้อมูลวารสารสากล ประเทศฝรั่งเศส หลังจากนั้นองค์การยูเนสโกได้ขอให้ประเทศไทยลงนามในการเข้าเป็นสมาชิกของศูนย์ข้อมูลวารสารสากลอย่างเป็นทางการ และใน ธรรมนูญของศูนย์สากล (Statutes of International Centre for Registration of Serial Publications) ได้ระบุไว้ในมาตรา ๒ ว่า ประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติที่มีความประสงค์จะขอรับประโยชน์และทำงานร่วมกับศูนย์ข้อมูลวารสารสากล จะต้องเป็นสมาชิกตามธรรมนูญนี้ ดังนั้นศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทยจึงได้สมัครเป็นสมาชิกของศูนย์ฯสากลเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ และได้ดำเนินงานศูนย์ข้อมูลวารสารมาจนถึงปัจจุบัน

การได้รับประโยชน์และสิทธิต่างๆ จากการเข้าเป็นสมาชิกศูนย์ข้อมูลวารสารสากล

ในการสมัครเป็นสมาชิกศูนย์ข้อมูลวารสารสากล ประเทศไทยได้รับประโยชน์และสิทธิต่างๆ ดังนี้

ด้านวิชาการ

๑. ได้รับเอกสารและคู่มือต่างๆ ทางวิชาการ เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานข้อมูลวารสารทั้งในรูปสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์

๒. ได้รับบริการในการใช้แหล่งข้อมูลวารสารของศูนย์ฯ สากลเพื่อการค้นคว้า และวิจัย จากข้อมูลวารสารของทั่วโลก โดยศูนย์ฯสากลจะพิมพ์ข้อมูลลงในไมโครฟิล์ม, CD-ROM และปัจจุบันให้บริการทาง Internet

๓. ข้อมูลวารสารของประเทศไทย จะส่งไปรวมอยู่ในฐานข้อมูลของศูนย์ฯ สากลร่วมกับข้อมูลของประเทศสมาชิกอื่นๆ ทั่วโลก และได้รับการเผยแพร่ โดยพิมพ์เป็นบรรณานุกรมในรูปของสิ่งพิมพ์ CD-ROM และ Online

๔. ได้รับมอบให้เป็นศูนย์กลางในการกำหนดหมายเลขประจำวารสารสากล (International Standard Serial Number – ISSN) ให้แก่วารสารที่ตีพิมพ์ในประเทศไทย ซึ่งวารสารที่ได้รับหมายเลขนี้จะได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลก และเป็นประโยชน์ในการอ้างอิง หรือสืบค้นข้อมูลเพื่อการค้นคว้า โดยใช้หมายเลขนี้ในการเข้าถึงข้อมูล ได้ทางหนึ่ง

๕. ได้รับประโยชน์ในด้านการสนับสนุนการพิมพ์วารสารในประเทศไทย ซึ่งผู้พิมพ์จะได้เห็นถึงความสำคัญของการผลิตวารสารทางวิชาการเพิ่มขึ้น

ด้านการบริหาร

๑. ผู้อำนวยการศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทยมีสิทธิเข้าร่วมประชุมในคณะกรรมการอำนวยการ (General Assembly) ซึ่งที่ประชุมจะทำหน้าที่กำหนดระเบียบ ข้อบังคับและเป็นผู้คัดเลือก จัดตั้งคณะกรรมการบริหาร (Governing Board) และกำหนดนโยบายในการดำเนินงานของศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติสากล

๒. ผู้อำนวยการศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทย มีสิทธิได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการบริหาร (Governing Board) เพื่อทำหน้าที่บริหารงานศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่าง ชาติสากล และมีสิทธิออกเสียงในที่ประชุมเพื่อให้การดำเนินงานเป็นประโยชน์แก่ประเทศไทย และภูมิภาคเอเชียมากขึ้น

ค่าบำรุงสมาชิก

ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติสากลสามารถดำเนินงานได้ โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งจากรัฐบาลฝรั่งเศส ส่วนหนึ่งจากองค์การยูเนสโก และอีกส่วนหนึ่งจากค่าบำรุงของประเทศสมาชิก

ประเทศสมาชิกจะต้องจ่ายเงินค่าบำรุงให้แก่ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติสากลตามที่ศูนย์ฯ กำหนดเป็นประจำทุกปี เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานด้านต่างๆ เช่น การดำเนินงานด้านข้อมูล ISSN การจัดการประชุมประจำปี เพื่อแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น การประชุมเกี่ยวกับความร่วมมือกับองค์กรระหว่างประเทศต่างๆ ที่เป็นข่ายงานไม่ว่าจะเป็นงานเทคนิคและงานวิชาการ บริการข้อมูลผ่านเครือข่าย Internet เอกสารสิ่งพิมพ์ คู่มือรายงานการประชุมต่างๆ เป็นต้น

การดำเนินงานของศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างแห่งประเทศไทย

ในระยะเริ่มดำเนินการปฏิบัติงานศูนย์ได้รับความร่วมมือจากศูนย์ประมวลผลแห่งประเทศไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ และให้คำปรึกษาและวางระบบงาน

การปฏิบัติงานศูนย์ประเทศไทยได้พัฒนาขึ้นเป็นลำดับตามการพัฒนาของศูนย์ฯสากล ซึ่งเป็นข่ายงานหลัก

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๒ ศูนย์ข้อมูลวารสารสากลได้พัฒนาโปรแกรมคอมพิวเตอร์ OSIRIS (Online Serials Information Registration and Inquiry System) เพื่อใช้กับงานศูนย์ข้อมูลวารสารโดยเฉพาะและศูนย์ประเทศไทยได้ใช้โปรแกรมนี้ในการปฏิบัติงาน

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ ศูนย์ฯ สากล ได้พัฒนาระบบคอมพิวเตอร์ใหม่เป็น OSIRIS 2000 และในอนาคตอันใกล้นี้ทางศูนย์สากลจะพัฒนาระบบคอมพิวเตอร์เป็น VTLS ซึ่งทางศูนย์ฯ ประเทศไทยอยู่ระหว่างการพิจารณาดำเนินการ

ตั้งแต่เริ่มดำเนินงานศูนย์ฯ ประเทศไทย ได้รวบรวมข้อมูลวารสารที่พิมพ์ในประเทศไทยที่ได้กำหนดหมายเลขประจำวารสารสากล (ISSN) จำนวน ๕๓๒๕ รายชื่อ ลักษณะข้อมูลที่จัดเก็บจะอยู่ในรูปบรรณานุกรม ประกอบด้วยรายละเอียดต่างๆ ของวารสาร คือ ชื่อวารสาร ชื่อย่อวารสาร สถานที่พิมพ์ สำนักพิมพ์ ภาษาที่ใช้พิมพ์ เลขหมู่ หมายเลข ISSN ฯลฯ และสามารถสืบค้นข้อมูลได้จากเขตข้อมูลต่างๆ ดังกล่าว แล้ว

หน้าที่ของศูนย์ฯ ประเทศไทย อาจสรุปได้ดังนี้

๑. กำหนดหมายเลข ISSN ให้กับวารสารที่สำนักพิมพ์และหน่วยงานต่างๆ จัดพิมพ์โดยได้รับมอบหมายเลขมาจาก ศูนย์ข้อมูลวารสารสากล

๒. รวบรวม และสร้างฐานข้อมูลวารสารที่ได้รับจากการกำหนดหมายเลข ISSN

๓. ดำเนินการจัดส่งข้อมูลฯ วารสารที่กำหนดหมายเลข ISSN แล้วให้ศูนย์ฯ สากล

๔. ติดต่อสำนักพิมพ์ เพื่อการแก้ไขและทวงถาม

๕. ติดต่อประสานงานกับศูนย์ข้อมูลวารสารสากล และศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติประเทศอื่นๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติงาน

๖. ส่งเสริมการใช้หมายเลขประจำวารสารให้แพร่หลายในระหว่างผู้จัดพิมพ์ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมข้อมูลด้านวารสาร

๗. รวบรวมและจัดพิมพ์รายชื่อวารสารที่กำหนดหมายเลข ISSN ทั้งหมด เผยแพร่ไปตามหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อได้รับทราบรายชื่อวารสารใหม่ๆ ที่กำลังจะจัดพิมพ์ (กำหนดออกปีละ ๓ ฉบับ)

ปัจจุบันศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทยอยู่ภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มงานคลังข้อมูลสารสนเทศ ศูนย์สารนิเทศห้องสมุด สำนักหอสมุดแห่งชาติ ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ จะทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทย และศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
International Standard Serial Number Regional Centre for Southeast Asia

ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งประเทศไทยที่ได้ ก่อตั้งขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ ซึ่งเป็นระยะเวลาใกล้เคียงกันกับการก่อตั้งศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยในปีพุทธศักราช ๒๕๑๙ ศูนย์ฯภูมิภาคฯ ได้เกิดขึ้นโดยความร่วมมือของประเทศสมาชิกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย ในอันที่จะควบคุมสิ่งพิมพ์ประเภทวารสารในระดับภูมิภาคโดยจัดให้มีการบันทึกข้อมูลวารสารที่ดำเนินการอยู่ในประเทศนั้นๆ ภายใต้แบบแผนเดียวกัน และให้มีแหล่งรวมข้อมูลวารสารในภูมิภาคเพื่อผู้ใช้ข้อมูลด้านวารสารสามารถค้นหาสิ่งที่ต้องการได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้หอสมุดแห่งชาติไทยได้รับมอบหมายให้เป็นที่ทำการศูนย์แห่งภูมิภาคฯ โดยได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลไทย และรัฐบาลของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัตถุประสงค์

ในการจัดตั้งศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นมีวัตถุประสงค์

๑. เพื่อสร้างแหล่งข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาค โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์

๒. เป็นตัวกลางที่จะนำข้อมูลวารสารในภูมิภาคส่งต่อให้ศูนย์สากล ตลอดจนเป็นศูนย์ประสานงานระหว่างศูนย์ฯ แห่งชาติ กับศูนย์ฯสากล รับข้อมูลวารสารทั้งหมดจากศูนย์ฯ สากลมาไว้ที่ภูมิภาค

๓. ควบคุมทางบรรณานุกรม โดยให้มีการบันทึกข้อมูลวารสารที่ตีพิมพ์ในภูมิภาคให้เป็นไปตามแนวกำหนด และมาตรฐานสากล

๔. ส่งเสริมให้มีความร่วมมือในระหว่างประเทศสมาชิก

หน้าที่และความรับผิดชอบ

๑. จัดตั้งและบำรุงรักษาแหล่งข้อมูลแห่งภูมิภาค โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์

๒. เผยแพร่ข้อมูลจากแหล่งภูมิภาคไปยังประเทศสมาชิกและศูนย์ฯ สากล

๓. เป็นตัวกลางในการประสานงานระหว่างศูนย์ฯ แห่งชาติกับศูนย์ฯ สากล

๔. จัดทำคู่มือปฏิบัติงานเพื่อใช้ในหมู่ประเทศสมาชิกของศูนย์ฯ ภูมิภาค

๕. จัดประชุมผู้อำนวยการศูนย์ฯ แห่งชาติต่างๆ

๖. จัดฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานวารสารจากศูนย์ฯ แห่งชาติต่างๆ ในข่ายงานของศูนย์ฯ ภูมิภาค

๗. เข้าร่วมประชุมสมัชชาใหญ่ของศูนย์ฯ สากล เข้าร่วมประชุมคณะกรรมการบริหาร ศูนย์สากล เข้าร่วมประชุมระดับผู้อำนวยการศูนย์ข้อมูลวารสารฯ ร่วมประชุมสภาศูนย์ฯ ภูมิภาค และการประชุมระหว่างชาติอื่นๆ

โดยระยะแรกที่เริ่มก่อตั้งศูนย์ภูมิภาคฯและดำเนินงานนั้นได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินและวัสดุอุปกรณ์จากองค์การยูเนสโก (UNESCO) และองค์การวิจัยเพื่อพัฒนาระหว่างประเทศ (International Development Research Centre – IDRC) นอกจากนี้ศูนย์ข้อมูลวารสารสากลประเทศฝรั่งเศสได้ให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ให้ความช่วยเหลือในการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์โดยไม่คิดค่าใช้จ่าย และฝึกอบรมบุคลากร บุคคลสำคัญที่ได้ช่วยงานศูนย์ฯ อีกท่านหนึ่งคือนายสหัส ตรีทิพยบุตร ข้าราชการสำนักงานสถิติแห่งชาติในขณะนั้น ซึ่งต่อมาได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์คอมพิวเตอร์ธนาคารกรุงไทย ให้ความร่วมมือทางด้านงานเทคนิคทั้งในการวิเคราะห์ระบบงานและการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ กรมศิลปากรโดยหอสมุดแห่งชาติให้

ความร่วมมือและช่วยเหลือทั้งในด้านสถานที่ บุคลากร งบประมาณ ซึ่งเป็นส่วนควบคุมดูแลรับผิดชอบการดำเนินงานทั้งหมด โดยขณะนั้นศาสตราจารย์ คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการศูนย์ฯ ข้อมูลวารสารแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คนแรกโดยตำแหน่ง

การดำเนินงานด้านข้อมูลวารสาร

ดังได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของศูนย์ฯ แล้วว่า ทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลวารสารที่พิมพ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สร้างฐานข้อมูล และเผยแพร่ข้อมูล ดังนั้นเมื่อศูนย์ฯ ได้ก่อตั้งเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ และข้อตกลง ประเทศสมาชิกได้จัดส่งข้อมูลวารสารในรูปของ worksheets โดยศูนย์ฯ จะทำการบันทึกข้อมูลลง diskette และนำไปประมวลผลที่ศูนย์ประมวลผล สำนักงานสถิติแห่งชาติ และจัดเก็บในรูปเทป

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ ศูนย์ฯ ได้รับงบประมาณซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ เพื่อปฏิบัติงานศูนย์ฯ และหลังจากนั้นก็ได้นำโปรแกรม OSIRIS ซึ่งศูนย์ข้อมูลวารสารสากลได้พัฒนาขึ้นจากโปรแกรม CDS/ISIS เพื่อปฏิบัติงานข้อมูลวารสารโดยเฉพาะ

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๓ ศูนย์ฯ ข้อมูลวารสารสากลได้พัฒนาระบบเครือข่าย (ISSN network) เพื่อให้ทุกประเทศสมาชิกส่งข้อมูลผ่าน Internet สามารถสืบค้นข้อมูล ทำให้การปฏิบัติงานและการใช้บริการข้อมูลวารสารเป็นไปด้วยความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ ศูนย์ฯข้อมูลวารสารสากล พร้อมด้วยคณะกรรมการจากประเทศสมาชิกต่างๆ ได้พัฒนาโปรแกรม OSIRIS เป็น OSIRIS 2000 ซึ่งปฏิบัติงานบน Windows ทำให้การปฏิบัติงานมีความสะดวกยิ่งขึ้นไปอีก

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๗ ศูนย์ข้อมูลวารสารระหว่างชาติแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีข้อมูลวารสารที่ได้รับจากประเทศสมาชิกในภูมิภาคประมาณ ๒๘,๒๒๘ ชื่อเรื่อง และข้อมูลในแต่ละปีได้จัดพิมพ์ ISSN-SEA Bulletin เพื่อเผยแพร่ไปยังศูนย์ข้อมูล วารสารต่างๆ ทั่วโลก

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๘ เป็นต้นไป ศูนย์ข้อมูลวารสารสากลได้พัฒนาระบบคอมพิวเตอร์ใหม่ โดยใช้โปรแกรม VTLS ในการปฏิบัติงานและจะหยุดการพัฒนาโปรแกรม OSIRIS ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ประเทศสมาชิกข่ายงานต่างๆ จะต้องพิจารณาตัดสินใจและเตรียมการที่จะนำโปรแกรมใหม่มาใช้ปฏิบัติงานต่อไป

ระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ

Thai National Information System - Thai Natis

ระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ เป็นระบบเครือข่ายที่ประกอบด้วย สถาบันบริการสารนิเทศเป็นสมาชิก มีความร่วมมือประสานงานและใช้ทรัพยากรร่วมกัน ตลอดจนส่งเสริมการบริการสารสนเทศให้มีประสิทธิภาพ และกว้างขวางยิ่งขึ้น มีศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขา ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจาก คณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (กอสช) ๖ สาขา ได้แก่ สาขาเกษตรศาสตร์ แพทยศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เศรษฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์ โดยมีสำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการเป็นสำนักงานประสานงาน ศูนย์สารนิเทศสาขาต่างๆ และเป็นศูนย์ฯ สารนิเทศทางวิชาการ

คณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (กอสช)

ประวัติความเป็นมา

กระทรวงศึกษาธิการ โดยคณะกรรมการระบบสารนิเทศวิทยาศาสตร์สากล (UNISIST) ได้พิจารณา เห็นความสำคัญของงานสารนิเทศ และได้นำเสนอต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อพิจารณา ซึ่งได้ให้ความเห็นชอบในหลักการ และอนุมัติโครงการเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๒๙ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (กอสช) ซึ่งมีรองนายกรัฐมนตรี ที่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีมอบหมาย เป็นประธานกรรมการ ตั้งแต่วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๓๐ มีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑. กำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับงานสารนิเทศแห่งชาติ ภายใต้หลักการและนโยบายที่คณะรัฐมนตรีกำหนด

๒. อำนวยการและประสานงาน จัดระบบการให้บริการ และเผยแพร่สารนิเทศ ส่งเสริมให้หน่วยงานทั้งภาครัฐ และเอกชน ใช้ประโยชน์จากสารนิเทศเพื่อให้บรรลุผลในการพัฒนาประเทศ

๓. ให้คำปรึกษาและสนับสนุนการดำเนินงานของศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขา และแหล่งสารนิเทศทางวิชาการ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์และความมั่นคงของชาติ

๔. ให้คำปรึกษาและกำกับดูแล การรับความช่วยเหลือจากการแลกเปลี่ยนสารนิเทศกับต่างประเทศ

๕. แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขา และคณะอนุกรรมการอื่นๆ

๖. ดำเนินการตามที่คณะรัฐมนตรีมอบหมาย

คณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (กอสช) ได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขา ๖ สาขา ดังนี้

๑. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาเกษตรศาสตร์ มีสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นผู้ดำเนินงาน

๒. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาแพทยศาสตร์ มีสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล เป็นผู้ดำเนินงาน

๓. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขามนุษยศาสตร์ มีสำนักหอสมุดแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินงาน

๔. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี มีกรมวิทยาศาสตร์บริการเป็นผู้ดำเนินงาน

๕. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาเศรษฐศาสตร์ มีสำนักหอสมุดและจดหมายเหตุ ธนาคารแห่งประเทศไทย เป็นผู้ดำเนินงาน

๖. ศูนย์ประสานงานสารนิเทศศาสตร์ มีสำนักบรรณสารการพัฒนา สถาบันบัณฑิตพัฒน-บริหารศาสตร์ เป็นผู้ดำเนินการ

ศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาต่างๆ มีหน้าที่ ดังนี้

๑. เป็นที่เก็บรวบรวมข้อมูล หรือสารนิเทศ เฉพาะเรื่องจากแหล่งต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของหน่วยงาน องค์การ สถาบัน กลุ่มบุคคล ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป

๒. เป็นสื่อกลางแนะนำแหล่งสารนิเทศที่มีอยู่ทั่วประเทศ

๓. ส่งเสริมและเผยแพร่ข้อมูลหรือสารนิเทศเกี่ยวกับศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาอื่นๆ ที่จะจัดตั้งในอนาคต

สำนักหอสมุดแห่งชาติเป็นสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ (สำนักงานเลขานุการ กอสช) ทำหน้าที่ดังนี้

๑. เสนอแนะแนวทางการดำเนินงานเพื่อพัฒนาระบบสารนิเทศทางวิชาการให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. ให้คำปรึกษา เพื่อการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการดำเนินงานระบบสารนิเทศทางวิชาการ

๓. พิจารณา โครงการแผนงาน และงานในระบบสารนิเทศทางวิชาการของศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขาต่างๆ

๔. ประสานงานกับคณะอนุกรรมการศูนย์ประสานงานสารนิเทศสาขา ในการพัฒนาประสิทธิภาพของระบบสารนิเทศทางวิชาการของศูนย์สารนิเทศสาขา

กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุด

กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุดเดิมมีฐานะเป็นกลุ่มงานพัฒนามาตรฐานห้องสมุด ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ ตามพระราชกฤษฎีการแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๒ ตอนที่ ๓๓ ก ลงวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๘ ต่อมา พ.ศ. ๒๕๔๕ รัฐบาลได้ปฏิรูปการบริหารระบบราชการ ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม จากเดิม ๑๖ กระทรวง เป็น ๒๐ กระทรวง ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอน ๙๙ ก ลงวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๕ และตามประกาศกรมศิลปากรเรื่องการแบ่งส่วนราชการ หน่วยงาน และสถานศึกษาของกรมศิลปากร ลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ หอสมุดแห่งชาติ มีสถานะเป็นสำนัก แบ่งงานบริหารราชการเป็น ๖ กลุ่ม ๑ ฝ่าย สาขาส่วนกลาง ๑ แห่ง ส่วนภูมิภาค ๑๗ แห่ง กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุดมีสถานภาพสูง มีอัตรากำลัง ๔ ตำแหน่ง คือ บรรณารักษ์ ๘ ว. ๒ ตำแหน่ง บรรณารักษ์ ๗ ว. ๑ ตำแหน่ง บรรณารักษ์ ๖ ว. ๑ ตำแหน่ง มีภารกิจหน้าที่ดังนี้

๑. ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัยและพัฒนารูปแบบการดำเนินงานของหอสมุดแห่งชาติ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

๒. ศึกษา วิจัย ปรับปรุง เกี่ยวโครงสร้างการบริหารงานและการพัฒนาบุคคลากรของหอสมุดแห่งชาติ

๓. ดำเนินการคิดค้น หาวิธีการ และเทคนิคปฏิบัติ เพื่อสร้างและพัฒนาข่ายงาน หอสมุดทั่วประเทศ

๔. ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ เพื่อพัฒนาการให้บริการมีประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยผู้ใช้บริการสามารถค้นหาข้อมูลได้รวดเร็ว โดยการจัดทำคู่มือการให้บริการ เช่น บรรณานุกรมเฉพาะเรื่อง

๕. เป็นที่ปรึกษา ให้คำแนะนำ การดำเนินงานทั้งด้านบริหาร วิชาการ และแก้ปัญหาในการดำเนินงานของหน่วยงาน

๖. รวบรวมจัดทำตำรา เอกสาร คู่มือ และแนวทางการปฏิบัติงานที่เป็นมาตรฐาน

๗. ดำเนินการคิดค้น วางแผน จัดทำโครงการ/กิจกรรม ฝึกอบรม เพื่อพัฒนาเสริมสร้างและเพิ่มพูนความรู้แก่บุคลากรที่ปฏิบัติงานห้องสมุด นักเรียน นักศึกษา และประชาชนผู้สนใจ

๘. เป็นกรรมการต่างๆ ในระดับกอง กรม กระทรวง ทั้งที่อยู่ในสังกัด ต่างสังกัด รวมทั้งองค์กรเอกชนอื่นๆ ที่ได้เชิญเข้าร่วมเป็นกรรมการ

๙. เขียนบทความ ตลอดทั้งให้คำปรึกษา แนะนำทางวิชาการในสาขาวิชาชีพ

๑๐. ติดต่อประสานงานกับห้องสมุดอื่นๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการดำเนินงานต่างๆ ให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล

๑๑. ดูแล ปรับปรุง ควบคุม ตรวจสอบ ความถูกต้อง ฐานข้อมูลบรรณานุกรมให้ถูกต้องตามมาตรฐานสากลอย่างสม่ำเสมอ

๑๒. ตรวจสอบความถูกต้องการลงรายการข้อมูลของหนังสือ ตามหลักเกณฑ์ AACR II และ MARC ๒๑ ในแบบกรอกข้อมูลระบบห้องสมุดอัตโนมัติ

๑๓. เป็นกรรมการประเมินผลงานวิชาการของบรรณารักษ์ในหน่วยงานต่างๆ เพื่อการปรับระดับให้สูงขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคการดำเนินงาน

เนื่องจากการจำกัดอัตรากำลังของภาครัฐ ข้าราชการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนดและลาออก เป็นเหตุให้บุคลากรของหอสมุดแห่งชาติลดจำนวนลง แต่ภารกิจหน้าที่ต้องบริการประชาชนผู้ใช้บริการอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด หอสมุดแห่งชาติจึงต้องจัดการบุคลากรโดยการจัดสรรและเกลี่ยอัตรากำลัง ไปปฏิบัติหน้าที่ให้เพียงพอต่อการบริการประชาชนเป็นอันดับต้น กลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุดก็เช่นกัน ข้าราชการในกลุ่มได้ถูกยืมตัวไปปฏิบัติงานในกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มงานคัดเลือกและประเมินคุณภาพทรัพยากรห้องสมุด กลุ่มงานวิเคราะห์เนื้อหาและจัดหมวดหมู่ทรัพยากรห้องสมุด และกลุ่มงานบริการหนังสือ แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าข้าราชการในกลุ่มมาตรฐานและวิจัยห้องสมุดต้องช่วยปฏิบัติภารกิจในกลุ่มงานอื่นๆ ของหอสมุดแห่งชาติด้วย แต่ก็ได้เร่งรัดการดำเนินงานและบริหารงานที่เป็นผลสำเร็จในด้านต่างๆ ด้วย

หอสมุดแห่งชาติสาขา

การขยายกิจการหอสมุดแห่งชาติสาขา เริ่มจากปีพุทธศักราช ๒๔๗๗ รัฐบาลมีนโยบายให้เปิดหอสมุดแห่งชาติประจำจังหวัดขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร แต่เนื่องจากฐานะทางการเงินของรัฐยังไม่อำนวยให้เปิดได้ครั้งเดียวพร้อมๆ กันทุกจังหวัด ในระยะแรกจนถึงปี ๒๔๗๘ มีสาขา ๕ แห่ง คือ ที่จังหวัดนครนายก นครศรีธรรมราช นครราชสีมา พิษณุโลก และเชียงใหม่ โดยมีเงินค่าใช้จ่ายให้จังหวัดละ ๕๐๐ บาท และจัดหาหนังสือที่เป็นรายวิชาความรู้ส่งไปให้

ปีพุทธศักราช ๒๔๗๙ กรมศิลปากร ถูกตัดงบประมาณลง จึงไม่สามารถจัดสรรเงิน ให้สำหรับสาขาได้ต่อไป แต่ก็มีผู้เลื่อมใสศรัทธา โดยความร่วมมือกันในจังหวัดจึงได้เกิดสาขาเพิ่มขึ้นอีก ๕ แห่ง คือ จังหวัดสิงห์บุรี พัทลุง ปัตตานี กำแพงเพชร และอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา จนในปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ มีสาขาหอสมุดแห่งชาติรวม ๔๕ แห่ง

ต่อมามีประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ โอนกรมศิลปากรไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี และมีการเปลี่ยนแปลงในกองวรรณคดี คือ

แผนกกลาง	เปลี่ยนเป็น	แผนกค้นคว้า
แผนกสาขาหอสมุด	เปลี่ยนเป็น	แผนกบันทึกเหตุการณ์

ในปีพุทธศักราช ๒๔๙๐ หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย ดิศกุล ได้มอบมรดกหนังสือและสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ให้เป็นสมบัติของชาติ รัฐบาลจึงได้สร้างอาคารหนึ่งหลังในบริเวณหอสมุดแห่งชาติ และตั้งชื่อให้เป็นอนุสรณ์ แด่พระองค์ท่านว่า หอสมุดดำรงราชานุภาพ

วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๕ รัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมใหม่ โดยตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น และโอนกรมศิลปากรจากสำนักนายกรัฐมนตรีไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม กองวรรณคดี เปลี่ยนชื่อเป็น กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เกิดแผนกหอสมุดดำรงราชานุภาพ และหอสมุดสาขา ไปรวมอยู่เป็นแผนกหนึ่ง ในขณะเดียวกันคณะรัฐมนตรีมีมติให้จัดตั้งห้องสมุดประชาชนอำเภอต่างๆ ดำเนินงานโดยกองการศึกษาผู้ใหญ่ กรมสามัญศึกษา (ต่อมากองการศึกษาผู้ใหญ่ แยกออกเป็นกรมการศึกษานอกโรงเรียน และเมื่อมีการปฏิรูปการศึกษา พุทธศักราช ๒๕๔๕ ได้เปลี่ยนจากกรมเป็นสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน ขึ้นอยู่กับสำนักปลัดกระทรวงศึกษาธิการ)

วันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๑ มีการปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมอีกครั้งหนึ่ง โอนกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และให้ยุบงานหอสมุดแห่งชาติสาขา เนื่องจากเห็นว่าเป็นงานซ้ำซ้อนกับห้องสมุดประชาชนของกรมสามัญศึกษา

วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๔ มีพระราชบัญญัติปรับปรุงส่วนราชการในกรมศิลปากรใหม่ ได้ตั้งกองหอสมุดแห่งชาติขึ้น แบ่งเป็น ๓ แผนก คือ

แผนกหนังสือตัวพิมพ์ มีหน้าที่ให้บริการในส่วนที่เกี่ยวกับหนังสือและเอกสารตัวพิมพ์ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก มีหน้าที่ให้บริการเกี่ยวกับหนังสือตัวเขียนและจารึก เช่น สมุดไทย คัมภีร์ใบลาน ที่เป็นภาษาโบราณ

แผนกหอสมุด มีหน้าที่ดำเนินการหอสมุดสาขา ซึ่งเหลืออยู่เพียง ๓ แห่ง คือ ที่จังหวัดเชียงใหม่ นครศรีธรรมราช และหอสมุดดำรงราชานุภาพ ในส่วนกลาง

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ เมื่อมีการปรับปรุงส่วนราชการใหม่ แผนกหอสมุดเปลี่ยนเป็น งานหอสมุดแห่งชาติสาขา มีหัวหน้างานเป็นระดับ ๗ ดูแลรับผิดชอบหอสมุดแห่งชาติสาขาทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ดังนี้

ส่วนกลาง	ส่วนภูมิภาค
๑. หอสมุดดำรงราชานุภาพ ๒. ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ๓. หอวชิราวุธานุสรณ์	๑. หอสมุดแห่งชาติสาขาลำพูน ๒. หอสมุดแห่งชาติสาขาอินทร์บุรี ๓. หอสมุดแห่งชาติสาขาชลบุรี ๔.หอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราช ๕. หอสมุดแห่งชาติสาขาวัดดอนรักสงขลา

(ขณะนั้นตำแหน่งหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขา มีระดับสูงสุดเป็นระดับ ๖)

ปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ เพิ่มสาขาในส่วนภูมิภาคอีก ๑ แห่ง คือ หอสมุดแห่งชาติสาขาประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๑ มีการปรับโครงสร้างหน่วยงานจาก “งาน” เป็น “ฝ่าย” กองหอสมุดแห่งชาติ แบ่งเป็น ๑๑ ฝ่าย และเปลี่ยนแปลงการใช้ชื่อของหอสมุดแห่งชาติสาขา โดยตัดคำว่า “สาขา” ออก มีสาขาเพิ่มขึ้น ๓ แห่ง คือ หอสมุดแห่งชาติสมุทรสงคราม หอสมุดแห่งชาติพระนครคีรี (เขาวัง เพชรบุรี) หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา และเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๓ กรมศิลปากรมีคำสั่งแต่งตั้งหอวชิราวุธานุสรณ์ เป็นฝ่าย (เป็นการภายใน) ให้ขึ้นตรงต่อผู้อำนวยการ กองหอสมุดแห่งชาติตั้งแต่นั้นมา

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ กรมศิลปากรได้ยุบหอสมุดแห่งชาติสาขาลง ๒ แห่ง คือ หอสมุดแห่งชาติสมุทรสงคราม (เนื่องจากเกิดอุบัติเหตุเพลิงไหม้เผาผลาญอาคารจนหมดสิ้น) และหอสมุดแห่งชาติพระนครคีรี (เนื่องจากประสบปัญหาทางการให้บริการที่ไม่สะดวก)

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ มีการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาใหม่เพิ่ม ๔ แห่ง คือ

- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่
- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี
- หอสมุดแห่งชาตินครพนม
- หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมณกิจ ภูเก็ต

ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ กรมศิลปากร มีการปรับปรุงโครงสร้างครั้งใหญ่ โดยปรับสถานภาพของหลายกองขึ้นเป็นหน่วยงานที่สูงกว่าระดับกอง ตำแหน่งผู้อำนวยการปรับระดับเป็นระดับ ๙ และตามโครงสร้างใหม่ หอสมุดแห่งชาติมีฐานะเทียบเท่าสำนัก แบ่งงานเป็น ๕ ส่วน ๑ ฝ่าย และ ๑ กลุ่มงานพัฒนามาตรฐานห้องสมุด มีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

๑. ยุบฝ่ายหอสมุดแห่งชาติสาขา โดยโอนงานให้อยู่ในความรับผิดชอบของฝ่ายบริหารงานทั่วไป รวมอยู่ใน "งานธุรการและประสานสาขา"

๒. ให้หอสมุดแห่งชาติในส่วนภูมิภาคขึ้นตรงต่อผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ มีฐานะเทียบเท่าฝ่าย ซึ่งเป็นผลดีต่อตำแหน่งหัวหน้าหอสมุดที่สามารถปรับระดับได้ถึงระดับ ๗

๓. หอสมุดแห่งชาติสาขาในส่วนกลางได้โอนไปขึ้นกับส่วนบริการ ยกเว้นหอวชิราวุธานุสรณ์ให้ขึ้นอยู่กับ ส่วนโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด

๔. มีหอสมุดแห่งชาติในส่วนภูมิภาคเพิ่มขึ้นอีก ๓ แห่ง คือ

- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี
- หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา
- หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

ปัจจุบันหอสมุดแห่งชาติในส่วนภูมิภาคเปิดบริการอยู่รวม ๑๗ แห่ง ตามที่ปรากฏในประกาศกรมศิลปากร เรื่อง การแบ่งส่วนราชการ หน่วยงาน และสถานศึกษาของกรมศิลปากร ลงวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑ ดังนี้

๑. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่
๒. หอสมุดแห่งชาติลำพูน
๓. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี
๔. หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี
๕. หอสมุดแห่งชาติอินทร์บุรี สิงห์บุรี
๖. หอสมุดแห่งชาติชลบุรี
๗. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา
๘. หอสมุดแห่งชาติประโคนชัย บุรีรัมย์
๙. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม
๑๐. หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช

๑๑. หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมณกิจ ภูเก็ต
๑๒. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง
๑๓. หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา
๑๔. หอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก สงขลา
๑๕. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา
๑๖. หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ
๑๗. หอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบัง เฉลิมพระเกียรติ

การจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้นมาใหม่ ในระยะแรกเป็นไปในรูปแบบของการบริจาค คือ หอสมุดดำรงราชานุภาพ และริเริ่มจากห้องสมุดของวัด เช่น ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี โดยที่ยังไม่ได้มีการวางนโยบายและกำหนดมาตรฐานแต่อย่างใด ต่อมาหอสมุดแห่งชาติเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีแหล่งข้อมูลสำหรับการศึกษาค้นคว้าสำหรับประชาชนในท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการเก็บรวบรวมสิ่งพิมพ์ของท้องถิ่น และในบริเวณใกล้เคียง จึงพยายามที่จะขยายสาขาของหอสมุดแห่งชาติในส่วนภูมิภาคเพิ่มมากขึ้น แต่ยังประสบกับปัญหาในเรื่องการจัดหาสถานที่ซึ่งไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ในบางแห่งจึงได้ขอใช้อาคารของที่ราชพัสดุซึ่งว่างอยู่มาปรับปรุง โดยขอตั้งงบประมาณดำเนินการ เช่น ที่จังหวัดชลบุรี นครพนม เป็นต้น และเมื่อดำเนินการมาได้อีกระยะหนึ่ง จึงได้พบว่าหากจะดำเนินการด้านห้องสมุดให้ดีนั้น ควรจะมีการวางมาตรฐานเพื่อให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับการให้บริการเป็นรูปแบบเดียวกัน ในสมัยนั้นรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญและให้การสนับสนุนเงินงบประมาณเพื่อก่อสร้างอาคารที่มีรูปแบบเฉพาะของห้องสมุด โดยเริ่มที่หอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราช เป็นแห่งแรก ที่สามารถเรียกได้ว่าเป็นยุคบุกเบิกของหอสมุดแห่งชาติสาขา แต่การขยายสาขาของหอสมุดแห่งชาติในขณะนั้น เจริญเติบโตช้ามาก เนื่องจากประสบกับปัญหาหลายด้าน ทั้งในด้านการเมืองและนโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปของรัฐบาลแต่ละสมัย จนถึงสมัยของ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (พุทธศักราช ๒๕๒๓ - ๒๕๓๑) ที่ได้ให้การสนับสนุนการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขา ในส่วนภูมิภาค โดยขอความร่วมมือจากภาคเอกชนบริจาคเงินก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติสาขาที่เป็นมาตรฐานเพิ่มขึ้นอีก ๕ แห่ง คือ ที่จังหวัดนครราชสีมา เชียงใหม่ จันทบุรี สงขลา และกาญจนบุรี ตามลำดับ และยังได้ยึดถือเป็นมาตรฐานใช้ในการก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติสาขาในระยะต่อมา และเพื่อเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาล ตามแนวพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พุทธศักราช ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔) ที่มุ่งเน้นจะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สนับสนุนให้การศึกษาทุกรูปแบบ หอสมุดแห่งชาติจึงได้กำหนดนโยบายที่จะจัดตั้ง หอสมุดแห่งชาติสาขาในส่วนภูมิภาคให้ครบทุกภาค เพื่อช่วยส่งเสริมการศึกษาอีกด้านหนึ่ง โดยกำหนดจะจัดตั้งในจังหวัดที่เป็นที่ตั้งของเขตการศึกษา (ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๖) ดังนี้

เขตการศึกษา	๑	จังหวัดนครปฐม
เขตการศึกษา	๒	จังหวัดยะลา
เขตการศึกษา	๓	จังหวัดสงขลา
เขตการศึกษา	๔	จังหวัดตรัง
เขตการศึกษา	๕	จังหวัดกาญจนบุรี
เขตการศึกษา	๖	จังหวัดลพบุรี
เขตการศึกษา	๗	จังหวัดพิษณุโลก
เขตการศึกษา	๘	จังหวัดเชียงใหม่
เขตการศึกษา	๙	จังหวัดอุดรธานี
เขตการศึกษา	๑๐	จังหวัดอุบลราชธานี
เขตการศึกษา	๑๑	จังหวัดนครราชสีมา
เขตการศึกษา	๑๒	จังหวัดชลบุรี

นอกจากนี้ ยังมีโครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติ ๔ มุมเมือง ขึ้นในส่วนกลางตามความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๓๖ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชน ในเขตปริมณฑลได้มีสถานที่สำหรับการศึกษาค้นคว้า ซึ่งปัจจุบันเริ่มดำเนินการได้เพียงแห่งเดียว คือ ที่เขตลาดกระบัง

โครงการทั้ง ๒ โครงการดังกล่าว ยังไม่สามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมาย เนื่องจากขาดผู้สนับสนุนในเรื่องการจัดหาสถานที่ที่เหมาะสม ในบางจังหวัดที่มีสถานที่พร้อมอยู่แล้ว ก็ไม่ได้รับการสนับสนุนทางด้านเงินงบประมาณ ประกอบกับประเทศชาติกำลังประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ รัฐบาลมีนโยบายอย่างชัดแจ้งที่จะไม่ให้มีการก่อสร้างอาคารใหม่ โครงการดังกล่าวจึงหยุดชะงักไปตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๔๐ หอสมุดแห่งชาติส่วนภูมิภาคในปัจจุบันจึงมีทั้งที่ตั้งอยู่ในและนอกเขตการศึกษา รวมทั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาที่มีขนาดเล็กที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้

หอสมุดแห่งชาติสาขาในระยะแรก

หอสมุดแห่งชาติลำพูน

ประวัติความเป็นมา

หอสมุดแห่งชาติลำพูน เป็นสาขาที่ย้ายมาจากหอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่ ซึ่งแต่เดิมหอสมุดแห่งชาติจัดตั้งสาขาที่จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๔๗๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๗ โดย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดัดแปลงโรงช้างเผือก (ที่สร้างขึ้นเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวาย “พระเศวตชาลดิลก” แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนิน

เลียบมณฑลพายัพประมาณปี พุทธศักราช ๒๔๖๘-๒๔๖๙) ให้เป็นห้องสมุดภาคพายัพเพื่อเก็บรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับมณฑลพายัพ ไม่มีหลักฐานว่าเปลี่ยนมาใช้ชื่อหอสมุดแห่งชาติสาขาเชียงใหม่เมื่อใด อาคารดังกล่าวเป็นตึกสี่เหลี่ยมอยู่ภายในบริเวณโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๑๘ จำเป็นต้องเวนคืนที่ดินให้แก่โรงเรียนจึงต้องปิดบริการ ประกอบกับพระราชโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เสนอมอบอาคารศาลาศรีจำปา (ซึ่ง นายวีระ อุณวาทพานิช เป็นผู้สร้างถวายวัด) ให้หอสมุดแห่งชาติจัดตั้งเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขา จึงได้ขนย้ายหนังสือ ครุภัณฑ์ และวัสดุห้องสมุด ไปจัดไว้ที่จังหวัดลำพูน และถือฤกษ์วันที่ ๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ เวลา ๑๔.๐๐ น. ทำพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติสาขาลำพูน โดยนิมนต์เจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นประธานในพิธี

ส่วนอาคารเดิมที่โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยนั้น กรมศิลปากรมอบให้โรงเรียนใช้ประโยชน์ทางการศึกษาต่อไป โดยมีเงื่อนไขห้ามรื้อถอนหรือเปลี่ยนสภาพอาคารก่อนได้รับอนุญาต เนื่องจากเป็นอาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สมควรรักษาไว้เป็นหลักฐานสืบไป

ลักษณะอาคาร

เป็นอาคารโบราณสถาน ชั้นเดียว กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๒๖ เมตร รวมพื้นที่ใช้สอย ๓๙๐ ตารางเมตร แต่เดิมอาคารศาลาศรีจำปาที่สร้างขึ้นไม่มีหน้าต่าง เมื่อเจ้าอาวาสวัดพระธาตุหริภุญชัยมอบให้หอสมุดแห่งชาติ จึงขอให้ นายวีระ อุณวาทพานิช ผู้สร้างศาลาดังกล่าวช่วยปรับปรุงติดตั้งหน้าต่างเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งทาสีตกแต่งให้เรียบร้อย และยังใช้เป็นที่ทำการมาจนถึงปัจจุบัน

หอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก สงขลา

ประวัติความเป็นมา

เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๒๒ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดสงขลา มีความประสงค์จะสร้างสิ่งอันเป็นสาธารณกุศล เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่วงศ์ตระกูล “ติณสูลานนท์” ณ ที่ดินใกล้วัดดอนรัก ซึ่งเดิมเป็นที่ของ ฯพณฯ แต่เนื่องจากที่ดินดังกล่าวได้ขายไปแล้ว พระภัทรธรรมธาดา เจ้าอาวาสวัดดอนรัก จึงแนะนำให้สร้างหอสมุดขึ้นในบริเวณวัดดอนรักแทน และในเบื้องต้น ฯพณฯ กำหนดจะสร้างอาคารชั้นเดียวตามวงเงินที่มีอยู่หนึ่งแสนบาท แต่พระภัทรธรรมธาดาได้เสนอแนะให้สร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ซึ่ง ฯพณฯ ก็มิได้ขัดข้องแต่ประการใด การก่อสร้างหอสมุดจึงได้เริ่มต้นตั้งแต่นั้นมา และได้มีข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ตำรวจ และทหาร ในจังหวัดสงขลาได้ร่วมกันบริจาคเงินสมทบทุนก่อสร้างอีกจำนวน ๗ แสนบาท รวมเป็นเงินค่าก่อสร้างทั้งสิ้น ๘ แสนบาท ได้มีการประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์การก่อสร้างอาคาร เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓ โดย พลโท จวน วรรณรัตน์ แม่ทัพภาค ๔ เป็นประธานในพิธี

การก่อสร้างอาคารแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ และเพื่อให้อาคารดังกล่าวเป็นห้องสมุดที่สามารถเปิดบริการแก่ประชาชนได้ พระภัทรธรรมธาดาจึงได้เสนอ ฯพณฯ เมื่อคราวเดินทางมาตรวจดูอาคาร เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ ว่าอาคารหอสมุดที่สร้างเสร็จแล้วควรมอบให้กรมศิลปากรใช้เป็นอาคารหอสมุดแห่งชาติสาขาสงขลา ทั้งนี้เพื่อให้มีฐานะเช่นเดียวกับหอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราช ฯพณฯ มีความเห็นชอบด้วย พระภัทรธรรมธาดา จึงประสานงานกับกรมศิลปากร โดยผ่านทางผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา กรมศิลปากรพิจารณาแล้วเห็นชอบรับเป็นสาขาของหอสมุดแห่งชาติ โดยใช้ชื่อว่า “หอสมุดแห่งชาติสาขาวัดดอนรัก สงขลา” มอบหมายให้กองหอสมุดแห่งชาติรับผิดชอบดำเนินการจัดหาหนังสือ และจัดระบบงานให้พร้อมที่จะเปิดบริการ และเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๕ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จแทนพระองค์มาเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอาคารหอสมุดฯ พร้อมๆ กับพิธีเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา ในคราวเดียวกัน

หอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก เปิดให้บริการเพื่อการศึกษาค้นคว้า แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป มาจนถึงปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ มูลนิธิรัฐบุรุษ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ได้บริจาคเงินจำนวน ๔๐ ล้าน ๑ แสนบาท ให้หอสมุดแห่งชาติจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา ขึ้นในบริเวณที่ติดกับบ้านศรัทธา หอสมุดแห่งชาติพิจารณาเห็นว่าหอสมุดแห่งชาติวัดดอนรักมีสถานที่คับแคบ ไม่สามารถรองรับหนังสือที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกปีได้ จึงได้ย้ายหนังสือสำหรับการศึกษาค้นคว้าไปไว้ที่หอสมุดแห่งชาติกาญจนภิเษก สงขลา ส่วนหอสมุดแห่งชาติวัดดอนรักจัดเป็นห้องสมุดสำหรับเด็ก และให้บริการอ่านวารสารและหนังสือพิมพ์ตั้งแต่นั้นมา

ลักษณะอาคาร

อาคารหอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก ตั้งอยู่มุมด้านทิศตะวันออกของวัดดอนรักติดกำแพงวัด หรืออยู่ด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น หลังคาทรงไทย มุงกระเบื้องเคลือบ อาคารชั้นบนและชั้นล่าง กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร รวมพื้นที่ใช้สอย ๑๙๒ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาติชลบุรี

ประวัติความเป็นมา

มูลเหตุที่มาของการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติชลบุรี เริ่มตั้งแต่เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๒ นายเกษม เหมประยูร รองอธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้นได้เดินทางไปจังหวัดชลบุรีเพื่อปรึกษางานกับ นายณรงค์ อนันตรังสี ศึกษาธิการจังหวัดชลบุรี เกี่ยวกับความร่วมมือระหว่างฝ่ายจังหวัดกับกรมศิลปากร ในการขยายงานที่เกี่ยวกับการพิพิธภัณฑ์และหอสมุดแห่งชาติไปสู่ส่วนภูมิภาคนี้ และมีความเห็นพ้องกันว่าอาคารสำนักงานที่ดินจังหวัดชลบุรีหลังเดิม ซึ่งอยู่ติด

ถนนใหญ่ภายในเมืองชลบุรี เหมาะสมที่จะสร้างเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขา ต่อมา ในวันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ จึงเดินทางไปจังหวัดชลบุรีอีกครั้งหนึ่งเพื่อปรึกษากับ นายบุญช่วย ศรีสารคาม ผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรีในขณะนั้น พร้อมด้วยศึกษาธิการจังหวัดและที่ดินจังหวัด ซึ่งมีความเห็นเป็นเอกฉันท์ที่จะให้มีหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้น โดยนำเสนอเข้าโครงการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ ๕ และเนื่องจากเป็นอาคารราชพัสดุ หอสมุดแห่งชาติจึงต้องทำเรื่องขอใช้อาคารและที่ราชพัสดุจากกรมธนารักษ์ และได้รับหนังสือแจ้งตอบอนุญาตให้ใช้อาคารนี้ได้ ตั้งแต่วันที่ ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒

หอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณในการปรับปรุงอาคาร เมื่อปี ๒๕๒๔ เป็นเงิน ๑๘๕,๐๐๐ บาท และปี ๒๕๒๖ เป็นเงิน ๗๐,๐๐๐ บาท

การดำเนินงานปรับปรุงแล้วเสร็จ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๒๖ จึงได้กำหนดให้มีพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ในวันที่ ๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖ โดยนายสัมพันธ์ ทองสมัคร รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธานในพิธี

ลักษณะอาคาร

อาคารที่ราชพัสดุ แปลงหมายเลข ๓๘๘๕ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ เป็นอาคารที่กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถานไว้แล้วมีชั้นเดียว ขนาดกว้าง ๒๒.๕ เมตร ยาว ๓๒.๒๕ เมตร รวมพื้นที่ใช้สอย ๗๒๕ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช

ประวัติความเป็นมา

เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๗๖ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น มีความเห็นชอบกับข้อเสนอของ นายมงคล รัตนวิจิตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสมัยแรกของจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่จะให้จัดตั้งสาขาหอสมุดแห่งชาติที่จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่ยังหาสถานที่ที่เหมาะสมไม่ได้ เมื่อพระรัตนธัชมุนี (สมัยนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีธรรมสาธน์) เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช ได้ทราบถึงวัตถุประสงค์จึงได้อนุญาตให้ใช้วิหารสามจอมภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุ เป็นสำนักงานของหอสมุดแห่งชาติสาขา เริ่มเปิดให้บริการเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ โดยมี นายอินทร์ รัตนวิจิตร เป็นพนักงานหอสมุดเป็นคนแรก

ต่อมา เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุเห็นว่าวิหารสามจอมคับแคบเกินไปสำหรับการให้บริการเนื่องจากมีหนังสือเพิ่มมากขึ้น จึงอนุญาตให้ย้ายไปอยู่ ณ วิหารพระธรรมศาลา ตั้งแต่วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๘

สืบมาในปี พุทธศักราช ๒๔๙๖ วัดพระมหาธาตุได้รับงบประมาณเป็นค่าซ่อมแซมวิหารพระธรรมศาลา หอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราช จึงจำเป็นต้องย้ายที่ทำการไปยังอาคารวิหารทับเกษตร (ใกล้องค์เจดีย์วัดพระมหาธาตุ)

ครั้นปี พุทธศักราช ๒๕๑๑ กรมศิลปากรได้รับงบประมาณเป็นค่าก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติสาขาชั่วคราวขึ้นที่บริเวณหน่วยศิลปากรที่ ๘ (ซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๐๗) ณ วัดสวนหลวงตะวันออก จึงได้ย้ายที่ทำการหอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชมาที่อาคารดังกล่าว แต่อีก ๒ ปีต่อมาคือในปี พุทธศักราช ๒๕๑๓ อาคารชั่วคราวของหอสมุดแห่งชาติ สาขานครศรีธรรมราชชำรุด จึงย้ายกลับไปอยู่ที่วิหารพระระเบียง ภายในบริเวณวัดพระมหาธาตุตามเดิม

เมื่อกิจการการให้บริการมีความเจริญและพัฒนาขึ้นเป็นลำดับ หอสมุดแห่งชาติเห็นความจำเป็นที่จะก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชให้เป็นเอกเทศ จึงได้จัดทำโครงการเสนอขออนุมัติ และได้รับงบประมาณในปี พุทธศักราช ๒๕๑๘ เป็นเงินสองล้านห้าแสนบาท เพื่อก่อสร้างอาคารขึ้น ๑ หลัง เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ทรงไทย ๒ ชั้น มีหน้าต่างกระจกตัดแสงกรอบเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องลอนคู่ ส่วนตรงกลางเป็นพื้นที่คอนกรีตเสริมเหล็กมีช่องแสงสว่างและระบายอากาศ จำนวน ๔ ช่อง มีพื้นที่รวม ๑,๐๔๘ ตารางเมตร

การก่อสร้างอาคารดำเนินการแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๙ จึงได้ย้ายสถานที่ทำการหอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชมายังอาคารหลังใหม่ ในเดือนกันยายนปีเดียวกัน แต่ในระหว่างการเตรียมการจัดหนังสือเพื่อให้บริการนั้น กระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายจากมติของที่ประชุมอธิบดี เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ ให้กรมศิลปากรยุบกิจการหอสมุดแห่งชาติสาขา เนื่องจากเห็นว่ากรมสามัญศึกษาได้จัดตั้งห้องสมุดประชาชนในแต่ละจังหวัดอยู่แล้ว การดำเนินงานของหอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชจึงได้ระงับไปตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐ ส่วนอาคารที่จัดสร้างไว้ยังอยู่ในระหว่างการพิจารณาว่าจะจัดให้เป็นส่วนของพิพิธภัณฑ์หรือที่ทำการหน่วยศิลปากร จนกระทั่งต่อมาเมื่อนายสอาด พิมพ์สวัสดิ์ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้น ได้ไปตรวจราชการที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ ๒-๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐ พบว่าอาคารหอสมุดฯ ที่สร้างขึ้นถูกทิ้งร้างไว้ไม่ได้ใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน จึงได้เสนอมายังกระทรวงศึกษาธิการให้กรมศิลปากรพิจารณาทบทวนฟื้นฟูงานหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้นมาใหม่ หอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชจึงได้เปิดบริการขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และจัดให้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก ทรงเป็นองค์ประธานในพิธี

๑๔ ปีต่อมา หอสมุดแห่งชาติสาขานครศรีธรรมราชได้รับงบประมาณค่าก่อสร้างอาคารเพิ่มขึ้นอีก ๑ หลัง เพราะอาคารหลังเดิมเริ่มคับแคบเนื่องจากปริมาณหนังสือที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี และมีผู้เข้าใช้บริการมากขึ้น อาคารหลังใหม่ออกแบบโดย นายวัชรานนท์ พยัคฆนันท์ สถาปนิก สถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร เป็นอาคาร ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๑๘ เมตร ยาว ๒๐ เมตร รวมพื้นที่ ๗๒๐ ตารางเมตร ออกแบบตกแต่งภายในโดย นายสุเทพ วิริยะบุษย์ ใช้เวลาในการดำเนินการรวม ๓ ปี ตามที่ได้รับงบประมาณ ดังนี้

ปีงบประมาณ ๒๕๓๕ ค่าก่อสร้างอาคาร ๓,๔๕๐,๐๐๐ บาท

ปีงบประมาณ ๒๕๓๖ ติดตั้งระบบไฟฟ้า ทำพื้น ฝ้า และติดกระจกประตูหน้าต่าง ๑,๑๓๘,๐๐๐ บาท

ปีงบประมาณ ๒๕๓๗ ค่าครุภัณฑ์และตกแต่งภายใน ๑,๓๙๕,๐๐๐ บาท

ปี พุทธศักราช ๒๕๓๘ จึงเริ่มเปิดใช้อาคารใหม่ได้อย่างสมบูรณ์ นับเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขาแรกที่มีอาคารได้มาตรฐาน คือ เป็นอาคารที่ก่อสร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ใช้สอยสำหรับเป็นห้องสมุดอย่างแท้จริง จึงให้บริการได้ทุกรูปแบบ ผู้ใช้บริการสามารถค้นคว้าหาข้อมูลได้ทั้งจากแหล่งสารสนเทศในอดีต คือหนังสือสมุดไทยดำ สมุดไทยขาว และคัมภีร์ใบลาน แหล่งข้อมูลปัจจุบันที่อยู่ในรูปของหนังสือและสื่อโสตทัศน์ประเภทต่างๆ ตลอดจนข้อมูลทางเทคโนโลยีที่ทันสมัยคือคอมพิวเตอร์ ที่ผู้ใช้บริการสามารถค้นข้อมูลผ่านอินเทอร์เน็ตได้เช่นกัน

หอสมุดแห่งชาติประโคนชัย บุรีรัมย์

ประวัติความเป็นมา

เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๐๐ พระครูศรีวิเทศธรรมคุณ (ประแทน วงศ์ประโคน) รองเจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร ผู้ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้ริเริ่มสร้างอาคารในบริเวณวัดกลาง อำเภอประโคนชัย เพื่อเป็นอนุสรณ์เนื่องในการสมโภช ๒๕ พุทธศตวรรษ โดยได้รับความร่วมมือจากชุมชนที่มีจิตศรัทธาบริจาคเงินเป็นค่าก่อสร้างอาคารเพื่อจัดตั้งเป็นโรงเรียนสอนปริยัติธรรม แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากขาดผู้ทรงคุณวุฒิที่จะมาช่วยสอน อาคารจึงถูกทิ้งให้รกร้างมาหลายปี จนในปี พุทธศักราช ๒๕๒๔ ท่านจึงเปลี่ยนแนวคิดที่จะจัดเป็นแหล่งส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์ สามเณร และประชาชนทั่วไป โดยได้ปรึกษากับพระครูปภัสร์ชัยคุณ เจ้าอาวาสวัดกลาง มีความเห็นชอบร่วมกันที่จะมอบอาคารให้เป็นสาขาของหอสมุดแห่งชาติ ประจวบกับในขณะนั้น ศาสตราจารย์ คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติมีนโยบายที่จะขยายหอสมุดแห่งชาติสาขาไปสู่ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือแต่ติดขัดที่ยังหาสถานที่ที่เหมาะสมไม่ได้ จึงได้รับมอบอาคารดังกล่าวข้างต้น เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ มาพัฒนาจัดเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขาประโคนชัย และด้วยเหตุที่อาคารทรุดโทรมไปตามกาลเวลา จำเป็นต้องบูรณะซ่อมแซมอาคารทั้งหลัง ปรับปรุงแก้ไขบางส่วนให้เหมาะสมที่จะเป็นห้องสมุด ทั้งนี้ โดยได้รับความช่วยเหลือจากวัดกลาง ในการจัดหาทุนทรัพย์เพื่อการปรับปรุงอาคาร เป็นเงิน ๓๒๐,๐๐๐ บาท ดำเนินการแล้วเสร็จในปี พุทธศักราช ๒๕๒๗ ในระยะนั้นยังไม่มีบุคลากรที่จะไปปฏิบัติงาน จึงยังไม่เปิดให้บริการ จนกระทั่งปี พุทธศักราช ๒๕๒๘ ขณะนั้นคุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ เดินทางไปตรวจงานเพื่อดูความพร้อมที่จะเปิดบริการ จึงพบว่าควรย้ายประตูทางเข้าหอสมุดฯ ไปอยู่ทางด้านที่ติดกับถนน พร้อมทั้งปรับปรุงบริเวณโดยรอบอาคาร จึงต้องใช้เวลาอีกระยะหนึ่งในการ

ปรับปรุงอาคาร โดยได้รับความร่วมมือจากชุมชนสนับสนุนด้านการเงิน จนสามารถดำเนินการสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และกำหนดพิธีเปิดในวันที่ ๓ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๘ โดย ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น เป็นประธานในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติสาขาประโคนชัย

ลักษณะอาคาร

เป็นอาคารเรียนครึ่งตึกครึ่งไม้ ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๖๓ เมตร พื้นที่ใช้สอย ๑,๐๐๘ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมณกิจ ภูเก็ต

ประวัติความเป็นมา

พระโสภณคุณาธาร เจ้าคณะจังหวัดภูเก็ต - พังงา - กระบี่ มีกุศลจิตที่จะให้ความร่วมมือแก่ทางราชการ ในการส่งเสริมพัฒนาการศึกษาของประชาชนในจังหวัดภูเก็ต ด้วยการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขา เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าหาความรู้ทางด้านวิชาการ โดยอนุญาตให้ใช้ที่ดินของวัดเจริญสมณกิจ (วัดหลังศาล) ภูเก็ต ซึ่งอยู่บริเวณเชิงเขาโต๊ะแซะ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต เป็นที่ก่อสร้างอาคารหอสมุดฯ ท่านได้รวบรวมทุนทรัพย์จากผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินให้ จำนวน ๓ ล้านบาท และขอให้กรมศิลปากรดำเนินการออกแบบอาคาร กรมศิลปากรจึงมอบหมายให้ นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต ผู้อำนวยการส่วนสถาปัตยกรรม สถาบันศิลปกรรม ในขณะนั้นเป็นผู้ออกแบบ เริ่มการก่อสร้างเมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๓๑ ถึงปี พุทธศักราช ๒๕๓๓ ด้วยเงินจำนวนดังกล่าวสามารถก่อสร้างได้เพียงโครงสร้างภายนอกเท่านั้น (เนื่องจากการก่อสร้างไม่ได้จ้างเหมาบริษัทเข้ามาดำเนินการตามระเบียบของทางราชการ แต่เจ้าอาวาสวัดเจริญสมณกิจเป็นผู้จัดจ้างช่างก่อสร้างมาดำเนินการเป็นช่วงๆ เท่าที่จะเก็บรวบรวมได้ จึงเป็นเหตุให้ต้องใช้เวลาในการก่อสร้างถึง ๓ ปี) และเพื่อให้การก่อสร้างอาคารหอสมุดฯ สำเร็จตามวัตถุประสงค์ หอสมุดแห่งชาติจึงได้ขอตั้งงบประมาณในปี พุทธศักราช ๒๕๓๔ เป็นค่าต่อเติมอาคารให้แล้วเสร็จสมบูรณ์ รวมเป็นเงิน ๑,๕๘๓,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านห้าแสนแปดหมื่นสามพันบาท) ดำเนินงานด้านฐานราก พื้นผนัง โครงหลังคา ฝ้าเพดาน ชายคา งานประตู หน้าต่าง เครื่องสุขภัณฑ์ งานสี และระบบไฟฟ้า อาคารหอสมุดฯ สำเร็จลง ในเดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕ นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณเป็นค่าครุภัณฑ์ในปี พุทธศักราช ๒๕๓๔ จำนวน ๔๕๙,๔๐๐ บาท และปี พุทธศักราช ๒๕๓๕ เป็นเงิน ๓๘๙,๐๐๐ บาท ต่อมาในปีงบประมาณ ๒๕๓๖ นางอัญชลี เทพบุตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดภูเก็ต ได้ให้ การสนับสนุนทางด้านการเงินจากงบกลางรายการสำรองจ่ายกรณีฉุกเฉินหรือจำเป็น จำนวน ๙๘,๗๖๓ บาท เป็นค่าปรับปรุงเพิ่มเติม พร้อมติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้า เมื่อดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงเปิดให้บริการตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๖

ลักษณะอาคาร

เป็นอาคารคอนกรีตทรงไทยประยุกต์ ๒ ชั้น ขนาด ๒๐ x ๓๐ เมตร มีพื้นที่ใช้สอยรวม ๑,๒๐๐ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาติสาขา ระยะหลัง

การจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาในระยะต่อมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมานั้น นับเป็นมิติใหม่ของการพัฒนาหอสมุดแห่งชาติที่สำคัญ เพราะมีความแตกต่างจากการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาที่แล้วๆ มา ตั้งแต่การจัดหาสถานที่ที่เหมาะสม จัดหางบประมาณ และบุคลากรที่มีคุณวุฒิ ตลอดจนการจัดทำโครงการที่มีเป้าหมายชัดเจน ประการสำคัญคือ มีวัตถุประสงค์เพื่อ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสต่างๆ บุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาหอสมุดแห่งชาติสาขา คือ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๑) เป็นผู้ให้การสนับสนุนก่อให้เกิดหอสมุดแห่งชาติสาขาทั่วทุกภาค ทั้งในภาคเหนือ ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก และภาคใต้ รวม ๕ แห่ง ที่ถือเป็นมาตรฐานของหอสมุดแห่งชาติสาขาในระยะต่อๆ มา ดังจะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ประวัติความเป็นมา

ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี (ในสมัยนั้น) มีดำริให้ก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ และเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๔๐ ปี จึงมอบหมายให้กองทัพบก ภาคที่ ๒ และจังหวัดนครราชสีมาดำเนินการจัดหาทุนทรัพย์เป็นค่าก่อสร้างอาคาร โดยมอบให้กรมศิลปากรดำเนินการออกแบบและรับผิดชอบโครงการจัดตั้งหอสมุดฯ ที่จะเปิดให้เป็นแหล่งส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่เยาวชนและประชาชนในจังหวัดนครราชสีมา และชาวภาคอีสานต่อไป นอกจากนี้ยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่า “หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา”

การพิจารณาจัดหาสถานที่ตั้งหอสมุดฯ นั้น ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เห็นชอบที่จะให้ใช้บริเวณวัดสุทธจินดา ซึ่งอยู่ใจกลางเมือง มีการคมนาคมสะดวก โดยได้รับความอนุเคราะห์จากพระราชพิศาลสุธี เจ้าอาวาสวัดสุทธจินดา ยินดีมอบที่ดินด้านหน้าวัดให้เป็นที่จัดสร้างหอสมุดฯ และ ฯพณฯ ได้กรุณามาเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ การก่อสร้างเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยห้างหุ้นส่วนสหะศิลป์การช่าง

เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง รวมทั้งการตกแต่งภายในและจัดซื้อครุภัณฑ์ จนสำเร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ปีเดียวกัน สิ้นเงินค่าก่อสร้างรวม ๒๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท (ยี่สิบสามล้านบาท) ซึ่งเป็นเงินที่ได้จากความร่วมมือของหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ตลอดจนประชาชนในเขตจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง หลังจากนั้นจึงได้มีพิธีเปิดอาคารหอสมุดฯ ในวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๐ โดย ฯพณฯ กรุณาให้เกียรติเป็นประธานในพิธีเปิด

ลักษณะอาคาร

เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ลักษณะทรงไทยประยุกต์ แยกเป็นอาคาร ๒ หลัง หลังหนึ่งมี ๒ ชั้น แต่ละหลังยาวประมาณ ๔๖ เมตร กว้าง ๑๗ เมตร ชั้นบนมีทางเชื่อมอาคารทั้งสองหลังยาว ๘ เมตร ชั้นล่างเป็นถนนทางผ่านเข้าวัดสุทธจินดา รวมเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๓,๒๐๐ ตารางเมตร

ผู้ออกแบบอาคารหอสมุดฯ คือ นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต สถาปนิก กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ตรวจราชการกระทรวงวัฒนธรรม) ซึ่งมีแนวความคิดในการก่อสร้างโดยใช้ลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยมาประยุกต์ในการออกแบบ และใช้วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่เข้ามาทดแทนโครงสร้างอาคารแบบไทยเดิม ในส่วนโครงสร้างอาคารได้ออกแบบโดยใช้ระบบพื้นสำเร็จรูปที่สามารถรับน้ำหนักได้มาก ส่วนหลังคาใช้กระเบื้องคอนกรีตซีแพคมอร์เนียร์ด้านในหลังคาติดแผ่นอลูมินั่มฟรอยด์ เพื่อกันความร้อนและความชื้น โครงหลังคาและโครงฝ้าเพดานใช้โครงเหล็ก ฝ้าเพดานใช้แผ่นยิบซั่ม พื้นภายในปูด้วยกระเบื้องหินอ่อน ที่ผลิตจากโรงงานผลิตหินอ่อนจังหวัดสระบุรี ส่วนระเบียงภายนอกอาคารหอสมุดใช้เป็นหินล้างสีขาว เพื่อให้เกิดความคงทนถาวรและสวยงาม การเลือกสีและวัสดุของท้องถิ่นในเขตภาคอีสานมาเป็นส่วนประกอบของอาคาร เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมและเกิดความรู้สึกว่าเป็นอาคารในเขตอีสาน หรือเป็นสถาปัตยกรรมอีสานอย่างแท้จริง

โครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ เป็นปีมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติมาเป็นปีที่ ๔๓ นับเป็นปีที่ทรงครองราชสมบัติเสมอด้วยสมเด็จพระอัยกาธิราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ด้วยความปลาบปลื้มและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ รัฐบาลจึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต จัดงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกถวายเป็นราชสักการะ เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีของพสกนิกรชาวไทย ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีสมัยนั้น รับพระราชกระแสว่า หากจะสร้างสิ่งใดถวายพระองค์ท่าน ขอให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชน โดยส่วนรวม ซึ่งไม่มีสถานที่ใดที่จะเหมาะสมเท่ากับการจัดสร้างห้องสมุด ให้เป็นศูนย์กลางการรวบรวมเอกสารความรู้ ศิลปวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า ที่ถือเป็นรากฐานของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล อันจะนำไปสู่การพัฒนาบ้านเมืองต่อไปประกอบกับได้เห็นผลสำเร็จจากการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ จึงดำริที่จะให้มีสถานที่เช่นนี้ในภาคต่างๆ โดย

ดำเนินการตามแนวทางเช่นเดียวกับการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา จึงมอบหมายให้กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน ดำเนินการร่วมกับกระทรวงมหาดไทย ในการจัดหาทุนทรัพย์เป็นค่าก่อสร้างอาคาร และมอบหมายให้กรมศิลปากรรับผิดชอบในการออกแบบและดำเนินการต่อไป ทำให้เกิดหอสมุดแห่งชาติสาขาเพิ่มขึ้นอีก ๓ แห่ง พร้อมทั้งได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้ชื่อหอสมุดแห่งชาติ ทั้ง ๓ แห่ง ดังนี้

- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่
- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี
- หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

งบประมาณ

กองทัพภาคที่ ๓ ร่วมกับจังหวัดเชียงใหม่ดำเนินการจัดหาทุน ซึ่งได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐและภาคเอกชนช่วยกันบริจาคเงินรวมเป็นเงินประมาณ ๓๕ ล้านบาท

สถานที่ตั้ง

บริเวณที่ดินตรงข้ามคูเมือง ซึ่งเป็นที่ดินของเขตการทางเชียงใหม่ จำนวน ๔ ไร่ ๒ งาน (๖๐ x ๑๒๐ เมตร) ซึ่งเป็นที่ที่เหมาะสม และจัดให้มีพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๑ โดย ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี กรุณาให้เกียรติเป็นประธานในพิธี เริ่มดำเนินการก่อสร้างตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ช้างม่อย เฟอร์นิเจอร์ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ สิ้นค่าก่อสร้างอาคารเป็นเงิน ๒๑ ล้านบาท รวมค่าครุภัณฑ์ ค่าตกแต่งภายใน ปรับภูมิทัศน์รอบอาคาร พร้อมสร้างสะพานข้ามคูน้ำ เป็นค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น ๓๔.๕ ล้านบาท และกำหนดพิธีเปิดอาคารในวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงเป็นองค์ประธานในพิธี

ลักษณะอาคาร

นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ตรวจราชการกระทรวงวัฒนธรรม เป็นผู้ออกแบบอาคารหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ ให้มีลักษณะแบบอาคารไทยประยุกต์ โดยให้มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นทางเหนือ (คือ “กาแล” อยู่บนหน้าจั่วของหลังคา) เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๔๕ เมตร ยาว ๙๔ เมตร มีพื้นที่ใช้สอยจำนวน ๓,๓๐๐ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี

งบประมาณ

โดยการนำของผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี (นายสมพงษ์ พันธุ์สุวรรณ) และแม่ทัพภาคที่ ๑ ดำเนินการจัดหาทุน มียอดเงินบริจาครวมทั้งสิ้น ๒๔,๖๙๓,๒๑๗.๔๙ บาท (ยี่สิบสี่ล้านหกแสนเก้าหมื่นสามพันสองร้อยสิบเจ็ดบาทสี่สิบเก้าสตางค์) รวมดอกเบี้ยที่ได้รับเป็นเงิน ๒๖,๑๗๒,๓๗๗ บาท (ยี่สิบหกล้านหนึ่งแสนเจ็ดหมื่นสองพันสามร้อยเจ็ดสิบเจ็ดบาทถ้วน) และกระทรวงมหาดไทยให้เงินสนับสนุนเพิ่มเติมอีก ๒๖๐,๕๔๑ บาท (สองแสนหกหมื่นห้าร้อยสี่สิบเอ็ดบาทถ้วน) รวมเป็นยอดเงินทั้งสิ้น ๒๖,๔๓๒,๙๑๘ บาท (ยี่สิบหกล้านสี่แสนสามหมื่นสองพันเก้าร้อยสิบแปดบาทถ้วน)

การก่อสร้างอาคารหอสมุดฯ ใช้เวลาประมาณ ๑ ปี ตั้งแต่พิธีวางศิลาฤกษ์ ที่จัดให้มีขึ้นในวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ โดย ฯพณฯ เป็นประธานในพิธี งานก่อสร้างเริ่มตั้งแต่วันที่ ๖ กันยายน ปีเดียวกัน ดำเนินการโดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ส.การช่าง แล้วเสร็จในวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ จากนั้นจึงเริ่มงานตกแต่งภายใน ติดตั้งครุภัณฑ์ ตลอดจนการจัดทรัพยากรห้องสมุดให้พร้อมที่จะเปิดบริการ กำหนดวันพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี ในวันพฤหัสบดีที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ โดย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาเสด็จฯ ทรงกดปุ่มเปิดแพรคลุมป้ายชื่ออาคารหอสมุดฯ

สถานที่ตั้ง

ด้วยความตั้งใจของผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรีที่จะให้หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกจันทบุรีเป็นหอสมุดที่มีความสมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง จึงได้เลือกบริเวณสวนสาธารณะทุ่งนาเชย เนื้อที่ประมาณ ๒ ไร่ ๒ งาน กว้าง ๔๕ เมตร ยาว ๗๖ เมตร อยู่ติดกับสนามกีฬาจังหวัดจันทบุรี ให้เป็นสถานที่ตั้ง

แม้ว่าขนาดพื้นที่ดินจะค่อนข้างน้อย แต่เนื่องจากบริเวณโดยรอบที่เป็นสนาม ไม่มีอาคารข้างเคียง โดยเฉพาะฝั่งตรงกันข้ามจะเป็นสวนสาธารณะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของชาวเมืองจันทบุรี จึงทำให้อาคารหอสมุดฯ ดูไม่คับแคบ เป็นบริเวณที่เงียบสงบเหมาะสมที่จะเป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้

ลักษณะอาคาร

พื้นที่ที่จะจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี มีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับพื้นที่ของหอสมุดแห่งชาติสาขาที่จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดนครราชสีมา นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต สถาปนิก ๗ กองสถาปัตยกรรม (ในขณะนั้น) ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ออกแบบอาคาร จึงวางแบบให้มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารทรงไทยประยุกต์ ๔ หลัง เชื่อมต่อกันด้วยทางเดิน ส่วนตรงกลางเป็นที่ว่าง (court) สำหรับจัดสวนเพื่อให้ดูโล่งและสวยงาม มีพื้นที่ใช้สอย ๒,๕๕๓ ตารางเมตร

การออกแบบส่วนโครงสร้างเช่นเดียวกับอาคารหลังอื่นๆ คือใช้วัสดุสมัยใหม่เข้ามาทดแทนโครงสร้างของอาคารไทยแบบโบราณ โดยจะใช้ระบบพื้นสำเร็จรูปคอนกรีตเสริมเหล็กที่ให้ความรวดเร็วในการก่อสร้าง และสามารถรับน้ำหนักได้ดีเหมาะกับอาคารที่มีหนังสือมาก

การคัดเลือกวัสดุก่อสร้างสำหรับอาคาร จะคำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพการใช้งานในแต่ละส่วน ความคงทนถาวร ความประหยัด เช่น กระเบื้องดินเผาประดับผนัง เป็นวัสดุท้องถิ่นของจังหวัดจันทบุรี เพื่อให้อาคารเกิดสภาพแวดล้อมและความรู้สึกร่วมของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี

งบประมาณ

จากผลสำเร็จของโครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดจันทบุรี ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษประสงค์จะให้มีหอสมุดแห่งชาติสาขาทางภาคตะวันตกอีกแห่งหนึ่ง ประกอบกับเงินที่ได้จากการบริจาคเพิ่มเติมภายหลังจากการจัดสร้างหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกทั้งสองแห่งดังกล่าวแล้วยังเหลือเงินอยู่ ๑๓ ล้านบาทเศษ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบกระทรวงมหาดไทย จึงได้มอบหมายให้กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในดำเนินการต่อไปให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ โดยใช้เงินจำนวนที่เหลือและเมื่อรวมกับดอกเบี้ยในขณะนั้น (พ.ศ. ๒๕๓๔) เป็นเงิน ๑๔,๒๖๐,๙๓๕.๑๐ บาท (สิบสี่ล้านสองแสนหกหมื่นเก้าร้อยสามสิบห้าบาทสิบสตางค์) ซึ่งไม่เพียงพอสำหรับเป็นค่าก่อสร้างอาคาร จำเป็นต้องจัดหาเงินงบประมาณเพิ่มเติม แต่การดำเนินงาน ได้หยุดชะงักไประยะหนึ่งเนื่องจากเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นมีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาล และบุคคลต่างๆ ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีภาระสำคัญเกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศชาติ อย่างไรก็ตาม ในระหว่างนั้นหอสมุดแห่งชาติก็ยังคงติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ ในเรื่องการจัดหาที่ดินที่เหมาะสมต่อไป

จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ ได้ติดตามเรื่องผ่านทางกระทรวงมหาดไทย ขอให้ประสานงานเพื่อเร่งรัดดำเนินการให้เป็นไปตามเป้าหมาย จึงได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันระหว่างกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน กระทรวงมหาดไทย จังหวัดกาญจนบุรี และกรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ เพื่อร่วมมือกันสานต่อโครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี ให้สำเร็จลุล่วง

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ยอดเงินที่ฝากไว้ในบัญชีของกระทรวงมหาดไทยมีดอกเบี้ยเพิ่มขึ้นรวมเป็นเงินถึง ๑๘,๑๗๕,๗๐๘ บาท รวมกับเงินบริจาคที่อยู่ในบัญชีของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในสมทบให้อีก ๒,๔๙๐,๘๑๑.๕๘ บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๒๐,๖๖๖,๕๑๙.๕๘ บาท ที่ประชุมจึงได้ตกลงกันว่าจะให้เริ่มดำเนินการก่อสร้างอาคารจากเงินจำนวนดังกล่าว หากราคาค่าก่อสร้างสูงมากกว่าจำนวนเงินที่มีอยู่ ขอให้กรมศิลปากรรับผิดชอบโดยขอจากเงินงบประมาณต่อไป

เมื่อมีการเปิดประมูลราคาค่าก่อสร้างอาคาร ตามระเบียบของทางราชการปรากฏว่า บริษัท ทรานส์แองโกล เซอร์วิส จำกัด เป็นผู้ประมูลได้ในวงเงิน ๑๙,๙๐๐,๐๐๐ บาท และได้ให้มีพิธีวางศิลาฤกษ์ ในวันจันทร์ที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ โดย ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ เป็นผู้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ ได้เริ่มการก่อสร้างมาตั้งแต่วันที่ ๘ กรกฎาคม

พ.ศ. ๒๕๓๗ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ และในส่วนของค่าใช้จ่ายอื่นๆ หอสมุดแห่งชาติได้รับจากเงินงบประมาณ ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ค่าครุภัณฑ์ ๓,๓๗๒,๐๐๐ บาท

ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ค่าปรับปรุงภูมิทัศน์รอบบริเวณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท

หลังจากที่ได้มีการติดตั้งครุภัณฑ์และจัดห้องสมุดเรียบร้อยแล้ว จึงได้เริ่มทดลองเปิดให้บริการตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ในขณะเดียวกันก็เริ่มงานปรับปรุงภูมิทัศน์รอบบริเวณอาคาร ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๐ จนแล้วเสร็จ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ ได้มาเป็นประธานในพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกกาญจนบุรี เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

ถึงแม้จะมีพิธีเปิดอาคารหอสมุดฯ และเปิดให้บริการแล้ว แต่การดำเนินงานยังไม่เสร็จสิ้นสมบูรณ์ เนื่องจากยังไม่มีงบประมาณในการก่อสร้างรั้วรอบบริเวณ ในการนี้ หอสมุดแห่งชาติได้รับความอนุเคราะห์จากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย บริจาคเงินจำนวน ๔๘๓,๔๗๐ บาท เป็นค่าก่อสร้างรั้ว จากเงินจำนวนดังกล่าวนี้สามารถจัดสร้างรั้วได้เพียง ๓ ด้านพร้อมจัดทำป้ายชื่ออาคารหอสมุดฯ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ หอสมุดแห่งชาติจึงได้รับเงินงบประมาณจำนวน ๑๘๐,๐๐๐ บาท เพื่อก่อสร้างรั้วด้านหลังของอาคารให้สมบูรณ์ เสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๔ นับเป็นหอสมุดแห่งชาติสาขาที่ใช้ระยะเวลาในการก่อสร้างยาวนานที่สุด ทั้งนี้พอสรุปได้ว่าการดำเนินการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาแต่ละแห่งจะต้องมีงบประมาณในการดำเนินการให้พร้อมอย่างเต็มรูปแบบ จึงจะสำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์ภายในเวลาที่กำหนดไว้

สถานที่ตั้ง

กรมศิลปากรได้ประสานงานกับกระทรวงมหาดไทย และจังหวัดกาญจนบุรี ร่วมพิจารณาเห็นพ้องกันว่า บริเวณสถานที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย ที่อยู่เยื้องกับสุสานทหารสหประชาชาติบนถนนแสงชูโต อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นสถานที่เหมาะสมจะจัดตั้งเป็นหอสมุดฯ กระทรวงมหาดไทยรับที่จะประสานงานในการขอใช้พื้นที่ดังกล่าว ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่งจากการรถไฟแห่งประเทศไทย อนุญาตให้ใช้พื้นที่จำนวน ๔.๕ ไร่ โดยยกเว้นการจัดเก็บค่าเช่าที่ดินเป็นกรณีพิเศษ

ลักษณะอาคาร

คณะกรรมการอำนวยการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี ได้พิจารณาเห็นชอบให้นำแบบอาคารของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี ที่ออกแบบโดยนายเกรียงไกร สัมปัชชลิต (ตำแหน่งในขณะนั้น คือ สถาปนิก ๖) เป็นแบบอาคาร ด้วยเห็นว่ามีเนื้อที่ใช้สอยตามมาตรฐาน แต่จำเป็นต้องมีการปรับปรุงรูปแบบต่างๆ เพื่อความเหมาะสม คือ

ในด้านการจัดองค์ประกอบของกลุ่มอาคารทั้งหมด เห็นสมควรขยายกลุ่มอาคารให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น เพราะตามแบบของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี เนื่องจากพื้นที่มี

ลักษณะยาวไม่ลึกมาก ทำให้กลุ่มอาคารอยู่ชิดกันมากตามลักษณะพื้นที่ และตัดบางส่วนออก คงเหลือพื้นที่ใช้สอย ๒,๔๐๐ ตารางเมตร

ในส่วนของบริเวณโดยรอบ สมควรเพิ่มเนื้อที่สำหรับส่วนจอดรถ สวน ถนน และบ้านพัก แต่แบบของหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี ใช้พื้นที่ดังกล่าวรวมกับบริเวณสนามกีฬา

โครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นมหามงคลสมัยที่สำคัญอีกวาระหนึ่ง ที่หอสมุดแห่งชาติเห็นเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะมีส่วนร่วมในการแสดงถึงความจงรักภักดีด้วยการสร้างถาวรวัตถุที่จะเป็นประโยชน์แก่สาธารณชน ให้เป็นที่ปรากฏและคงอยู่คู่ประเทศชาติสืบไป จึงได้จัดทำโครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้น ๓ แห่ง คือที่จังหวัดนครพนม ตรัง และสงขลา และได้รับพระราชทานพระราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่า

๑. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม
๒. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา
๓. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง

อาคารหอสมุดแห่งชาติสาขาที่จัดตั้งขึ้นที่จังหวัดนครพนม เป็นอาคารที่ปรับปรุงจากอาคารเก่า ส่วนหอสมุดแห่งชาติสาขาในจังหวัดตรังและสงขลานั้น เป็นอาคารที่ก่อสร้างขึ้นใหม่ ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม

ประวัติความเป็นมา

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ พลเอก มานะ รัตนโกเศศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดนครพนม และดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น สนับสนุนที่จะให้จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้นที่จังหวัดนครพนม ด้วยเห็นว่าหลังจากที่ศาลากลางจังหวัดนครพนมได้ย้ายไปอยู่ที่อาคารใหม่แล้ว อาคารศาลากลางจังหวัดนครพนมหลังเก่าถูกทิ้งไว้โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด จึงเห็นสมควรนำมาปรับปรุงให้เป็นแหล่งรวบรวมวิชาความรู้ เพื่ออำนวยประโยชน์ในการศึกษาแก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนในจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียง จึงได้มอบหมายให้กรมศิลปากรออกแบบปรับปรุงอาคารดังกล่าวพร้อมบริเวณโดยรอบซึ่งเป็นที่ดินของราชพัสดุ และโดยที่อาคารศาลากลางจังหวัดนครพนมหลังเก่า (เดิมจะปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์เป็นอาคารที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว การปรับปรุงจึงต้องดำเนินการให้สวยงามคงรูปสถาปัตยกรรมแบบเดิมไว้

งบประมาณในการซ่อมแซมอาคารในระยะแรก เป็นงบประมาณจากโครงการอีสานเขียว รวมเงินทั้งสิ้น ๗,๙๗๓,๐๐๐ บาท โดยผูกพันงบประมาณไว้ ๒ ปี ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ค่าปรับปรุงอาคาร ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ค่าปรับปรุงอาคาร ๔,๒๕๐,๐๐๐ บาท

ค่าติดตั้งและเดินสายไฟ ๗๒๓,๐๐๐ บาท

การปรับปรุงอาคารดำเนินการแล้วเสร็จตามโครงการระยะแรกในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ ในขณะนั้นหอสมุดแห่งชาติยังไม่ได้รับการจัดสรรอัตรากำลัง จึงไม่สามารถจะเปิดบริการได้ อีกทั้งยังมีส่วนที่จะต้องปรับปรุงรอบบริเวณอาคาร ซึ่งได้ดำเนินการในปีต่อๆ มาตามที่ได้รับงบประมาณดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับงบประมาณ ๑,๙๓๖,๐๐๐ บาท เป็นค่าก่อสร้างโรงอาหารและห้องสุขาที่บริเวณด้านหลังอาคารหอสมุดฯ ซึ่งเป็นการก่อสร้างทดแทนโรงอาหารเดิมที่เป็นอาคารไม้และชำรุดทรุดโทรม ประกอบกับตัวอาคารหอสมุดฯ นั้นไม่มีห้องสุขา จึงจำเป็นจะต้องจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ไว้ด้วย

ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้รับงบประมาณเป็นค่าปรับปรุงภูมิทัศน์รอบบริเวณอาคาร คือทำถนน รั้วด้านหน้าพร้อมป้ายชื่อหอสมุดฯ พื้นที่จอดรถ และท่อระบายน้ำ รวมเป็นเงิน ๒,๒๒๒,๗๐๑ บาท มีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙

ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ อาคารหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม ได้รับการลงมติจากคณะกรรมาธิการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรมให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่น ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งนับเป็นเกียรติประวัติที่น่าภาคภูมิใจอย่างยิ่ง

ลักษณะอาคาร

อาคารศาลากลางจังหวัดนครพนมหลังเก่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นอาคาร ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๓๖ เมตร รวมพื้นที่ ๒,๕๐๔ ตารางเมตร มีลักษณะสถาปัตยกรรมผสมระหว่างสถาปัตยกรรมไทยและยุโรป สร้างด้วยอิฐฉาบปูน พื้นและบันไดเป็นไม้ อาคารเดิมเป็นสีเหลืองเมื่อมีการปรับปรุงครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้เปลี่ยนเป็นสีขาวทั้งหลัง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้รับงบประมาณ ๒,๓๖๐,๐๐๐ บาท เพื่อปรับปรุงอาคารอีกครั้งหนึ่งเนื่องจากหลังคารั่ว จึงได้ถือโอกาสปรับปรุงบางส่วนไปพร้อมกัน พร้อมทั้งพิจารณาเห็นสมควรให้เปลี่ยนสีเป็นสีเหลืองตามแบบอาคารเดิม

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ หอสมุดแห่งชาติได้รับอนุมัติให้จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาเพิ่มขึ้น ๒ แห่งพร้อมกัน และได้ออกแบบอาคารใหม่ โดย นายอุดม สกุลพาณิชย์ สถาปนิก ๗ กองสถาปัตยกรรม (ตำแหน่งในขณะนั้น) ให้มีรูปลักษณะอาคารสอดคล้องกับสถาปัตยกรรมไทยท้องถิ่นภาคใต้ โดยจัดเป็นอาคาร ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นอาคารชั้นเดียว ขนาดกว้าง ๑๐.๘ เมตร ยาว ๑๔.๔ เมตร ใช้เป็นห้องอเนกประสงค์สำหรับจัดกิจกรรมต่างๆ อีกส่วนหนึ่งเป็นอาคารเล่นระดับ ๒-๓ ชั้น กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๑๐.๘ เมตร ใช้เป็นส่วนบริการ รวมพื้นที่ใช้สอยทั้งสิ้น ๒,๐๐๐ ตารางเมตร

ดำเนินการก่อสร้างโดย บริษัท ดำรงค์วิศวก่อสร้าง จำกัด ซึ่งเป็นผู้ประมูลราคารับเหมาก่อสร้างได้ทั้ง ๒ แห่ง

การดำเนินการก่อสร้างเริ่มไปพร้อมๆ กัน แต่จะประสบกับอุปสรรคในหลายๆ ด้าน ทั้งในเรื่องของสถานที่ งบประมาณ อัตรากำลัง จึงไม่สำเร็จไปตามแผนงานที่วางไว้ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดของแต่ละแห่งต่อไป

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง

ประวัติความเป็นมา

แนวคิดในการจัดตั้ง หอสมุดแห่งชาติสาขาจังหวัดตรัง เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อ นายชวน หลีกภัย สมาชิสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดตรัง ในนามหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ได้ขอความสนับสนุนมายังกรมศิลปากร ให้จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาที่จังหวัดตรัง โดยให้ความร่วมมือในการพิจารณาจัดหาสถานที่ตั้ง ประจวบกับในวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นวโรกาสที่ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จะทรงพระเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา จึงเป็นโอกาสที่เหมาะสมที่จะจัดสร้างถาวรวัตถุขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในมหามงคลสมัยดังกล่าวนั้น

สถานที่ตั้ง

จากการประสานกับจังหวัดตรัง ได้พิจารณาสถานที่ที่อยู่ใกล้กับสถานีรถไฟ จังหวัดตรังเดิมเป็นที่ตั้งของโรงเรียนช่างไม้ พื้นที่ ๖ ไร่ ๑ งาน ๘๒ ตารางวา เป็นสถานที่ที่เหมาะสม และเป็นที่เข้าใจว่าเป็นที่ราชพัสดุ แต่เมื่อหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือติดต่อขอใช้ที่ราชพัสดุแปลงนี้ไปยังกรมธนารักษ์ จึงได้รับแจ้งตอบว่าที่ดินดังกล่าวอยู่ในความครอบครองของวัดมัชฌิมภูมิ (ก่อนหน้านี้วัดมัชฌิมภูมิได้ร้องเรียนเรื่องที่ดินดังกล่าว ซึ่งมีหลักฐานว่าเดิมเป็นที่ของวัด และผลการพิจารณาปรากฏว่าวัดมีหลักฐานการเป็นเจ้าของชัดแจ้ง จึงได้ออกโฉนดที่ดินให้เป็นที่ของวัด ตั้งแต่วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖) ดังนั้น หอสมุดแห่งชาติจึงต้องประสานงานกับวัดมัชฌิมภูมิ อีกครั้งหนึ่ง ขณะนั้น พระครูปลัดปิยะศักดิ์ ปัญญาวชิโร รักษาการเจ้าอาวาสยินดีให้การสนับสนุนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น จึงอนุญาตให้ใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขา และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ รวม ๒ หน่วยงาน ของกรมศิลปากร

เนื่องจากพื้นที่บริเวณที่จะก่อสร้างเป็นที่ลุ่ม จำเป็นต้องถมที่ดินก่อน แต่หอสมุดแห่งชาติไม่ได้เตรียมงบประมาณเพื่อการนี้ไว้ จึงได้ขอความร่วมมือไปยังเทศบาลนครตรัง ซึ่งยินดีให้ความอนุเคราะห์ช่วยดำเนินการถมที่ดินบริเวณดังกล่าวให้โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด หลังจากนั้นจึงเริ่มการก่อสร้างมาตั้งแต่วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ในระหว่างนั้นต้องประสบกับปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ที่ถมไว้สูงกว่าบริเวณอื่นๆ เมื่อมีพายุฝนตามฤดูกาลทำให้ดินเลื่อนไหลลงสู่พื้นดินส่วนที่ต่ำกว่า ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการวางฐานราก จึงต้องชะลอการก่อสร้างไว้ระยะหนึ่งจนสิ้นฤดูฝน และต้อง

แก้ไขโดยทำเขื่อนกั้นดินก่อน จึงสามารถดำเนินการก่อสร้างต่อไปจนแล้วเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙

งบประมาณ

หอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณเป็นค่าก่อสร้างอาคาร รวม ๑๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งผูกพันเงินงบประมาณ ๓ ปี (๒๕๓๗-๒๕๓๙)

เงินงบประมาณจำนวน ๑๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท สร้างได้เฉพาะตัวอาคารเท่านั้น ยังขาดส่วนประกอบอื่นๆ ที่จะต้องดำเนินการ เพื่อให้มีความพร้อมที่สามารถจะเปิดให้บริการได้จึงได้ของประมาณเพิ่มเติมในปีต่อๆ มา ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๔๐

- ค่าติดตั้งระบบไฟฟ้าภายในอาคาร ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท พร้อมเดินสายไฟ หม้อแปลงไฟฟ้า
- ค่าครุภัณฑ์สำนักงานและครุภัณฑ์ห้องสมุด ๑,๓๒๔,๐๐๐ บาท

ปี พ.ศ. ๒๕๔๒

- ค่าปรับปรุงอาคารหอสมุดฯ ๘๓๐,๐๐๐ บาท

ปี พ.ศ. ๒๕๔๓

- ค่าติดตั้งลิฟท์ส่งเอกสาร ๒๙๙,๐๐๐ บาท
- ค่าปรับปรุงห้องประชุมและระบบเครื่องเสียง ๒๐๐,๐๐๐ บาท
- ค่าปรับปรุงภูมิทัศน์รอบบริเวณอาคาร ๘๙๑,๒๒๐ บาท

นอกจากนี้ หอสมุดแห่งชาติยังได้รับความร่วมมือจากกรมโยธาธิการ กระทรวงมหาดไทย โดยโยธาจังหวัดตรังเป็นผู้ประสานงาน ในเรื่องของการดำเนินการตัดถนนและทำทางข้ามทางรถไฟ ด้วยเงินงบประมาณของกรมโยธาธิการ เป็นเงิน ๗,๘๐๑,๙๐๐ บาท

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สงขลา

สถานที่ตั้ง

ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ นายเคร่ง สุวรรณวงศ์ นายกเทศมนตรีนครหาดใหญ่ เป็นผู้สนับสนุนโครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ โดยการมอบที่ดิน จำนวน ๑๐ ไร่ ในบริเวณด้านทิศใต้ของสวนสาธารณะนครหาดใหญ่ ตำบลคอหงส์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นสถานที่ตั้ง ให้มี ๒ หน่วยงานดังกล่าวอยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีรูปแบบอาคารเดียวกัน (ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น)

การดำเนินงาน

พื้นที่บริเวณที่จัดตั้งหอสมุดฯ แห่งนี้ แตกต่างจากพื้นที่ที่จังหวัดตรัง ด้วยเหตุที่บริเวณสวนสาธารณะนครหาดใหญ่ เป็นเนินเขา และด้านหลังของพื้นที่ที่จะก่อสร้างเป็นภูเขาดินลูกรัง จำเป็น

จะต้องปรับภูเขาดินลงบ้างเพื่อให้เป็นที่ราบมากขึ้น แต่หอสมุดแห่งชาติไม่มีงบประมาณเพื่อการนี้ จึงได้ขอความร่วมมือจากเทศบาลนครหาดใหญ่ ซึ่งรับที่จะดำเนินการให้ หลังจากนั้นจึงได้กำหนดให้มีพิธีวางศิลาฤกษ์ ในวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๖ โดย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณา เสด็จฯ ทรงเป็นองค์ประธานในพิธี

การก่อสร้างอาคารเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ แล้วเสร็จในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ แต่หลังจากที่ นายอารักษ์ สังหิตกุล วิศวกร ๗ กองสถาปัตยกรรม (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร) เดินทางมาตรวจดูอาคารได้พิจารณาเห็นว่าควรจะสร้างเขื่อนกั้นดินตรงแนวภูเขาเพื่อป้องกันดินถล่มในกรณีที่เกิดพายุฝน ซึ่งอาจจะทำความเสียหายให้แก่อาคารหอสมุดฯ ได้ จึงต้องขอเงินงบประมาณมาเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเขื่อนกั้นดิน ยาว ๒๗๗ เมตร เริ่มดำเนินการตั้งแต่ วันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ แต่ต้องหยุดชะงักเป็นช่วงๆ เนื่องจากแนวเขื่อนด้านทิศเหนือล้ำแนวถนนในโครงการสวนสาธารณะ จึงต้องออกแบบแก้ไขใหม่ ทำให้ต้องขยายเวลาการก่อสร้างออกไปอีก การก่อสร้างเขื่อนกั้นดินแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๑

นอกจากนี้ หอสมุดแห่งชาติยังไม่มีงบประมาณในการปรับปรุงภูมิทัศน์รวมทั้งระบบสาธารณูปโภค แต่ในส่วนของการติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้าและวางท่อประปานั้น รวมอยู่ในงบประมาณของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ก่อสร้างอยู่ในบริเวณเดียวกัน หอสมุดแห่งชาติเพียงแต่จัดหางบประมาณในการวางระบบไฟฟ้าเฉพาะในอาคาร และการเดินสายไฟต่อจากหม้อแปลงไฟฟ้าเข้าสู่ตัวอาคาร ซึ่งได้รับงบประมาณในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มีระยะเวลาดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๖ กันยายน ถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๐ เริ่มเปิดให้บริการตั้งแต่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒

งบประมาณ

หอสมุดแห่งชาติได้รับงบประมาณเป็นค่าก่อสร้างอาคาร รวม ๑๔,๙๖๐,๐๐๐ บาท ผูกพันงบประมาณ ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๓๙)

นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณในการดำเนินการด้านอื่นๆ ในแต่ละปี ดังนี้

ปี พ.ศ. ๒๕๔๐

- ค่าครุภัณฑ์ ๑,๗๔๙,๔๔๐ บาท
- ค่าก่อสร้างเขื่อนหินกั้นดิน ยาว ๒๗๗ เมตร ๑,๙๙๘,๕๐๐ บาท (รวมค่าปรับปรุงภูมิทัศน์)
- ค่าติดตั้งระบบไฟฟ้าและประปา ๑,๑๗๓,๐๐๐ บาท

ปี พ.ศ. ๒๕๔๔

- ค่าติดตั้งลิฟท์ส่งเอกสาร ๒๔๐,๐๐๐ บาท
- ค่าติดตั้งป้ายชื่ออาคาร ๘๕,๐๐๐ บาท
- ค่าซ่อมแซมอาคารหอสมุดฯ ๒๕๐,๐๐๐ บาท

โครงการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก

เนื่องในมหามงคลวโรกาสที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จเถลิงถวัลย-ราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ รัฐบาลเห็นเป็นโอกาสที่สำคัญอีกวาระหนึ่งที่จะจัดโครงการพระราชพิธีกาญจนาภิเษก เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หอสมุดแห่งชาติจึงได้เข้าร่วมในโครงการดังกล่าวด้วยการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาเพิ่มอีก ๓ แห่ง ที่จังหวัดสงขลา สุพรรณบุรี และเขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร แห่งแรกได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่า "หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา" ส่วนอีก ๒ แห่งนั้น เนื่องจากการก่อสร้างแล้วเสร็จหลังปีเฉลิมฉลองพระราชพิธีกาญจนาภิเษกไปแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า "หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ" และ "หอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบัง เฉลิมพระเกียรติ" ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

ด้วยปณิธานอันแรงกล้าของ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ ที่ "เกิดมาต้องทดแทนบุญคุณของแผ่นดิน" กอปรทั้งสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีต่อพสกนิกรชาวไทย จึงประสงค์จะให้มีสิ่งอนุสรณ์เนื่องในพระราชพิธีกาญจนาภิเษกด้วยการจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติสาขาขึ้นที่จังหวัดสงขลาอันเป็นบ้านเกิดของ ฯพณฯ ด้วยเห็นว่าหอสมุดแห่งชาติสาขาที่ ฯพณฯ สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นในภาคต่างๆ สามารถอำนวยประโยชน์ต่อการศึกษาให้แก่ประชาชนได้เป็นอย่างดียิ่ง และเพื่อให้มีหอสมุดแห่งชาติสาขาครบทุกภาค ซึ่งยังคงเหลือภาคใต้แห่งเดียวที่ยังไม่มีการจัดตั้งขึ้น ดังนั้น ฯพณฯ ในนามของมูลนิธิรัฐบุรุษพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ จึงได้มอบเงินจำนวน ๔๐ ล้าน ๑ แสนบาท ให้แก่กรมศิลปากร โดยได้มีพิธีรับมอบเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘

ในการดำเนินงาน กรมศิลปากรได้ประสานกับจังหวัดสงขลา พิจารณาจัดหาที่ดินที่เหมาะสม และเห็นพ้องกันว่าสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดคือที่ดินที่ติดกับบริเวณบ้านศรัทธา (ซึ่งเป็นบ้านที่ชาวจังหวัดสงขลาร่วมแรงร่วมใจบริจาคเงินจัดสร้างให้ ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ) โดยติดต่อขอซื้อที่ดินจำนวน ๕ ไร่ ๒ งาน ๒๓ ตารางวา จาก นายพัฒน์พงษ์ เอกวานิช ผู้เป็นเจ้าของที่ดินบริเวณนั้น คิดในราคาพิเศษเป็นเงิน ๒,๕๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งนายเจริญ และคุณหญิงวรรณา สิริวัฒนภักดี เป็นผู้บริจาคเงินค่าที่ดินให้

ฯพณฯ รับเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ หลังจากนั้นได้เริ่มดำเนินการก่อสร้าอาคารมาตั้งแต่วันที่ ๑๐ มิถุนยน ปีเดียวกัน แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

เนื่องจากบริเวณที่ดินที่จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา มีลักษณะเป็นเนินเขา การปรับปรุงพื้นที่จำเป็นต้องถมดินในบางส่วน ซึ่งได้รับความร่วมมือจาก นายเคร่ง สุวรรณวงศ์ นายก

เทศบาลนครหาดใหญ่ ให้ความอนุเคราะห์จัดหาดินจำนวน ๑๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร มาถมบริเวณดังกล่าวให้โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด

รวมค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างและดำเนินการในส่วนอื่นๆ ซึ่งจ่ายจากเงินที่ได้รับบริจาครวมทั้งดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้น ดังนี้

๑. ค่าถมที่ดินบริเวณทางเข้าหอสมุดฯ	๕๗,๐๐๐ บาท
๒. ค่าก่อสร้างอาคาร	๒๘,๘๕๐,๐๐๐ บาท
๓. ค่าติดตั้งระบบไฟฟ้าและเครื่องปรับอากาศ	๙,๘๕๐,๐๐๐ บาท
๔. ค่าปรับปรุงภูมิทัศน์และตกแต่งอาคาร (รวมทำเขื่อนกั้นบริเวณเชิงเขา)	๕,๓๐๐,๐๐๐ บาท
๕. ค่าจัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ ๑ ชุด	๑๒๖,๗๙๕ บาท
๖. ค่าจัดซื้อหนังสือและแผ่นซีดีรอม	๕๘๕,๐๐๐ บาท
๗. ค่าจัดนิทรรศการห้องเกียรติยศ	๖๐,๐๐๐ บาท
	รวม ๔๑,๘๒๘,๗๙๕ บาท

นอกจากนี้ หอสมุดแห่งชาติยังได้จัดสรรเงินงบประมาณ จากงบประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๙ จำนวน ๓ ล้านบาท เป็นค่าครุภัณฑ์ และค่าติดตั้งระบบน้ำประปาอีก ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท แต่เนื่องจากสถานที่ตั้งของหอสมุดแห่งชาติฯ อยู่สูงกว่าระดับถนนของจังหวัดสงขลาประมาณ ๔๐ เมตร ซึ่งระบบน้ำประปาจังหวัดสงขลายังไม่สามารถจ่ายน้ำขึ้นไปถึงได้ จำเป็นต้องขุดน้ำบาดาล โดยได้รับความร่วมมือจากกองน้ำบาดาล กรมทรัพยากรธรณี ดำเนินการให้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย จึงได้นำเงินงบประมาณ จำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาทนั้น มาเป็นค่าอุปกรณ์คือต่อท่อน้ำเข้าสู่ตัวอาคาร ติดตั้งถังน้ำ และปรับปรุงภูมิทัศน์เพิ่มเติม คือ จัดสวนและกั้นรั้วรอบบริเวณอาคาร

ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ประธานองคมนตรีและรัฐบุรุษ ได้กรุณาให้เกียรติรับเป็นประธานในพิธีเปิดอาคาร เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ลาดชันตามเชิงเขา ไม่สามารถนำแบบอาคารที่มีอยู่มาใช้ได้ กรมศิลปากรจึงได้มอบหมายให้ นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต ผู้อำนวยการส่วนสถาปัตยกรรม สถาบันศิลปกรรม ออกแบบอาคารใหม่ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยท้องถิ่นภาคใต้ เป็นอาคารต่างระดับ ๒-๓ ชั้น ตามความลาดชันของพื้นที่ รวมพื้นที่ใช้สอยประมาณ ๒,๖๐๐ ตารางเมตร

หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

สถานที่ตั้ง

นายบรรรหาร ศิลปอาชา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้เป็นนักพัฒนาจังหวัดสุพรรณบุรีให้ก้าวหน้าในทุกๆ ด้าน ให้การสนับสุนกรมศิลปากรโดยการจัดหาที่ดินบนถนนสุพรรณบุรี-ชัยนาท ให้เป็นที่ก่อสร้างหน่วยงานของกรมศิลปากร ตั้งแต่วิทยาลัยนาฏศิลป หอ

จดหมายเหตุ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โรงละครแห่งชาติ และรวมถึงหอสมุดห่งชาติ โดยจัดให้รวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน

งบประมาณ

ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างอาคารได้รับการสนับสนุนเงินงบประมาณตามโครงการพัฒนาจังหวัดของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุพรรณบุรี

ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ นายบรรหาร และ นายชุมพล ศิลปอาชา ๑๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท
นายบุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
นายประภัทร โพธสุธน ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
นายจองชัย เที่ยงธรรม ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
รวมเป็นเงิน ๒๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

หอสมุดแห่งชาติได้จัดตั้งงบประมาณสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายอื่นๆ เพิ่มเติม คือ

ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ - ค่าครุภัณฑ์ ๓,๓๗๒,๐๐๐ บาท
ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ - ค่าเครื่องปรับอากาศ (ทั้งหลัง) ๓๒ เครื่อง ๒,๕๖๐,๐๐๐ บาท
ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ - ค่าปรับปรุงห้องประชุม และระบบเสียง ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- ค่าปรับปรุงคอร์ทกลางสนามภายในอาคาร ๓๖๑,๐๐๐ บาท

แบบอาคาร

อาคารหอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ ใช้แบบอาคารหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี แต่เปลี่ยนแปลงบางส่วน คือ สีของหลังคาใช้เป็นสีเทาดำ เพื่อให้กลมกลืนกับอาคารของวิทยาลัยนาฏศิลป และในส่วนที่เป็น court ตรงกลาง นายบรรหาร ศิลปอาชา เสนอให้มีหลังคาโครงเหล็กคลุมพื้นที่ดังกล่าว ต่อมาเมื่อมีอาคารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติซึ่งจะใช้หลังคาเป็นสีแดงหอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรีจึงได้ปรับเปลี่ยนสีหลังคาใหม่เป็นสีแดงให้กลมกลืนกับอาคารทั้ง ๒ ดังกล่าว

การดำเนินงาน

การก่อสร้างอาคารเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยห้างหุ้นส่วนจำกัดศรีสมบูรณ์วัฒนะ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างอาคาร แล้วเสร็จในวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ เริ่มงานติดตั้งเครื่องปรับอากาศตั้งแต่วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้วเสร็จในวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐ และงานปรับปรุงห้องประชุมเริ่มวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ แล้วเสร็จวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๓

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติพร้อมกันกับพิธีเปิดอาคารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณบุรี เมื่อวันจันทร์ที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖

หอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบัง เฉลิมพระเกียรติ

นอกจากนโยบายการขยายงานหอสมุดแห่งชาติสาขาไปสู่ส่วนภูมิภาคแล้ว หอสมุดแห่งชาติยังมีนโยบายจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติ ๔ มุมเมืองในส่วนกลางขึ้นด้วย เนื่องจากตระหนักถึงการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ที่ทำให้มีประชากรเพิ่มมากขึ้น การคมนาคมเริ่มมีความคับคั่ง ประกอบกับจำนวนผู้ที่มาใช้บริการหอสมุดแห่งชาติมีเพิ่มมากขึ้นทุกปี เริ่มมีปัญหาความแออัดในเรื่องของสถานที่ ดังนั้น เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว และเปิดโอกาสให้เยาวชนและประชาชนที่อยู่ในเขตปริมณฑลมีสถานที่ศึกษาค้นคว้า จึงได้จัดทำโครงการหอสมุดแห่งชาติ ๔ มุมเมืองเสนอคณะรัฐมนตรี ซึ่งให้ความเห็นชอบในหลักการ ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ หอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบังเฉลิมพระเกียรติ จึงเป็นแห่งแรกของโครงการดังกล่าวข้างต้น

สถานที่ตั้ง

โรงเรียนพรตพิทยพยัต เขตลาดกระบัง ให้ความร่วมมือในการแบ่งพื้นที่ราชพัสดุด้านหน้าของบริเวณโรงเรียน จำนวน ๕ ไร่ ให้เป็นที่จัดตั้งหอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบังเฉลิมพระเกียรติ

งบประมาณ

ค่าก่อสร้างอาคารเป็นเงินงบประมาณ จำนวน ๓๐,๙๓๐,๐๐๐ บาท ซึ่งผูกพันงบประมาณ ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๐)

นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายในส่วนอื่นๆ ที่ได้รับการจัดสรรเพิ่มเติม ดังนี้

ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐

- ค่าปรับปรุงพื้นที่ ถมดินทำถนน ๓,๘๐๐,๐๐๐ บาท
  ท่อระบายน้ำ
- ค่าครุภัณฑ์ ๑,๙๗๘,๐๐๐ บาท

ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑

- ค่าติดตั้งหม้อแปลงไฟฟ้า พร้อมเดิน ๓,๘๐๐,๐๐๐ บาท
  สายไฟ ระบบประปา และก่อสร้าง
  กำแพงคอนกรีตรอบบริเวณอาคาร

แบบอาคาร

ผู้ออกแบบอาคารคือ นายฉลอง สมิตะมาน สถาปนิก ๘ ส่วนสถาปัตกรรม สถาบันศิลปกรรม ลักษณะอาคารเป็นอาคารทรงไทยประยุกต์ มี ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๓๙.๖ เมตร ยาว ๕๔ เมตร รวมพื้นที่ใช้สอย ๓,๔๕๕ ตารางเมตร

การดำเนินงาน

ดำเนินการก่อสร้างโดย บริษัท ทรานส์แองโกล เซอร์วิส จำกัด เริ่มงานตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ จนแล้วเสร็จในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ต่อจากนั้นเป็นการเตรียมติดตั้งครุภัณฑ์และปรับปรุงพื้นที่บริเวณรอบอาคาร ซึ่งได้รับเงินงบประมาณในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ จึงได้รับงบประมาณเป็นค่าติดตั้งระบบไฟฟ้ารวมทั้งหม้อแปลงไฟฟ้า ระบบน้ำประปา และก่อสร้างรั้วรอบอาคาร จนแล้วเสร็จ

หอสมุดแห่งชาติสาขา ๑๗ แห่ง

หอสมุดแห่งชาติจังหวัดสุพรรณบุรีเฉลิมพระเกียรติ

หอสมุดแห่งชาติเขตลาดกระบังเฉลิมพระเกียรติ

หอสมุดแห่งชาติอินทร์บุรี สิงห์บุรี

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่

หอสมุดแห่งชาติลำพูน

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จันทบุรี

หอสมุดแห่งชาติชลบุรี

หอสมุดแห่งชาติสาขา ๑๗ แห่ง

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

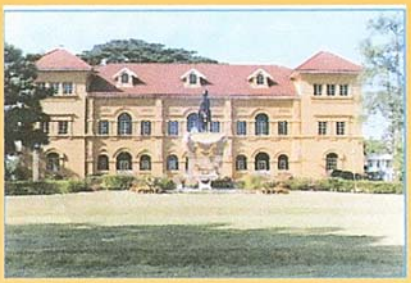

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ นครพนม

หอสมุดแห่งชาตินครศรีธรรมราช

หอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ ตรัง

หอสมุดแห่งชาติประโคนชัย บุรีรัมย์

หอสมุดแห่งชาติวัดเจริญสมานกิจ ภูเก็ต

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ สงขลา

หอสมุดแห่งชาติวัดดอนรัก สงขลา

ผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติ
จากอดีตถึงปัจจุบัน

ผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน

พระยาอนุมานราชธน
พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๘๕

หลวงสมานไมตรีรักษา
พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๙

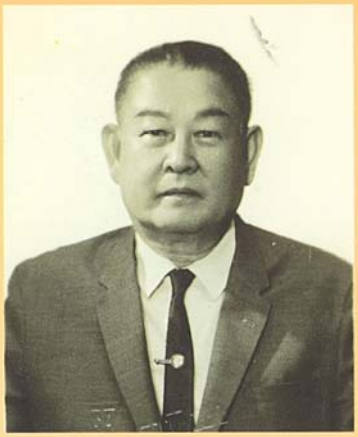

นายตรี อมาตยกุล
พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๓

นายบวร ธีมากร
พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๘

นางชูศรี สวัสดิสงคราม
พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๑

ศ.คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต
พ.ศ. ๒๕๑๒ - ๒๕๓๙

คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ
พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๓๑

ร้อยเอกหญิงประนอม ปัญญางาม
พ.ศ. ๒๕๓๑ - ๒๕๓๔

นางธารา กนกมณี
พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๔๐

นางสุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์
พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔

นางศิริภรณ์ จิรัปปภา
พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖

นางสาวอรพินท์ ลิ่มสกุล
พ.ศ. ๒๕๔๖ - ปัจจุบัน

ผู้เชี่ยวชาญหอสมุดแห่งชาติ

นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์
นักอักษรศาสตร์ ๑๐ ชช.
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
(พ.ศ.๒๕๔๔ - ๓๐ กันยายน ๒๕๔๕)

นางเย็นฤดี สัชชุกร
นักอักษรศาสตร์ ๙ ชช.
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนา
ระบบงานห้องสมุดและจดหมายเหตุ
(พ.ศ.๒๕๔๒ - ๓๐ กันยายน ๒๕๔๓)

นางจุไรศรี ธนชานันท์
นักอักษรศาสตร์ ๙ ชช.
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนา
ระบบงานห้องสมุดและจดหมายเหตุ
(พ.ศ.๒๕๔๔ - ๓๐ กันยายน ๒๕๔๕)

นายชะเอม แก้วคล้าย
นักอักษรศาสตร์ ๙ ชช.
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
(พ.ศ.๒๕๔๕ - ๓๐ กันยายน ๒๕๔๖)

นายเกษียร มะปะโม
นักอักษรศาสตร์ ๙ ชช.
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ
(พ.ศ.๒๕๔๗ - ปัจจุบัน)

คณะผู้บริหารหอสมุดแห่งชาติปัจจุบัน

นางสาวอรพินท์ ลิ่มสกุล
ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ

นายประจักษ์ วัฒนานุสิทธิ์
หัวหน้ากลุ่มบริการและค้นคว้าอ้างอิง

นางวิลาวัณย์ ทรัพย์พันแสน
หัวหน้ากลุ่มโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุด

นางผาสุข วิชัยกุล
หัวหน้าศูนย์สารนิเทศห้องสมุด

นางสาวจันทนา หล่อวิทยา
หัวหน้ากลุ่มพัฒนาทรัพยากรห้องสมุด

นางสาวจตุพร ศิริสัมพันธ์
หัวหน้ากลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก

บันทึกแห่งความทรงจำ

อาคารหอสมุดดำรงราชานุภาพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร และศาสตราจารย์ คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติในขณะนั้น นำเสด็จฯ เยี่ยมชมห้องต่างๆ ในหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๑๐

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธีเปิดอาคารหอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุดเยี่ยม ณ บริเวณหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ อัครราชกุมารีฯ เสด็จฯ เยี่ยมหอสมุดแห่งชาติ สาขาอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๙

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมชมห้องหนังสือหายาก หอสมุดแห่งชาติ เป็นการส่วนพระองค์ เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๕

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เป็นองค์ประธานเปิด และเยี่ยมชมนิทรรศการ “เอกสารโบราณ” ณ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๐ โดยมีนายคงเดช ประพัฒน์ทอง นักภาษาโบราณ กราบทูลถวายคำอธิบาย

บรรณารักษ์ในเอเชียอาคเนย์ เข้าร่วมฝึกอบรม ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๙

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จฯ เป็นองค์ประธานในพิธีเปิดนิทรรศการ เรื่อง "การศึกษาและวิจารณ์จารึกพ่อขุนรามคำแหง" เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๓

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุเสด็จฯ เป็นองค์ประธานเปิดและเยี่ยมชมนิทรรศการ "พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล" ณ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๓๑

จอมพลสฤษฎ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ อาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ถนนสามเสน เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๖

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เสด็จฯ เป็นการส่วนพระองค์ ทอดพระเนตรนิทรรศการ “หนังสือหายาก มรดกภูมิปัญญาจากอดีต” ณ โถงกลางหอสมุดแห่งชาติ เมื่อเดือนเมษายน ๒๕๔๔

นายอานันท์ ปันยารชุน ขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เข้าเยี่ยมชมและศึกษาปัญหาของหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๓๕

าของช

ฯพณฯ รองนายกรัฐมนตรี พลเอกเทียนชัย สิริสัมพันธ์ เป็นประธานในการประชุมคณะกรรมการอำนวยการและประสานงานระบบสารนิเทศทางวิชาการแห่งชาติ ครั้งที่ ๑/๒๕๓๓ ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๓๓

ข้าราชการกองหอสมุดแห่งชาติรับลงทะเบียนผู้เข้าร่วมสัมมนาระดับชาติ เรื่อง "ผู้บริหารกับการพัฒนาระบบสารนิเทศแห่งชาติ" ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๓๓

หม่อมหลวงพวงร้อย สนิทวงศ์ ทำพิธีบวงสรวงก่อสร้างอาคารห้องสมุดดนตรีไทยสากล ทูลกระหม่อมสิรินธร เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๓๔

แขกผู้มีเกียรติ และข้าราชการหอสมุดแห่งชาติร่วมเปิดนิทรรศการ “๑๕๐ ปี ความสัมพันธ์ไทย - อเมริกัน” เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๖ ณ ห้องแสดงนิทรรศการ ชั้น ๒ หอสมุดแห่งชาติ

เจ้าหน้าที่ห้องสมุดและบรรณารักษ์จากประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว รับมอบหนังสือที่ระลึก จาก คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น ณ ห้องดอกไม้สด หอสมุดแห่งชาติ ในโอกาสมาฝึกอบรม และเยี่ยมชมหอสมุดแห่งชาติ ระหว่างวันที่ ๑๔ มกราคม - ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔

คณะบรรณารักษ์อาเซียน เยี่ยมชมหอสมุดแห่งชาติ เมื่อ ๒๐ มีนาคม ๒๕๓๔

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม สาธารณรัฐประชาชนจีน (Mr. AI QING CHUN) เข้าเยี่ยมชมเอกสารโบราณ ณ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๒

เจ้าหน้าที่จากหอสมุดแห่งชาติ ประเทศอินโดนีเซีย ฝึกอบรมดูงานการบริหาร และระบบห้องสมุดอัตโนมัติ ณ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๒ - ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๐

คณะนายทหารจากกรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุด ที่เข้ารับการฝึกอบรม "นายทหารประวัติศาสตร์ และนายทหารพิพิธภัณฑ์ รุ่นที่ ๑๖" เยี่ยมชมแหล่งความรู้ทางประวัติศาสตร์ ณ ห้องบริการ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๓๔

คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ อธิบดีกรมศิลปากร เป็นประธานในการประชุมคณะอนุกรรมการศูนย์ประสานงานสารนิเทศ สาขามนุษยศาสตร์ ในความรับผิดชอบดูแลของหอสมุดแห่งชาติ ณ ห้องประชุมดอกไม้สด สำนักหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๓๔

หอสมุดแห่งชาติจัดประชุมสัมมนาศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๒ (ศิลาจารึกวัดศรีชุม) ระหว่างวันที่ ๑๔ - ๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๓

เจ้าหน้าที่งานบริการหนังสือภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ขณะจัดประชุมสัมมนาศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม) ระหว่างวันที่ ๑๔ - ๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๓

หอสมุดแห่งชาติเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมบรรณารักษ์นานาชาติ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร.** (กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในมหามงคลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครบ ๑๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๐). ราชบุรี : ม.ป.ท. ๒๕๔๐.

กรมศิลปากร, หอสมุดแห่งชาติ. **คู่มือการให้บริการหอสมุดดนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙.** จุลสารเผยแพร่ ส่วนโสตทัศนวัสดุและกิจกรรมห้องสมุดหมายเลข ๑/๒๕๔๐.

_____.**คู่มือการให้บริการห้องสมุดดนตรีทูลกระหม่อมสิรินธร.** จุลสารเผยแพร่ ฝ่ายโสตทัศนวัสดุ หมายเลข ๑/๒๕๓๗.

_____.**ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ รัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี วันศุกร์ที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๐.** กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๔๐.

_____. **ที่ระลึกหอสมุดแห่งชาติครบรอบ ๘๖ ปี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราช-วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. **หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง.** กรุงเทพฯ : บริษัท ทรงสิทธิวรรณ จำกัด, ๒๕๔๔.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ.** (คณะกรรมการจัดงาน ๕ ธันวามหาราช จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในพิธีเปิดหอเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันอาทิตย์ที่ ๓๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓). กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๓.

ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา วันพุธที่ ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐.

ที่ระลึกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด "หอสมุดดนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙." กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๐.

ทำเนียบราชการกรมศิลปากร. (กรมศิลปากร พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดมหาพฤฒาราม อาทิตย์ที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๔๓๙). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙.

ธารา กนกมณี. (ที่ระลึกอายุครบ ๖๐ ปี ๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๐), กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๐.

เนียนศิริ ตาละลักษมณ์. "ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ กับหนังสือหายาก". **ข่าวสารหอสมุดแห่งชาติ** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (ม.ค. ๒๕๒๗). หน้า ๑ - ๙.

แม้นมาส ชวลิต, คุณหญิง. **ประวัติหอสมุดแห่งชาติ.** (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติท่าวาสุกรี วันที่ ๕ พ.ค. ๒๕๐๙). พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๐๙.

สุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์. **หอสมุดแห่งชาติ การแบ่งส่วนราชการ.** กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์ในมหามงคลสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาเสมอด้วยพระบาทสมเด็จพระอัยกาธิราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๒๘. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๘.

หอสมุดแห่งชาติรายงานประจำปี ๒๕๒๔ - ๒๕๒๖. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๙.

หอสมุดแห่งชาติรายงานประจำปี ๒๕๒๙ - ๒๕๓๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๒.

หอสมุดแห่งชาติรายงานประจำปี ๒๕๓๒ - ๒๕๓๓. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๔.

George Coedes. **The Vajiranaṇa National Library of Siam.** Bangkok : Bangkok Times Press, ๑๙๒๔.

Suwakhon Siriwongworawat. **The National Library of Thailand.** National Library of Thailand. The Fine Arts Department. Ministry of Education, ๒๐๐๐.

ภาคผนวก

หอสมุดแห่งชาติ ๑๐๐ ปี : เหลียวหลัง มองข้างหน้า

โดย ศาสตราจารย์คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต

เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ วันที่ ๑๓๔๘๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีประกาศพระบรมราชโองการจัดการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นห้องสมุดที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงจัดตั้งขึ้นสำหรับสมาชิก ให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร คือเป็นหอหลวงสำหรับแผ่นดินสืบไป

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครมีโครงสร้างการปกครอง ตามคตินิยมของหอพระสมุดหลวงในประเทศทางตะวันตก คือมีคณะกรรมการเรียกว่า คณะกรรมสัมปาทิก ประกอบด้วย สภานายกและกรรมสัมปาทิก ๔ คน เป็นพนักงานปกครอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือก และ ตั้ง ตามแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร ตำแหน่งบรรณารักษ์และผู้ช่วยบรรณารักษ์ เป็นตำแหน่งที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง กรรมการสภามีอำนาจตั้งเสมียนพนักงานตามสมควรแก่การในหน้าที่

ภายใต้การปกครองของคณะกรรมสัมปาทิก หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้ดำเนินกิจการเพื่อความก้าวหน้าหลายประการ ที่นับว่าเด่นกว่าหอสมุดหลวงในประเทศอื่น คือ การรวบรวมอนุรักษ์ ปริวรรตอักษร และจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือมรดกทางภูมิปัญญาแห่งชาติจำนวนมาก วางระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดพิมพ์และลิขสิทธิ์ ดำเนินการรวบรวมโบราณวัตถุ สำรวจโบราณสถาน และดำเนินการอนุรักษ์ ดังมีรายละเอียดในหนังสือเรื่องหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งกรมศิลปากรจัดพิมพ์ขึ้น ในพิธีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

คณะกรรมสัมปาทิกหอพระสมุดสำหรับวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้ดำเนินการสำรวจอนุรักษ์ ปกป้อง และเผยแพร่มรดกภูมิปัญญาของชาติหลายประเภท จนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นควร ให้ยกฐานะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา เนื่องจากได้กระทำงานสำคัญแก่แผ่นดินหลายประการ (ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา ณ วันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๙ ลงพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓ หน้า ๑๓๒ วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๙) ส่วนที่รับผิดชอบการบริหารจัดการหนังสือถูกยุบลงเป็นแผนกวรรณคดี มีการเปลี่ยนชื่อ ยุบรวม และแยกย่อยจากหน่วยราชการอื่น ในกรมศิลปากรหลายครั้ง จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นเวลา ๙๘ ปีกว่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ หอสมุดแห่งชาติได้รับการพิจารณายกสถานภาพจากการเป็นกองซึ่งมีผู้อำนวยการระดับ ๙ เป็นสำนักที่มีผู้อำนวยการระดับ ๙ ยกคำ “กอง” ออก เหลือเพียง

"หอสมุดแห่งชาติ" ในสังกัดกรมศิลปากร รายละเอียดมีปรากฏในเอกสารการศึกษาวิวัฒนาการห้องสมุดในประเทศไทย ผลงานกิติเมธี สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ข้าราชการในหอสมุดแห่งชาติ อดีตจนถึงปัจจุบันได้ทำหน้าที่พัฒนางานทุกด้าน จนนับได้ว่าทัดเทียมกับหอสมุดแห่งชาติในนานาประเทศที่เจริญแล้ว

ยกเว้น การกลับคืนสู่สถานภาพเมื่อแรกมีพระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้ง เมื่อ ๑๒ ตุลาคม ๒๔๔๘ คือเป็นนิติบุคคลอิสระ ภายใต้การปกครองของคณะกรรมสัมปาทิก ตามข้อ ๖ ในประกาศพระบรมราชโองการ คือ "ให้มีสภานายก ๑ กรรมสัมปาทิก ๔ รวมเป็นกรรมการสภา ๕ นาย เลือกและตั้ง ตามแต่จะทรงพระราชดำริห์ เห็นผู้ใดสมควร..."

Dr. Morris A. Gelfand, Unesco Library Expert. ซึ่งได้รับเชิญจากรัฐบาลไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ มาช่วยศึกษาพัฒนาการห้องสมุดแห่งประเทศไทย ได้กล่าวไว้ว่า "Unfortunately, the National Library no longer occupies the distinguished place it once held..." "...At present the library is one of eight divisions of the Department of Fine Arts... The Director General who is already carrying heavy responsibilities, is serving as the Director of the library. He should be relieved of the burden which he presently carries..."

เมื่อหอสมุดแห่งชาติจะย่างเข้า ๑๐๐ ปี ก็น่าจะช่วยกันภาวนาว่า ขอให้คืนสู่สภาพเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘

กำเนิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร*

เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอภิลักขิตสมัยเมื่อจำนวนปีนับแต่พระบรมราชสมภพครบร้อยปี มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการอันเป็นถาวรประโยชน์ เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงพระราชดำริว่า มหานครอันรุ่งเรืองในนานาประเทศย่อมมีหอสมุด สำหรับเมืองเป็นที่สะสมและเก็บรักษาบรรดาหนังสือ ซึ่งเป็นวิทยาสมบัติสำหรับชนชาตินั้นๆ นับเป็นสิ่งสำคัญในรัฐบาลอย่างหนึ่ง และหอสมุดเช่นนั้นยังหาได้จัดขึ้นในสยามประเทศนี้ไม่ หอสมุดที่มีอยู่แล้ว ๓ หอ คือหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งพระราชโอรส ธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พร้อมกันทรงจัดตั้งขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถนั้นก็ดี หอพระมณเฑียรธรรม และหอพุทธสาสนสังคหะ อันเป็นหอหลวงทั้ง ๒ หอนั้นก็ดี ล้วนเป็นแต่หอสมุดขนาดน้อย ด้วยกำลังไม่พอจะจัดทะนุบำรุงการให้ใหญ่โตยิ่งขึ้นได้ ถ้ารวมหอสมุดทั้ง ๓ นั้นเข้าเป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนคร และให้อยู่ในความปกครองอุดหนุนของรัฐบาลโดยตรง หอสมุดนี้จะเป็นคุณเกิดประโยชน์ และเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองสมควรจะเป็นสิ่งซึ่งจัดเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถ ในอภิลักขิตสมัยได้ด้วยประการทั้งปวง พระราชโอรส ธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เห็นชอบโดยพระราชบริหาร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๘ โปรดเกล้าฯ ให้รวมหอสมุด ซึ่งมีแยกกันอยู่เป็น ๓ หอในเวลานั้น คือ หอพระมณเฑียรธรรม ๑ หอพระสมุดวชิรญาณ ๑ และหอพุทธสาสนสังคหะ ๑ จัดตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครคงเรียกนามว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” ตามพระสมณนามาภิไธย แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา

หอสมุดทั้ง ๓ ซึ่งได้รวมกันเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้นมีมูลเหตุการจัดตั้งและประวัติต่างๆ กันดังต่อไปนี้

---

* ทรงวิทย์ แก้วศรี , ***หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน***, หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในมหามงคลสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาเสมอด้วย สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๒๘.

หอพระมณเฑียรธรรม

หอพระมณเฑียรธรรม สร้างตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ คราวเดียวกับสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ หอพระมณเฑียรธรรมหลังแรกสร้างกลางสระ อยู่ตรงที่ตั้งพระมณฑป ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้ สร้างขึ้นเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกของหลวง ครั้นปีพุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาธาตุ และทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงตามที่สังคายนาสำเร็จ แล้วแห่พระไตรปิฎกนั้นเข้ามาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม มีการมหรสพสมโภช ในคืนวันสมโภชนั้น เวลาจุดดอกไม้เพลิง ลูกพลุปลิวไปตกลงบนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมเกิดไฟไหม้ ขนพระไตรปิฎกออกได้ทัน แต่ไฟไหม้หอพระมณเฑียรธรรมเดิมหมดทั้งหลัง จึงโปรดให้ถมสระสร้างพระมณฑปขึ้นตรงนั้น เป็นที่ไว้พระไตรปิฎกแทนหอพระมณเฑียรธรรมเดิม แต่พระมณฑปไม่พอจะไว้พระไตรปิฎกของหลวงได้หมดทุกฉบับ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จึงทรงรับอาสาให้ช่างวังหน้ามาสมทบทำหอพระมณเฑียรธรรมถวายใหม่อีกหลังหนึ่ง ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามตรงมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือทุกวันนี้ หอพระมณเฑียรธรรมนั้นนอกจากเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกของหลวง ใช้เป็นที่ประชุมลูกขุน ณ ศาลาจารึกพระราชสารที่มีไปต่างประเทศ และเป็นที่แปลพระราชสารที่ต่างประเทศมีมาแทนหอพระราชสารครั้งกรุงเก่า และเป็นที่ทำพิธีจารึกพระสุพรรณบัตรเจ้านายต่างกรม ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ ตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ แต่การพิทักษ์รักษาอยู่ในหน้าที่กรมราชบัณฑิต กรมราชบัณฑิตเป็นพนักงานรักษาหนังสือ ในหอพระมณเฑียรธรรมตั้งแต่รัชกาลที่ ๑

หนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่เก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมมี ๑๔ จบด้วยกัน หนังสือพระไตรปิฎกเหล่านี้ ปรากฏประวัติการสร้างโดยลำดับรัชกาลก่อนมาดังต่อไปนี้

พระไตรปิฎกฉบับหลวง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

จำเดิมแต่เมืองกรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึก ครั้งนั้นวัดวังบ้านเรือนถูกข้าศึกเผายับเยินไปทุกแห่ง หนังสือพระไตรปิฎกและหนังสืออื่นๆ จึงเป็นอันตรายหายสูญไปเสียเป็นอันมาก เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งเมืองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงมีรับสั่งให้เสาะหาหนังสือต่างๆ มีคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นต้น มารวบรวมตั้งหอหลวงขึ้นใหม่ ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าเมื่อปีฉลู เอกศก พุทธศักราช ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เสด็จยกทัพหลวงลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อได้เมืองพบคัมภีร์พระไตรปิฎกยังมีอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชมาก ด้วยคราวเมื่อเสียกรุงเก่า พม่าหาได้ยกลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรมราชไม่ สมเด็จพระเจ้าตากสิน

มหาราชจึงมีรับสั่งให้ยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชขนเข้ามา ยังกรุงธนบุรี และต่อมาโปรดให้พระราชาคณะไปเที่ยวหาหนังสือ ซึ่งยังขาดต้นฉบับถึงกรุงกัมพูชาและเมืองอื่นๆ อีก หนังสือพระไตรปิฎกซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีเสาะหารวบรวมได้จากที่ทั้งปวงในครั้งนั้น คงยังไม่ได้จำลองสร้างเป็นฉบับหอหลวงขึ้นใหม่ หรือถ้าจะได้ลงมือสร้างก็คงจะสร้างได้น้อยทีเดียวด้วยความปรากฏในประกาศครั้งสังคายนาว่า จึงโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับหอหลวงขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นเมื่อสร้างขึ้นแล้ว จมื่นไวยวรนารถกราบบังคมทูลว่า “พระไตรปิฎกซึ่งทรงพระราชศรัทธาสร้างไว้ทุกวันนี้ อักษรบทพยัญชนะตกวิปลาสอยู่แต่ฉบับเดิมมา หาผู้จะทำนุบำรุงขึ้นมิได้ ครั้นทรงได้ฟังแล้วก็ทรงพระปรารภไปว่า พระอัตถกถาฎีกาบาฬีพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อแลผิดเพี้ยน อยู่เปนอันมาก จะเปนเค้ามูลปฏิบัติ ปฏิเวธสาสนานั้นมิได้ อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นพระปริยัติสาสนาปฏิบัติสาสนาปฏิเวธศาสนาจะสาปสูญเปนอันเร็วนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาที่พึงมิได้ ในอนาคตกาลควรจะทำนุกบำรุงบวรพุทธสาสนาสมเด็จพระมหากรุณาไว้ให้เปนประโยชน์ไปแก่ เทพามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเปนทางพระบรมโพธิญาณ บารมี” จึงทรงพระราชดำริให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๓๓๑ ประชุมพระสงฆ์ทรงพระปริยัติธรรม เลือกได้ในเวลานั้น ๒๑๙ รูป มีสมเด็จพระสังฆราช (สี) เป็นประธาน กับราชบัณฑิตอีก ๓๐ นาย แบ่งกันเป็น ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดระฆัง เป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก พระวันรัต (สุก) วัดมหาธาตุ เป็นแม่กอง ชำระพระวินัยปิฎก พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน เป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎก พระพุฒาจารย์ (เป้า) วัดบางยี่เรือใต้ เป็นแม่กองชำระพระสัททาวิเสส และพระธรรมไตรโลก (ชื่น) วัดหงษ์ เป็นผู้ช่วยอีกองค์หนึ่ง แยกกองกันตรวจชำระพระไตรปิฎกที่พระอุโบสถกองหนึ่ง พระวิหารกองหนึ่ง พระมณฑปกองหนึ่ง การเปรียญกองหนึ่ง ลงมือทำสังคายนาเมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ พุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงพระราชอุสาหะเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราไปยังที่ประชุมในวันแรก และต่อมาเวลาเช้าเสด็จไปทรงประเคนอาหารบิณบาต เลี้ยงพระที่พระระเบียง เวลาเย็นเสด็จไปถวายเครื่องอัฐบาน และถวายเทียนดูหนังสือทุกวัน ทำสังคายนาอยู่ ๕ เดือน จึงสำเร็จเมื่อเดือน ๕ ปีระกา พุทธศักราช ๒๓๓๒

การสังคายนาคราวนั้น นำหนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวงซึ่งสร้างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ออกตรวจแก้ ด้วยเหตุนี้ หนังสือพระไตรปิฎกฉบับนี้จึงมีชื่อเรียกกันว่า “ฉบับสังคายนา” และต่อมาเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าฉบับ “ครูเดิม” จำนวนหนังสือฉบับครูเดิมนี้พบจดหมายเหตุปรากฏว่าเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ มีพระวินัย ๔๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๕๗ คัมภีร์ พระปรมัตถ์ ๕๖ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๓๕ คัมภีร์ รวมเป็น ๒๘๘ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓๕๖๘ ผูก

เมื่อสังคายนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีรับสั่งให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นตามที่ได้สังคายนาตรวจแก้เห็นว่าถูกต้องนั้นอีกฉบับหนึ่ง ฉบับนี้เดิมเรียกในกรมราชบัณฑิตว่า “ฉบับทอง” หรือ “ฉบับทองทึบ” เพราะปิดทองทั้งตัว ต่อมาในรัชกาลหลังๆ ทรงสร้างคัมภีร์ปิดทองขึ้นอีก จึงเรียกฉบับทองทึบครั้งรัชกาลที่ ๑ ว่า “ฉบับทองใหญ่” จำนวนหนังสือฉบับทองใหญ่นี้เมื่อทรงสร้างปรากฏว่า มีพระวินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ พระปรมัตถ์ ๖๑ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวมเป็น ๓๕๔ คัมภีร์ เป็นหนังสือในลาน ๓๖๘๖ ผูก คัมภีร์ฉบับทองใหญ่นี้คือฉบับที่ได้มีการฉลองเมื่อคราวไฟไหม้ หอมณเฑียรธรรมในรัชกาลที่ ๑

อนึ่งในรัชกาลที่ ๑ นั้น ปรากฏได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกอีก ๒ จบ จบ ๑ สำหรับใช้ในการสอบไล่พระปริยัติธรรม พระไตรปิฎกฉบับนี้ปรากฏชื่อเรียกในกรมราชบัณฑิตว่า “ฉบับรองทรง” เพราะรองจากฉบับทองใหญ่แต่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ฉบับข้างลาย” เพราะมีลายเขียนบริเวณสันด้านข้าง บาญชีเดิม ปรากฏว่ามีพระวินัย ๔๒ คัมภีร์ พระสูตร ๑๕๘ คัมภีร์ พระปรมัตถ์ ๖๕ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๔๐ คัมภีร์ รวม ๓๐๕ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓๖๔๙ ผูก พระไตรปิฎกสร้างในรัชกาลที่ ๑ ฉบับทองใหญ่ กับฉบับรองทรง ๒ จบที่กล่าวมานี้ เป็นชุดใหญ่ยังมีชุดเล็กอีกฉบับหนึ่งเรียกในบาญชีเดิมว่า “ฉบับทองชุบ” เพราะใช้เขียนด้วยเส้นหมึก เป็นอักษรขอมย่อตามแบบโบราณ หนังสือฉบับนี้บาญชี เดิมมีแต่พระวินัย ๓๔ คัมภีร์ สัททาวิเสสคัมภีร์ ๑ รวม ๓๕ คัมภีร์ ดูเหมือนจะเป็นของสร้างขึ้นสำหรับดูฝีมือ ว่าของโบราณมีอย่างนั้น ก็ทำได้เหมือนกัน

นอกจากพระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นหรับหอหลวง ๓ ฉบับ ที่กล่าวแล้วปรากฏว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกพร้อมพระราชทานตามพระอารามหลวงอีกทุกพระอาราม เพราะหนังสือตามวัดกระจัดกระจาย หายสูญแต่ครั้งเสียกรุงเก่า พระสงฆ์ไม่มีพระไตรปิฎกที่จะเล่าเรียน เมื่อทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่ จึงพระราชทานหนังสือฉบับหลวงให้จำลองไป ลักษณะที่จำลองพระไตรปิฎกฉบับหลวงไปไว้สำหรับวัดในครั้งนั้น สันนิษฐานว่าคงจะทำเป็น ๒ อย่าง คือ สร้างเป็นหนังสือหลวงพระราชทานอย่างหนึ่ง พระราชทานอนุญาตให้พระยืมหนังสือฉบับหลวงไปคัดจารเอาเองตามวัดอย่างหนึ่ง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในรัชกาลที่ ๒ มีจดหมายเหตุปรากฏว่าได้โปรดให้ตรวจหนังสือพระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรมได้ความว่าพระไตรปิฎกขาดบาญชีไปมากบ้างน้อยบ้าง ทั้งฉบับครูเดิม ฉบับทองใหญ่ และฉบับรองทรง ที่หนังสือขาดครั้งนั้น น่าจะเป็นเพราะเหตุที่ให้ยืมฉบับหลวงไปคัดตามวัดเมื่อในรัชกาลที่ ๑ เจ้าพนักงานหลงลืมเสียไม่ได้เรียกฉบับกลับมาให้ครบ ในรัชกาลที่ ๒ จึงทรงสร้างหนังสือแต่ใช้ฉบับของเดิมที่ขาดบาญชีไปโดยมากที่ได้สร้างขึ้นใหม่สำหรับหอหลวงในครั้งรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่า สร้างจบเดียวเรียกในกรมราชบัณฑิตว่า “ฉบับรดน้ำแดง” เพราะลานใบปกเขียนลาย

รดน้ำพื้นแดง แต่หนังสือฉบับนี้เห็นจะสร้างไม่ทันแล้ว ก็สิ้น รัชกาลที่ ๒ ด้วยมีหนังสือลายรดน้ำแดงสร้างเพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ปนอยู่เป็นอันมาก แต่จะมีจำนวนหนังสือเท่าใดไม่พบบาญชีเดิม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระไตรปิฎกสำหรับหอหลวง ๕ ฉบับ ฉบับหนังสือที่ทรงสร้างคือ

๑. **"ฉบับรดน้ำเอก"** ฉบับนี้ฝีมือสร้างประณีตกว่าพระไตรปิฎกบรรดามีทุกฉบับ บรรจงทำตั้งแต่ เลือกใบลาน ฝีมือจาร ฝีมือเขียนลายรดน้ำที่ใบปก ทำกรอบคัมภีร์ ป้ายชื่อคัมภีร์ ตลอดจนเลือกหาผ้าห่มคัมภีร์ล้วนเป็นของบรรจงทำด้วยฝีมืออันวิจิตร ทราบว่าหนังสือฉบับนี้เดิมเก็บรักษาไว้ในหอพระเจ้า ภายในพระบรมมหาราชวัง ภายหลังฝนรั่ว หรือปลวกขึ้นหนังสือเสียไปบ้าง จึงโปรดให้ขนขึ้นมารักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ หรือเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ทราบไม่ได้แน่

๒. **"ฉบับรดน้ำโท"** ทรงสร้างสำหรับหอหลวง ใช้ในการสอบไล่พระปริยัติธรรม หนังสือฉบับนี้สร้างลักษณะเดียวกับฉบับรดน้ำเอก แต่ฝีมือที่ทำประณีตไม่ถึงกัน จึงเรียกว่า "ฉบับรดน้ำโท"

๓. **"ฉบับทองน้อย"** ฉบับนี้ได้ความว่า เป็นฝีมือช่างผู้หญิงซึ่งหัดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ จารที่ตำหนักแพ ตัวคัมภีร์ปิดทองทึบอย่างฉบับทองใหญ่ จึงเรียกว่า "ฉบับทองน้อย"

อนึ่งมีจดหมายเหตุปรากฏว่า สมเด็จพระศรีสุลาไลย ทรงสร้างพระไตรปิฎกจบหนึ่ง พอสร้างแล้วก็สวรรคต เห็นจะเป็นฉบับรดน้ำโทหรือมิฉะนั้นก็ฉบับทองน้อยที่กล่าวมานี้

๔. **"ฉบับชุบย่อ"** ฉบับนี้เขียนชุบตัวหนังสือเป็นอักษรขอม ย่ออย่างฉบับรัชกาลที่ ๑ ผิดกันแต่ลานเล็กกว่าและมีใบปกรดน้ำ เข้าใจว่าเห็นจะทรงสร้างเพิ่มเติมฉบับรัชกาลที่ ๑ มีไม่สู้มากคัมภีร์นัก

๕. **"ฉบับอักษรรามัญ"** ฉบับนี้เห็นจะจำลองจากพระไตรปิฎกซึ่งพระมอญหาได้ในเมืองรามัญเอามาถวาย หนังสือฉบับนี้ทราบว่าสร้างในรัชกาลที่ ๓ ไม่สู้มากนัก โดยมากสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระไตรปิฎกจบใหญ่พระราชทานสำหรับพระอารามหลวงอีก ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่ง เรียกว่า "ฉบับเทพชุมนุม" เพราะใบปกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปเทพชุมนุมพระราชทานไปไว้วัดพระเชตุพน หนังสือฉบับนี้ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงสร้างเพิ่มเติมอีก แต่เมื่อรักษาไว้ที่วัดพระเชตุพนถูกฝนและปลวก หนังสือเป็นอันตรายเสียมาก จึงโปรดให้ขนเข้ามารักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม เมื่อในรัชกาลที่ ๕

พระไตรปิฎกรัชกาลที่ ๓ อีกฉบับหนึ่ง เรียกว่า "ฉบับลายกำมะลอ" เพราะใบปกเขียนลายกำมะลอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างแต่ยังเป็นกรม พระราชทานไปไว้สำหรับวัดราชโอรส หนังสือฉบับนี้ไม่ปรากฏเรื่องราวต่อมา ครั้งเมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการให้พระยาปริยัติธรรมธาดาไปตรวจ ได้ความว่าเป็นอันตรายสูญไปเสียแล้วทั้งจบ

หนังสือพระไตรปิฎกที่สร้างในรัชกาลที่ ๓ วิเศษกว่าหนังสือสร้างในรัชกาลก่อนๆ มา โดยเหตุอย่างหนึ่ง ด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลได้เอาเป็นพระราชธุระสอบสวนหนังสือพระไตรปิฎก ทรงทราบว่าพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในประเทศนี้ยังไม่ครบบริบูรณ์ และบางคัมภีร์ทรงสงสัยในฉบับที่มีว่าจะไม่ถูกต้องอยู่บ้าง จึงทูลแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าควรจะหาพระไตรปิฎกฉบับประเทศอื่นมาเพิ่มเติม และสอบกับหนังสือที่มีอยู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดให้สมณทูตออกไปลังกาทวีป ๒ คราว ไปเมื่อปีขาลจัตวาศก พุทธศักราช ๒๓๘๕ คราวหนึ่ง ไปเมื่อปีมะโรง ฉศก พุทธศักราช ๒๓๘๗ คราวหนึ่ง สืบหาพระไตรปิฎกฉบับลังกาเข้ามาได้มาก คัมภีร์ใดที่ลังกาไม่มีก็จัดพระราชทานไปแลกเปลี่ยนกันคัดลอก และโปรดให้พระมอญช่วยกันหาพระไตรปิฎกทางรามัญประเทศด้วยอีกทางหนึ่งจึงได้หนังสือพระไตรปิฎกฉบับต่างประเทศเข้ามาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ มาก อีกประการหนึ่งได้ทราบว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้นมีพระราชประสงค์จะให้แปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย โปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ที่ถวายเทศน์เวร ให้เทศน์เรื่องโดยลำดับพระไตรปิฎก ราชบัณฑิตส่งหนังสือฉบับหลวงไปพร้อมฎีกา ให้พระผู้จะเทศน์แปลแต่งเป็นภาษาไทยสำหรับถวายเทศน์ ด้วยเหตุนี้ หนังสือแปลร้อยที่มีอยู่ทุกวันนี้ จึงสังเกตสำนวนได้ว่า โดยมากเป็นหนังสือแปลครั้งรัชกาลที่ ๓ แต่ในครั้งนั้นทราบว่าหนังสือหลวงในหอมณเฑียรธรรมขาดไป ด้วยเรื่องราชบัณฑิตลืมเรียกต้นฉบับคืนอย่างเมื่อในรัชกาลที่ ๑ อีกคราวหนึ่งเมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร หนังสือที่ได้มาจากตามวัด ยังพบหนังสือหลวงปะปนอยู่เนืองๆ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้ตรวจหนังสือในหอพระมณเฑียรธรรมอีกและปรากฏว่าหนังสือหลวง ขาดบาญชีไปมาก เหมือนเมื่อตรวจครั้งรัชกาลที่ ๒ ด้วยหนังสือพระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรม มีหนังสือสร้างใช้เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แทบจะทุกฉบับ รู้ได้ด้วยหนังสือ สร้างในรัชกาลที่ ๔ มักเขียน ตราแผ่นดินไว้เป็นสำคัญ คือที่ใบปกเขียนตราพระมหามงกุฎดวงหนึ่ง ถ้าหนังสือที่สร้างใหม่สร้างแทน หนังสือรัชกาลไหนก็เขียนตารัชกาลนั้นไว้อีกดวงหนึ่ง เช่นหนังสือฉบับรดน้ำแดง มักมีตราพระมหามงกุฎกับตราครุฑพ่าห์อยู่คู่กัน

หนังสือพระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นใหม่สำหรับหอหลวงเมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีฉบับหนึ่ง เรียกว่า “ฉบับล่องชาด” เพราะข้างๆ ปิดทองและสลับชาด

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๕ ทราบว่า ทรงสร้างพระไตรปิฎกคัมภีร์ใบลานสำหรับหอหลวงจบหนึ่งเรียกว่า “ฉบับทองทึบ” เพราะปิดทองทึบเหมือนกับฉบับทองใหญ่และทองน้อย ต่อมาเมื่อปีชวด รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๗ พุทธศักราช ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าการสร้างหนังสือพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ใบลาน ได้หนังสือเพิ่มขึ้นแต่จบเดียว ไม่เป็นประโยชน์แพร่หลาย ถ้าพิมพ์พระไตรปิฎกลงกระดาษเย็บเป็นเล่มสมุด ถึงการที่ต้องทำจะมากกว่าและจะต้องลงทุนมากกว่าหนังสือใบลานก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่ากันมาก จึงโปรดให้อาราธนาพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช และพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ผู้รู้ปริยัติธรรม มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น และสมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว) วัดราชประดิษฐ แต่ยังเป็นที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นประธาน ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จออกสู่ที่สังฆสมาคม มีพระราชดำรัสชี้แจงพระราชประสงค์ทั้งปวงถวายอนุโมทนาพระราชบริหาร และรับแบ่งหน้าที่กันตรวจต้นฉบับฉบับอักษรขอมฉบับอักษรสิงหฬ ฉบับอักษรรามัญ ซึ่งมีอยู่ให้ถูกต้อง ส่วนการพิมพ์นั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช เป็นแม่กองจัดการพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย เฉพาะบาลีรวม ๑,๐๐๐ จบ จบละ ๓๙ เล่ม รวมเป็นสมุด ๓๙,๐๐๐ เล่ม สำเร็จเมื่อปีมะเส็งรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ พุทธศักราช ๒๔๓๖ ได้ฉลองในงานพระราชพิธีรัชฎาภิเศก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสวยราชย์ได้ครบ ๒๕ ปี พระไตรปิฎกชุดนี้ พระราชทานไปตามพระอารามหลวงวัดละจบ นอกจากนั้นพระราชทานตอบแทน แก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่ได้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสร้างพระไตรปิฎกชุดนี้ด้วย ครั้นเมื่อข่าวปรากฏว่ามีพระไตรปิฎกพิมพ์ขึ้นในสยามเป็นครั้งแรก รัฐบาลและผู้อำนวยการศึกษาสถานที่ต่างๆ ในนานาประเทศ ต่างบอกมาขอพระราชทานพระไตรปิฎกไปไว้สำหรับศึกษาสถาน และประเทศ นั้นๆ ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานไปตามประสงค์ พระไตรปิฎกที่สร้างในรัชกาลที่ ๕ จึงมีแพร่หลายทั่วไปในโลก และเป็นหลักสำหรับนักเรียนในนานาประเทศสอบสวนอยู่จนทุกวันนี้ พระไตรปิฎกพิมพ์ที่เหลือจากพระราชทานดังกล่าวมาแล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จำหน่ายพอสมควรราคามีผู้นิยมกันซื้อไปไว้ตามพระอารามและสถานศึกษาที่ต่างๆ เป็นอันมากตั้งแต่พิมพ์แล้ว ภายใน ๒ ปี ก็หมดฉบับสำหรับจำหน่าย คงแต่ฉบับสำหรับรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม

พระไตรปิฎกฉบับหลวง ซึ่งรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมจึงมี ๑๔ ฉบับด้วยกัน คือ

๑.	ฉบับครูเดิม	สร้างในรัชกาลที่ ๑
๒.	ฉบับทองใหญ่	สร้างในรัชกาลที่ ๑
๓.	ฉบับรองทรง	สร้างในรัชกาลที่ ๑
๔.	ฉบับทองชุบ	สร้างในรัชกาลที่ ๑
๕.	ฉบับรดน้ำแดง	สร้างในรัชกาลที่ ๒
๖.	ฉบับรดน้ำเอก	สร้างในรัชกาลที่ ๓
๗.	ฉบับรดน้ำโท	สร้างในรัชกาลที่ ๓
๘.	ฉบับทองน้อย	สร้างในรัชกาลที่ ๓
๙.	ฉบับเทพชุมนุม	สร้างในรัชกาลที่ ๓
๑๐.	ฉบับชุบย่อ	สร้างในรัชกาลที่ ๓
๑๑.	ฉบับอักษรรามัญ	สร้างในรัชกาลที่ ๓ และต่อมาในรัชกาลที่ ๔
๑๒.	ฉบับล่องชาด	สร้างในรัชกาลที่ ๔
๑๓.	ฉบับทองทึบ	สร้างในรัชกาลที่ ๕
๑๔.	ฉบับพิมพ์	สร้างในรัชกาลที่ ๕

หนังสือพระไตรปิฎกคัมภีร์ใบลานทั้ง ๑๔ ฉบับนี้ จำนวนเรื่องหนังสือไม่เท่ากันมาแต่แรกสร้างทุกฉบับ หนังสือที่สร้างแล้วก็ยังมีเหตุขาดหาย ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้ว และด้วยเหตุอื่นในชั้นหลัง แม้ปรากฏว่าได้สร้างใช้มาในรัชกาลก่อนๆ ก็ไม่มีฉบับใดที่เหลืออยู่ครบตามบาญชีเดิมสักฉบับเดียว

นอกจากหนังสือพระไตรปิฎก ๑๔ ฉบับที่กล่าวมา ในหอพระมณเฑียรธรรมยังมีหนังสือเบ็ดเตล็ดอีก เป็นหนังสืออัตถ์บ้าง แปลร้อยบ้าง ที่สำคัญคือหนังสือแปลนามศัพท์ ซึ่งทำเมื่อคราวสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ ในบาญชี เดิมปรากฏว่ามี ๕๖ คัมภีร์ หนังสือเรื่องนี้ทราบว่าขาดบาญชีไปเสียมาก ด้วยพระสงฆ์พอใจที่จะยืมตลอดมา คงจะมีตกค้างตามวัดเป็นอันมาก หนังสือแปลร้อยที่ดีๆ ก็มีในหอพระมณเฑียรธรรมหลายเรื่อง ด้วยบรรดาคัมภีร์หนังสือซึ่งหาได้ในรัชกาลก่อนๆ เมื่อหามาได้เป็นของหลวงแล้ว ถ้าเป็นหนังสือใบลาน ก็ส่งไปรักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมทั้งนั้น

อนึ่งเมื่อหม่อมเจ้าประภากร ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นอธิบดีกรมราชบัณฑิตเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ได้ชักชวนพวกราชบัณฑิตช่วยกันคัดเรื่องหนังสือซึ่งเห็นว่าเป็นประโยชน์ในทางความรู้ รวมพิมพ์เป็นสมุด เรียกว่า “หนังสือมณเฑียรธรรม” ออกจำหน่ายเมื่อปีฉลู รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ พุทธศักราช ๒๔๔๔ เดิมกำหนดว่าจะพิมพ์ทีละภาค ๕ ภาค รวมเป็นเล่มหนึ่ง แต่หนังสือมณเฑียรธรรมนั้นพิมพ์ออกจำหน่ายได้เพียง ๒ ภาค ในเวลากำลังรวบรวมเรื่องจะพิมพ์ภาคที่ ๓ หม่อมเจ้าประภากรก็สิ้นชีพิตักษัย หนังสือมณเฑียรธรรมก็เลิก ไม่ได้พิมพ์ต่อมา

หอพระสมุดวชิรญาณ

หอพระสมุดวชิรญาณเดิมนั้น พระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน ทรงพระดำริตั้งขึ้น เมื่อปีมะเส็งตรีศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุที่จะตั้งหอสมุดวชิรญาณมีมาดังนี้ คือเมื่อในรัชกาลที่ ๔ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ แต่ยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ที่สมุหกลาโหม กราบบังคมทูลถวายที่ดินของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงษ์ผู้บิดา แปลง ๑ อยู่ริมแม่น้ำหน้าวัดประยุรวงษาวาศ ยาวตามลำน้ำ ๑๔ วา ๒ ศอก ยื่นขึ้นไป ๒ เส้น ๑๔ วา ๒ ศอก ที่ตรงนี้ฝรั่งเคยเช่าเป็นห้างที่ไว้สินค้ามาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ นับว่าเป็นที่ทำเลดีสำหรับการค้าขาย ด้วยในเวลานั้นยังไม่ได้ตัดถนนออกไปนอกพระนคร การไปมาค้าขาย ใช้แต่ทางเรือเป็นพื้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับที่ดินรายนี้แล้วพระราชทานเงินพระคลังข้างที่ ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ไปสร้างตึก ๓ หลัง สำหรับให้เช่าเป็นที่ไว้สินค้า ๒ หลัง เป็นที่สำหรับผู้ดูแลการอยู่หลัง ๑ มีกำแพงล้อมรอบ ทุนที่พระคลังข้างที่ออกไปครั้งแรกเป็นเงิน ๑๗,๖๐๐ บาท เมื่อสร้างแล้วทราบว่า พระยาพิสณฑ์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) แต่ยังเป็นพระภาษีบริบูรณ์เช่า แต่จะเก็บเงินค่าเช่าเท่าใด ใครเป็นผู้เก็บและเก็บเงินนั้นส่ง ณ ที่ใด หาปรากฏไม่

ตึกหน้าวัดประยุรวงษ์นี้ เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะพระราชทานแก่บรรดาพระราชโอรสธิดา ให้มีส่วนเป็นเจ้าของและได้รับส่วนผลประโยชน์จากค่าเช่าเสมอกัน ได้ร่างพระราชประสงค์ลงไว้ในสมุดดำ แต่ยังค้างอยู่ไม่จบ จะเป็นด้วยต่อมาทรงพระราชดำริเป็นอย่างอื่นหรือด้วยเหตุใดหามีผู้ใดทราบไม่ แต่สมุดร่างพระราชประสงค์นั้นซุกซ่อนอยู่ในหนังสือห้องอาลักษณ์ ไม่มีผู้ใดระลึกได้ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์มาได้ ๗ ปี ถึงปีกุน สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๑๘ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์กราบบังคมทูลว่า ตึกซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่หน้าวัดประยุรวงษ์นั้น ตั้งแต่พระยาพิสณฑ์สมบัติบริบูรณ์ ผู้เช่าเดิมบอกคืนทิ้งชำรุดทรุดโทรมอยู่ ห้างมูเลอร์ไมสเนอร์จะขอเช่าถ้าจะให้เช่าจะต้องลงทุนซ่อมแซมอีก จะโปรดประการใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้สอบสวนเรื่องเดิม จึงไปค้นพบร่างหนังสือพระราชดำหริห์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเรื่องตึกรายนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ ว่าได้ด้วยพระมหากรุณาในสมเด็จพระบรมชนกนาถ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ปกครองตระกูลวงศ์สนองพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เป็นผลประโยชน์อันกอปรด้วยศิริมงคล จะเอาไปใช้สอยในอาณาประโยชน์ส่วนพระองค์ให้หมดสิ้นสูญไปเปล่าหาควรไม่ ควรจะรวมเงินผลประโยชน์นั้นที่ตึกหน้าวัดประยุรวงษ์นั้น ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถ ยังมิได้พระราชทานแก่พระราชโอรสธิดา แต่เมื่อปรากฏพระราชดำริห์มีอยู่ก็จะทรงจัดการให้เป็นไปตามพระราชดำริ ให้บรรดาพระราชโอรสธิดา

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นเจ้าของ และได้รับผลประโยชน์เสมอกันทุกพระองค์ แต่ส่วนทุนที่จะต้องลงไปในค่าซ่อมแซมเป็นเงิน ๔,๘๐๐ บาทนั้น ถ้าจะเฉลี่ยเรียกจากเจ้านายก็รำคาญพระราชหฤทัยอยู่ ด้วยเจ้านายเหล่านั้นยังไม่ได้เคยรับผลประโยชน์ และไม่เคยทรงทราบว่าจะได้เป็นเจ้าของ พอทรงทราบก็จะต้องเสียเงินไปก่อนดูเป็นที่อนาถพระทัยพระองค์เป็นพระประธานในพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงรับลงทุนด้วยเงินพระคลังข้างที่แต่พระองค์เดียว ซ่อมแซมตึกนั้นเสียก่อน เมื่อเก็บเงินค่าเช่าหักใช้พระคลังข้างที่แล้ว มีส่วนผลประโยชน์ที่จะแบ่งเมื่อใด ก็จะพระราชทานหนังสือสำหรับที่พร้อมกับส่วนแบ่งแก่บรรดาพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้จ่ายเงินพระคลังข้างที่ไปซ่อมแซมตึกนั้นจนแล้ว และให้ห้างมูเลอร์ไมสเนอร์เช่าต่อมา

ถึงปีขาลสัมฤทธิ์ศก พ.ศ. ๒๔๒๑ เก็บเงินค่าเช่าใช้พระคลังข้างที่ครบแล้ว และมีเงินเหลืออยู่ในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ทำหนังสือพระราชทานกรรมสิทธิเป็นเจ้าของที่ ๕๘ ส่วน เท่าจำนวนพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระองค์อยู่ในเวลานั้น เงินค่าเช่าก็แบ่งเป็น ๕๘ ส่วน ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวันเชิญพระบรมอัฐิเสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณประจำปี เมื่อพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอมรินทรวิฉัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานหนังสือประกาศพระราชกำหนด และหนังสือกรรมสิทธิแก่บรรดาเจ้านาย แต่พระราชทานส่วนนั้นแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ แต่นั้นมา เมื่อขึ้นปีใหม่ถึงกลางเดือน ๑๑ ในวันทำบุญพระบรมอัฐิ ก็โปรดให้เจ้าพนักงานนำค่าเช่าตึกแบ่งเป็นส่วนเสมอกัน มาพระราชทานแก่เจ้านายผู้เป็นเจ้าของตึก ต่อหน้าพระที่นั่งพระบรมอัฐิทุกปีมา

ตั้งแต่เจ้านายได้รับพระราชทานหนังสือกรรมสิทธิเป็นเจ้าของตึกหน้าวัดประยูรวงษ์และได้รับพระราชทานเงินส่วนแบ่ง ความรู้สึกได้มีในบรรดาพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่แรก ว่าผลประโยชน์ที่ได้รับพระราชทานในเรื่องตึกหน้าวัดประยูรวงษ์รายนี้ประกอบการซึ่งเป็นคุณเป็นประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังหาได้ทรงพระดำริจะทำการอย่างใดไม่ จนถึงปีมะโรงโทศก พุทธศักราช ๒๔๒๓ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร สมเด็จฯกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการทั้ง ๓ พระองค์นี้ ทรงปรึกษากันทำจดหมายประทานบรรดาเจ้านายเจ้าของตึกหน้าวัดประยุรวงษ์ทรงแนะนำว่า ซึ่งเจ้านายมีพระประสงค์จะทรงจ่ายใช้เงินค่าเช่าในการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกอบด้วยประโยชน์อันสมควรนั้น ทรงพระดำริเห็นว่า ควรจะเข้าทุนกันจัดตั้งหอสมุดสำหรับราชตระกูลขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ทรงกะรายการที่จะจัดหอสมุดมาปรึกษาเป็นเนื้อความดังนี้

๑. จะจัดตั้งหอสมุดขึ้นที่พระราชวังสราญรมย์ ด้วยเวลานั้นวังบูรพาภิรมย์ยังไม่แล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดชประทับอยู่ที่พระราชวังสราญรมย์ จะทรงจัดห้องให้ตั้งหอสมุดและจะทรงรับเป็นพระธุระดูแลรักษา

๒. บรรดาพระราชโอรสธิดา และพระราชนัดดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เข้าทุนตั้งหอสมุดนี้ เป็นสมาชิกเจ้าของหอสมุดด้วยกัน เงินทุนที่จะลงนั้นจะประทานค่าเช่าตึกหน้าวัดประยุรวงษ์ทั้งหมด หรือเท่าใดก็ได้ แต่กำหนดไม่ต่ำกว่าปี ๘ บาท

๓. พนักงานที่จะอำนวยการหอสมุดนั้น สมาชิกฝ่ายหน้าควรเลือกกันเป็นสภานายก ๑ อุปนายก ๑ เลขาธิการ ๑ กรรมสัมปาทิก ๔ มีกำหนดเปลี่ยนทุกๆ ปี ส่วนพนักงานประจำจะหาจ้างเสมียนพนักงานสำหรับหอสมุดให้มีพอสมควร

๔. หนังสือซึ่งจะรวบรวมสะสมในหอสมุดนั้น จะซื้อหนังสือไทยที่พิมพ์แล้วอย่างหนึ่ง หนังสือเรื่องใดที่ยังไม่ได้พิมพ์ จะหาลอกคัดไว้ในหอสมุด ส่วนหนังสือต่างประเทศนั้น จะคิดซื้อหาบรรดาหนังสือซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางความรู้ที่ต้องการในเมืองไทย และที่สุดจะให้มีหนังสือพิมพ์ของหอสมุดออก ๗ วันครั้งหนึ่ง

๕. หนังสือในหอสมุด ยอมให้สมาชิกยืมไปอ่าน แต่ผู้ใดมิได้เป็นสมาชิกจะยืมหนังสือไปอ่านก็ดี หรือจะเข้ามาอ่านหนังสือในหอสมุดก็ดี ต้องให้เสียค่าธรรมเนียมตามสมควร

เมื่อวันเจ้านายประชุมกันในงานทำบุญพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกลางเดือน ๑๑ ปีมะโรงโทศกนั้น ได้ปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันตามความที่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร และสมเด็จฯกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการทรงแนะนำนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานนามหอสมุด ให้เรียกว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” ตามพระสมณนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงรับจะพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยพระบรมราชานุภาพในการทั้งปวงที่จะให้สำเร็จประโยชน์ ตามพระประสงค์ของเจ้านายที่ทรงพระดำริกันนั้นด้วย

ถึงปีมะเส็งตรีศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร และสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ พร้อมกันทำจดหมายชี้แจงแก่บรรดาสมาชิกว่าตั้งแต่ได้ยุติว่าจะจัดตั้งหอสมุด สมาชิกได้ส่งเงินทุนไปแล้วโดยมาก แต่มีการที่จะต้องเปลี่ยนแปลง เรื่องสถานที่ตั้งหอสมุด ถ้าตั้งที่พระราชวังสราญรมย์เห็นว่าเวลา เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ย้ายไปประทับวังบูรพาภิรมย์แล้ว การที่จะจัดและรักษาหอสมุดที่นั้นลำบากอยู่ ด้วยอยู่ห่างที่พระบรมวงษานุวงษ์ประชุมกัน และมีราชการที่ต้องใช้พระราชวังสราญรมย์บางคราว เช่น รับแขกเมือง เป็นต้น ไม่เหมาะแก่การตั้งหอสมุด ณ ที่นั้นได้ทรงนำความขึ้นกราบบังคมทูลก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกซึ่งสร้างใหม่ในพระบรมมหาราชวัง อยู่ระหว่างประตูพิมานไชยศรีกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนั้น ให้เป็นที่ตั้งหอพระ

สมุดวชิรญาณ ตึกนั้นกำลังสร้างอยู่ยังไม่แล้ว คงจะแล้วในปีมะเมีย จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๒๕ ทั้ง ๓ พระองค์ทรงพระดำริเห็นว่าควรจะเลือก กรรมสัมปาทิก เสียก่อนจะได้ลงมือตระเตรียมการ คือ สร้างเครื่องใช้ เป็นต้น ให้แล้วทันตึกที่จะตั้งเป็นหอพระสมุด สมาชิกเห็นชอบด้วยตามพระดำรินั้น เมื่อวันประชุมทำบุญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลางเดือน ๑๑ ปีมะเส็ง สมาชิกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน จึงพร้อมกันเลือกกรรมการ ตกลงให้กรรมการสำรับแรกของหอพระสมุดวชิรญาณดังนี้ คือ

สภานายก	สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช
อุปนายก	กรมหลวงพิชิตปรีชากร
เลขาธิการ	สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ
กรรมสัมปาทิก	กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ
กรรมสัมปาทิก	กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
กรรมสัมปาทิก	พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์
กรรมสัมปาทิก	สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เมื่อสมาชิกเลือกกรรมการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งกรรมการทั้ง ๗ นั้น และทรงตั้งอย่างนี้เป็นประเพณีต่อมาทุกปี

แต่การเลือกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณต่อมาได้แก้ไขเป็นยุติดังนี้ คือ ตำแหน่งอุปนายก เปลี่ยนเป็นให้สมาชิกฝ่ายในเลือกสมาชิกฝ่ายในด้วยกันเองเป็นอุปนายก กรรมการฝ่ายหน้าต่อมาเลือก แต่สภานายกกับเลขาธิการ ภายหลังคงเลือกแต่สภานายกตำแหน่งเดียว เลขาธิการและกรรมสัมปาทิกนั้น สภานายกเป็นผู้เลือกหน้าที่ กรรมสัมปาทิกทั้ง ๔ ต่อมาได้ กำหนดเป็นเหรัญญิกพนักงานบัญชีเงิน ๑ สาราณียากร พนักงานจดหมายและหนังสือพิมพ์ ๑ บรรณารักษ์ พนักงานรักษาสมุด ๑ ปฏิคมพนักงานรับแขก ๑ และให้เพิ่มกรรมสัมปาทิกเป็น ผู้ช่วยอีกตำแหน่งละคน ๑ เป็นกรรมสัมปาทิก ๘ คน รวมกรรมการเบ็ดเสร็จ ๑๑ คนเจ้านายที่ได้รับเลือกเป็นสภานายก และอุปนายก ตั้งแต่ปีมะเส็งตรีศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ จนหอพระสมุดวชิรญาณเดิมโอนมาเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๔๘ รวม ๒๕ ปี มีรายนามดังต่อไปนี้

สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ

๑. สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๒๔๓ พุทธศักราช ๒๔๒๔ (กลางเดือน ๑๑ จนกลางเดือน ๑๑ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๒๕)

๒. กรมพระเนศร์วรฤทธิ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๒๕

๓. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้งที่ ๑ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๒๖

๔. สมเด็จกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ ปีวอก พุทธศักราช ๒๔๒๗

๕. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้งที่ ๒ ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๒๘

๖. กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๒๙

๗. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ครั้งที่ ๑ ปีกุน พุทธศักราช ๒๔๓๐

๘. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ปีชวด รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ พุทธศักราช ๒๔๓๑

๙. กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๓๒

๑๐. สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงษ์ ปีขาล พุทธศักราช ๒๔๓๓

๑๑. กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๓๔

๑๒. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๓๕

๑๓. กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๓๖

๑๔. กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๓๗

๑๕. กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๓๘

๑๖. กรมหลวงปราจิณกิติบดี ปีวอก พุทธศักราช ๒๔๓๙

๑๗. กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๔๐

๑๘. กรมหลวงสวัสดิวัตนวิศิษฏ์ ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๔๑

๑๙. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ปีกุน พุทธศักราช ๒๔๔๒

๒๐. กรมหมื่นราชศักดิสโมสร ปีชวด, ปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๔๓-๒๔๔๔

๒๑. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ครั้งที่ ๒ ปีขาล พุทธศักราช ๒๔๔๕

๒๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ครั้งที่ ๑ ปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๔๖

๒๓. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ปีมะโรง, ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๔๗-๒๔๔๘

อุปนายกหอพระสมุดวชิรญาณ

๑. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๒๔

๒. กรมหลวงสมรรัตน์ศิริเชษฐ ครั้งที่ ๑ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๒๕

๓. ว่าง

๔. พระองค์เจ้าประภัศร ปีวอก พุทธศักราช ๒๔๒๗

๕. พระองค์เจ้าภักตร์พิมลพรรณ ครั้งที่ ๑ ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๒๘

๖. พระองค์เจ้าศรีนาคสวาดิ ครั้งที่ ๑ ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๒๙

๗. พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา ครั้งที่ ๑ ปีกุน พุทธศักราช ๒๔๓๐

๘. พระองค์นภาพรประภา ปีชวด พุทธศักราช ๒๔๓๑
๙. พระองค์เจ้าบรรจบเบญจมา ปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๓๒
๑๐. พระนางเจ้าพระราชเทวี ปีขาล พุทธศักราช ๒๔๓๓
๑๑. พระองค์เจ้านารีรัตนา ปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๓๔
๑๒. พระองค์เจ้าอรุณวดี ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๓๕
๑๓. พระองค์เจ้าแขไขดวง ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๓๖
๑๔. พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๓๗
๑๕. พระองค์เจ้าประสานศรีใส ปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๓๘
๑๖. พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ปีวอก พุทธศักราช ๒๔๓๙
๑๗. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๔๐
๑๘. พระองค์เจ้ากาญจนากร ปีจอ พุทธศักราช ๒๔๔๑
๑๙. พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน ปีกุน พุทธศักราช ๒๔๔๒
๒๐. กรมหลวงสมรรัตน์ศิริเชษฐ ครั้งที่ ๒ ปีชวด, ปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๔๓-๒๔๔๔
๒๑. พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา ครั้งที่ ๒ ปีขาล พุทธศักราช ๒๔๔๕
๒๒. พระองค์เจ้าภักตร์พิมลพรรณ ครั้งที่ ๒ ปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๔๖
๒๓. พระองค์เจ้าศรีนาคสวาดิ ครั้งที่ ๒ ปีมะโรง, ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๔๗-๒๔๔๘

ในปีมะเมียจัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๒๕ ได้เปลี่ยนกรรมการใหม่ แต่ยังไม่ได้เปิดหอพระสมุดฯ เพราะตึกที่พระราชทานให้ตั้งหอพระสมุดฯ เมื่อจวนแล้วปรากฏว่าทำรากอ่อนไป ตึกทรุด ต้องแก้ตึกนั้นใหม่ การตั้งหอพระสมุดฯ จึงต้องรออยู่ตลอดปี ครั้นปีมะแมเบญจศก พุทธศักราช ๒๔๒๖ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นสภานายก กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยืมห้องมุขกระสันชั้นต่ำ ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทข้างตะวันตก เพื่อจะจัดตั้งหอพระสมุดฯ ไปพลาง ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตจึงได้ลงมือจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณที่ห้องชั้นต่ำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ในเวลากำลังจัดเตรียมการอยู่นั้น กรมหลวงพิชิตปรีชากร สภานายกมีราชการต้องเสด็จไปเป็นข้าหลวงเมืองนครเชียงใหม่ กรมหมื่นทิวากรวงษ์ประวัติ สารานียกร ได้ทรงรับสมมติในกรรมการ เป็นตำแหน่งผู้แทนสภานายกต่อมา ในปีนั้นได้มีพิธีเปิดหอพระสมุดฯ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ เป็นวันเถลิงปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พุทธศักราช ๒๔๒๗ มีการประชุมสมาชิกพร้อมกันทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และเชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังมิได้เป็นสมาชิกมาประชุม ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดฯ ด้วยพระองค์เอง

หอพระสมุดฯ เมื่อแรกเปิดปรากฏว่า มีสมุดหนังสือไทยซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ขายหาซื้อ ได้ในเวลานั้น ๑๒๕ เล่ม หนังสือฝรั่งมี ๑๔๔ เล่ม โดยมากเป็นหนังสือซึ่งสมาชิกแบ่งประทาน

มาจากห้องสมุดในส่วนพระองค์

เมื่อเปิดหอสมุดฯ แล้ว กรรมการนี้ได้จัดวางการอันเป็นโครงของการหอพระสมุดวชิรญาณที่ได้จัดต่อมาหลายอย่าง คือ

๑. ตั้งข้อบังคับหอพระสมุดฯ ข้อบังคับนี้กรรมการได้ทูลขอให้สมเด็จกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ ทรงร่าง

๒. รับสมาชิกเพิ่มเติม สมาชิกหอพระสมุดฯ ในชั้นนั้นกำหนดเป็นวิสามัญสมาชิกอย่างหนึ่ง สามัญสมาชิกอย่างหนึ่ง วิสามัญสมาชิกนั้นเพื่อจะเชิญผู้ที่มีเกียรติยศและคุณวิเศษ หมายความว่า พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช และพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นสมาชิกโดยกิตติมศักดิ์ได้รับประโยชน์ทั้งปวงเป็นเครื่องบูชา สามัญสมาชิกนั้น คือ สมาชิกคฤหัสถ์ทั่วไป กำหนดเป็น ๓ พวก คือ ภาคีสมาชิก ผู้ที่เสียเงินบำรุงหอพระสมุดฯ ปีหนึ่งมีกำหนด ๒๐ บาทเป็นอย่างต่ำ สมาชิกพวกนี้ได้รับประโยชน์ จากหอพระสมุดฯ ทุกอย่าง ตั้งแต่มีอำนาจในการปรึกษาหารือการหอพระสมุดฯ มีการเลือกสมาชิก เป็นต้น ตลอดจนยืมหนังสือไปอ่านได้ อภาคีสมาชิก คือ สมาชิกที่มีประสงค์เพียงจะมาอ่านหนังสือ ได้ในหอพระสมุดฯ พวกนี้เมื่อได้รับเลือกเป็นสมาชิกแล้ว ไม่ต้องเสียเงินบำรุง แต่ไม่ได้ประโยชน์ อย่างอื่น อาคมสมาชิก คือ ผู้ที่อยู่ทางไกลจะมายังหอพระสมุดฯ ไม่ได้เหมือนสมาชิกอื่น เมื่อได้รับเลือกแล้วได้รับประโยชน์ เท่าภาคีสมาชิก เพียงเวลาที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ แต่อภาคีสมาชิก และอาคมสมาชิก ๒ พวกนี้ ต่อมาได้เลิกเสียมิได้มี

๓. ออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณ กรรมการช่วยกันหาเรื่องซึ่งกอบด้วยสารประโยชน์ทั้ง เป็นเรื่องเก่าและเรื่องแต่งใหม่ ส่งลงพิมพ์ออกแจกแก่สมาชิกเดือนละ ๒ ครั้ง คือขึ้นค่ำ ๑ ครั้งหนึ่ง แรมค่ำ ๑ ครั้งหนึ่ง หนังสือวชิรญาณฉบับแรกออกเมื่อวันศุกร์เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีวอก ยังเป็นเบญจศก แจกเมื่อวันเปิดหอพระสมุดฯ

ถึงกลางเดือน ๑๑ ปีวอกฉศก พุทธศักราช ๒๔๒๗ สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการได้ทรงรับเลือก เป็นสภานายกกรรมการชุดที่ ๔ ในเวลากรรมการนี้ ได้แก้ไขจัดการออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณให้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. หนังสือวชิรญาณวิเศษ เป็นหนังสือบอกข่าวออกวันอาทิตย์ครั้งหนึ่ง วันพฤหัสบดีครั้งหนึ่ง หนังสือนี้กรรมการช่วยกันเรียบเรียงบอกข่าวราชการในราชสำนัก

๒. หนังสือวชิรญาณปัญหา คือ ปัญหาเรื่องใดๆ ที่มีสมาชิกถามความรู้ และคำอธิบายของสมาชิกซึ่งแก้ปัญหานั้นๆ พิมพ์แจกเป็นคราวๆ ไม่มีกำหนด

๓. หนังสือวชิรญาณรายเดือน คือ แก้หนังสือวชิรญาณที่ออกเดือนละ ๒ ครั้ง อยู่แต่ก่อนมาพิมพ์เป็นเล่มสมุดออกเดือนละเล่ม

หนังสือพิมพ์วชิรญาณทั้ง ๓ อย่างนี้ หนังสือวชิรญาณวิเศษ ออกอยู่ได้เพียง ๔ เดือน ต้องหยุด ด้วยกระดาษในโรงพิมพ์หลวงซึ่งพิมพ์หนังสือพิมพ์นั้นไม่พอการ ทั้งกรรมการติด

ราชการต่างๆ จะรับภาระการเรียบเรียงไม่ไหว หนังสือวชิรญาณปัญหา ต่อมาไม่มีปัญหาที่ส่งมา หนังสือนั้นก็งดไป คงออกอยู่แต่หนังสือวชิรญาณรายเดือน นอกจากแก้ไขในเรื่องหนังสือวชิรญาณ กรรมการนี้ได้รวบรวมหนังสือทั้งที่พิมพ์ และยังไม่ได้พิมพ์ได้อีกมาก จนถึงต้องมีพนักงานสำหรับคัดลอกหนังสือ ซึ่งสมาชิกได้ให้ต้นฉบับไว้สำหรับหอพระสมุดฯ แต่นั้นมา

ถึงกลางเดือน ๑๑ ปีระกาสัปตศก พุทธศักราช ๒๔๒๘ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้รับเลือกเป็นสภานายก เป็นครั้งที่ ๒ ด้วยเมื่อสภานายกครั้งแรกไม่ได้ทรงทำการตลอดปี เพราะต้องไปเป็นข้าหลวงเมืองนครเชียงใหม่ ถึงกระนั้นได้ทรงขวยขวายจนได้เปิดหอสมุดฯ อาศัยเหตุนี้เมื่อเสด็จกลับลงมากรุงเทพฯ สมาชิกจึงได้เลือกเป็นสภานายกอีกครั้งหนึ่ง กรรมการที่ ๕ ซึ่งกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นสภานายกครั้งที่ ๒ ได้จัดการแก้ไขเรื่องออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณ ประสงค์จะรวมหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ กับวชิรญาณปัญหาเป็นหนังสือพิมพ์อันเดียวกัน ออกวันพระทุก ๗ วัน อย่างหนึ่ง กับคงออกหนังสือวชิรญาณรายเดือน ดังกรรมการก่อนได้ออกมานั้นด้วยอย่างหนึ่ง

ในการออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษ ๗ วันครั้งหนึ่งนั้น ในกรรมการผลัดกันเป็นนายเวร เวรละคนจับฉลากแบ่งสมาชิกออกเป็น ๑๐ หมู่เท่าจำนวนเวร ขอแรงให้สมาชิกทุกๆ คน ช่วยหาหนังสือเรื่องเก่าใหม่ตามแต่จะหาได้ ส่งมายังกรรมสัมปาทิกผู้เป็นนายเวรให้พอที่จะลงในหนังสือวชิรญาณของเวรนั้นๆ วิธีเกณฑ์อย่างนี้เป็นเหตุให้ได้หนังสือทั้งเรื่องเก่า ใหม่มาเข้าหอพระสมุดฯ ในคราวนั้นเป็นอันมาก แต่การที่เกณฑ์ให้สมาชิกเป็นเวรให้หาหนังสือส่ง เกณฑ์อยู่แต่ในปีระกาสัปตศกนั้นปีเดียว ต่อมาเป็นแต่ชักชวนผู้ซึ่งมีความสามารถ ให้ช่วยกันแต่งบ้าง ตั้งราคาบำเหน็จซื้อเรื่องที่ส่งมาลงพิมพ์บ้าง ได้ออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณอย่างออก ๗ วัน ครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ปีระกาพุทธศักราช ๒๔๒๘ นั้น เป็นแบบต่อมาอีกหลายปี แต่ส่วนหนังสือวชิรญาณรายเดือนนั้น เป็นด้วยการที่ต้องทำในเรื่องหนังสือวชิรญาณฉบับ ๗ วัน เต็มมือกรรมสัมปาทิกจำต้องงดหนังสือวชิรญาณรายเดือนซึ่งออกคราวแรก จึงได้ออกอยู่แต่คราวกรรมการที่ ๔ ปีเดียว

ถึงปีจออัฐศก พุทธศักราช ๒๔๒๙ กรมพระนเรศร์วรฤทธิเสด็จกลับจากยุโรปได้รับเลือกเป็นสภานายก ครั้งที่ ๒ แต่ไม่ทรงรับผู้ที่ได้รับคะแนนรองลงมา คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศยังทรงพระเยาว์ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิปเลขาธิการในกรรมการที่ ๕ ซึ่งมีจำนวนคะแนนเลือกเป็นที่ ๓ จึงได้ทรงรับเป็นสภานายก กรรมการที่ ๖ กรรมการนี้ก็ได้จัดการหลายอย่าง คือ

๑. แก้ข้อบังคับหอพระสมุดฯ ในเรื่องเลือกกรรมการ คงให้สมาชิกฝ่ายหน้าเลือกแต่สภานายก สมาชิกฝ่ายในเลือกอุปนายก ส่วนเลขาธิการให้สภานายกเลือกเหมือนกับกรรมสัมปาทิกอีกประการหนึ่ง วิธีเลือกสมาชิกแต่ก่อนมา บรรดาสมาชิกเป็นผู้เลือกทั้งหมด มีสมาชิก เอาใจใส่ในเรื่องเล็กน้อย จึงเปลี่ยนการเลือกสมาชิกให้อยู่ในอำนาจและหน้าที่ของกรรมการเท่านั้น

๒. เรื่องหนังสือพิมพ์วชิรญาณ เงินทุนของหอพระสมุดฯ ไม่พอจะออกหนังสือพิมพ์ได้ทั้ง ๒ อย่างดังกะไว้ จึงตกลงไม่ออกหนังสือวชิรญาณรายเดือน คงออกแต่หนังสือวชิรญาณวิเศษซึ่งออก ๗ วันครั้งหนึ่ง แต่เลิกวิธีเกณฑ์สมาชิกให้หาเรื่องหนังสือ ตกลงกรรมการรับจัดการเอง

๓. ได้สำรวจหนังสือในหอพระสมุดฯ ได้บัญชีหนังสือไทยมีอยู่ในเวลานั้น ๖๕๗ เรื่อง เป็นหนังสือ ๗๗๗ เล่ม ๘๗ ฉบับ จำนวนสมาชิกมีวิสามัญสมาชิก ๑๔ สามัญสมาชิก ๒๙๖ รวมสมาชิก หอพระสมุดฯ ทั้งสิ้น ๓๑๐

๔. เรื่องตึกที่พระราชทานให้เป็นหอพระสมุดฯ ซึ่งยังจะต้องแก้ไขรากนั้น การค้างมาหลายปี กรรมการนี้เห็นพร้อมกันว่า กรรมการจะต้องขวนขวายและรับผิดชอบในการสร้างเอง ตึกนั้นจึงจะสำเร็จได้เร็ว ได้นำความทั้งนี้ขึ้นกราบบังคมทูลฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต และพระราชทานเงิน ๑๐,๒๐๐ บาท ตามประมาณการที่จะก่อสร้างให้สำเร็จแก่กรรมการ กรรมการที่ ๖ ได้ดูแลการสร้างตึกหอพระสมุดฯ ต่อมาจนแล้ว

ปีกุนนพศก พุทธศักราช ๒๔๓๐ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้รับเลือกเป็นสภานายกกรรมการที่ ๗ ได้ย้ายหอพระสมุดฯ จากห้องชั้นต่ำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาอยู่ที่ตึกใหม่ ระหว่างพระมหาปราสาทกับประตูพิมานชัยศรี ได้เปิดหอพระสมุดฯ ใหม่เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน พุทธศักราช ๒๔๓๐ แต่การเปิดไม่ได้มีพิธี เพราะตึกหอพระสมุดฯ ใหม่กว้างขวาง เครื่องแต่งหอพระสมุดฯ ที่มีอยู่ไม่พอ จะสร้างเพิ่มเติมทุนหอพระสมุดฯ ก็ไม่พอต้องปิดห้องที่ว่างเสียบ้าง แต่ห้องประชุมกรรมการในหอพระสมุดฯ ใหม่ ได้ใช้เป็นที่ประชุมเสนาบดีในเวลาประชุมลับหลังพระที่นั่ง และเป็นที่ประชุมกรรมการที่สำคัญในราชการต่างๆ ด้วยต่อมา

ถึงเดือน ๑๑ ปีชวดสัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๓๑ กำหนดเลือกกรรมการใหม่ปีนี้สมาชิกโดยมากเรียกได้ว่าพร้อมกันเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นสภานายก

ที่จริงการเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายกสมาชิกได้มีความประสงค์ มาหลายปีแล้ว แต่ทราบว่าไม่พอพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงพระราชดำริว่าถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นสมาชิกโดยได้ทรงเป็นเจ้าของส่วนตึกหน้าวัดประยูรวงศ์ ซึ่งเป็นส่วนพระองค์พระราชทานเหมือนกับพระเจ้าน้องยาเธอก็จริง แต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชยังทรงพระเยาว์นักเลือกเป็นสภานายกก็เหมือนเลือกเล่น สมาชิกจึงไม่กล้าเลือกในปีก่อนๆ ถึงกระนั้นก็ยังมีคะแนนเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายกมากบ้างน้อยบ้างทุกปีมา มาในปีนี้สมาชิกโดยมากเห็นว่า การหอพระสมุดฯ มีความขัดข้องด้วยย้ายไปตั้งที่ตึกใหม่ เครื่องใช้เครื่องแต่งไม่พอ จะสร้างเพิ่มเติมทุนรอนที่จะใช้สอยก็ขัดข้อง ด้วยเก็บเงินบำรุงไม่ใคร่ได้หมด ยังการที่ควรจะจัดให้เจริญยิ่งขึ้นก็ติดขัดอยู่หลายอย่าง ความขัดข้องทั้งปวงเห็นจะลุล่วงไปได้แต่ด้วยพระบรมเดชานุภาพทรงอุดหนุน สมาชิกเห็นด้วยกันอย่างนี้โดยมาก ในปีนี้จึงเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง

ทราบเหตุปรารภของสมาชิกทรงพระราชดำริเห็นว่า จะเป็นประโยชน์แก่การหอพระสมุดฯ จริง จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ รับตำแหน่งสภานายกและพระองค์ทรงรับจะบัญชาการแทนในที่สภานายกด้วยพระองค์เอง เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ จึงได้ทรงเป็นสภานายกกรรมการนับเป็นที่ ๘

ในปีชวด สัมฤทธิศกนี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้อาศัยพระบรมเดชานุภาพทรงอุดหนุน แก้ไขความขัดข้อง และเพิ่มเติมการที่ยังบกพร่องให้บริบูรณ์ทุกอย่าง นับว่าเป็นปีที่หอพระสมุดวชิรญาณเจริญยิ่งกว่าปีใดๆ แต่ได้ตั้งหอพระสมุดฯ มา ถ้าจะว่าได้ถึงความเจริญเป็นอย่างสูงสุดในปีนั้นก็ว่าได้ การต่างๆ ที่ได้จัดในหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อปีชวดสัมฤทธิศก ว่าโดยเนื้อความมีดังนี้

๑. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินพระคลังข้างที่ประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท ให้จัดสร้างเครื่องแต่งเครื่องใช้สำหรับหอพระสมุดฯ ซึ่งยังขาดอยู่ให้ครบครันทุกอย่าง จัดหอพระสมุดฯ เป็นทั้งที่เก็บรักษาและอ่านหนังสือ และทั้งเป็นที่ประชุมสมาชิก ประชุมกรรมการหอพระสมุดฯ และกรรมการราชการอย่างอื่น มีการประชุมเสนาบดีลับหลังพระที่นั่งเป็นต้น ให้มาอาศัยประชุมในห้องประชุมฯ หอพระสมุดฯ ได้อีกประการหนึ่ง ให้หอพระสมุดฯ เป็นสโมสรของสมาชิก มีโต๊ะบิลเลียด และห้องที่นั่งพักตามสมควรแก่สโมสรบริบูรณ์ทุกอย่าง

๒. ได้สำรวจบัญชีเงินบำรุงที่ยังเกี่ยวข้องติดค้างอยู่ในปีก่อนๆ เรียกรวมไว้เต็มบัญชีทั้ง สำรวจทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ ให้เรียบร้อย

๓. หนังสือพิมพ์วชิรญาณคงออก ๗ วันครั้งหนึ่ง ดังแต่ก่อน แต่วิธีหาเรื่องจัดระเบียบใหม่ คือ กรรมการประชุมกันกะเรื่องว่าจะต้องการเรื่องอะไรๆ บ้าง แล้วเชิญสมาชิกผู้ชำนาญแล้วแต่ผู้ใดจะรับแต่งเรื่องใดตามถนัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงรับทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน อันเป็นเรื่องแต่งยากและยาวกว่าเรื่องอื่นๆ เป็นเยี่ยงอย่างแก่สมาชิก ในปีนั้นสมาชิกรับแต่งหนังสือกันมาก หนังสือวชิรญาณ ปีชวด ปีฉลู มีแต่เรื่องใหม่ ซึ่งประชุมผู้ชำนาญแต่งทั้งนั้น

๔. เนื่องต่อการแต่งหนังสือส่งลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า หอสมุดวชิรญาณ ควรจะเป็นธุระในเรื่องบำรุงการแต่งหนังสือไทยต่อไปในภายหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญวชิรญาณ เป็นเหรียญทองสำริดมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์ขึ้นไว้ สำหรับรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี และได้ตราพระราชบัญญัติไว้เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๒ เป็นใจความว่า ถ้ากรรมการหอพระสมุดฯ พิจารณาเห็นว่าหนังสือเรื่องใด ผู้ใดแต่งดีสมควรได้รับพระราชทานรางวัล ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จะพระราชทานเหรียญวชิรญาณ พร้อมด้วยประกาศ-

นียบัตรแก่ผู้นั้น เฉพาะเรื่องหนังสือที่แต่ง ถ้าผู้นั้นแต่งหนังสือเรื่องอื่นขึ้นมาอีก เป็นหนังสือดี ควรได้รับพระราชทาน เหรียญวชิรญาณก็จะได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรทุกครั้งไป แต่ส่วนตัวเหรียญนั้นคนหนึ่งจะได้รับได้แต่ครั้งเดียว

๕. ในคราวนั้น เมื่อมีผู้ชำนาญได้ช่วยกันแต่งหนังสือเรื่องใหม่ๆ ลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณมาก ความปรากฏว่า มีผู้อื่นจะคัดเรื่องในหนังสือวชิรญาณไปพิมพ์ทางหาประโยชน์แข่งหนังสือวชิรญาณ ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่เป็นธรรม จึงโปรดให้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ร.ศ.๑๑๑ พุทธศักราช ๒๔๓๕ ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด เอาหนังสือซึ่งแต่งลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณไปพิมพ์ โดยมิได้รับอนุญาตจากกรรมสัมปาทิกก่อน

๖. สมาชิกหอพระสมุดฯ แต่ก่อนมา ได้รับแต่ผู้ชายเป็นสมาชิก แต่ผู้หญิงที่เป็นสมาชิกยังมีแต่พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเจ้าของตึกหน้าวัดประยูรวงศ์ ความปรากฏว่า พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายในกับผู้หญิงที่มีบรรดาศักดิ์ จะใคร่เป็นสมาชิกมีมาก ในปีนี้จึงโปรดให้รับภาคินีสมาชิกขึ้นอีกพวกหนึ่ง

๗. ในปีนี้หอพระสมุดฯ ได้รับการบำรุงอันเป็นการพิเศษอีกหลายอย่างมาก มีสมาชิกให้สิ่งของมีราคาเป็นเครื่องแต่งหอพระสมุดฯ บ้างให้เงินช่วย บ้างให้หนังสือบ้าง รับช่วยเหลือ ในการต่างๆ บ้าง เป็นการพรักพร้อมจนถึงพระสงฆ์ซึ่งเป็นวิสามัญสมาชิก ก็ได้แสดงความปรารภมายังกรรมการว่า ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณได้เลือกท่านเป็นวิสามัญสมาชิก และถวายประโยชน์ต่างๆ อย่างสมาชิกทั้งปวงทั่วไปนั้น ท่านยังไม่มีโอกาสที่จะได้ตอบแทน หอพระสมุดฯ อยากทราบว่าจะทำการอย่างไรให้แก่หอพระสมุดฯ ได้บ้าง กรรมการปรึกษากันเห็นว่าควรอาราธนา ช่วยในการแต่งหนังสือในการแสดงธรรมที่จะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ อันนี้เป็น เหตุที่คิดเรื่องปัญหาธรรมวินิจฉัยเผดียงวิสามัญสมาชิกขอให้แก้ปัญหานั้น ได้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเล่มที่ ๕ ประจำปีที่ ๙ ร.ศ. ๑๐๘ พุทธศักราช ๒๔๓๒

๘. เมื่อจัดการหอพระสมุดฯ บริบูรณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดวชิรญาณตั้งแต่ตั้งมายังไม่ได้มีพิธีการฉลอง บัดนี้หอพระสมุดฯ ก็บริบูรณ์ทุกอย่างแล้ว ควรจะมีการฉลองกลางเดือน ๖ อันเป็นวันอภิลักขิตสมัยตรงกับวันบรมราชาภิเศกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมาชิกทั้งปวงเห็นชอบโดยพระราชบริหารจึงได้โปรดให้มีการฉลองหอพระสมุดวชิรญาณในปีนั้น

การฉลองหอพระสมุดฯ คราวนั้น ขอแรงสมาชิกฝ่ายในร้อยดอกไม้สดมาแต่งภายใน หอพระสมุดฯ ประกวดฝีมือ กรรมการตัดสินมีรางวัลเป็น ๓ ชั้น ขอแรงสมาชิกทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายในออกร้านขายเครื่องบริโภคและสิ่งของต่างๆ ที่เป็นฝีมือทำในเมืองไทย ตั้งร้านรายตลอดลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ขอแรงสมาชิกที่มีพิณพาทย์ จัดพิณพาทย์มาประโคมและบรรเลงการมหรสพ ได้พิณพาทย์ ๑๓ วง และสมาชิกทหารบกรับเล่นละครพูดในงานมหรสพด้วย ตั้งโรง

ละครในสนามหญ้า หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ส่วนการเลี้ยงพระเป็นของกรรมการจัดสำรับ

ครั้น ณ วันที่ ๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ ตรงกับวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีฉลูเอกศก พุทธศักราช ๒๔๓๒ เวลาบ่าย โปรดให้เชิญพระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างแต่ยังทรงผนวช และประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น แห่โดยกระบวนคู่แห่มีเครื่องสูงกลองชนะมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพิธีฉลองหอพระสมุดฯ พร้อมด้วยพระไชยวัฒน์รัชกาลที่ ๔ พระสุวรรณสิหิงค์ และพระนิรันตราย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เวลาเย็นเชิญสมาชิกทุกพวกมาพร้อมกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสในบริเวณมีรับสั่งให้เปิดร้านแล้วเสด็จขึ้นประทับ ณ หอพระสมุดฯ นิมนต์พระสงฆ์วิสามัญสมาชิก ๑๑ รูป มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเป็นประธาน เจริญพระพุทธมนต์ในเวลาค่ำวันนี้ แล้วพระราชทานหนังสือวชิรญาณ สุภาษิตแก่สมาชิกทั่วกัน หนังสือนี้พิมพ์จากสมุดซึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้เชิญบรรดาสมาชิกของหอพระสมุดฯ แสดงภาษิตเขียนไว้เป็นที่ระลึกในงานฉลองหอพระสมุดนั้นฯ นั้น ครั้นพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้ว มีมรหรสพเสภาส่งพิณพาทย์ ผลัดกันทั้ง ๑๓ วง สมาชิกเที่ยวตามร้านต่อไปจนดึกจึงเลิก

ณ วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ตรงกับวิสาขะกลางเดือน ๖ เวลาเช้าเสด็จออกเลี้ยงพระ เวลาค่ำเปิดร้านเหมือนวันก่อน สมาชิกทหารบกเล่นละครพูด ครั้นละครเลิกแล้วจึงมีการเลี้ยงเครื่องว่างและประพาสร้านต่อไปอีกคืนหนึ่ง เป็นเสร็จการฉลองหอพระสมุดวชิรญาณ

กลางเดือน ๑๑ ปีฉลูเอกศก พุทธศักราช ๒๔๓๒ กรมพระดำรงราชานุภาพได้รับเลือกเป็นสภานายก กรรมการที่ ๙ กรมพระดำรงฯ ได้ทรงรับตำแหน่งเลขาธิการมาในกรรมการที่ ๘ ในปีนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงรับตำแหน่งเหรัญญิกประทับในกรรมการ อีกปีหนึ่ง การหอพระสมุดฯ ในปีนี้ก็จัดตามแบบแผนที่ทรงจัดไว้ในปีชวดสัมฤทธิศกต่อมา

กรรมการต่อมาในตอนนี้ ได้รับหอพระสมุดฯ เมื่อบริบูรณ์แล้วการที่จะจัดอะไรใหม่ไม่สู้มี มีแต่ที่จะรักษาการให้คงดีอยู่ ไม่ให้เสื่อมทราม การเปลี่ยนแปลงที่นับว่าเป็นการสำคัญมามี เมื่อในปีเถาะรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ พุทธศักราช ๒๔๓๔ ในปีนั้นได้โปรดให้ย้ายพิพิธภัณฑ์ไปตั้งที่พระราชวังบวรฯ ตึกพิพิธภัณฑ์เก่าซึ่งอยู่นอกประตูพิมานไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นว่างอยู่เป็นตึกใหญ่กว้างขวางและภูมิที่ควรตั้งหอพระสมุดวชิรญาณที่นั่น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกนั้น ให้เป็นหอพระสมุดวชิรญาณ และโปรดให้แก้ไขซ่อมแซมตึกหอพระสมุดเก่าเป็นตำหนักสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ จึงทรงผนวชเป็นสามเณร แล้วจะเสด็จออกมาอยู่ข้างหน้า ในปีนั้นกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ เป็นสภานายกกรรมการที่ ๑๑ ได้ทรงจัดการย้ายหอพระสมุดฯ มาอยู่ที่ใหม่ เมื่อปีมะโรงจัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๓๕ ได้มีการพิธีเชิญสมาชิกประชุมที่หอพระสมุดฯ ใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ

พระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดฯ เมื่อ ณ วันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๓๕

หอพระสมุดฯ เมื่อย้ายมาตั้งอยู่ข้างนอกแล้ว การทั้งปวงก็จัดตามระเบียบเดิม คือเป็นหอพระสมุดฯ และเป็นสโมสรสำหรับสมาชิกต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งควรจะกล่าวเป็นพิเศษแต่เรื่องหนังสือวชิรญาณ เมื่อปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๓๗ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เป็นสภานายกกรรมการที่ ๑๓ ปรึกษากันเห็นว่า หนังสือวชิรญาณวิเศษซึ่งออก ๗ วันครั้ง ๑ นั้น เป็นภาระแก่กรรมสัมปาทิกหนักนัก ด้วยผู้ที่จะรับแต่งเรื่องใหม่ๆ มาส่งลงพิมพ์ก็น้อยลง เรื่องหนังสือเก่ามีอยู่ในหอพระสมุดฯ เช่น พระราชนิพนธ์ เป็นต้น อันควรจะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณได้ ก็ได้พิมพ์ไปแล้วเกือบหมดหาเรื่อง อันสมควรจะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณยากเข้าทุกที จึงตกลงเลิกหนังสือวชิรญาณวิเศษซึ่งออก ๗ วัน ครั้งหนึ่ง และออกหนังสือวชิรญาณเย็บเป็นเล่มสมุดเดือนละเล่ม อย่างกรรมการที่ ๔ ได้ออกอยู่ ๑ ปีนั้น ต่อมาอีก ๑๑ ปี จนหอพระสมุดวชิรญาณเดิมรวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนครเพราะฉะนั้นหนังสือพิมพ์วชิรญาณ ตั้งแต่ออกมาตลอดเวลา ๒๑ ปี ตอนแรกเป็นหนังสือออกเดือนละ ๘ ครั้ง เล่มหนึ่งเป็นพิเศษไม่มีกำหนดเล่มหนึ่งออก ๗ วันครั้งหนึ่ง เย็บเล่มละปี รวม ๙ เล่ม ออกเป็นเล่มสมุดเดือนละครั้งหนึ่ง เย็บเล่มละ ๖ เดือน รวม ๒๒ เล่ม

การหอพระสมุดวชิรญาณเดิมได้เจริญถึงที่สุด ในคราวกรรมการที่ ๘ เมื่อปีชวดสัมฤทธิศกดังกล่าวมาแล้ว ต่อแม้เมื่อย้ายหอพระสมุดฯ ออกมาอยู่ข้างนอกประตูพิมานไชยศรี มีตึกใหญ่โตขึ้นกว่าเก่า และมีกรรมการที่ได้พยายามทำนุบำรุงต่อมา การก็ไม่เจริญขึ้นกว่านั้นได้อีก ด้วยเหตุความขัดข้องมีอยู่หลายประการ คือ

๑. เงินสำหรับใช้จ่ายในการหอพระสมุดฯ ได้จากเงินบำรุงของสมาชิกซึ่งมีจำนวนเงินจำกัด เมื่อการหอพระสมุดฯ เจริญขึ้นถึงที่สุด กำลังเงินที่มีใช้ไม่มีเงินเพิ่มเติม การก็จำต้องหยุดอยู่เพียงนั้น

๒. กรรมการหอพระสมุดฯ ล้วนเป็นผู้มีตำแหน่งต้องรับราชการในหน้าที่เต็มเวลา มาทำการให้หอพระสมุดฯ ได้แต่เวลาว่างอย่างทำการกุศลและเปลี่ยนกันทุกปี ผู้เป็นกรรมการไม่มีเวลาที่จะศึกษาการหอพระสมุดฯ ได้ยืดยาว และไม่มีเวลาจะตรวจตราการหอพระสมุดฯ ได้ถ้วนถี่การหอพระสมุดฯ จำต้องตกอยู่ในมือพนักงานประจำซึ่งเป็นอย่างลูกจ้าง เพราะหอพระสมุดฯ เป็นสมาคม ผู้ที่ทำการไม่นับในตำแหน่งข้าราชการ ถ้าถูกคนที่โหยกเหยกบางทีก็พาการหอพระสมุดฯ เสื่อมทรามไปได้นานๆ กว่าความนั้นจะรู้ถึงกรรมการ

ด้วยเหตุเหล่านี้การหอพระสมุดฯ จึงเป็นแต่ทรงเสมออยู่หลายปี ปรากฏแก่สมาชิกทั่วไปว่าไม่มีทางที่จะบำรุงให้เจริญกว่านั้นได้ อันนี้เป็นเหตุให้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจะรวมเข้าเป็นหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร

หอพระสมุดวชิรญาณได้ทำให้เกิดประโยชน์สำคัญแก่บ้านเมือง ๒ อย่าง คือ รวบรวมหนังสือไทยเข้าไว้ที่แห่งเดียวกันได้มากกว่าบรรดามีในที่ไหนๆ ในเวลานั้นประการหนึ่ง ได้พิมพ์เรื่องหนังสือไทยทั้งเก่าใหม่ให้ความรู้แพร่หลาย และรักษาเรื่องหนังสือนั้นๆ ให้ถาวรเป็นประโยชน์มาจนทุกวันนี้ประการหนึ่ง ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นประโยชน์สำคัญที่ได้เกิดจากหอพระสมุดวชิรญาณ

หอพุทธสาสนสังคหะ

หอพุทธสาสนสังคหะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ประกาศตั้งเมื่อ ณ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ปีชวด รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ พุทธศักราช ๒๔๔๓ ด้วยเดิมมีพระราชประสงค์จะทรงตั้งหอธรรม ขึ้นที่วัดเบญจมบพิตร เพื่อจะเก็บรวบรวมพระไตรปิฎก และหนังสือทั้งปวง บรรดาเกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาทุกๆ ภาษา กะหมวดสิ่งของ ที่จะรวบรวมในหอธรรมนั้นเป็น ๒๔ หมวด คือ

๑. จะรวมบาลีพระไตรปิฎกจารอักษรขอมบนใบลาน ซึ่งผู้ศรัทธาสร้างไว้แต่ก่อนไม่ว่าครั้งใดคราวใด ให้ได้จบหนึ่ง ต่อฉบับใดขาดจึงสร้างเพิ่มเติม

๒. คัมภีร์พระอรรถกถาฎีกาโยชนา หรือหนังสือเกร็ดทั้งปวง ถ้าได้ฉบับเก่าก็จะใช้ฉบับเก่า ถ้าไม่มีฉบับเก่าก็จะลอกคัดขึ้นใหม่ ถ้าผู้ใดให้ยืมต้นฉบับก็เป็นอันพอพระราชประสงค์

๓. หนังสือต่างๆ ที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้นไว้ เช่น ไตรภูมิ โลกสัณฐาน อนาคตวงศ์ เป็นต้น ถ้าได้ฉบับเดิมยิ่งดี ไม่ได้ฉบับเดิมก็ต้องคัดลอกขึ้นใหม่

๔. หนังสือสัททาวิเสส แบบเรียนภาษามคธ มีสัททนีติและพาลปโพธิ เป็นต้นที่เป็นภาษามคธ

๕. หนังสือแบบเรียนที่มีตัวกระเสียน เช่น มูลกัจจายน และอาคมโกสลธรรมบท เป็นต้น

๖. หนังสือแปลร้อย มีแปลชาดก เช่น มโหสถ และเวสสันดรชาดก เป็นต้น และหนังสือแต่ง

๗. หนังสือเทศนาที่สำหรับถวายเทศน์วิเศษ และเทศน์เวรเป็นหนังสือแปลร้อย

๘. หนังสือที่แปลภาษามคธเป็นไทยเป็นตัวเขียน เช่น มงคลทีปนี มหาวงศ์ เป็นต้น

๙. หนังสือที่ลงพิมพ์ตัวหนังสือไทย ในเรื่องพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษามคธ เช่น ธรรมบท เป็นต้น และแบบเรียนด้วยกับที่เป็นภาษาไทย เช่น ธรรมจักษุ และบุพพสิกขา นวโกวาท เป็นต้น ตลอดจนหนังสือซึ่งแต่งเป็นคำสั่งสอนสัปบุรุษ เช่น สมเด็จพระวันรัต วัดโสมนัสแต่ง เป็นต้น

๑๐. ชาดกที่ผูกเป็นคำฉันท์ คำโคลง คำกลอนหนังสือสวด ซึ่งอ้างว่าเป็นเรื่องพุทธศาสนาตั้งแต่มหาชาติ คำหลวงลงมา จนสุริยคราส จันทรคราส เป็นที่สุด หนังสือทั้งนี้ถ้าได้ ฉบับเดิมเป็นที่ต้องการมากกว่าที่จะคัดลอกใหม่

๑๑. หนังสือลาวบรรดาที่เกี่ยวด้วยเรื่องพุทธศาสนาตลอดจนพงศาวดาร เช่น พงศาวดารหริภุญไชย เป็นต้น

๑๒. หนังสือมอญ หนังสือพม่า ทั้งบาลีอรรถกถา และหนังสือซึ่งมีผู้แต่งเกี่ยวด้วยพุทธศาสนา

๑๓. หนังสือลังกา ทั้งบาลีและอรรถกถา หนังสือซึ่งมีผู้แต่งบรรดาที่เกี่ยวด้วยพระพุทธศาสนาตลอดจนสมุดว่าด้วยเจดียสถานในลังกาทวีป

๑๔. พระไตรปิฎกจีนญี่ปุ่น ซึ่งเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเหนือ ตลอดจนหนังสือทั้งปวงซึ่งกล่าวด้วยพระพุทธศาสนา

๑๕. พระไตรปิฎกและหนังสือทั้งปวงที่เกี่ยวด้วยพระพุทธศาสนาอันพิมพ์ไว้เป็นอักษรเทวนาครี เป็นภาษาสันสกฤต

๑๖. พระไตรปิฎก ทั้งบาลีอรรถกถาฎีกาอันพิมพ์ด้วยตัวโรมัน

๑๗. พระไตรปิฎก ภาษาสันสกฤต ภาษามคธ ซึ่งได้พิมพ์ด้วยตัวโรมัน

๑๘. แปลพระสูตรต่างๆ ลงเป็นภาษาต่างประเทศ ซึ่งได้ลงพิมพ์ไว้แล้ว

๑๙. หนังสือซึ่งแต่งว่าด้วยพระพุทธศาสนา นอกจากที่เป็นคำคัดค้าน เช่น ไลท์ออฟเอเชีย ซึ่งเซอร์เอดวินอาโนลด์ เป็นผู้แต่ง เป็นต้น

๒๐. หนังสือซึ่งเกี่ยวด้วยการค้นคว้าในประเทศอินเดีย เช่น เยอนัลของรอแยลอาเซียเอติกโซไซเอตี เป็นต้น

๒๑. พระพุทธโอวาทที่เขียนลงบนลานทองแดงลงรักปิดทองหรือจารลงบนแผ่นศิลา หรือคำจารึกอันหนึ่งอันใด ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนา ถ้าเก็บตัวเดิมได้ก็ดี ถ้าไม่ได้ของเดิมเพียงแต่รูปจำลองหรือรูปถ่ายก็ได้

๒๒. ตู้หนังสือของเก่าซึ่งทำอย่างวิจิตรงดงาม หีบและกรอบพระคัมภีร์ กากะเยีย ผ้าห่อสายรัด หูหนังสือ ซึ่งเป็นของเก่าและทำงดงามดี หรือมีเจ้าของซึ่งเป็นผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม หรือมีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ถึงชำรุดบ้างก็ได้

๒๓. ลานใบปกลายรดน้ำ พระธรรมที่มีรูปเขียน หรือหนังสือสวด ซึ่งมีรูปเขียนขาดชำรุดก็ได้

๒๔. รูปเจดียสถาน และที่ซึ่งเกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา ที่เป็นรูปถ่ายรูปเขียนและรูปพิมพ์ต่างๆ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการสำหรับคิดอ่านจัดตั้งหอธรรมนั้น คือ

กรมสมมตอมรพันธุ์	เป็นนายก
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	เป็นอุปนายก
สมเด็จกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ	
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงษ์	

เจ้าพระยาภาสกรวงษ์
เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร แต่ยังเป็นพระยาวุฒิการบดี
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
พระยามหาอำมาตยาธิบดี แต่ยังเป็นพระยาศรีสหเทพ
พระยาเพ็ชรพิไชย แต่ยังเป็นพระยาบำเรอภักดิ
พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุญนาค)

รวมกรรมการ ๑๑ คนด้วยกัน

เมื่อคนทั้งหลายได้ทราบประกาศแล้ว ก็พากันมีความยินดีอนุโมทนาในพระราชดำริ มีทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และพระสงฆ์ทั้งหลาย ถวายหนังสือและสิ่งของต่างๆ สำหรับหอพุทธสาสนสังคหะมาก นอกจากของถวายเป็นของพระราชทานก็มีที่จัดซื้อด้วยทุนของหอพุทธสาสนสังคหะก็มี

หนังสือหอพุทธสาสนสังคหะมีหนังสืออักษรหลายอย่างและหลายภาษา แต่โดยมากเป็นหนังสือ พระไตรปิฎกภาษามคธ เป็นคัมภีร์ใบลานจารอักษรขอมเป็นพื้น นอกจากนั้น เป็นคัมภีร์ใบลานและสมุดอักษรไทย อักษรลาว อักษรพม่ารามัญ อักษรสิงหล และอักษรโรมัน มีอย่างละมากบ้างน้อยบ้าง ถ้าว่าโดยส่วนเรื่องเป็นหนังสือ เหมือนกับที่มีในหอพระมณเฑียรธรรมแล้วแทบทั้งนั้น ไม่ใคร่มีเรื่องแปลก และยังมีซ้ำกันเรื่องละหลายๆ จบก็หลายเรื่อง ด้วยหนังสือที่ถวายมาในหอพุทธสาสนสังคหะ มักเป็นหนังสือพระไตรปิฎกซึ่งสร้างกันในการกุศลเป็น สามัญ และเป็นหนังสือหอไตร สำหรับตัวพระราชาองค์ใดองค์หนึ่ง แต่ถ้าจะว่าโดยตัวฉบับมีหนังสือดีๆ หลายฉบับ ในพวกหนังสืออักษรขอม ซึ่งเป็นฉบับดี ปรากฏชื่อเจ้าของเดิมอันควรจะยกขึ้นกล่าวเป็นพิเศษมีอยู่ ๔ ฉบับ คือ

๑. หนังสือของพระองค์เจ้าปฐมวงษ์ ในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดอรุณราชวราราม หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ทัด) นำถวาย รายหนึ่ง

๒. หนังสือของสมเด็จพระสังฆราช (นาก) วัดราชบูรณะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) นำถวาย รายหนึ่ง

๓. หนังสือของสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศน์เทพวราราม รายหนึ่ง

๔. หนังสือของพระพิมลธรรม (อ้น) วัดพระเชตุพน พระมงคลทิพมุนี (มุ้ย) แต่ยังเป็นพระครูวิสุทธิสมโพธิ นำถวาย รายหนึ่ง

หนังสือชุดใหญ่มีนอกจากที่กล่าวมาอีกหลายราย แต่ทราบไม่ได้ว่าเดิมเป็นของผู้ใด

หนังสือพระไตรปิฎกฉบับอักษรอื่นๆ นอกจากอักษรขอมที่กล่าวมา ยังมีฉบับดีอีกหลายฉบับที่ควรยกขึ้นกล่าวโดยเฉพาะ คือ

๑. ฉบับอักษรพม่า หนังสือฉบับนี้ได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษจำลองจากพระไตรปิฎกที่มีอยู่ในเมืองพม่า ได้มา ๑๑๖ คัมภีร์

๒. ฉบับอักษรสิงหลพิมพ์เป็นสมุด ได้มาจากลังกา เป็นหนังสือ ๑๗ เล่ม

๓. ฉบับอักษรรามัญ พิมพ์เป็นสมุด ได้มาจากเมืองเมาะลำเลิง (มรแมน) ๒๔๔ เล่ม

๔. ฉบับอักษรลาว เจ้านายมณฑลพายัพถวายบ้าง พระถวายบ้าง รวม ๕๗ คัมภีร์ ๒๓ ผูก ๑ เล่ม

หนังสือพระไตรปิฎกในหอพุทธสาสนสังคหะ มีหนังสือแปลก ซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองไทย อีก ๒ ฉบับ คือ

๑. พระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น พิมพ์ด้วยอักษรจีน พรตญี่ปุ่นถวายเป็นหนังสือ ๒๐ เรื่อง รวมสมุด ๒,๓๔๓ เล่ม

๒. พระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น พิมพ์ด้วยอักษรญี่ปุ่น พรตญี่ปุ่นถวายเป็นหนังสือ ๒๒ เรื่อง รวมสมุด ๔๒๓ เล่ม

นอกจากพระไตรปิฎกที่กล่าวมา ในหอพุทธสาสนสังคหะมีหนังสือต่างภาษา ดังต่อไปนี้

หนังสือภาษามคธ

อักษรขอม	คัมภีร์ใบลาน	๑,๙๒๙	คัมภีร์	๗๘	ผูก	ที่เป็นสมุด	๑๓	เล่ม
อักษรไทย	”	—	”	—	”	”	๒๐๕	”
อักษรลาว	”	๑๑๐	”	๔๓	”	”	๓	”
อักษรสิงหล	”	๗๓	”	—	”	”	๑๒	”
อักษรรามัญ	”	๑๓๐	”	๘	”	”	๓๗	”
อักษรโรมัน	”	—	”	—	”	”	๒๗	”
รวม	”	๒,๓๔๒	”	๑๒๙	”	”	๒๙๘	”

หนังสือภาษาไทย (และลาว)

อักษรขอม	คัมภีร์ใบลาน	๙๐	คัมภีร์	๙	ผูก	ที่เป็นสมุด	๔	เล่ม
อักษรไทย	”	—	”	—	”	”	๓๖๑	”
อักษรลาว	”	๒๖	”	๔๓	”	”	๒	”
อักษรโรมัน	”	—	”	—	”	”	๒	”
รวม	”	๑๑๖	”	๖๒	”	”	๓๖๙	”

หนังสือต่างภาษา

หนังสือภาษารามัญ	๑๙	คัมภีร์	๘	ผูก	ที่เป็นสมุด	๑	เล่ม
หนังสือภาษาพม่า	๒๔	”	๑	”	”	๒๔๕	”
หนังสือภาษาสิงหล	๑	”	—	”	”	๕๓	”
หนังสือภาษาเขมร	—	”	—	”	”	๒๒	”
หนังสือภาษาสันสกฤต	—	”	—	”	”	๑๕	”
หนังสือภาษาญี่ปุ่น	—	”	—	”	”	๒,๗๖๗	”
หนังสือภาษาอังกฤษ	—	”	—	”	”	๑๐๙	”
หนังสือภาษาฝรั่งเศส	—	”	—	”	”	๓	”
หนังสือภาษาฮอลันดา	—	”	—	”	”	๒	”
หนังสือภาษามัดราส	—	”	—	”	”	๖	”
หนังสือภาษาเบงกาลี	—	”	—	”	”	๑	”
รวม	๔๔	”	๙	”	”	๒,๘๐๑	”
รวมทั้งสิ้น	๒,๔๕๘	”	๒๐๐	”	”	๓,๗๙๑	”

ส่วนสิ่งของต่างๆ ที่มีผู้ถวายไว้ในหอพุทธสาสนสังคหะมี ๔ ประเภท คือ หนังสือแปลกๆ ประเภทหนึ่ง เครื่องใช้ในการรักษาหนังสือประเภทหนึ่ง รูปต่างๆ ประเภทหนึ่ง บริขาร ประเภทหนึ่ง

หนังสือแปลกๆ นั้น คือหนังสือเขียนลานงา หนังสือทอด้วยไหม หนังสือไตรภูมิมีรูปภาพเขียนแต่โบราณ และสำเนาจารึก เป็นต้น

เครื่องใช้ในการรักษาหนังสือ มีกรอบหนังสือประดับมุกบ้าง ทำด้วยงาบ้าง ด้วยโลหะบ้าง กากะเยีย กระดานชนวน ม้ารองหนังสือ หีบใส่หนังสือซึ่งเป็นเครื่องงาบ้าง ประดับมุกบ้าง และตู้ใส่หนังสือประดับมุก ๖ ใบ ตู้ลายรดน้ำและตู้สลักปิดทองก็อีกหลายใบ

รูปต่างๆ มีรูปสถานที่เป็นต้น

บริขาร ที่เป็นของแปลกในพวกนี้ มีพัดรองด้ามงาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ประทานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร แล้วจึงพระราชทานมาไว้ในหอพุทธสาสนสังคหะ และยังมีของบริขารนอกจากนี้อีกบางอย่าง

เมื่อประกาศตั้งหอพุทธสาสนสังคหะนั้น หอธรรมที่วัดเบจมบพิตรสร้างยังไม่แล้ว จึงโปรดให้เก็บรักษาหนังสือ และสิ่งของสำหรับหอพุทธสาสนสังคหะไว้ในตึกซึ่งตั้งหอพระสมุดวชิรญาณอยู่หน้าประตูพิมานไชยศรี ด้วยมีที่ว่างอยู่มาก มีเจ้าพนักงานประจำทำการเป็นแผนกหนึ่ง ส่ง

แต่ตู้มุก ๖ ใบ ไปตั้งไว้ที่พระที่นั่งทรงธรรมวัดเบญจมบพิตร ในเวลาระหว่างนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงอำนวยการหอพุทธสาสนสังคหะ ทรงจัดให้ทำบัญชีหนังสือและสิ่งของที่ได้รับมาเก็บรักษาไว้ และได้เริ่มดำริพิมพ์หนังสือเก่าจำหน่ายในการกุศล ตั้งต้นด้วยพิมพ์หนังสือเรื่องสวดมนต์ ซึ่งกรมหมื่น พงษาดิศรมหิป พิมพ์ถวายพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี ช่วยในงานศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลีพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม เมื่อปีฉลู พุทธศักราช ๒๔๔๔ (ร.ศ.๑๒๐) เมื่อคนทั้งหลายได้ทราบความประสงค์ของกรรมการ หอพุทธสาสนสังคหะที่จะพิมพ์หนังสือเก่า ก็มีผู้ศรัทธารับพิมพ์เป็นของแจกในงานศพและงานต่างๆ ต่อมาอีกหลายเรื่อง วิธีพิมพ์หนังสือแจกในการกุศลที่นิยมกันมากในบัดนี้ นับว่าตั้งต้นมาด้วยหอพุทธสาสนสังคหะเป็นเดิม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภจะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงพระราชดำริว่า หนังสือที่ได้มาไว้ในหอพุทธสาสนสังคหะ มีมากมายเกินกว่าความต้องการสำหรับพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนในวัดเบญจมบพิตรอีกประการหนึ่ง สิ่งของประเภทต่างๆ ซึ่งได้กะไว้ว่าจะมีในหอพุทธสาสนสังคหะนั้นโดยมาก พ้องกับของที่ควรมีในหอพระสมุดสำหรับพระนครถ้ารวมไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าแยกไปไว้ที่อื่นต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดหนังสือพระไตรปิฎก ส่งไปไว้หอธรรมวัดเบญจมบพิตรสำรับหนึ่ง ให้พอสำหรับพระภิกษุสามเณรจะได้เล่าเรียน หนังสือและสิ่งของในหอพุทธสาสนสังคหะเดิมนอกจากนั้นโปรดให้รวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนครแต่นั้นมา เพราะฉะนั้นหอพุทธสาสนสังคหะ ได้ตั้งอยู่โดยลำพังตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๔๔๓ เป็นเวลา ๖ ปี ก็รวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนคร

การดำเนินงานหอพระสมุดสำหรับพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ซึ่งทรงพระราชดำริเลือกสรรให้เป็นกรรมการสำหรับจัดการหอพระสมุดฯ ตามพระราชประสงค์ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นสภานายกมีกรรมสัมปาทิก ๔ คือ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๑ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๑ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุญนาค) ๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ๑ รวมทั้ง ๕ นี้ เป็นกรรมการสำรับแรกของหอสมุดสำหรับพระนคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับเป็นประธานในที่ประชุมกรรมการทรงปรึกษาการต่างๆ ซึ่งสมควรจะจัดให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นคุณเป็นประโยชน์ กรรมการเห็นพร้อมกันว่า การต่างๆ ที่สมควรจะจัดมีอยู่มากแต่ไม่ใช่จะจัดให้สำเร็จได้รวดเร็ว จำต้องมีเวลา

และตามกำลังทุนให้การเจริญขึ้นโดยลำดับไป ในชั้นต้นควรจะคิดกะการวางลงเป็น กำหนดก่อนว่าจะลงมือจัดการอย่างไรบ้าง และจะจัดการนั้นๆ อย่างไร เมื่อได้กะวางการลงเป็นกำหนดแล้ว กำหนดนั้นจะได้เป็นบรรทัดทางที่จะจัดการหอพระสมุดฯ ต่อไป กรรมการจึงได้ปรึกษาวางกำหนดความคิดที่จะจัดการหอสมุดฯ ไว้ดังต่อไปนี้

ที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ

หนังสือต่างๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมจัดเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครเดิมเก็บรักษาไว้ในที่ ๒ แห่ง หนังสือหอพระสมุดวชิรญาณกับหนังสือหอพุทธสาสนสังคหะเก็บรักษาไว้ในตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรี หนังสือคัมภีร์ใบลานหอพระมณเฑียรธรรมอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรรมการปรึกษากันเห็นว่า ที่ทั้ง ๒ แห่งนี้ หอพระมณเฑียรธรรมเล็กแต่เก็บรักษาคัมภีร์ใบลานก็เต็มหอเสียแล้ว ตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรีนั้น ที่ก็ไม่เหมาะแก่ที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร และเมื่อได้จัดการไปไม่ช้า ก็จะไม่พอไว้หนังสือเหมือนกันแต่ยังไม่แลเห็นว่าที่อื่นจะมีเหมาะที่ไหนในเวลานั้น จึงได้ตกลงจัดตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครที่ตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรี ให้ขนหนังสือใบลานที่หอพระมณเฑียรธรรมมารักษาไว้ที่ตึกใหญ่ คงให้เก็บรักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมแต่ ๒ ฉบับ คือ ฉบับครูเดิมและฉบับทองใหญ่ และให้จัดเลือกหนังสือคัมภีร์ ใบลานของหอพุทธสาสนสังคหะสำรับหนึ่งส่งไปไว้สำหรับวัดเบญจมบพิตรตามพระราชประสงค์

พนักงานประจำหอพระสมุดวชิรญาณ

หอสมุดเดิมทั้ง ๓ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นหอสมุดสำหรับพระนครต่างมีพนักงานประจำทำการอยู่ทุกแห่ง คือ หอพระมณเฑียรธรรมอยู่ในหน้าที่ราชบัณฑิตรักษา แบบเดิมแบ่งกันเป็นด้านเข้าใจว่าคือตู้หนังสือตั้งอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรมด้านไหน กำหนดด้านนั้นเป็นแผนกหนึ่ง จึงเรียกว่าด้านหนึ่ง เจ้ากรมหรือปลัดกรมประจำด้านใดเป็นผู้ถือกุญแจตู้รักษาหนังสือในด้านของตน ราชบัณฑิตขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ รับเงินเดือนอยู่ในกระทรวงนั้น หอพระสมุดวชิรญาณมีพนักงานอีกชุดหนึ่ง พนักงานชุดนี้แต่เดิมเป็นอย่างลูกจ้างของกรรมการหอพระสมุดฯ ไม่ได้สังกัดขึ้นในกระทรวงใด ผู้ที่เป็นหัวหน้ามักเป็นข้าราชการซึ่งหามาจากกระทรวงอื่น คงสังกัดอยู่ในกระทรวงเดิม เป็นแต่มาทำการและรับผลประโยชน์ในหอพระสมุดฯ พนักงานหอพุทธสาสนสังคหะมีอีกชุดหนึ่ง ผู้ที่เป็นหัวหน้ากรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเลือกข้าราชการมาจากต่างกระทรวง เช่น กรมพระอาลักษณ์ขั้นผู้น้อยก็เรียกหาตามแต่จะได้ เมื่อรวมหอสมุดทั้ง ๓ ตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการปรึกษากันเห็นว่าพนักงานที่มีอยู่ถ้าจะรวมมาทำการในหอสมุดเดียว ว่าโดยจำนวนคนมีมากเกิน

กว่าที่ต้องการ แต่ถ้าจะเลือก โดยความสามารถให้พอแก่การหอพระสมุดสำหรับพระนครที่จะจัดต่อไปมีตัวน้อยเต็มที ด้วยพนักงานหอสมุดแต่เดิม ส่วนกรมราชบัณฑิตเป็นเปรียญโดยมากก็จริง แต่ที่หนังสือดีก็มีน้อยตัว และแก่ชราเสียก็มาก การหอสมุดสำหรับพระนครหนังสือภาษาบาลี เป็นแต่แผนกหนึ่ง ในสามสี่แผนก มีผู้รู้ภาษาบาลีที่ดีจริงๆ สัก ๒ คน หรือ ๓ คน ก็พอ และกรมราชบัณฑิต นั้นกระทรวงธรรมการก็ยังมีความประสงค์ที่จะจัดให้เป็นพนักงานสอบวิชาและแต่งตำรา ในการศึกษาอยู่ จึงเห็นว่าควรขอแต่ผู้ชำนาญภาษาบาลีมาแต่สองสามคน ส่วนพนักงานหอพระสมุดวชิรญาณเดิม และพนักงานหอพุทธสาสนสังคหะนั้นเพราะเหตุแต่เดิม วิธีจัดการเป็นทำนองจ้างตั้งแต่ผู้เป็นหัวหน้าลงไปจนผู้น้อย ผู้ที่มีความรู้ความสามารถจริงๆ ไม่ใคร่มีใครสมัครมาอยู่ด้วย คนเช่นนั้นย่อมมีประสงค์ที่จะทำราชการให้ได้มียศและตำแหน่งที่สูง ตำแหน่งในพนักงานหอสมุดไม่มีทางที่จะได้ยศศักดิ์สมปรารถนา จึงหาได้แต่ผู้มีทางที่จะได้ยศศักดิ์ในกระทรวงอื่นน้อยแล้ว จึงมาสมัครทำการหอพระสมุด การหอพระสมุดสำหรับพระนครที่จะจัดต่อไปจำต้องมีผู้ซึ่งมีความรู้จริงๆ สำหรับการทุกๆ แผนก จำต้องมีทางที่จะได้เลื่อนยศศักดิ์เหมือนข้าราชการกระทรวงอื่นๆ แต่จะตั้งเป็นกระทรวงหนึ่งต่างหากหาควรไม่ ควรขอสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการ แต่ส่วนตัวพนักงานที่มีอยู่แล้ว ถึงคุณวุฒิจะไม่พอจะคัดออกเสีย เพราะจัดการใหม่ดูก็ไม่เป็นธรรม และไม่มีความจำเป็น ด้วยการหอพระสมุดฯ ไม่ใช่จะจัดเปลี่ยนแปลงไปได้รวดเร็ว ควรให้พนักงานเดิมทำการต่อไปก่อน เมื่อว่างลงด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดจึงจัดเข้ารูปใหม่

การจ่ายเงินในการหอพระสมุดวชิรญาณ

เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีเงินคงคลังของหอพระสมุดวชิรญาณเดิม กับเงินคงคลังของหอพุทธสาสนสังคหะ รวมทั้ง ๒ ราย เป็นเงิน ๑๓,๐๐๐ บาท โอนมา เป็นเงินคงคลังของหอพระสมุดสำหรับพระนครส่วนเงินที่จะใช้จ่ายสำหรับการหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จ่ายเงินแผ่นดิน สำหรับใช้ในการหอพระสมุดฯ มีกำหนดปีละ ๒๕,๐๐๐ บาท แล้วแต่กรรมการจะจัดใช้อย่างไร มิให้เกินเงินยอดนั้น ถ้ามีเงินเหลือให้บวกไปใช้ในปีหลังต่อได้ และเงินบำรุงซึ่งเรียกจากสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณเดิมนั้น กรรมการเห็นว่าหอพระสมุดสำหรับพระนครจัดเป็นสาธารณะไม่เฉพาะให้ประโยชน์ แต่สมาชิกดังแต่ก่อนจึงให้งดไม่เรียกเงินบำรุงจากสมาชิกต่อไป กรรมการได้กะประมาณการที่ใช้เงิน เป็นยุติแล้วขอให้พระคลังข้างที่รับธุระทำการเป็นธนาคารของหอพระสมุดฯ เพื่อจะป้องกันมิให้การจ่ายเงินยุ่งเหยิง

การจัดหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ

หนังสือที่มีอยู่แล้วยุติว่าจะเป็น ๓ แผนก ตามกระแสรับสั่งในประกาศตั้งหอพระสมุด สำหรับพระนคร คือ (๑) แผนกหนังสือคัมภีร์พระพุทธศาสนา เก็บไว้ในห้องหอพระสมุดฯ ข้างตะวันออก (๒) หนังสือต่างประเทศจัดเก็บไว้ในห้องกลาง (๓) หนังสือไทยจัดเก็บไว้ห้องข้างตะวันตก

หนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกหอพระมณเฑียรธรรมขาดหายมากบ้างน้อยบ้างทุกฉบับไม่มีฉบับใดที่จะบริบูรณ์ เป็นด้วยการที่ราชบัณฑิตรักษามาแต่ก่อนไม่ระวังรักษาให้ดี ส่วนหนังสือหอพระสมุดวชิรญาณเดิมนั้นไม่ใคร่ขาดบัญชีนัก ถึงที่ขาดเรื่องก็ไม่ใคร่สูญ ด้วยได้พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณโดยมากเสียหายแต่หนังสือฉบับดี เช่น หนังสือที่พิมพ์ครั้งแรก ถูกสับเปลี่ยนไปเสียมากได้ความว่ามีผู้ยืมไปอ่านแล้วจำหน่ายว่าหาย หาฉบับที่พิมพ์ชั้นหลังๆ มาใช้ เสียหนังสือฉบับดีไปด้วยอย่างนี้เป็นอันมาก ข้อนี้เป็นเหตุให้กรรมการเห็นว่า การที่ให้ยืมหนังสือไปอ่านนอกหอพระสมุดฯ ถึงไม่หายสูญ ก็เป็นทางที่จะให้เสียหนังสือฉบับดี จำจะต้องประหยัด การให้ยืมหนังสือให้กวดขัน หนังสือหอพุทธสาสนสังคหะยังอยู่บริบูรณ์กว่าหนังสือพวกอื่น เป็นแต่การเก็บอยู่ข้างจะปะปนจะเลือกหยิบให้ถูกเรื่องได้อยู่ข้างยาก ได้ให้รวมหนังสือที่ ๓ หอแยกเก็บตามประเภทหนังสือซึ่งได้กำหนดดังกล่าวมาแล้ว

การแก้ระเบียบการในหอพระสมุดวชิรญาณ

ประโยชน์อย่างใดที่มหาชนเคยได้รับจากหอสมุดทั้ง ๓ ซึ่งมารวมเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการมีความประสงค์จะให้ประโยชน์นั้นๆ คงอยู่ทุกอย่าง แก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่ที่จำเป็นต้องแก้ไขมีอยู่บ้างอย่างคือ

(๑) การสโมสรซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของหอสมุดวชิรญาณเดิม เช่น มีโต๊ะบิลเลียด สำหรับสมาชิกเล่นเป็นต้นนั้น ที่จริงก็ร่วงโรยอยู่แล้วจึงให้เลิกส่วนการเล่นทั้งปวงเสียอย่างหนึ่ง

(๒) การให้ยืมหนังสือ ความปรากฏเมื่อตรวจหนังสือในหอพระสมุดฯ ว่าหนังสือสูญหายไปดังกล่าวมาแล้ว จึงสั่งให้งดไม่ยอมให้ยืมหนังสือซึ่งหาฉบับยาก คือหนังสือเขียนเป็นต้นอีกต่อไป คงให้ยืมแต่หนังสือซึ่งมีขายในท้องตลาด แต่ยอมให้ผู้ที่มีประสงค์จะอ่านหนังสือ จะสอบหนังสือมาอ่านได้ในหอพระสมุดฯ ทั้งหนังสือเก่าใหม่ทั่วไป

(๓) ห้องอ่านหนังสือซึ่งมีมาในหอพระสมุดวชิรญาณเดิม เคยซื้อหาหนังสือพิมพ์ข่าวทั้งในเมืองไทยและเมืองต่างประเทศมาไว้ให้สมาชิกอ่าน เห็นว่าเป็นประโยชน์อยู่จึงให้คงมีห้องอ่านหนังสืออยู่ตามเดิม

การหาหนังสือเพิ่มเติมเข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร โปรดให้กำหนดหนังสือในหอพระสมุดฯ เป็น ๓ แผนก คือ แผนกพระพุทธศาสนาแผนกหนึ่ง แผนกหนังสือไทยแผนกหนึ่ง แผนกหนังสือต่างประเทศแผนกหนึ่ง ในการที่จะหาหนังสือมาเพิ่มเติมทั้ง ๓ แผนกนี้ กรรมการเห็นว่าหนังสือ ในแผนกพระพุทธศาสนาและหนังสือในแผนกภาษาไทยสองแผนกนี้ หนังสือเก่าซึ่งยังไม่ได้พิมพ์มีอยู่ในเมืองไทยเป็นอันมาก หนังสือเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปเป็นอันตรายร่อยหรอลงไปทุกที ด้วยไฟไหม้บ้าง ถูกฝนผุบ้าง ปลวกกัดบ้าง มีผู้ซื้อหาพาไปเสียต่างประเทศบ้าง หนังสือเหล่านี้เป็นสมบัติสำคัญของชาติและจะหาที่อื่นไม่ได้นอกจากเมืองไทย ควรรีบขวนขวายรวบรวมหนังสืออันเป็นสมบัติของชาติไทยมารักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครก่อนหนังสือจำพวกอื่น กรรมการจึงประกาศให้ความปรากฏแก่คนทั้งหลายว่า หอพระสมุดซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้นสำหรับพระนคร ประสงค์จะรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์แปลร้อย และสมุดหนังสือไทยเรื่องทั้งปวง ถ้าผู้ใดมีหนังสือเหล่านี้และจะมีแก่ใจให้แก่หอพระสมุดฯ ก็ดี หรือจะให้ยืมมาคัดลอกก็ดีหรือจะขายก็ดี กรรมการจะยินดีและขอบคุณแก่ผู้ที่สงเคราะห์นั้น ประกาศอันนี้ได้ขอให้เทศาภิบาลชี้แจงความประสงค์ของกรรมการให้ทราบทั่วไปตามหัวเมืองด้วย และกรรมการได้แต่งให้ราชบัณฑิตมีพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาตะลักษมณ์ เปรียญ) เป็นต้น เที่ยวชี้แจงตรวจหาหนังสือด้วยอีกส่วนหนึ่ง

ส่วนแผนกหนังสือต่างประเทศนั้น กรรมการเห็นว่าเป็นของที่อาจจะซื้อได้โดยมากและทางที่จะเลือกหาก็กว้างขวาง สำคัญแต่ทุนเป็นใหญ่ ข้อพิเคราะห์มีอยู่เพียงว่าจะจัดการเพียงใดให้พอแก่ทุนของหอพระสมุดฯ จะทำได้ ข้อนี้กรรมการได้ตกลงว่าควรจะขัดการเป็น ๒ สถาน คือ สถานที่หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมุงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบว่าหนังสือจดหมายเหตุต่างประเทศที่เนื่องด้วยพงศาวดารเมืองไทยแต่ครั้งกรุงเก่ามายังมีอยู่ในยุโรปมาก หนังสือพวกนี้ไม่ได้ตีพิมพ์เพราะเก็บรักษาไว้ในหอหนังสือของรัฐบาล ถ้าหากจะขออนุญาตจากรัฐบาลนั้นๆ คัดมาก็คงจะได้ยังหนังสือเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยเมืองไทย แม้จะพิมพ์แล้วในหอพระสมุดฯ ก็ยังไม่มีครบ ควรจะสืบหาหนังสือต่างประเทศบรรดาเรื่องเกี่ยวข้องกับพงศาวดารไทย และกรุงสยามก่อนอย่างอื่นอีกสถานหนึ่งนั้น หนังสือภาษาต่างประเทศ นอกจากที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องพงศาวดารเมืองไทยกรรมการเห็นว่าควรหาหนังสือที่ต้องการใช้ในราชการบ้านเมืองก่อน คือ หนังสืออธิธานภาษาต่างๆ และตำรับตำราซึ่งกระทรวงต่างๆ จะต้องการปรึกษาและสอบสวนสำหรับราชการในกระทรวงนั้นๆ ควรจะแจ้งความไปยังกระทรวงต่างๆ ขอให้แนะนำมาว่าหอพระสมุดฯ ควรจะมีหนังสือต่างประเทศเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ราชการกระทรวงนั้น แต่ส่วนภาษานั้นเพราะภาษาอังกฤษซึ่งเป็นภาษาต่างประเทศ ที่เข้าใจกันทางตะวันออกนี้แพร่หลายยิ่งกว่าภาษาอื่น จึงกำหนดว่าหนังสือเรื่องใดถ้าจะหาได้ในภาษาอังกฤษ จะเอาฉบับภาษาอังกฤษต่อ เรื่องใดจะหาในภาษาอังกฤษไม่ได้จึงจะซื้อฉบับภาษาอื่น

การหาหนังสือต่างประเทศทั้ง ๒ สถาน ที่กล่าวมานี้ กรรมการเห็นว่าทุนในหอพระสมุดที่มีอยู่จะไม่พอ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเพิ่มขึ้นอีกปีละ ๑๓,๐๐๐ บาท

ตู้ที่จะใส่หนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ

ตู้สำหรับจะเก็บรักษาสมุดที่มีอยู่ในหอสมุดเดิมไม่พออยู่แล้วทั้ง ๓ หอ กรรมการเห็นว่าหอพระสมุดสำหรับพระนครคงจะต้องการตู้หนังสืออีกมาก ถ้าจะสร้างใหม่ให้งดงามสมควรแก่หอพระสมุดฯ ก็จะเป็นเงินมากอยู่ กรรมการปรึกษากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งหอพุทธสาสนสังคหะ ได้ทรงพระราชดำริไว้ว่า ตู้หนังสือในหอพระพุทธสาสนสังคหะจะใช้ตู้ไทยของเก่า คือ ตู้ประดับมุกและตู้ปิดทองรดน้ำ ซึ่งมีผู้ศรัทธาสร้างไว้แต่ก่อนผู้ที่ได้ทราบพระราชประสงค์ทั้งพระและคฤหัสถ์ ได้นำตู้ของเก่ามาถวายไว้หลายใบ ที่เป็นตู้ประดับมุก โปรดให้ตั้งไว้ที่พระที่นั่งทรงธรรม ในวัดเบญจมบพิตรที่เป็นตู้ทอง อยู่ในหอพุทธสาสนสังคหะบ้างส่งไปซ่อมแซมอยู่ที่กรมวังก็มีบ้าง กรรมการเห็นพร้อมกันว่าพระราชดำรินั้นเป็นการสมควรยิ่งนัก ด้วยตู้ไทยของโบราณมีผู้ศรัทธาสร้างไว้มาก มีกระจัดกระจายอยู่ตามวัดหลวงวัดราษฎร์ ทั้งในกรุงและหัวเมืองแทบทุกแห่ง ที่นั่งใส่พระไตรปิฎกก็มี ทั้งไม่มีพระไตรปิฎกทิ้งไว้เปล่าๆ หรือใช้ใส่เครื่องสัพเพเหระ เช่น ถ้วยชามก็มี ตั้งทอดทิ้งอยู่กลางศาลาก็มี ตู้เหล่านี้เป็นฝีมือของช่างไทย ที่เป็นของทำฝีมือดีก็มีมากทิ้งไว้มีแต่จะเป็นอันตรายอยู่ทุกที ด้วยไฟไหม้บ้าง ผุพังบ้าง และในที่สุดฝรั่งซื้อไปเสียต่างประเทศก็มีเนืองๆ ควรจะรวบรวมรักษาไว้สำหรับบ้านเมือง จะเป็นประโยชน์ถึง ๒ สถาน คือ แผ่นดินรวบรวมของโบราณที่ทำด้วยฝีมือไทยมาเก็บรักษาไว้ของนั้นก็จะคงอยู่แก่ชาติไทย ไม่เป็นอันตรายหายสูญไป เสียสถานหนึ่ง จะไม่เปลืองเงินแผ่นดินค่าทำตู้สำหรับหอพระสมุดสำหรับพระนครสถานหนึ่ง ตู้ของเก่าเหล่านี้ที่ไม่ได้ใช้หนังสืออยู่ตามวัดเห็นพอจะขอมาใช้ใส่หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ด้วยไม่ต้องซื้อ กรรมการปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนี้ จึงได้ตกลงที่จะหาตู้ไทยโบราณ มาใส่หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เว้นแต่หนังสืออย่างใดจะใส่ตู้ไทยโบราณไม่ได้ จึงจะทำตู้ขึ้นสำหรับเฉพาะใส่หนังสืออย่างนั้นๆ

การพิมพ์หนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ

แต่ก่อนมา กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเดิม เคยรวบรวมหนังสือเรื่องเก่าใหม่พิมพ์ออกจำหน่ายแก่สมาชิก เป็นรายสัปดาห์บ้าง เป็นรายเดือนบ้าง ดังปรากฏอยู่ในตำนาน หอพระสมุดวชิรญาณ กรรมการเห็นว่าเป็นการมีประโยชน์ทำให้ความรู้แพร่หลาย แต่เมื่อมาพิเคราะห์ดูว่าหอพระสมุดสำหรับพระนครจะควรทำต่อไป หรือประการใด เห็นพร้อมกันว่า จะทำต่อไปยาก

อยู่ด้วยจะต้องลงทุนเสมอ ทุนที่ลงไปแล้วถ้าจำหน่ายหนังสือได้หมดหรือได้มาก ก็พอจะได้ทุนกลับ ไม่เช่นนั้นจะขาดทุนเปลืองเงินหอพระสมุดฯ ไปทุกที หนังสือวชิรญาณที่พิมพ์จำหน่ายสมาชิก ราคาก็หักจากเงินบำรุงหอพระสมุดฯ ถึงกระนั้นความที่ปรากฏในจดหมายเหตุ ของหอพระสมุดวชิรญาณเดิมทุนก็ไม่ใคร่พอ หนังสือที่พิมพ์แล้วยังเหลืออยู่มากกว่ามาก ปรึกษากันเห็นว่า วิธีพิมพ์หนังสืออย่างหอพุทธสาสนสังคหะนั้นดีกว่า คือชวนผู้มีศรัทธาพิมพ์หนังสือแจกในการกุศล จะเป็นการมงคลก็ได้ หรือในงานศพก็ได้ หอพระสมุดฯ รับเป็นผู้หาเรื่อง และจัดการพิมพ์ให้ดังหอพุทธสาสนสังคหะได้เคยทำมานั้น กรรมการแรกของหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ปรึกษาวางระเบียบการหอพระสมุดฯ ที่จะจัดต่อไปไว้ดังนี้

การหอสมุดสำหรับพระนครที่จัดต่อมา ตั้งแต่ปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๔๘ จนปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๕๘ นี้ ได้จัดการตามระเบียบซึ่งกรรมการครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกได้ทรงกำหนดไว้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงตำแหน่งนายกกรรมการอยู่ ๕ ปี ถึงปีจอ พุทธศักราช ๒๔๕๓ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมสมมตอมรพันธุ์เป็นนายกกรรมการ ทรงจัดการหอสมุดฯ อยู่ ๕ ปี กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ เมื่อปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๕๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระดำรง-ราชานุภาพเป็นนายกกรรมการสนองพระเดชพระคุณต่อมา

ส่วนกรรมสัมปาทิก พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ถึงอนิจกรรมเมื่อปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ ในกรมหมื่นวิศณุนารถนิภาธร เป็นกรรมสัมปาทิกแทน มาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อโปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นนายก กรรมการตำแหน่งกรรมสัมปาทิกว่างลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จ สุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ) เป็นกรรมสัมปาทิก ต่อมากรรมสัมปาทิก ว่างลงอีก ๒ ตำแหน่ง เหตุด้วยกรมพระดำรงราชานุภาพเลื่อนเป็นนายกกรรมการ และเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ป่วยเจ็บต้องออกจากราชการจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์กับพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ) เป็นกรรมสัมปาทิก และโปรดให้พระศรีภูริปรีชา (กมล สาลักษณ์) เป็นกรรมสัมปาทิกอีกคนหนึ่ง จึงคงกรรมการที่สนองพระเดชพระคุณอยู่ในเวลานั้น คือ

กรมพระดำรงราชานุภาพ
พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ กรุงเทพ)
พระยาศรีภูริปรีชา (กมล สาลักษณ์)

อนึ่งในพระราชกำหนดตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งประกาศเมื่อ ณ วันที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ มีเนื้อความในข้อ ๖ ว่า ตำแหน่งสภานายกต้องเปลี่ยนปีละครั้งและกรรมสัมปาทิก ๓ ปี เป็นพ้นตำแหน่ง อีกแห่งหนึ่งในข้อ ๘ ว่า กรรมการต้องทำรายงานทูลเกล้าฯ ถวายปีละครั้ง ความทั้ง ๒ ข้อนี้ ไม่ได้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ เพราะตั้งแต่ลงมือจัดหอพระสมุดสำหรับพระนครมา การหอพระสมุดฯ เจริญรวดเร็ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า ถ้าย้ายเปลี่ยนกรรมการเสีย ผู้ที่เข้าไปใหม่ไม่รู้การความเจริญของหอพระสมุดจะชักช้าไป และจะเลือกหาผู้ที่เอาใจรักหอสมุดฯ เหมือนกรรมการชุดแรกนั้นยากอยู่ จึงไม่โปรดให้เปลี่ยน ข้อที่ไม่ได้ทำรายงานนั้น ก็เพราะเหตุที่การหอพระสมุดฯ ดำเนินเร็ว เพียงแต่จะรวบรวมหนังสือบัญชีให้รู้เรื่องรู้ประเภทก็เป็นการยาก ด้วยเป็นการเกินกว่าความสามารถของพนักงานที่มีอยู่ ถ้าจะทำรายงานประจำปีให้ได้ รายงานนั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะรู้ความจริงไม่ได้ตลอด จึงมิได้ทำเป็นรายงานมาก่อน ตำนานหอพระสมุดวชิรญาณ นับว่าเป็น รายงานฉบับแรกของหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ระดมพนักงานตรวจหนังสือเพียงแต่จะให้ได้บัญชีประเภทบัญชีเรื่อง ถึงกระนั้นที่จะให้รู้รายละเอียดถ้วนถี่ก็ยังไม่ได้

การหาหนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

ตามที่กรรมการได้ตกลงกันว่า จะหาหนังสือเก่าอันมีอยู่ในพื้นเมืองมารวบรวมก่อนหนังสืออย่างอื่นนั้น ตั้งแต่กรรมการได้ประกาศให้คนทั้งหลายทราบพระราชประสงค์ ก็มีผู้ศรัทธาถวายหนังสือสำหรับหอพระสมุดฯ มาไม่ขาด ยอมยกต้นหนังสือให้เป็นสิทธิ์แก่หอพระสมุดฯ บ้างให้ยืมฉบับมาคัดบ้าง บางทีผู้มีความศรัทธาไปพบหนังสือเก่าดีมีอยู่ที่ไหน ช่วยเป็นธุระแนะนำชี้แจงให้เจ้าของนำมายังหอพระสมุดฯ ก็มีที่มาแจ้งความให้กรรมการหอพระสมุดฯ ทราบก็มี ยังพนักงานหอพระสมุดฯ ซึ่งกรรมการแต่งให้ไปสืบเสาะหาหนังสือเก่าได้หนังสือดีๆ มาก็มาก นอกจากนี้ยังมีผู้เอาหนังสือมาขายให้หอพระสมุดฯ เลือกซื้อได้เสมอไม่ขาด ด้วยเหตุเหล่านี้ หอพระสมุดจึงได้หนังสือเก่าเป็นจำนวนมากและได้เร็วจนเกินกว่าที่คาดหมาย

ผู้ที่ได้มีคุณูปการแก่หอพระสมุดฯ ด้วยการที่ให้หนังสือต่างๆ สำหรับหอพระสมุดฯ มีมาก และมีทุกชั้นบรรดาศักดิ์ นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ตั้ง ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระสงฆ์ทั้งในกรุงและหัวเมือง แม้ชาวต่างประเทศตลอดจนราษฎรก็มีแก่ใจให้หนังสือแก่หอพระสมุดฯ หลายราย จะแลเห็นได้ในบัญชีว่าจำนวนหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา เป็นหนังสือซึ่งมีผู้ให้แก่หอพระสมุดฯ มากกว่าที่ต้องซื้อมาก นอกจากนี้ยังควรกล่าวถึงอุปการะอย่างอื่น เช่น ในเวลาหอพระสมุดฯ ต้องการสอบหนังสือจะไต่ถามที่เจ้ากระทรวงทบวงกรมและบุคคลผู้ใด หรือว่าเวลาต้องการความรู้สำหรับแต่งหนังสือ จะไปปรึกษาหารือผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้รับความอนุเคราะห์ทั่วไปในที่ทั้งปวง ตลอดจนถึงการบริจาคทรัพย์

ช่วยหอพระสมุดฯ เช่น พิมพ์หนังสือให้ และส่วนแบ่งหนังสือพิมพ์ให้เป็นภาคหอพระสมุดฯ เพื่อจะได้จำหน่ายได้ทุนมาเพิ่มเติม กรรมการขอถือโอกาสอันนี้ขอบพระเดชพระคุณ และขอบคุณท่านผู้ที่มีอุปการะแก่หอพระสมุดฯ ดังกล่าวมา ด้วยเชื่อใจว่า เมื่อท่านทั้งหลายนั้นได้ทราบประวัติการของหอพระสมุดฯ ในหนังสือตำนานนี้ และเห็นจำนวนเรื่อง และจำนวนเล่มหนังสือเก่าซึ่งรวบรวมไว้ได้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร คงจะมีความยินดีด้วย ได้เห็นผลของการที่ได้ช่วยกันตั้งหอสมุดสำหรับชาติ ว่าอาจจะมีผลดีได้เพียงใด

หนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา ควรจะยกขึ้นกล่าวเป็นพิเศษ มีอยู่หลายราย คือ

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต้นร่างพระราชนิพนธ์เรื่องปลุกใจเสือป่า ๑ แบบสั่งสอนเสือป่าและลูกเสือ ๑ เรื่องว่าด้วยการราชาภิเษกพระราม ๑ เรื่องบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ๑ เรื่องพระนลคำหลวง ๑ โองการแช่งน้ำ ๑ รวม ๖ เรื่อง นี้ให้มารักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ต้นร่างเหล่านี้ทรงด้วยพระราชหัตถเลขาแต่ต้นจนปลายตลอดทุกเรื่อง นับเป็นของสำคัญหาค่ามิได้ทั้งในเวลานี้และในอนาคตกาลสืบไป

๒. หนังสือซึ่งหาได้มาจากเมืองเพชรบุรี มีหนังสือเก่าและมีเรื่องแปลกๆ มากไม่เคยพบหนังสือเช่นนั้นว่ามีที่ไหนอีก มีหนังสือสร้างครั้งกรุงเก่าจานบอกปีสร้างไว้ที่ใบปกตั้งแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถและต่อมาแทบทุกรัชกาล เหตุใดหนังสือเก่าจึงยังมีอยู่ที่เมืองเพชรบุรีมาก สืบถามได้ความตามคำผู้เฒ่าเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งพม่าข้าศึกยกเข้ามาตีกรุงเก่า พม่าเผาบ้านเมืองรายทางเข้ามา เมื่อข้าศึกจวนจะมาถึงเมืองเพชรบุรี พระสงฆ์ปรารภกันว่า ถ้าเมืองเพชรบุรีถูกพม่าเผาพระไตรปิฎกก็จะเป็นอันตรายเสีย จึงช่วยกันเก็บขนพระไตรปิฎกไปซ่อนไว้ในถ้ำ ด้วยเหตุนี้หนังสือเก่าจึงได้รอดพ้นอันตรายมาได้ ความที่ว่านี้เห็นจะเป็นความจริง ด้วยเมืองเพชรบุรีมีถ้ำอยู่ใกล้ๆ หลายแห่ง เช่นถ้าที่ริมแก่งสร้อยทางไปเมืองเชียงใหม่ก็ยังมีหนังสือใบลานซึ่งเอาไปซ่อนไว้แต่ก่อนส่วนหนังสือเรื่องแปลกๆ ที่พบที่เมืองเพชรบุรีนั้นก็มีหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรี และจดหมายเหตุครั้งสมณฑูตไทยไปสิงหทวีป เมื่อในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น ที่หนังสือเรื่องแปลกๆ เหล่านี้ไปตกอยู่ที่เมืองเพชรบุรีมีหลายองค์ เช่น สมเด็จพระโฆษาจารย์ (ฉิม) เป็นต้น พระราชาคณะนั้นๆ มักไปสถาปนาวัดในเมืองอันเป็นชาติภูมิ แล้วส่งของออกไปแต่งวัดโดยลำดับว่า บางทีจะเป็นเมื่อท่านเหล่านั้นถึงมรณะภาพ ศิษย์หาจึงรวบรวมบริขารและหนังสือของพระราชาคณะนั้นๆ ส่งไปเก็บรักษาไว้ในวัดที่พระอาจารย์สถาปนาการอย่างนี้มีตัวอย่างได้พบในที่อื่นๆ เช่นวัดย่านอ่างทองในแขวงกรุงเก่า เป็นวัดพระธรรมไตรโลกฯ (รอด) ก็ยังเก็บรักษาอยู่ที่วัดย่านอ่างทองหลายอย่าง

๓. หนังสือได้มาแต่มณฑลนครศรีธรรมราช มีหนังสือพระราชกฤษฎีกาแลตำนานเขียนครั้งกรุงเก่าหลายเรื่อง หนังสือเหล่านี้ไปพบเก็บรักษาไว้ที่วัด (วิหาร) เขียนแขวง เมืองพัทลุงมีมากว่าเก็บสืบต่อกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังได้ต้นท้องตราเก่า ชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มา

จนรัชกาลที่ ๓ มีหลายสิบฉบับ เป็นหนังสือรักษาไว้ในจวนผู้สำเร็จราชการแต่เดิมมาเป็นประโยชน์ในการสอบพงศาวดารมาก

๔. หนังสือได้มาจากวังหน้า มีหนังสือเรื่องแปลกๆ มาอีกพวกหนึ่ง หนังสือพวกนี้เดิมเป็นของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุดาสวรรค์และพระองค์เจ้าวงจันทร์ ทั้งสองพระองค์นั้นทรงสะสมหนังสือเก่า ซึ่งได้รับมรดกต่อกันมาในพระราชวังบวรฯ ไว้มาก เมื่อพระเจ้าวรวงศ์เธอทั้งสองพระองค์ทรงทราบกระแสพระราชดำริจะทรงตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ก็ทรงศรัทธาถวายหนังสือบรรดามีแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครทั้งสิ้นยอมให้กรรมการไปเลือก มาตามชอบใจ จึงได้หนังสือมาจากวังหน้าหลายร้อยเล่ม และมีหนังสือแปลกๆ มาก ยกตัวอย่างหนังสือที่ได้มาจากพระองค์เจ้าสุดาสวรรค์ ได้ตำรารำละครซึ่งไม่เคยพบฉบับมีที่อื่น และบทละครเรื่องอุณรุทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแก้ไข แต่ยังดำรงพระยศกรมพระราชวังบวรฯ กับทั้งบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บทละครทั้งสองเรื่องนี้ ได้ทราบว่าสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ทรงสืบหาอยู่ช้านานก็ไม่ได้ หนังสือที่ได้มาจากพระองค์เจ้าวงจันทร์นั้นมีเรื่องแปลกๆ ในทางจดหมายเหตุหลายเรื่อง เช่น จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนริททรเทวี ซึ่งเป็น มูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือแปลกๆ ในทาง จดหมายเหตุหลายเรื่อง เช่น จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือพระราชวิจารณ์นั้น ยังเรื่องอื่น เช่นเพลงยาวกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาถเมื่อเสด็จไปทัพ เพลงยาวเรื่องนิพานวังหน้า ซึ่งพิมพ์ในหนังสือพระราชวิจารณ์เหล่านี้ก็ได้มาแต่พระองค์เจ้าวงจันทร์เท่านั้น พระองค์เจ้าวงจันทร์ได้มีรับสั่งขอความอนุเคราะห์ของหอพระสมุดฯ อย่างหนึ่ง ว่าด้วยท่านโปรดหนังสือ ถ้าหากมีหนังสือเรื่องใหม่ๆ พิมพ์ขึ้นในหอพระสมุดฯ ขอให้จัดไปถวาย ท่านจะทรงซื้ออย่างละเล่ม กรรมการเห็นว่า พระองค์เจ้าวงจันทร์ได้ประทานหนังสือมาก จึงตั้งกำหนดไว้ในหอพระสมุดฯ ว่าหนังสือเรื่องใดหอพระสมุดฯ มีจำหน่ายให้จัดส่งไปถวายตอบแทนแก่พระองค์เจ้าวงจันทร์อย่างละเล่ม ได้ถวายเสมอมาจนสิ้นพระชนม์ ประเพณีอย่างนี้ เลยใช้ไปถึงผู้อื่น ซึ่งกรรมการรู้สึกว่าจะต้องแทนคุณ เพราะเหตุที่ให้หนังสือดีๆ แก่หอพระสมุดฯ มาก หรือได้ช่วยขวนขวายหาหนังสือมาให้แก่หอพระสมุดฯ มามาก ได้ส่งหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ จำหน่ายไปให้อย่างเคยถวายพระองค์เจ้าวงจันทร์ ในเวลาต่อมาก็มีอยู่อีกหลายแห่ง

๕. หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็นมรดกอยู่แก่พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์ เมื่อพระองค์เจ้าสายสนิทวงษ์สิ้นพระชนม์แล้วหนังสือนั้นตกมาอยู่แก่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นชัยนาทนเรนทร ซึ่งได้ประทานแก่หอพระสมุดฯ หนังสือพวกนี้มีตำราแพทย์ดีๆ อยู่มาก ด้วยกรมหลวงวงษาฯ ทรงศึกษาวิชาแพทย์มาแต่ในรัชกาลที่ ๒ และได้กำกับกรมหมอมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนในรัชกาลที่ ๔ นอกจากหนังสือตำราแพทย์ มีหนังสือพงศาวดารและจดหมายเหตุแปลกๆ ด้วยกรมหลวงวงษาฯ ทรงเป็นพระธุระในเรื่องโบราณคดี มี

พระเกียรติยศอยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระองค์หนึ่ง

๖. หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ซึ่งตกอยู่แก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา เมื่อพระองค์เจ้าปรีดาสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมราชวงศ์หญิงลิ้นจี่ธิดา ผู้เป็นเจ้าภาพในการพระศพ ถวายหนังสือของพระองค์เจ้าปรีดามาไว้สำหรับหอพระสมุดฯ ในหนังสือพวกนี้มีจดหมายเหตุเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ เมื่อในปลายรัชกาลที่ ๔ และต้นรัชกาลที่ ๕ ในเวลาเมื่อกรมขุนวรจักรฯ ได้ทรงบัญชาการต่างประเทศ กับมีตำราแพทย์และจดหมายเหตุในทางพงศาวดารบ้าง ที่เป็นเรื่องสำคัญในหนังสือพวกนี้ คือ ตำรากระเบื้องเคลือบและหุงกระจกสี ด้วยกรมขุนวรจักรฯ ได้ทรงบัญชาการกรมนั้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ และพระองค์เจ้าปรีดา ได้ทรงบัญชาการต่อมา ตำราเหล่านั้นแต่ก่อนเป็นของปิดบังกันไม่ให้แพร่หลาย ตั้งแต่เลิกกรมช่างเคลือบช่างกระจกเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เข้าใจกันว่าตำรานี้จะสูญ ที่ได้ตำรานี้มาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร นับว่าได้วิชาคืนมาทั้ง ๒ อย่าง

๗. หนังสือลาว ได้มาจากข้างเหนือ หนังสือรายนี้เดิมมิชชันนารีคนหนึ่งซึ่งขึ้นไปตั้งสอนศาสนาคริสต์อยู่ในมณฑลภาคพายัพ เพียรรวบรวมหนังสือลาว ด้วยประสงค์จะเอาไปส่งหอสมุดในอเมริกา พยายามรวบรวมอยู่หลายปี ได้หนังสือไว้มาก แต่ไม่ทันจะเอาออกไป มิชชันนารีคนนั้นถึงแก่ความตาย กรรมการได้ทราบความ จึงไปว่าซื้อหนังสือที่รวบรวมไว้ได้ทั้งหมด เป็นหนังสือหมู่ใหญ่ที่หาได้อีกพวกหนึ่ง

วิธีซื้อหนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

แต่ก่อนมามีผู้เสาะหาสมุดหนังสือไทยของเก่าหลายแห่งด้วยกัน จึงมีคนจำพวกหนึ่งซึ่งหาประโยชน์ในการเที่ยวหาหนังสือเก่าขาย มีมาตั้งแต่ก่อนตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร การรับซื้อหนังสือเก่าแต่ก่อนที่จะมานั้นอยู่ในไทยที่ชอบสะสมหนังสือเก่ามีบ้าง แต่โดยมากอยู่ในจำพวกชาวต่างประเทศที่ประสงค์จะซื้อหนังสือไทยไปเข้าหอสมุดในยุโรปและอเมริกา แต่ผู้ซื้อเหล่านั้นทั้งไทยและฝรั่งชอบซื้อหนังสือที่เขียนงาม เช่น เขียนเส้นทอง และเส้นหรดาล หรือเป็นหนังสือเขียนรูปภาพระบายสี เช่น ตำราช้างและหนังสือไตรภูมิ เป็นต้น ครั้นตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้น เมื่อความปรากฏว่าหอพระสมุดฯ หาซื้อหนังสือเก่า ก็มีพวกที่เคยหาหนังสือขายเอามาขายหอพระสมุดฯ ในชั้นแรกทำนองจะลองดูว่าขายฝรั่งหรือ ขายหอพระสมุดฯ จะได้ราคามากกว่ากัน ฝ่ายข้างความประสงค์ของกรรมการที่หาซื้อหนังสือสำหรับหอพระสมุดฯ ไม่ใช่ต้องการแต่หนังสือเขียนงาม อย่างเช่นฝรั่งต้องการนั้นแต่อย่างเดียว ความต้องการข้อสำคัญอยากจะหาหนังสือแปลก และที่เขียนถ้อยคำที่ถูกต้องยิ่งกว่าที่เขียนงาม การหาซื้อหนังสือในชั้นแรกจึงมีความลำบากอยู่บ้าง ด้วยผู้ขายไม่รู้ราคาเรื่อง ของหนังสือ เข้าใจว่าถ้าเล่มไหนใหญ่และเขียนตัวงามจะเป็นเรื่องอะไรๆ ก็เรียกราคาแพงตั้งเล่มละ ๒๐ บาท และมักหาแต่หนังสือ

ชนิดนี้มาขาย ถ้าเป็นหนังสือเขียนด้วยเส้นดินสอ หรือลายมือเขียนไม่สู้งาม ถึงจะเป็นหนังสือเรื่องดีก็ไม่ใคร่จะเอามา กรรมการจึงต้องคิดหาวิธีซื้อ ตั้งเป็นกำหนดในหอพระสมุดฯ ว่า หนังสือเป็นชั้นเอ ชั้นโท ชั้นตรี

หนังสือชั้นเอกนั้น	เรื่องดีและเขียนดีด้วย
หนังสือชั้นโท	เรื่องแปลกแต่เขียนไม่ดี
หนังสือชั้นตรี	เขียนดีแต่เรื่องอื่น หรือเขียนไม่ค่อยจะดี แต่หอพระสมุดต้องการฉบับไว้สอบ

เมื่อผู้ใดเอาหนังสือมาขายก็ว่าราคาโดยกำหนดเรื่องนี้ จึงเป็นการแปลกกว่าที่อื่น หนังสือที่มีผู้เอามาขาย บางทีคาดว่าจะได้ราคาสูง หอพระสมุดฯ ตีราคาถูกๆ หรือไม่ยอมซื้อเสียทีเดียวก็มี บางทีเป็นหนังสือเก่าแคร่ำคร่า ผู้ขายเรียกราคาต่ำๆ กรรมการตีราคาแพงกว่าที่เรียกถึงสองเท่าสามเท่าก็มี อาศัยวิธีนี้ผู้ที่หาหนังสือมาขายรู้ว่ากรรมการรู้จักเลือกหนังสือดีกว่าตัวและให้ราคาเป็นธรรมก็ไว้ใจกรรมการ จนในบัดนี้คนที่เอาหนังสือมาขายไม่ใคร่ตีราคาเป็นแต่เอาหนังสือมาส่งแล้วยอมให้กรรมการตีราคาตามเห็นสมควร และพากันขวนขวายหาหนังสือมาขายกันมากขึ้น ด้วยบางทีสมุดอย่างปอนๆ อาจจะได้ราคาถึงเล่มละ ๕ บาท ๖ บาท จึงเป็นเหตุให้หอพระสมุดฯ หาหนังสือได้มากขึ้นด้วยประการหนึ่ง และเงินที่ใช้ค่าซื้อหนังสือก็ไม่แพงขึ้นหว่าที่ว่าราคาต่อตามกันอย่างแต่ก่อน ด้วยหนังสือชั้นเอกที่ควรแก่ราคาสูงย่อมมีน้อยกว่าชั้นโทชั้นตรี

การหาหนังสือต่างประเทศเข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

ตามที่กรรมการได้ปรึกษาตกลงกันแต่แรกว่า หนังสือต่างประเทศที่จะหามาไว้สำหรับพระนครจะหาหนังสือจำพวกที่ต้องการใช้ในราชการบ้านเมือง กับหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวเนื่องในพงศาวดารไทยสองจำพวกนี้ก่อนนั้น หนังสือเรื่องที่ต้องการใช้ในราชการ ได้หารือไปยังต่างกระทรวง ขอให้จดบัญชีชื่อหนังสือต่างๆ ซึ่งต้องการให้หอพระสมุดฯ มีไว้สำหรับตรวจสอบเพื่อประโยชน์ราชการของกระทรวงนั้นๆ ส่งมาให้ต่างกระทรวง ได้เอาเป็นธุระจดบัญชีชื่อหนังสือมาให้ทุกกระทรวง แต่การที่จะซื้อหนังสือเหล่านั้นขัดข้องอยู่ด้วยเกิดสงครามในยุโรปจึงต้องรอไว้ จนกว่าจะมีโอกาสหาซื้อได้สะดวก ถึงเมื่อมีโอกาสแล้วจึงจำจะต้องผ่อนซื้อไปเป็นคราวๆ ด้วยเงินทุนของหอพระสมุดฯ ไม่พอจะซื้อได้ทุกอย่างในคราวเดียว จึงคิดว่าจะซื้อจำพวกอภิธานภาษาต่างๆ กัน

หนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวเนื่องด้วยพงศาวดารไทย ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ให้เสาะหา มาแต่เดิมนั้น หนังสือพวกนี้มี ๒ ชนิด คือที่พิมพ์แล้วชนิดหนึ่ง และยังไม่ได้พิมพ์ชนิดหนึ่ง

หนังสือต่างประเทศแต่งมีเรื่องเนื่องในพงศาวดารไทยที่ได้พิมพ์แล้ว เซอรเออเนสต์ เมซันซาเตา ที่เคยเป็นราชฑูตในอังกฤษในกรุงเทพฯ ได้รวมบัญชีพิมพ์ไว้ในหนังสือของรอยัลอาเซียติคโซไซเอตีโดยมาก ได้ตรวจดูเฉพาะหนังสือเก่าที่พิมพ์ก่อนคริสต์ศักราช ๑๘๗๐ พุทธศักราช ๒๔๑๓ ซึ่งมีชื่ออยู่ในบัญชีนั้น และสอบกับหนังสือที่มีอยู่ในหอพระสมุดฯ แล้ว ได้ความดังนี้

ภาษาโปรตุเกส	๒๐	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๘	เรื่อง
ภาษาวิลันดา	๑๖	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๑๑	เรื่อง
ภาษาอังกฤษ	๑๒๐	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๙๒	เรื่อง
ภาษาฝรั่งเศส	๑๑๐	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๔๑	เรื่อง
ภาษาเยอรมัน	๓๐	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๒๙	เรื่อง
ภาษาละติน	๑๒	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๗	เรื่อง
ภาษาสเปน	๕	เรื่อง	หอพระสมุด ฯ	มี	๔	เรื่อง

นอกจากหนังสือนี้ยังต้องนับหนังสือที่จีนแต่งด้วย ที่ได้หาซื้อมาแล้วมี ๙ เรื่อง หนังสือที่ฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยภายหลังคริสต์ศักราช ๑๘๗๐ มายังมีอีกมาก แต่เป็นหนังสือหาง่าย มีในหอพระสมุดฯ แล้วเกือบจะหมดทุกเรื่อง

จำพวกหนังสือต่างประเทศแต่ง อันเนื่องด้วยพงศาวดารไทยที่ยังไม่ได้พิมพ์นั้น สืบได้ ความว่ามีอยู่ในหอพระสมุดของรัฐบาลหลายประเทศ คือ (๑) อังกฤษ (๒) วิลันดา (๓) ฝรั่งเศส (๔) เดนมาร์ก (๕) โปรตุเกส (๖) สเปน (๗) หอสมุดของสันตปาปาที่กรุงโรม กรรมการได้ขอให้กระทรวงต่างประเทศขออนุญาต คัดหนังสือที่ประเทศอังกฤษและประเทศวิลันดาก่อน รัฐบาลทั้งสองประเทศนั้นก็มีแก่ใจยอมอนุญาตให้คัดหอพระสมุดฯ ได้จดหมายเหตุ มาจากประเทศอังกฤษ ๖ เรื่อง คือ

๑. จดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายในครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คริสต์ศก ๑๖๐๗ พุทธศักราช ๒๑๕๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถจน คริสต์ศก ๑๖๘๘ พุทธศักราช ๒๒๓๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเรื่องหนึ่ง และได้พิมพ์แล้ว ๓ เล่ม กำลังพิมพ์อยู่เล่มหนึ่ง รวมเป็นหนังสือ ๑๒๒๐ หน้า

๒. ใบบอกครอฟอร์ตฑูตอังกฤษ เข้ามาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พุทธศักราช ๒๓๖๔ ในรัชกาลที่ ๒ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๒๙๖ หน้า เรื่องหนึ่ง

๓. ใบบอกเบอร์นีฑูตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๖๘ ในรัชกาลที่ ๓ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๓๔๘๕ หน้า เรื่องหนึ่ง

๔. ใบบอกเซอร์เยมส์บรุกฑูตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๑ พุทธศักราช ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ ๕๕๐ หน้า เรื่องหนึ่ง

๕. ใบบอกเรื่องเมืองไทรบุรี ครั้งรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ ๔๗๐ หน้า เรื่องหนึ่ง

๖. ใบบอกเซอร์ยอนเบาริงฑูตอังกฤษ แลเซอร์แฮรี่ปักซ์อุปฑูตอังกฤษเข้ามาทำสัญญาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๗ พุทธศักราช ๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือ ๑๑๐๐ หน้า เรื่องหนึ่ง

๗. ใบบอกเรื่องฑูตไทยไปประเทศอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๗ พ.ศ. ๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือ ๘๐๐ หน้า เรื่องหนึ่ง

หนังสือที่ได้มาจากประเทศวิลันดา (เนเธอร์แลนด์)

๑. หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คริสต์ศก ๑๖๒๔ พุทธศักราช ๒๑๖๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาจนคริสต์ศก ๑๖๔๑ พุทธศักราช ๒๑๘๔ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองคัดจากหอหนังสือเมืองปัตตาเวีย เกาะชวา ได้มาเป็นภาษาวิลันดา กรรมการได้จ้างแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว เป็นหนังสือ ๙๒ หน้า เรื่องหนึ่ง

๒. หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คริสต์ศก ๑๖๐๘ พุทธศักราช ๒๑๕๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ คัดจากหอหนังสือที่กรุงเฮก เรื่องนี้รัฐบาลวิลันดาช่วยเป็นธุระให้แปลเป็นภาษาอังกฤษมาเสร็จ แต่ได้มายังไม่จบ

หนังสือได้มาจากประเทศเดนมาร์ก

๑. สำเนาท้องตราอนุญาตให้ชาวเดนมาร์กเข้ามาค้าขายเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กงสุลเยเนราล แอนเดอสัน จำลองมาให้ ๒ ฉบับ

หนังสือได้จากประเทศฝรั่งเศส

๑. พงศาวดารญวนฉบับหลวง รัฐบาลฝรั่งเศสให้มา เรื่องหนึ่ง

๒. รูปพระนครวัด เมื่อบริบูรณ์ตามความสันนิษฐานของช่าง รัฐบาลฝรั่งเศสให้มาฉบับหนึ่ง

๓. รายงานนายทหารเรือฝรั่งเศสครั้งกรุงเก่า บอกเรื่องวับเยนทร์ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชได้ในเมืองฝรั่งเศสเมื่อเสด็จคราวหลัง ฉบับหนึ่ง

๔. หนังสือสัญญาไทยทำกับฝรั่งเศส เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระยาประสิทธิ์ศัลการ (สะอาด สิงหเสนี) ได้สำเนามาจากเมืองฝรั่งเศส แต่ครั้งไปรับราชการเป็น

ราชฑูตฉบับหนึ่ง

๕. จดหมายเหตุเรื่องโกษาปานเป็นฑูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เดอวีส์ แต่งพิมพ์เมื่อ คริสต์ศก ๑๖๘๖ พุทธศักราช ๒๒๒๙ หนังสือเรื่องนี้ได้ทราบอยู่นานแล้วว่ามี ได้ให้หาซื้อทั้งในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมันยังไม่ได้ นายคายอิล์อุปฑูตออสเตรียในกรุงเทพฯ มีแก่ใจให้หนังสือเล่มนี้แก่หอพระสมุดฯ ชุดหนึ่ง ๓ เล่ม ยังขาดเล่ม ๔ เรื่องหนึ่ง

หนังสือได้มาจากเมืองลังกา

๑. หนังสือสยามูปสัมปทาวัตร ตำนานเรื่องขอพระสงฆ์สยามไปให้อุปสมบทในลังกาทวีป พระยาอรรถการประสิทธิ์ (คุณดิลก) มีแก่ใจให้แปลจากภาษาสิงหฬเป็นภาษาอังกฤษ ให้แก่หอพระสมุดฯ เรื่องหนึ่ง

๒. จดหมายเหตุระยะทางฑูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์ ได้คำแปลภาษาอังกฤษมาจากลังกาเรื่องหนึ่ง บันทึกของสมเด็จพระสังฆราช (มี) เรื่องสมณฑูตไปลังกา แต่งในรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ต้นฉบับหนังสือนี้ตกไปอยู่กรุงปารีส อาจารย์เลยูซึ่งเคยเป็นกงสุลฝรั่งเศสอยู่กรุงเทพฯ แต่ก่อน มีแก่ใจช่วยจัดการให้ได้คัดสำเนา มาเรื่องหนึ่ง

หนังสือได้มาจากเมืองพม่า เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคำให้การขุนหลวงหาวัด นายโทเซียนโกบรรณารักษ์หอสมุดรัฐบาลอังกฤษที่เมืองพม่า มีแก่ใจ ช่วยเป็นธุระคัดสำเนาฉบับหลวงของพม่าส่งมา ได้แปลออกเป็นภาษาไทยแล้ว เรื่องหนึ่ง

หนังสือต่างประเทศซึ่งเกี่ยวแก่พงศาวดารไทยบางเรื่องที่กรรมการได้ให้แปลจากภาษาอื่นเป็นภาษาอังกฤษ คือ

๑. พงศาวดารกรุงเก่า เตอแปงแต่ง ได้แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษเรื่องหนึ่ง

๒. จดหมายเหตุครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วันวลิตแต่งเป็นภาษาวิลันดา ได้ให้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เรื่องหนึ่งหนังสือต่างประเทศที่เรื่องเนื่องด้วยพงศาวดารไทยตามที่กล่าวมานี้ กรรมการได้ให้พิมพ์แล้วหลายเรื่อง

การเสาะหาจดหมายเหตุโบราณในเมืองต่างประเทศ เพื่อประโยชน์แก่การตรวจสอบเรื่องพงศาวดารไทยที่กล่าวมาในตอนนี้นับว่าสมประสงค์ทุกอย่าง และยังมีทางจะสืบหาได้ต่อไปในภายหน้าอีกมาก ประโยชน์อันนี้เกิดขึ้นด้วยพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว แต่ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ประกอบกับความอนุเคราะห์ของกระทรวงการต่างประเทศ และรัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลฝรั่งเศส รัฐบาลวิลันดา กับทั้งบุคคลอื่นๆ ซึ่งมีแก่ใจช่วยอุดหนุน

มีหนังสือต่างประเทศนอกจากที่กล่าวมาแล้วอีก ๒ จำพวก ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา คือ

๑. หนังสือจีน ด้วยมีกิจที่ต้องสอบสวน จดหมายเหตุบ้านจีนอยู่บ้างและมีผู้รู้หนังสือจีนอยู่ในหอพระสมุดฯ แล้ว จึงได้หาซื้อหนังสือจีนซึ่งมีกิจเกี่ยวข้องต้องสอบสวนมาไว้อีกอย่างหนึ่ง แต่ยังมีไม่สู้มากนัก

๒. หนังสือแลกเปลี่ยนกับนานาประเทศ ด้วยมีหอสมุดและสมาคมต่างประเทศทั้งในยุโรป อเมริกา และอาเซีย ที่พิมพ์หนังสือแสดงวิชาและกิจการของหอสมุดและสมาคมนั้นๆ จำหน่าย หอสมุดและสมาคมเหล่านั้น มีประเพณีให้หนังสือซึ่งพิมพ์ขึ้นแลกเปลี่ยนกันเองไม่ต้องซื้อ ฝ่ายหอพระสมุดวชิรญาณก็มีหนังสือซึ่งพิมพ์ออกจำหน่าย คือหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์เองบ้าง หนังสือซึ่งผู้อื่นรับพิมพ์แล้วแบ่งส่วนให้เป็นภาคของหอพระสมุดฯ บ้าง ในสมัยนี้การเล่าเรียนภาษาต่างประเทศหลายแห่ง ยินดีรับหอพระสมุดวชิญาณเข้าเป็นสมาชิก แลกเปลี่ยนหนังสือกัน เวลานั้นหอพระสมุดฯ ได้แลกเปลี่ยนหนังสืออยู่กับหอสมุดและสมาคมในนานาประเทศ ๒๙ แห่ง คือ

อังกฤษ	๑. สถาน รอยัล แอนโธรโปโลยิคัล	เมืองลอนดอน
	๒. หอสมุดกระทรวงอินเดีย	เมืองลอนดอน
	๓. สโมสร รอยัล อาเซียติค	เมืองลอนดอน
	๔. หอสมุด บอดะเลียน	มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด
ฝรั่งเศส	๕. สโมสรอาเซียติค	เมืองปารีส
	๖. หอสมุด มิวเซียมซีเมต์	เมืองปารีส
	๗. โรงเรียนพิเศษสำหรับภาษาตะวันออก	เมืองปารีส
	๘. สมาคมโบราณคดี อินเดียตะวันออก	เมืองปารีส
เยอรมนี	๙. มิวเซียมเอธโนโลจี	เมืองเบอร์ลิน
	๑๐. โรงเรียนภาษาตะวันออก	เมืองเบอร์ลิน
	๑๑. เสมินารี ภาษาตะวันออก	เมืองฮัลเล
ออสเตรีย	๑๒. สโมสรอัสโตรโปส	เมืองเวียนนา
ฮอลแลนด์	๑๓. สถาน รอยัล อินสติตยูต	เมืองเฮค
อิตาลี	๑๔. โรงเรียนออเรียนตัล	ในมหาวิทยาลัยเมืองโรม
อเมริกา	๑๕. สโมสรอเมริกัน ออเรียนตัล	เมืองนิวฮาเวน
	๑๖. สถาน สมิทโสเนียน	เมืองวอชิงตัน
	๑๗. หอสมุด สถิติพยากรณ์	เมืองมอนเตวิโด
อินเดีย	๑๘. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค เมืองกัลกัตตา	ภาคเบงกอล
	๑๙. กรมโบราณคดี	เมืองสิมลา

	๒๐. อาศรม ปานิณี ภูวเนศวรี	เมืองอาละหะบัด
	๒๑. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค เมืองบอมเบ	ภาคบอมเบ
ลังกา	๒๒. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค	เมืองโคลัมโบ ภาคลังกา
สเตรตเสต เตลเมนต์	๒๓. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค	เมืองสิงคโปร์
อินโดจีน	๒๔. สโมสรเรียนการอินโดจีน	เมืองไซ่ง่อน
ฝรั่งเศส	๒๕. สมาคม อิกสเตรมออเรียนต์	เมืองฮานอย
ชวา	๒๖. สโมสร บะเตเวียน	เมืองบะเตเวียน
เกาะฟิลิปปินส์	๒๗. กรมตรวจ อะเธโอโลจี	เมืองมะนิลา
เมืองจีน	๒๘. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค	เมืองเซียงไฮ้
ญี่ปุ่น	๒๙. สโมสรเยอรมันสำหรับความรู้ทางตะวันออก	เมืองโตเกียว

การหาตู้หนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณ

กรรมการได้ตกลงกันมาแต่แรกว่า ตู้สำหรับใส่หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนครจะใช้ตู้ไทย คือตู้ลายรดน้ำของเก่าตามกระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ลงมือหาตู้ชนิดนั้นมาตั้งแต่แรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร แต่การเร่งรัดกว่าที่คาดไว้ด้วยหอพระสมุดฯ ได้หนังสือเพิ่มเติมมารวดเร็ว จำต้องหาตู้ให้ได้ทันกัน ตู้ชนิดที่ต้องการเป็นของมีอยู่ตามวัด ต้องให้ราชบัณฑิตไปเที่ยวสืบสวนและชี้แจงขอต่อพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของตู้ แต่เป็นข้อความยินดีที่พระเจ้าพระสงฆ์โดยมาก ทั้งในกรุงเทพและหัวเมือง พากันเห็นชอบในพระราชดำริที่จะรับรักษาตู้ของเก่าไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร มิให้เป็นอันตรายไปเสีย ด้วยตู้ของเก่าที่ติดใส่หนังสืออยู่นั้นมีน้อย ที่อยู่เปล่าๆ ไม่มีหนังสือ หรือเพราะหนังสือเดิมเป็นอันตรายหายสูญไปเสียแล้วนั้นก็มาก ใช่แต่เท่านั้น ยังมักขัดสนที่จะรักษาตู้นั้นเอง ด้วยหอไตรของเก่าชำรุดทรุดโทรมต้องเอาไปฝากไว้ตามกุฏิก็มีบ้าง บางทีกุฏิทรุดโทรมไม่มีที่เอาไว้ต้องเอาไปไว้ตามศาลาก็มีบ้าง การที่หอพระสมุดฯ หาตู้ไทยมาใส่หนังสือ รักษาตู้ไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครนับว่าเหมาะสมแก่ความจำเป็นของการรักษาตู้นั้น พระเจ้าพระสงฆ์จึงยอมยินดีถวายตู้กันโดยมาก ได้ตู้ทันหนังสือที่มีมา เวลานั้นมีตู้ไทยของเก่า อยู่ในหอพระสมุดฯ รวมทั้งสิ้น ๑๙๐ ใบ

เมื่อรวบรวมตู้ไทยของเก่ามาตั้งในหอพระสมุดฯ แล้ว มาปรากฏประโยชน์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวบรวมตู้ไทยมาไว้ในหอพระสมุดฯ ด้วยบรรดาตู้ทองรายรดน้ำ มักเป็นของเขียนลวดลายต่างๆ อย่างประณีต ตู้ที่ได้มามีตู้สร้างตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าตลอดมาจนสร้างในกรุง

รัตนโกสินทร์นี้ เมื่อรวบรวมมาตั้งไว้ในหอพระสมุดฯ แห่งเดียวกัน ก็ปรากฏความคิดและฝีมือช่างเขียนไทยแต่โบราณเป็นลำดับมาทุกอายุวิชาช่าง จึงเกิดเป็นประโยชน์ในการรักษาแบบอย่างลวดลาย และฝีมือช่างไทยไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวิชาช่างได้อีกอย่างหนึ่ง ข้อนี้มีพยานด้วยตั้งแต่รวมตู้ไทยมาจัดไว้ในหอพระสมุดฯ มีทั้งช่างไทยและช่างชาวต่างประเทศพากันมาขอตรวจและจำลองลายตู้หนังสือในหอพระสมุดฯ ไม่ขาด ถึงเอาตัวอย่าง ลายส่งไปพิมพ์ในยุโรปก็มี

อนึ่งตู้ไทยของโบราณมักปิดทองและเขียนลายแต่ ๓ ด้าน ด้านหลังเป็นแต่ลงรักหรือทาสี การที่จะใช้ใส่หนังสือในหอพระสมุดฯ ได้คิดแก้ติดบานกระจกเปิดข้างด้านหลังให้แลเห็นสมุดในตู้นั้นได้ และไม่ต้องจับทางข้างบานตู้ให้ลายหมอง ดูก็เหมาะดี ตู้ไปคงยังจะต้องหาตู้เพิ่มเติมอีกแต่เห็นว่ายังจะพอหาได้ ด้วยเมื่อคนทั้งหลาย แลเห็นการที่รักษา แลเห็น ประโยชน์ที่ถวายตู้แก่หอพระสมุดฯ คงจะพากันมีแก่ใจถวายต่อไปอีก

การจัดหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ

การเก็บหนังสือในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ตั้งแต่แรกมาจัดเป็นแผนกใหญ่ ๓ แผนก อนุโลมตามประกาศตั้งหอพระสมุดฯ คือ แผนกหนังสือไทยแผนกหนึ่ง แผนกหนังสือต่างประเทศแผนกหนึ่ง แผนกหนังสือพระศาสนาแผนกหนึ่ง แต่เมื่อได้หนังสือมามากเข้าจำต้องแก้ไขวิธีกำหนดแผนกไปบ้าง ด้วยหนังสือพระศาสนา ถ้าจะกำหนดตามเรื่องกว้างนัก หนังสือไทยที่มีมาแต่โบราณเป็นเรื่องในฝ่ายพระศาสนาแทบทั้งนั้น แม้แต่โคลงฉันท์กาพย์กลอนต่างๆ ก็เป็นเรื่องชาดกโดยมาก ถ้าจะเอาเรื่องเป็นกำหนดหนังสือในพระหอสมุดฯ แผนกศาสนาจะมากเกินหนังสือส่วนอื่นมาก จึงได้แก้ไขเอาทางภาษาเป็นกำหนด คือ บรรดาหนังสือภาษามคธจัดไว้ในแผนกพระศาสนา จำนวนหนังสือแผนกนี้ก็ยังมากกว่าครึ่งหอ หนังสือภาษาไทยแม้เป็นเทศนาก็จัดไว้ในแผนกหนังสือไทย ส่วนหนังสือต่างประเทศนั้น หนังสือทั้งปวงนอกจากภาษาไทยและภาษามคธกำหนดไว้ในแผนกต่างประเทศทั้งนั้น วิธีกำหนดอย่างนี้ก็แลเห็นอยู่ว่ายังไม่ดีทีเดียว แต่เป็นประโยชน์ในชั้นแรกตั้งหอพระสมุดฯ ด้วยหนังสือทั้ง ๓ แผนกมากน้อยพอใกล้ๆ กัน สะดวกแก่การจัดเก็บและทำบัญชี

หนังสือแผนกหนึ่งๆ ได้จัดแบ่งเป็นหมวดอีกชั้นหนึ่ง หนังสือแผนกพระศาสนา การจัดแบ่งหมวดมีเครื่องบังคับหลายอย่าง ซึ่งจำต้องพิเคราะห์นอกจากในทางเรื่องหนังสือหรือในลักษณะหนังสือ เป็นต้นว่าในพวกหนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวง เป็นหนังสือมีตำนานเฉลิมพระเกียรติยศประจำรัชกาลเกือบจะทุกๆ ฉบับ จำต้องจัดรักษารวบรวมไว้ด้วยกันเป็นฉบับๆ เอาตำนานของหนังสือนั้นเป็นหลัก นอกจากหนังสือมีตำนาน จึงแยกเป็นส่วนตามชนิดของเรื่องเป็น ๕ หมวด คือ เป็นพระวินัยหมวดหนึ่ง พระสูตรหมวดหนึ่ง พระปรมัตถ์หมวดหนึ่ง สัททาวิเสสหมวดหนึ่ง ตำนานหมวดหนึ่ง

หนังสือไทยจัดแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ หมวดโบราณคดีหมวดหนึ่ง หมวดวรรณคดีหมวดหนึ่ง หมวดตำราหมวดหนึ่ง

หมวดโบราณคดียังแบ่งเป็นหมู่ดังนี้ คือ

๑. พงศาวดาร
๒. ตำนาน
๓. ประวัติ
๔. จดหมายเหตุ

หมวดวรรณคดีแบ่งเป็นหมู่ดังนี้ คือ

๑. กลอนเทศน์
๒. บทละคร
๓. กลอนอ่าน
๔. กลอนสวด
๕. กลอนร้อง
๖. ฉันท์
๗. โคลง ลิลิต

หมวดตำราแบ่งเป็นหมู่ดังนี้ คือ

๑. ภูมิศาสตร์
๒. ยุทธศาสตร์
๓. สัตวศาสตร์
๔. เวชศาสตร์
๕. อาถรรพณ์ศาสตร์
๖. ศิลปศาสตร์
๗. นาฏศาสตร์
๘. ธาตุศาสตร์
๙. ตำราพระราชพิธี
๑๐. ตำราเบ็ดเตล็ด
๑๑. โหราศาสตร์
๑๒. ดาราศาสตร์
๑๓. เลขวิธี

๑๔. ธรรมศาสตร์

๑๕. อักขรศาสตร์

แผนกหนังสือต่างประเทศยังไม่ได้จัดลงระเบียบ ด้วยในหอพระสมุดฯ ที่ไม่พอเก็บหนังสือ กรรมการกำลังขวนขวายรวบรวมหนังสือในพื้นเมืองกับหนังสือต่างประเทศแต่บางอย่างหนังสือต่างประเทศที่มีอยู่แต่ก่อน โดยมากต้องพักรักษาไว้บนเต็ง เอาลงมาจัดเรียบเรียงไม่ได้ เมื่อขนย้ายมาหอพระสมุดฯ ใหม่แล้ว พึ่งได้จัดหาหนังสือต่างประเทศเป็น ๒ หมวด คือ หนังสือภาษาตะวันตก (ภาษาฝรั่ง) หมวดหนึ่ง หนังสือภาษาตะวันออก (ภาษาจีน ญี่ปุ่น มลายู สิงหฬ และพม่า รามัญ เป็นต้น) หมวดหนึ่ง

หนังสือในหอพระสมุดฯ ในช่วงนี้ได้จัดเก็บแยกกันเป็นแผนกเป็นหมวดและหมู่ดังกล่าว มานี้ หยิบค้นและตรวจได้ง่ายกว่าแต่ก่อน แต่ต่อไปกรรมการคงจะต้องแก้ไขวิธีกำหนดแผนกหมวดและหมู่บ้าง

การทำบัญชีหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณ

บรรดาการที่ทำมาในหอพระสมุดสำหรับพระนคร การทำบัญชีหนังสือนับเป็นการลำบากยากยิ่งกว่าการอื่นๆ ลำบากตั้งต้นแต่บัญชีหนังสือที่รวมจากหอสมุดเดิม ทั้งหอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณและหอพุทธสาสนสังคหะ ไม่มีแห่งใดซึ่งบัญชีถูกต้องแน่นอน บัญชีที่มีก็เป็นบัญชีเดินทุ่งดูบัญชีแล้วจะไปหยิบหนังสือก็ไม่ถูก จึงต้องตั้งต้นด้วยจัดหนังสือบรรดาที่รวมมาแยกไว้เป็นหมวดและเป็นหมู่ดังกล่าวมา ไม่ให้หนังสือปะปนกันก่อน แล้วจึงตรวจทำบัญชีไปทีละหมู่ๆ แต่หนังสือที่ได้มาใหม่ๆ ก็ได้มามากมายรวดเร็ว นับว่าเพราะความเจริญ ของหอพระสมุดฯ นั้นก็จริงแต่ก็เป็นความยากยิ่งขึ้นด้วยทำบัญชีใหม่ใคร่ทัน เพราะวิธีทำบัญชีในหนังสือในหอพระสมุดฯ ที่จะทำให้ดีแม้เพียงจะให้รู้ว่ามีเรื่องอะไรบ้าง เมื่อต้องการเรื่องอะไรให้หยิบได้ง่ายและเมื่ออ่านแล้วให้เอาเข้าเก็บถูกที่เท่านี้ก็ยากกว่าที่จะคาดหมาย ด้วยหนังสือมีมาก การทำบัญชีแต่เดิมเชื่อตามชื่อเรื่องที่จะบอกไว้หลังสมุดทำบัญชีหนังสือด้วยเอาชื่อเรื่องเป็นหลักเมื่อทำมาได้มากแล้วรู้สึกว่าทำอย่างนั้นใช้ไม่ได้ บัญชีที่ทำเสียไปหมดคราวนั้น ด้วยชื่อเรื่องที่เขาจดไว้หลังสมุดไม่ใคร่ตรงกับตัวเรื่องข้างใน หนังสือเรื่องเดียวกันต่างฉบับจดชื่อต่างกันไว้ข้างหลังสมุดมีชุกชุม ยกตัวอย่างเช่นหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าฉบับพิมพ์เรียกว่า คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับห้องอาลักษณ์เรียกว่าพระราชพงศาวดาร แต่ที่จริงความข้างในเป็นหนังสือเรื่องเดียว ยังอีกอย่างหนึ่งหนังสือเรียกชื่ออย่างเดียวกัน แต่ที่จริงเป็น เรื่องต่างกัน ยกตัวอย่าง เช่น หนังสือไตรภูมิ ถ้าจดบัญชีตามชื่อก็มีแต่ ๒ เรื่อง เรียกว่า ไตรภูมิโลกสัณฐานเรื่องหนึ่ง ไตรโลกวินิจฉัยเรื่องหนึ่ง แต่ครั้นเมื่อตรวจสอบดูตามความหนังสือ ไตรภูมิทุกฉบับบรรดามีในหอพระสมุดฯ จึงปรากฏว่ามีต่างกันถึง

๗ เรื่อง คือ ไตรภูมิพระร่วง แต่งครั้งสมเด็จพระร่วงลิไทยครองพระนครสุโขทัยเรื่องหนึ่ง ไตรโลกวินิจฉัย แต่งแก้ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีเถาะเบญจศก พุทธศักราช ๒๓๒๖ เรื่องหนึ่ง ไตรภูมิโลกวินิจฉัย แต่งย่อความในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีเถาะเบญจศก พุทธศักราช ๒๓๒๖ เรื่องหนึ่ง ไตรภูมิโลกวินิจฉัย แต่งในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีจอจัตวาศก พุทธศักราช ๒๓๔๕ เรื่องหนึ่ง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยชำระในรัชกาลที่ ๓ เรื่องหนึ่ง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยความเชลยศักดิ์ได้มาจากวัดท่าในคลองบางหลวงเรื่องหนึ่ง ไตรภูมิโลกวินิจฉัยความเก่าได้มาจากเมืองเพชรบุรีเรื่องหนึ่ง หนังสือเรื่องอื่นที่เรื่องเดียวเรียกชื่อต่างๆ กัน เช่น เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า และชื่อเดียวกัน แต่ต่างความกันเป็นหลายเรื่องอย่างไตรภูมินี้ยังมีอีกมาก

เมื่อความปรากฏดังนี้ จึงแลเห็นว่า การทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ จำต้องอ่านตรวจดูก่อนทุกเล่ม และผู้ทำบัญชีต้องเป็นพหูสูตร พอสามารถที่จะสังเกตว่า ความเหมือนกันอย่างไรและความต่างกันอย่างไร จึงจะทำบัญชีได้ถูกต้อง ผู้ที่มีความสามารถเช่นนั้นในพนักงานหอพระสมุดฯ ก็มีน้อยคน ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ การทำบัญชีในหอพระสมุดสำหรับพระนครทำมาถึง ๑๑ ปี จึงยังไม่แล้ว และกำหนดไม่ได้ว่าเมื่อไรจะแล้ว แต่การที่เป็นเช่นนี้เมื่อได้ทราบวิธีของหอสมุดต่างประเทศก็หมดความอัศจรรย์ใจ ด้วยเป็นความยากของเขาอย่างเดียวกัน แม้แต่ว่าในหอสมุดของกระทรวงอินเดียอังกฤษ รัฐบาลให้หาผู้รู้อยู่ประจำทำบัญชีหนังสือเก่า ทำมาหลายสิบปียังไม่แล้วเพราะการทำบัญชีหนังสือเขียนผิดกับหนังสือพิมพ์มาก การทำบัญชีในหอพระสมุดสำหรับพระนครในตอนนี้ กำลังทำบัญชีหนังสือเขียนจึงเป็น การทำยากต้องพยายามหัดคนขึ้นในหอพระสมุดฯ สำหรับการทำบัญชีพึ่งจะเข้ารูปได้ เมื่อใน พุทธศักราช ๒๔๕๙ นี้ ได้พิมพ์บัญชีเรื่องหนังสือแผนกพระศาสนาเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ นายกกรรมการหอพระสมุดฯ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพเมื่อต้นปีพอรู้เรื่องแล้วส่วนหนึ่ง ส่วนหนังสือไทยหวังไว้ว่าคงจะได้พิมพ์บัญชีพิศดารให้ปรากฏต่อไป

แบบบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ ก็ต้องแก้ไขมาหลายอย่าง แต่เดิมใช้จดลงสมุดทีหลังใช้ไม่ได้ ด้วยสมุดเป็นของเย็บตายตัว เมื่อจดบัญชีเต็มหน้ากระดาษแล้ว ได้หนังสือซึ่งเรื่องเป็นหมวดหมู่เดียวกันมาใหม่ไม่มีที่จะเขียนต่อต้องตกเติม บางทีถึงเพลาะกระดาษ บางทีหนังสือซึ่งลงบัญชีแล้ว จะเปลี่ยนลำดับหรือเปลี่ยนหมวดหมู่ ก็ต้องขีดฆ่าเสียบัญชีจึงได้เปลี่ยน ทำบัญชีด้วยวิธีเขียนลงกระดาษแข็งเรื่องละแผ่นซึ่งสับเปลี่ยนแก้ไขบัญชีได้ง่ายและเป็นวิธีที่ใช้กันอยู่ตามหอสมุดต่างประเทศในเวลานี้ การทำบัญชีจัดพนักงานทำเป็น ๒ พวก คือ มีพนักงานกลางพนักงานหนึ่ง บรรดาหนังสือที่ได้มาใหม่ส่งพนักงานกลางก่อนพนักงานกลางบัญชีเดินทุ่งเสียชั้นหนึ่ง แล้วตรวจดูว่า หนังสือเรื่องนั้นควรอยู่ในแผนกและหมวดหมู่ไหน ถ้าสงสัยนำ ขึ้นหารือกรรมการแล้วส่งหนังสือนั้นไปยังพนักงานประจำแผนก พนักงานประจำแผนกอ่านตรวจดูแล้ว จึงลงบัญชีกระดาษแข็งจัดหนังสือเข้าที่ วิธีทำอย่างนี้เชื่อได้ว่าหนังสือที่ได้มาใหม่ คงจะเข้าบัญชีได้เรียบร้อย ไม่ยุ่งเหยิงการที่จะสะสางมีแต่หนังสือที่ได้มาก่อน

การชำระหนังสือ

ความมุ่งหมายของหอพระสมุดฯ ไม่ใช่แต่จะเพียรหาหนังสือให้มีครบทุกเรื่องเท่านั้นความประสงค์ยังมีอีกอย่างหนึ่งที่จะให้หนังสือทุกๆ เรื่องบรรดามีในหอพระสมุดฯ เป็นฉบับที่ถูกต้องอย่างดีที่สุดที่จะเป็นได้ บรรดาหนังสือที่หอพระสมุดฯ จะพิมพ์ให้ปรากฏแก่มหาชน ก็จะพิมพ์แต่ฉบับที่ถูกต้องหรือที่ดีที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีการชำระหนังสือเพิ่มเติมขึ้นในหน้าที่ของ พนักงานหอพระสมุดอีกอย่างหนึ่ง ชำระถ้อยคำอย่างหนึ่ง ทั้งสองอย่างผิดกันดังนี้ คือ

ชำระเนื้อความนั้น เป็นเรื่องโบราณคดีเป็นพื้น จะพิมพ์หนังสือเรื่องใด ตรวจสอบหนังสืออื่นๆ ซึ่งกล่าว เรื่องท้าวถึงเรื่องที่จะพิมพ์เก็บความมาลงคำอธิบายไว้ในหนังสือพิมพ์นั้นให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องดีขึ้นเช่น ชำระหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติฉบับพิมพ์ครั้ง ๒ เป็นตัวอย่าง

การชำระถ้อยคำนั้น คือหนังสือเก่าซึ่งถ้อยคำวิปลาสคลาดเคลื่อนเพราะคัดเขียนกันมาหลายต่อ หรือเพราะมีผู้เอาไปแก้ไขตกเติมให้ผิดของเดิมไปเสีย ดังเช่นหนังสือบทละครเรื่องไชยเชษฐ เรื่องคาวี เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิไชย เรื่องไกรทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้ชำระให้พิมพ์แล้ว ๕ เรื่องนั้นเป็นตัวอย่าง เพราะมีการชำระหนังสืออย่างนี้ จึงต้องหาฉบับไว้หลายๆ ฉบับสำหรับสอบกัน

การพิมพ์หนังสือของหอสมุดวชิรญาณ

หอพระสมุดสำหรับพระนครได้พิมพ์หนังสือหลายเรื่อง บรรดาเรื่องที่คัดเลือกมาพิมพ์ล้วนเป็นหนังสือดีมีคุณค่า วิธีพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดฯ มีเป็น ๓ อย่าง คือ พิมพ์เป็นของหอพระสมุดฯ อย่างหนึ่ง พิมพ์ให้ผู้อื่นสร้างอย่างหนึ่ง อนุญาตให้พิมพ์ขายอย่างหนึ่ง การพิมพ์หนังสือโดยวิธีทั้ง ๓ อย่างนี้ อาศัยเหตุต่างกันซึ่งสมควรจะอธิบายไว้ ณ ที่นี้

แท้จริงประโยชน์ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครจะทำให้แก่บ้านเมืองได้ ไม่ใช่แต่จะรวมหนังสือเก็บไว้เป็นสมบัติของบ้านเมืองอย่างเดียว ถ้าหากสามารถจะตรวจสอบหนังสืออันเป็นเหตุให้เกิดวิชาความรู้พิมพ์ให้แพร่หลายได้ ยังเป็นสมบัติบ้านเมืองอย่างเดียว ถ้าหากสามารถ จะตรวจสอบหนังสืออันเป็นเหตุให้เกิดวิชาความรู้พิมพ์ให้แพร่หลายได้ ยังเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น เหมือนกับแจกจ่ายสมบัตินั้นไปให้ถึงมหาชนอีกชั้นหนึ่ง กรรมการเห็นเป็นข้อสำคัญมาแต่แรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งหอพระสมุดฯ ควรจะเอาเป็นธุระในเรื่องพิมพ์หนังสือด้วย

การที่หอพระสมุดฯ พิมพ์หนังสือ ได้ถือข้อสำคัญเป็นกำหนดในเบื้องต้น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ การเลือกแต่เรื่องหนังสือเป็นแก่นสารในทางวิชาความรู้ ไม่พิมพ์หนังสือ ได้ถือข้อสำคัญเป็นกำหนดในเบื้องต้น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ การเลือกแต่เรื่องหนังสือซึ่งเป็นแก่นสารในทางความรู้ ไม่พิมพ์หนังสือสักแต่จะมีผู้ชอบซื้อ เช่นเรื่องวงศ์ๆ จักรๆ ที่พิมพ์ขายกันดื่นตลาด ประการที่ ๒ เลือกฉบับหนังสือซึ่งจะพิมพ์นั้น ตรวจชำระจนเห็นว่าถูกต้อง หรือถ้ามีวิปลาสก็น้อยที่สุด และอธิบายบอกไว้มิให้ผู้อ่านหลง ประการที่ ๓ พนักงาน หอพระสมุดฯ ตรวจใบพิมพ์ ๓ ครั้ง ทุกฉบับ บรรดาหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ให้พิมพ์ได้ทำตามหลักฐาน ๓ ประการที่กล่าวมานี้ทุกเรื่อง ส่วนการที่พิมพ์หนังสือเรื่องใด ควรพิมพ์ด้วยวิธีอย่างไร อาศัยเหตุต่างกันดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

หนังสือที่พิมพ์เป็นของหอสมุดฯ นั้น เฉพาะเรื่องที่หอพระสมุดฯ เห็นควรจะต้องพิมพ์ แต่ไม่มีผู้อื่นจะรับพิมพ์ หอพระสมุดฯ จึงต้องพิมพ์จำหน่ายเอง หนังสือจำพวกนี้มักเป็นหนังสือต่างประเทศ เช่น จดหมายเหตุโบราณ อันเกี่ยวด้วยพงศาวดารไทย ซึ่งคัดมาจากยุโรป เมื่อได้มาแล้วกรรมการเห็นว่า มีอยู่แต่ต้นฉบับ ถ้าขาดหายไปอย่างไร จะหาอีกยากนัก อีกประการหนึ่งผู้ที่ศึกษาโบราณคดีอยากอ่านหนังสือเหล่านั้นมีอยู่ด้วยกันมาก ด้วยเหตุสองประการนี้ จึงได้ให้พิมพ์เป็นของหอพระสมุดฯ แต่การพิมพ์หนังสือเป็นของหอพระสมุดฯ จำหน่ายเองเป็นการลำบากมากเบื้องต้นต้องลงทุน ทุนของหอพระสมุดฯ ก็มีน้อย ครั้งเมื่อพิมพ์แล้วก็จำหน่ายไม่หมด มีหนังสือพวกนี้ตกค้างอยู่ในหอพระสมุดฯ มากมาย เป็นเหตุท้อถอยจึงจำต้องงดการพิมพ์จดหมายเหตุต่างประเทศไว้ในเวลานี้ แต่มีท่านผู้ที่ศึกษาโบราณคดีได้แนะนำแก่กรรมการว่า ควรจะพิมพ์หนังสือนั้นต่อไป ถ้าหากกำลังหอพระสมุดฯ ไม่พอจะพิมพ์หนังสือเหล่านั้นได้ ต่อไปจะพิมพ์เรื่องใด ควรลองเรี่ยรายผู้ศึกษาโบราณคดีด้วยกัน ทุนที่พิมพ์หนังสือเล่มหนึ่งราว ๑,๐๐๐ บาท ถ้าเรี่ยรายกันคนละเล็กละน้อยพิมพ์ปีละเล่มเห็นจะพอพิมพ์ได้ คำแนะนำอันนี้ดีอยู่ กรรมการจึงได้พยายามจัดต่อไป

การพิมพ์หนังสือให้ผู้อื่นสร้างนั้น เป็นของแจกในการกุศลเป็นพื้น เป็นวิธีที่มีขึ้นแต่ครั้งหอพุทธสาสนสังคหะดังกล่าวมาแล้ว เมื่อทำต่อมาในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นประโยชน์ดีกว่าพิมพ์ด้วยวิธีอื่นทั้งสิ้น ด้วยมีผู้ศรัทธาสร้างหนังสือแจกในการกุศลกันมากและมากขึ้นทุกทีถึงเป็นการหนักแรงกรรมการและพนักงานหอพระสมุดฯ ที่ต้องแต่งและตรวจหนังสือที่พิมพ์ในจำพวกนี้ ก็เห็นว่าเป็นสาธารณประโยชน์ ด้วยเป็นเหตุให้มีหนังสือเรื่องดีๆ พิมพ์แพร่หลายได้มาก กรรมการจึงถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะรับพิมพ์หนังสือให้ผู้ศรัทธาสร้างในการกุศลทุกรายไป ไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้ามีผู้มาแจ้งความประสงค์แล้วก็รับเป็นธุระให้ทุกราย หนังสือที่สร้างเป็นของแจกในการกุศลต่างกันโดยลักษณาการเป็น ๒ อย่าง คือ เนื่องด้วยการมงคลอย่างหนึ่ง เนื่องด้วยการศพอย่างหนึ่ง ทุกวันนี้ยังสร้างหนังสือแจกในงานศพมากกว่าแจกในงานมงคล เรื่องหนังสือที่พิมพ์แจกในงานศพ

มีข้อจำกัดจะพิมพ์เรื่องประโลมโลก เช่น บทร้องลำนำ หรือบทละคร หรือเพลงยาวสักวาขัดอยู่ หนังสือดีๆ ในพวกประโลมโลก ก็ยังมีโอกาสที่จะได้พิมพ์น้อยนัก ถ้าหากความนิยมการพิมพ์หนังสือแจกแพร่หลายออกไปถึงการมงคลให้มากขึ้น มหาชนจะได้เห็นหนังสือดีๆ อีกมาก

หนังสือซึ่งอนุญาตให้พิมพ์จำหน่ายนั้น มักเป็นเรื่องที่ไม่มีโอกาสในการสร้างกุศล แต่เป็นหนังสือ ซึ่งคาดว่าจะขายดี ด้วยมีผู้ต้องการมาก หอพระสมุดฯ ไม่มีทุนพอจะพิมพ์เอง จึงอนุญาตให้เจ้าของโรงพิมพ์พิมพ์ขาย ด้วยสัญญากันเป็นเนื้อความ ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ขายเพียงราคาที่กรรมการหอพระสมุดฯ เห็นชอบด้วย

ข้อ ๒ อนุญาตพิมพ์ครั้งเดียว ถ้าพิมพ์ต่อไปต้องมาขออนุญาตใหม่

ข้อ ๓ เจ้าของโรงพิมพ์ให้หนังสือนั้นเป็นค่าภาคหอพระสมุดฯ ร้อยละยี่สิบในจำนวนหนังสือที่พิมพ์

หนังสือซึ่งได้อนุญาตให้พิมพ์ขายมาแล้วเป็นบทละครรำพระราชนิพนธ์บ้าง เป็นเรื่องธรรมปริยายบ้าง เป็นบทกลอนบ้าง เจ้าพนักงานหอพระสมุดฯ เป็นธุระตรวจสอบฉบับจนเห็นว่าดีที่สุดที่จะทำได้แล้วจึงให้พิมพ์ หนังสือเหล่านี้ที่เรียกว่าฉบับหอพระสมุดวชิรญาณจึงขายดีกว่าฉบับอื่นๆ ที่จำหน่ายกันในท้องตลาด

บรรดาหนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ให้พิมพ์คงได้เป็นสมบัติของหอพระสมุดฯ มากบ้างน้อยบ้างทุกเรื่อง หนังสือที่มีผู้สร้างในการกุศล แม้หอพระสมุดฯ ไม่ได้กำหนดว่า จะต้องให้เป็นค่าภาคหอพระสมุดฯ มากน้อยเท่าใด โดยปรกติผู้สร้างมักยกให้เป็นค่าภาคหอพระสมุดฯ ร้อยละยี่สิบตามสัญญากัน หนังสือเหล่านี้กับทั้งหนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์เอง นับว่าเป็นสมบัติอันเกิดประโยชน์แก่หอพระสมุดฯ ส่วนการจำหน่ายหนังสือเหล่านี้ เบื้องต้นได้จัดส่งไปเป็นของแลกเปลี่ยนกับนานาประเทศ เหลือนั้นขายที่หอพระสมุดฯ โดยราคาพอสมควร บางทีก็มีร้านขายหนังสือมาขอรับไปขายบาง หอพระสมุดฯ คงจำหน่ายหนังสือได้เงินเป็นประโยชน์พิเศษอยู่เสมอไม่ขาด

การจัดแผนกจดหมายเหตุของหอพระสมุดวชิรญาณ

ในปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๙๕ ได้จัดการเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่งคือแผนกจดหมายเหตุด้วยกรรมการมาปรารภกันว่า การเก็บรักษาหนังสือจดหมายเหตุสำหรับราชการบ้านเมืองคงจะเป็นการสำคัญส่วนหนึ่งของหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไปในภายหน้า จึงได้จัดตั้งแผนกหนังสือจดหมายเหตุขึ้นมาอีกแผนกหนึ่ง วิธีที่จัดนั้น เริ่มต้นด้วยแบ่งจดหมายเหตุเป็นอดีตพวกหนึ่ง เป็นปัจจุบันพวกหนึ่ง กำหนดวันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๙ เป็นต้นไป จดหมายเหตุในฝ่ายอดีต มีหนังสือเดิมของหอพระสมุดฯ อยู่แล้วพวกหนึ่ง หนังสือสำเนาท้องตราและใบบอกราชการหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ขึ้นไป มีอยู่ในกระทรวงมหาดไทยมากกระทรวงมหาดไทยไม่มีที่

พอจะเก็บหนังสือ จึงส่งจดหมายเหตุนั้นมาให้รักษาไว้ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครอีกพวกหนึ่ง ได้จัดแยกออกเก็บเป็นรัชกาล หนังสือที่ได้มาใหม่ถ้าพบเป็นจดหมายเหตุในรัชกาลไหนก็เอาไปเก็บไว้ในตู้สำหรับจดหมายเหตุรัชกาลนั้น แล้วตรวจ เอาเข้าเรื่องอีกชั้นหนึ่ง ตามเรื่องราชการ ยกตัวอย่างดังจดหมายเหตุเรื่องกองทัพไทยไปตีเมืองเชียงตุงเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ได้จดหมายเหตุมาแต่ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง เดี๋ยวนี้รวมกันเข้าในเรื่องนั้นมีจดหมายเหตุกว่าสิบเล่มสมุด วิธีรวมหนังสือจดหมายเหตุไว้เช่นนี้ เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ ในการสอบสวนแต่งหนังสือพงศาวดารได้มากทีเดียว กรรมการได้ลองหารือเจ้ากระทรวงต่างๆ เพื่อจะขอรับหนังสือราชการเก่าในกระทรวงนั้นๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ขึ้นไปมารวบรวมรักษาไว้ ในแผนกจดหมายเหตุในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ต่างกระทรวงก็เห็นชอบด้วย และรับจะอุดหนุน แต่ในเวลานี้การตรวจจัดหนังสือจดหมายเหตุที่ได้รับมาแล้วยังเต็มมือพนักงาน จึงยังต้องรอการที่จะขยายออกไป

ส่วนจดหมายเหตุปัจจุบันนั้น กรรมการได้จดหมายแจ้งความไปยังกระทรวงต่างๆ บอกให้ทราบความคิดที่จะจัด และขอให้กระทรวงนั้นๆ ช่วยสงเคราะห์ ส่งบรรดาคำสั่งหรือข้อบังคับและรายงานอย่างใดๆ ซึ่งพิมพ์โฆษณาในกระทรวงนั้นๆ ช่วยสงเคราะห์ ส่งบรรดาคำสั่งหรือข้อบังคับและรายงานอย่างใดๆ ซึ่งพิมพ์โฆษณาในกระทรวงนั้น มาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร อย่างละ ๓ ฉบับ คือเก็บไว้ในตู้เปิดสำหรับดูและสอบสวนได้เสมอ ๑ ฉบับ เก็บไว้ในตู้ปิดสำหรับรักษาไว้ไม่ให้หาย ๒ ฉบับ กระทรวงต่างๆ ตอบเห็นชอบในความดำริของกรรมการ และได้เป็นธุระส่งหนังสือต่างๆ มาให้ทุกกระทรวง ส่วนหนังสือพิมพ์ข่าวที่ออกรายวันในกรุงเทพฯ นี้ หอพระสมุดฯ ก็ได้เลือกซื้อมาเก็บรักษาไว้ทุกฉบับเช่นเดียวกัน หนังสือแผนกนี้เข้าใจว่าคงจะเป็นแผนกสำคัญต่อไปในหอพระสมุดฯ แผนกหนึ่ง

ราชการเกี่ยวแก่หอพระสมุดวชิรญาณ

มีราชการบางอย่างซึ่งหอพระสมุดสำหรับพระนครมีหน้าที่เกี่ยวข้องตามพระราชบัญญัติ และพระราชนิยม ควรจะนำมากล่าวให้ปรากฏในที่นี้ด้วย คือ

๑. เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๓๕ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ประกาศห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดคัดจำลองหนังสือซึ่งแต่งลงในหนังสือวชิรญาณไปพิมพ์ที่อื่นโดยพลการ กรรมสัมปาทิกหอพระสมุดวชิรญาณเดิมเป็นพนักงาน รักษาพระราชบัญญัตินี้มาแต่แรกไม่ปรากฏว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดได้ล่วงละเมิด ถึงแม้ในทุกวันนี้ ถ้าผู้ใดประสงค์คัดเรื่องหนังสือวชิรญาณพิมพ์ ก็มาขออนุญาตต่อกรรมการก่อนเสมอ

๒. เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ กันยายน ปีฉลู รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ พุทธศักราช ๒๔๓๒ ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้าง**เหรียญวชิรญาณ** เป็นเหรียญทองสำริด มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์อยู่หน้าหนึ่ง อีกหน้าหนึ่งมีรูปพวงมาลัย ในนั้นเป็นที่สำหรับจารึกนามผู้ได้รับเหรียญ สำหรับพระราชทานเป็นรางวัลในนามของพระสมุดวชิรญาณ แก่ผู้ซึ่งมีความอุตสาหะแต่งหนังสือหรือแปลหนังสือซึ่งมีประโยชน์แก่ทางความรู้และควรเป็นแบบแผนสืบไปภายหน้าได้ เป็นพยาน ยกย่อง ความดีความรู้และความอุตสาหะของผู้แต่งนั้น ว่าได้ทำความชอบไว้ในวิชาหนังสือสมควรเป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย และตราพระราชบัญญัติสำหรับเหรียญนั้นไว้ในหอพระสมุดฯ มีเนื่องความว่า สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณคนใดเห็นว่าหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับเหรียญวชิรญาณ ให้จดหมายแจ้งความต่อกรรมสัมปาทิกให้กรรมสัมปาทิกประชุมกันในเดือนเมษายนปีละครั้ง เพื่อตรวจพิเคราะห์ตัดสินรางวัลเหรียญวชิรญาณ เมื่อกรรมสัมปาทิก เห็นว่าหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับเหรียญวชิรญาณบ้าง ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานผู้ใดบ้าง เมื่อกรรมการประชุมสมาชิกที่หอพระสมุดวชิรญาณ ในวันกลางเดือน ๖ ซึ่งตรงกับวันบรมราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เชิญผู้ที่จะได้รับเหรียญวชิรญาณมารับในที่ประชุมสมาชิก ต่อมาไม่ได้จึงให้ส่งไป เหรียญวชิรญาณนั้นให้มีประกาศนียบัตรกำกับด้วย แต่คนหนึ่งจะรับเหรียญได้แต่เหรียญเดียว เมื่อได้รับแล้วต่อไปวันหน้าถ้าผู้นั้นแต่งหนังสือดีสมควรจะได้รับเหรียญอีก จะได้รับแผ่นประกาศนียบัตรเป็นสำคัญทุกคราวไป อนึ่งถ้ากรรมสัมปาทิกเห็นว่าผู้ที่ได้รับเหรียญวชิรญาณสมควรจะได้รับความอุดหนุนด้วยทุนทรัพย์เป็นกำลังบ้าง ก็ให้ทุนทรัพย์ได้อีกโสดหนึ่ง มีกำหนดคราวละ ๘๐ บาทเป็นอย่างมาก ๒๐ บาทเป็นอย่างน้อย มีเนื้อความในพระราชบัญญัติสำหรับเหรียญดังนี้ และได้สร้างเหรียญวชิรญาณขึ้นไว้แล้ว แต่ยังไม่ได้รางวัลผู้หนึ่งผู้ใดตามพระราชบัญญัติจนเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ ก่อนงานพิธีย้ายหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ควรทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญวชิรญาณแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นการยกย่องหนังสือพระนลคำหลวง ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์พิมพ์โฆษณาในปีนี้เป็นฤกษ์ก่อน แล้วจะได้จัดการเรื่องรางวัลเหรียญวชิรญาณต่อไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. เมื่อ ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ปีฉลู รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ พุทธศักราช ๒๔๔๔ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้**ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิผู้แต่งหนังสือ** เนื้อความในพระราชบัญญัตินั้น มาตรา ๑๕ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิผู้แต่งหนังสือ เนื้อความในพระราชบัญญัตินั้น มาตรา ๑๕ ว่าบรรดา หนังสือที่มีกรรมสิทธิตามพระราชบัญญัติผู้มีกรรมสิทธิจะต้องถวายไว้สำหรับหอหลวง ๑ ฉบับ หอพระสมุดวชิรญาณ ๑ ฉบับ หอพุทธสาสนสังคหะ ๑ ฉบับ ดังนี้ บัดนี้หอสมุดทั้ง ๒ นั้นรวมอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ว่าตามพระราชบัญญัติควรได้รับหนังสือที่มีกรรมสิทธิ ๒ ฉบับ

๔. เมื่อ ณ วันที่ ๒ ธันวาคม ปีมะแม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ พุทธศักราช ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับ ณ โบราณราชนิเวศน์ กรุงศรีอยุธยา ในงานพระ

ราชพิธีรัชมงคล ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้มีผู้พอใจศึกษาโบราณคดีมากขึ้นด้วยกันแล้ว เรื่องราวพงศาวดารไทยที่ยังจะต้องตรวจสอบให้รู้ความจริงแจ่มแจ้งกว่าแต่ก่อนยังมีอีกมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้ง**โบราณคดีสโมสร** สำหรับตรวจตราสอบค้นเรื่องโบราณซึ่งเกี่ยวในพงศาวดารไทย พระองค์ทรงสถิตในตำแหน่งสภานายก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอุปนายก พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะ-คุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าเป็นเลขานุการ ทรงเลือกสรรพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้ศึกษาโบราณคดีเป็นสมาชิกในโบราณคดีสโมสรมากด้วยกัน และพระราชทานพระราชลัญจกรมังกรคาบแก้ว สำหรับประทับเป็นเครื่องหมายของสโมสรมาตั้งแต่ ครั้งนั้น ตั้งแต่ตั้งโบราณคดีสโมสรแล้ว ก็โปรดให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นที่ทำการต่างๆ ของสโมสร มีการพิมพ์หนังสือโบราณคดีสโมสรเป็นต้นมาจนบัดนี้

๕. เมื่อ ณ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ปีขาล พุทธศักราช ๒๔๕๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา**พระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร** เมื่อจะอุดหนุนวิชาแต่งหนังสือไทยให้เป็นคู่กับโบราณคดีสโมสรในพระราชบัญญัตินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งสภานายกของสโมสร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นอุปนายก และกรรมสัมปาทิกหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นกรรมการของวรรณคดีสโมสรโดยตำแหน่ง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกร รูปพระคเณศร์ สำหรับใช้เป็นเครื่องหมายของวรรณคดีสโมสร เมื่อ ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๕๙ นี้ กรรมการวรรณคดีสโมสร ได้ประชุมกันครั้งแรก ณ หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า หนังสือซึ่งสมควรจะได้รับประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสรในเวลานั้น มีเรื่องพระนลคำหลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นหนังสือแต่งใหม่และเพิ่งพิมพ์ แล้วเป็นหนังสือเรื่องดีและแต่งดีในทางกวีนิพนธ์ต้องตามพระราชบัญญัติ อันสมควรจะได้รับประกาศนียบัตร เหมาะด้วยเป็นพระราชนิพนธ์ และได้ทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรเป็นฤกษ์ ก่อนให้หนังสือซึ่งผู้อื่นแต่ง จึงตกลงกันว่าจะทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสรสำหรับพระราชนิพนธ์พระนลคำหลวง เมื่อเสด็จเปิดหอพระสมุดฯ วันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๙

การย้ายหอพระสมุดวชิรญาณ

ในเรื่องสถานที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการได้คิดเห็นกันมาแต่แรกจัดตั้ง หอพระสมุดฯ ว่า ตึกใหญ่ที่หน้าประตูพิมานไชยศรีนั้นไม่เหมาะ และคงไม่พอแก่การหอพระสมุดฯ แต่กรรมการไม่กล้าคิดหาหอพระสมุดใหม่ ด้วยแลเห็นอยู่ว่าถ้าจะสร้างหอพระสมุดใหม่ จะต้องใช้เงินนับด้วยแสน จึงจะสร้างตึกให้สมควรเป็นหอพระสมุดฯ ได้ ไม่แลเห็นว่าจะได้เงินมาอย่างไร

จึงเป็นอันทอดธุระในเรื่องหาหอใหม่มาตลอดรัชกาลที่ ๕ ถึงในรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติบรมราชาภิเศกแล้ว ทรงพระราชปรารภถึงการงานซึ่งยังค้างมาแต่รัชกาลก่อน มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการทั้งปวงให้เสร็จสมดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถฯ ทรงพระราชดำริว่า ตึกใหญ่ริมถนนหน้าพระธาตุ ซึ่งเรียกกันว่า **"ตึกถาวรวัตถุ"** นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้น แต่การค้างมาช้านานถ้าสร้างขึ้นให้สำเร็จจะเป็นสง่าแก่พระนคร เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศและสมควรเป็นที่ทำราชการสำคัญได้แห่งหนึ่ง ทรงระลึกถึงหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งได้ทรงพระราชอุตสาหะจัดการมาแต่แรกตั้ง ที่ยังขาดสถานที่อันสมควรอยู่นั้น ทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นสิ่งสำคัญ สมควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุนั้นต่อมาจนแล้ว และโปรดให้ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป การทั้งปวงสำเร็จทันพระฤกษ์พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษานักขัตตมงคลครบ ๓ รอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กำหนดฤกษ์เปิดหอสมุดใหม่ในวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษามหามงคลสมัย ที่กล่าวมาแล้ว พอจะสรุปได้ว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครได้เจริญรุ่งเรืองถึงที่สุด กรรมการหอพระสมุดฯ ได้รวบรวมหนังสืออันมีค่าเป็นอย่างยิ่งของชาติไทย รวมทั้งสมบัติทางวัฒนธรรม อื่นๆ ดังกล่าวแล้วไว้ได้มากที่สุด ได้วางรากฐานการจัดห้องสมุดมาตรฐานสากลหลายประการ เช่น เริ่มการจัดหมู่หนังสือ เริ่มทำบัตรรายการค้นหนังสือ เริ่มทำบรรณานุกรม ได้ทำสิ่งที่เพิ่มพูนมรดกทางวรรณกรรมของไทยไว้อย่างมหาศาล คือการจัดพิมพ์หนังสือมีค่าต่างๆ มากมายกว่าหอสมุดแห่งชาติใดๆ ในโลก ได้วางระบบการบริหารห้องสมุดอย่างถูกต้อง คือ มีคณะกรรมการหอพระสมุดฯ เป็นผู้กำหนดนโยบายและบริหารงาน ได้จัดหาเจ้าพนักงานที่มีคุณวุฒิ โดยเล็งเห็นแล้วว่างานของหอสมุดเช่นนี้ จำเป็นต้องมีผู้มีความรู้สูงจึงจะทำงานได้ดี ในด้านคุณวุฒิทางบรรณารักษศาสตร์ กรรมการฯ ได้เล็งเห็นเช่นกันว่า เจ้าพนักงานหอพระสมุดฯ จำเป็นต้องมีความรู้ทางนี้ ในสมัยนั้นจึงได้ส่งเจ้าหน้าที่ของหอพระสมุดฯ ไปศึกษาวิชานี้ ณ ต่างประเทศถึง ๒ ท่านด้วยกัน คือ นายเทพ จุฑานนท์ ซึ่งต่อมาเป็นขุนเทพบรรณาทร และหม่อมเจ้าศุกรวรรณดิศ ดิศกุล ไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส

กรรมการหอพระสมุดฯ ได้ปฏิบัติงานด้วยดีมาทุกสมัย ความรับผิดชอบและราชการจึงมีมากขึ้นทุกที จนถึงพุทธศักราช ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา ให้มีหน้าที่จัดการหอพระสมุดฯ พิพิธภัณฑสถาน และงานอื่นๆ ของราชบัณฑิตยสภา งานของหอพระสมุดฯ จึงรวมเข้าอยู่ในหน้าที่แขนงหนึ่งของราชบัณฑิตยสภาแต่นั้นมา

การจัดทำบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ*

ก่อนปี พุทธศักราช ๒๕๐๙ การจัดทำบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติยังไม่คล่องตัว เท่าที่ควร ต่อมาเมื่อย้ายอาคารหลังใหม่ ท่าวาสุกรี ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๙ เริ่มได้รับงบประมาณจัดซื้อคู่มือและเครื่องใช้ต่างๆ ที่ทันสมัย การดำเนินการจัดทำบัตรรายการเริ่มเป็น แบบมาตรฐานสากล

๑. บัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ

ประกอบด้วยบัตรรายการหนังสือภาษาไทยและหนังสือภาษาต่างประเทศ รวมทั้งภาษาต่างประเทศฝ่ายตะวันตกในทวีปยุโรป อเมริกา และทวีปอื่นๆ ส่วนภาษาต่างประเทศฝ่ายตะวันออก รวมภาษาบาลี - สันสกฤต ลาว เขมร พม่า มอญ จีน ญี่ปุ่น มลายู ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีบัตรรายการหนังสือหายาก หรือหนังสือเก่าที่ทรงคุณค่า (Rare book) ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ บัตรรายการเอกสารสิ่งพิมพ์จีน โดยจะกล่าวแยกประเภทของบัตรรายการ

๑.๑ บัตรรายการหนังสือภาษาไทย

การทำบัตรรายการหนังสือภาษาไทยในระยะเริ่มแรกนั้นใช้หนังสือคู่มือ หลักเกณฑ์ การทำบัตรรายการหนังสือภาษาไทยฉบับสมบูรณ์และตัวอย่างบัตร ของอาจารย์สุทธิลักษณ์ อำพันธ์วงศ์ ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมจากหนังสือคู่มือภาษาต่างประเทศ คือ Anglo-American Cataloging Rules (A.A.C.R.I.) แต่ยังไม่สามารถครอบคลุมการลงรายการชื่อผู้แต่งชาวไทยได้ทั้งหมด ซึ่งเป็นปัญหาไม่เฉพาะระดับชาติเท่านั้น ถือว่าเป็นปัญหาระดับสากลด้วย

ในปี ค.ศ. ๑๙๖๙ (พุทธศักราช ๒๕๑๒) ได้มีการตั้งคณะกรรมการของ I.F.L.A. (International Federation Library Associations) เรียกว่า IFLA International Meeting of Cataloging Experts เพื่อพิจารณาเรื่องการลงชื่อผู้แต่งนี้โดยเฉพาะ ณ กรุงโคเปนฮาเกน ผู้แทนลังกาได้เสนอว่า ประเทศเอเชียนั้นมีชื่อบุคคลใช้กันหลายแบบ สมควรจะตกลงใช้เป็นแบบอย่างเดียวกัน คณะอนุกรรมการ I.F.L.A. ได้ตกลงให้มีการสำรวจและจัดให้ Mr. Dorothy Anderson ในตำแหน่ง Organizing Secretary เดินทางมาที่ประเทศไทย ในวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๓ เพื่อพิจารณาการลงชื่อผู้แต่งชาวไทยให้เป็นมาตรฐานสากล ก่อนที่ Mr. Dorothy จะเดินทางมานั้น ได้เรียนเชิญบรรณารักษ์ผู้ทรงคุณวุฒิจากห้องสมุดและสถาบันต่างๆ เข้าร่วมประชุมถึง ๔ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๒ ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๑๒ ครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๓ และครั้งที่ ๔ เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๑๓ พิจารณาหลักเกณฑ์การลงชื่อ

---

*นางศิริภรณ์ จิรัปปภา, **หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน,** หน้า ๙๑-๙๔.

ผู้แต่ง (ชาวไทย) และคณะบรรณารักษ์ได้ร่วมประชุมกับ Mr. Dorothy ในวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๓ พิจารณาวางหลักเกณฑ์ในการลงชื่อผู้แต่งเฉพาะชื่อบุคคล (ชาวไทย) เพื่อเป็นมาตรฐานสากล หลักเกณฑ์นี้ครอบคลุมถึงชื่อผู้แต่งบุคคลธรรมดา บรรดาศักดิ์ พระมหากษัตริย์ พระราชินี พระบรมวงศานุวงศ์ พระภิกษุสงฆ์ ฯลฯ และยึดถือเป็นหลักเกณฑ์ในการลงชื่อผู้แต่งในบัตรรายการหนังสือภาษาไทย

นอกจากนี้หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมและจัดทำคู่มือเพิ่มเติมเป็นหลักฐานในการทำบัตรรายการหนังสือภาษาไทย คือ

- นามประพันธ์นักเขียนไทยที่ใช้ในบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ (Thai Authors and Their Pen-names) เป็นคู่มือสำหรับลงรายการชื่อผู้แต่งที่ใช้นามปากกาหรือนามแฝง ในการลงรายการหลักต้องใช้นามจริง หอสมุดแห่งชาติได้ค้นคว้ารวบรวมจากแหล่งต่างๆ รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มถึง ๔ ครั้ง คือพิมพ์ในปี พุทธศักราช ๒๕๑๓, ๒๕๑๖, ๒๕๑๙ และ ๒๕๒๓ ตามลำดับ หนังสือคู่มือนี้มีประโยชน์ต่อห้องสมุดอื่นๆ อีกด้วย
- คู่มือหลักเกณฑ์การลงรายการเกี่ยวกับนิติบุคคลประเภทต่างๆ
- คู่มือหลักฐานเกี่ยวกับการถอดอักษรคำอ่านชื่อผู้แต่งที่เป็นชาวต่างประเทศ หอสมุดแห่งชาติรวบรวมในรูปบัตรหลักฐานเพื่อการค้นคว้าในการลงรายการ โดยอาศัยหลักการถอดตัวอักษรคำอ่านจากหนังสือ Romanization guide for Thai Script ของราชบัณฑิตยสถาน

นอกจากนี้ยังยึดหลักชื่อหน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ จากนามสงเคราะห์ส่วนราชการไทย ทำเนียบสมณศักดิ์ ราชสกุลวงศ์ ฯลฯ

๑.๒ บัตรรายการหนังสือภาษาต่างประเทศ

การจัดทำบัตรรายการหนังสือภาษาต่างประเทศ คู่มือหลักที่ใช้ในการทำบัตรรายการ คือ Library of Congress Printed Card Catalog ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น Library of Congress Catalogs : National Union Catalog ในระยะเริ่มแรกการลงรายการผู้แต่งนั้นใช้คู่มือ A.L.A. Cataloging Rules for Author and Title Entries, National Usages for Entry of Names of Persons และ names of Persons : National Usage for Entry in Catalogues ส่วนการลงรายการละเอียดในบัตรรายการใช้คู่มือ A.L.A. Rules for Descriptiye Cataloging ต่อมาคู่มือเหล่านี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ทันสมัยและถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นโดยใช้ชื่อว่า Anglo-American Cataloguing Rules, North American Text (A.A.C.R.I.) และ Anglo-American Cataloguing Rules, 2d ed. (A.A.C.R.II.) ที่กล่าวมานี้เป็นคู่มือหลักเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานสากลที่นิยมใช้กันอยู่ นอกจากนี้ ยังใช้คู่มือเกี่ยวกับชีวประวัติบุคคลเพื่อค้นหาเกี่ยวกับปีเกิด ปีตาย ได้คือ Dictionary of International Who's Who, Webster's Biographical

Dictionary, The Author's Who's Who และ American Authors and Books ฯลฯ และคู่มือที่หอสมุดแห่งชาติ คิดขึ้นใช้โดยเฉพาะในลักษณะปลีกย่อยด้วย

๑.๓ บัตรรายการภาษาต่างประเทศฝ่ายตะวันออก

เป็นบัตรรายการของหนังสือภาษาสันสกฤต มอญ พม่า ลาว เขมร สิงหฬ ทมิฬ เมาคลี ธิเบต มลายู และชวา ผู้ดำเนินการจัดทำบัตรรายการคือ นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณของกรมศิลปากร เริ่มวางโครงการตั้งแต่ปี ๒๕๐๙ ปฏิบัติการทำบัตรรายการระหว่างปี ๒๕๑๐-๒๕๑๒ จึงแล้วเสร็จ โดยเฉพาะหนังสือภาษาสันสกฤตนั้น ได้เขียนคู่มือหลักเกณฑ์การจัดทำบัตรรายการขึ้นใช้โดยเฉพาะ ซึ่งขณะนั้น นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ เป็นบรรณารักษ์อยู่ในงานจัดหมู่ฯ บัตรรายการของหนังสือเหล่านี้คัดด้วยลายมือ เพราะไม่มีเครื่องพิมพ์ดีดสำหรับตัวอักษรของภาษาดังกล่าวโดยเฉพาะ บัตรรายการจัดเรียงไว้ที่ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ หนังสือที่ดำเนินการไปแล้วทั้งสิ้น ๓,๓๔๖ เล่ม การจัดทำบัตรรายการยังคงดำเนินการ สืบต่อเนื่อง

๑.๔ บัตรรายการหนังสือหายากหรือหนังสือเก่าที่ทรงคุณค่า

บัตรรายการของหนังสือเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ไทย พระบรมวงศานุวงศ์ ที่ปรากฏอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเหล่านี้จะมีตราประจำรัชกาลปรากฏอยู่และยังมีหนังสือของพระองค์เจ้าดิลกฯ พระยาศรีสหเทพ (เส็ง) หนังสือเหล่านี้เป็นภาษาต่างประเทศเกือบทั้งสิ้น การจัดทำบัตรรายการนั้นมีลักษณะพิเศษ โดยต้องระบุพระนาม และนามของเจ้าของหนังสือไว้ที่มุมล่างซ้าย ของบัตรแจ้งหมู่หนังสือ (Shelfist card) บัตรรายการหนังสือเหล่านี้ได้ดำเนินเป็นโครงการแล้วเสร็จในปี ๒๕๑๔ ส่วนบัตรรายการหนังสือภาษาไทยนั้นเป็นหนังสือของพระปฏิเวทย์ดำเนินการทำบัตรรายการแล้วเสร็จในปี ๒๕๒๓ ลักษณะพิเศษของบัตรรายการได้เปลี่ยนแปลง ระบุชื่อเจ้าของบนมุมขวาของบัตร

บัตรรายการหนังสือของผู้ทรงคุณวุฒิที่ถือกันว่าเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่า ได้แก่ หนังสือของพระยาอนุมานราชธน หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งมีห้องจัดบริการหนังสือเหล่านี้โดยเฉพาะด้วย

๑.๕ บัตรรายการโสตทัศนวัสดุ

การจัดทำบัตรรายการโสตทัศนวัสดุที่หอสมุดแห่งชาติดำเนินการไปแล้วคือ บัตรรายการไมโครฟิล์ม เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี ๒๕๑๙ เพื่อจัดส่งร่วมโครงการ Master Lists of Microforms ซึ่ง Ms. Winati บรรณารักษ์ของศูนย์เอกสารแห่งชาติ ประเทศอินโดนีเซีย เป็นผู้รวบรวม สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทยเป็นศูนย์กลางรวบรวม สำหรับของหอสมุดแห่งชาตินั้น ได้ดำเนินการส่งไปโดยตรง ต่อมาโครงการฯ นี้ได้โอนความรับผิดชอบให้แก่หอสมุดแห่งชาติ

ประเทศสิงคโปร์ ทางหอสมุดแห่งชาติได้ทำบัตรรายการส่งไปให้หอสมุดแห่งชาติ สิงคโปร์ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ และ ๒๕๒๔ หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการทำบัตรรายการคือ Anglo-American Cataloguing Rules, North American Text (A.A.C.R. I) ในปี ๒๕๒๗ นี้ หอสมุดแห่งชาติมีโครงการจัดพิมพ์บัตรรายการไมโครฟิล์มเพื่อให้บริการ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขบัตรรายการบ้างเพื่อให้เข้ากับหลักเกณฑ์ใหม่ ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการสืบต่อเนื่อง

ในต้นปี ๒๕๒๔ หอสมุดแห่งชาติเริ่มจัดทำบัตรรายการแผ่นเสียง เทปชนิดตลับและม้วนทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เพื่อเตรียมรับการเปิดบริการห้องสมุดดนตรีทูนกระหม่อมบริพัตร ซึ่งเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๔ หลังจากเปิดห้องสมุดดนตรีฯ แล้ว บัตรรายการเหล่านี้ยังดำเนินการสืบต่อมา หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการลงรายการนั้นใช้คู่มือ Anglo-American Cataloguing Rules, 2d ed. (A.A.C.R II) นอกจากนี้ตั้งแต่ต้นปี ๒๕๒๗ เป็นต้นมา หอสมุดแห่งชาติดำเนินจัดทำบัตรรายการแผนที่ ภาพ สไลด์ วีดีโอ และฟิล์มสตริป

๑.๖ บัตรรายการเอกสารสิ่งพิมพ์จีน

เอกสารเหล่านี้มีทั้งที่เป็นภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส เป็นเอกสารที่เกี่ยวกับสาธารณรัฐประชาชนจีน สถานทูตฯ ได้มอบให้หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติได้จัดวางหลักเกณฑ์เกี่ยวกับเอกสารดังกล่าว โดยเริ่มจากงานจัดหาฯ งานจัดหมู่ฯ และงานบริการฯ เริ่มดำเนินการเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๒๗ นี้ งานจัดหมู่ฯ เริ่มดำเนินการทำบัตรรายการเมื่อเดือนมีนาคม สำหรับหนังสือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และฝรั่งเศส ดำเนินการทำบัตรรายการเหมือนหนังสือทั่วๆ ไป แต่หนังสือที่เป็นภาษาจีนนั้น ผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนของหอสมุดแห่งชาติ คือ นายสุธี เตชะวิริยะทวีสินเป็นผู้ถ่ายทอดคำอ่าน ชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง ชื่อเมือง โรงพิมพ์ สำนักพิมพ์เป็นภาษาไทย บอกจำนวนหน้า เนื้อหาของหนังสืออย่างกว้างๆ บรรณารักษ์งานจัดหมู่ฯ ได้ดำเนินการทำบัตรรายการในรูปของ บัตรรายการภาษาไทย หนังสือและบัตรรายการจะจัดเรียงไว้ที่ชั้น ๔ ซึ่งจัดไว้เป็นเอกเทศ

๒. การกำหนดหัวเรื่อง (Subject Headings)

๒.๑ หนังสือภาษาไทย

ใช้บัญชีหัวเรื่องของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งได้แปลและเรียบเรียง รวบรวมไว้ในหน่วยงานจัดหมู่และทำบัตรรายการ ขนาด "๓ x ๕" โดยใช้อักษรเป็นตัวสีแดง หัวเรื่องใดที่แปลมาจากหัวเรื่องภาษาต่างประเทศ จะกำกับหัวเรื่องภาษาต่างประเทศไว้ข้างใต้ มีเลขหมู่กำกับอยู่มุมซองด้านล่างหนังสือหัวเรื่องสำหรับหนังสือภาษาไทยของสมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย หัวเรื่องการแพทย์ภาษาไทยนอกจากนี้ยังใช้คู่มือศัพท์เทคนิคเฉพาะวิชา คือ ศัพท์คณิตศาสตร์ รัฐศาสตร์ การศึกษาคอมพิวเตอร์สื่อมวลชน ฯลฯ

๒.๒ หนังสือภาษาต่างประเทศ

ในระยะเริ่มแรกใช้คู่มือ General catalogue of printed book Sears" List of Subject Headings, Subject Headings in Education ต่อมาได้ใช้ Library of Congress Subject Headings และหัวเรื่องเฉพาะวิชา คือ Medical Subject Headings และศัพท์เทคนิคเฉพาะวิชา

๓. การลงรายการบัตรของหอสมุดแห่งชาติ

ใช้บัตรร่างสีขาว ขนาด ๔" x ๖" โดยลงรายละเอียด คือ เลขเรียกหนังสือ (Call number) ผู้แต่ง (author) ชื่อเรื่อง (title) ครั้งที่พิมพ์ (edition) สถานที่พิมพ์ (city) สำนักพิมพ์ (publisher) ปีที่พิมพ์ (data) บรรณลักษณ์ (collation) หมายเหตุ (note) สารบาญ (contents) แนวสืบค้น (tracing) อยู่ด้านหลังของบัตรแจ้งหมู่หนังสือ (Shelflist card) สำหรับชื่อเรื่องในแนวสืบค้น ภาษาไทยใช้อักษรย่อ ช. ภาษาอังกฤษใช้ Title และรายละเอียดเพิ่มเติมอื่นๆ อีก คือหมายเลขห้องบนมุมของบัตร ราคา ขนาดของหนังสือ ซึ่งเป็นลักษณะของหอสมุดแห่งชาติโดยเฉพาะ

รูปแบบบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ นับตั้งแต่ปี ๒๕๐๙-๒๕๑๕ ใช้รูปแบบสากล เหมือนห้องสมุดอื่นๆ ต่อมาในปี ๒๕๑๖ ได้เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นย่อหน้าคำค้าง (hanging indention) โดยดัดแปลงตามแบบ British National Bibliography ทั้งนี้เพื่อจะใช้ในการจัดทำบรรณานุกรมต่อไป

๔. ประเภทบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ

ประกอบด้วย บัตรแจ้งหมู่ (shelflist card) บัตรคู่มือชื่อผู้แต่งสำหรับบรรณารักษ์ (authority file) ทั้ง ๒ บัตรนี้จะเรียงอยู่ในตู้บัตรรายการในห้องปฏิบัติงานจัดหมู่และทำบัตรรายการบัตรยืนพื้น (author card) บัตรชื่อเรื่อง (title card) บัตรเรื่อง (subject card) บัตรเพิ่มต่างๆ เช่น บัตรผู้แต่งร่วม (joint author card) บัตรผู้แปลและผู้แปลร่วม (translator and jt. Tr. Card) บัตรผู้รวบรวม (compiler card) บัตรโยงชนิดต่างๆ บัตรจำแนกชนิดต่างๆ (analytical card) เป็นบัตรจำแนกชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่องและหัวเรื่อง

๕. สีสัญลักษณ์ของบัตรรายการ

ประกอบด้วยบัตรสีขาว เป็นบัตรรายการของหนังสือทั่วไป สีฟ้า เป็นบัตรรายการสิ่งพิมพ์รัฐบาล (Government publication) สีเหลือง เป็นบัตรรายการสิ่งพิมพ์ของหอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์ขึ้น

๖. การพิมพ์และผลิตบัตรรายการ

เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีดพิมพ์ไปตามบัตรร่างขนาด ๔" x ๖" โดยพิมพ์ลงบนบัตรขนาด ๓" x ๕" ตามมาตรฐานสากล แต่เดิมการพิมพ์และผลิตบัตรรายการจะพิมพ์ให้เฉพาะห้องบริการต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ คือ ห้อง ๑๐๑ ห้อง ๑๐๒ ห้อง ๒๐๑ ห้อง ๒๐๒ ห้อง ๓๐๒ และ ห้อง ๔๐๑ หรือห้องพระมงกุฎเกล้าฯ (ห้องหนังสือหายาก) ต่อมาเมื่อหอสมุดแห่งชาติ ขยายสาขาออกไปตั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค หอสมุดแห่งชาติเป็นศูนย์กลางผลิตบัตรรายการให้แก่สาขาต่างๆ ด้วย ซึ่งประกอบด้วยสาขาต่างๆ คือ ห้องสมุดศูนย์นราธิปฯ ตั้งอยู่ ณ ตึกถาวรวัตถุติดกับวัดมหาธาตุฯ หอสมุดแห่งชาติสาขาในส่วนภูมิภาคได้แก่ สาขาอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี สาขานครศรีธรรมราช สาขาเชียงใหม่ สาขาลำพูน สาขาขอนแก่น สาขาสงขลา สาขาชลบุรี และสาขาประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สำหรับบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติสาขาเหล่านี้ สำนักงานส่วนกลางท่าวาสุกรี เป็นผู้รับผิดชอบ ดำเนินการจัดชุดส่งต่อไปยังสาขาต่างๆ ทั้งนี้รวมทั้งหนังสือที่ผ่านการจัดหมู่และทำบัตรรายการ เขียนสันเรียบร้อยแล้ว จะส่งไปจากหอสมุดแห่งชาติส่วนกลางเช่นเดียวกัน

นอกจากจะผลิตในรูปบัตรรายการแล้ว หอสมุดแห่งชาติยังจัดพิมพ์หนังสือบัตรรายการ ภาษาไทยเป็นเล่มออกเผยแพร่จัดจำหน่าย ที่จัดพิมพ์ไปแล้ว คือ หมวด ๐๐๐ ความรู้ทั่วไป หมวด ๑๐๐ ปรัชญา หมวด ๒๐๐ ศาสนา หมวด ๔๐๐ ภาษาศาสตร์ และหมวด ๕๐๐ วิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นที่สนใจและนิยมของห้องสมุดโดยทั่วไป เพราะใช้เป็นคู่มือในการจัดหมวดหมู่หนังสือได้เป็นอย่างดี เพราะแต่ละบัตรรายการจะมีแนวสืบค้น และเลขหมู่กำกับด้วย

๗. การเรียงบัตรรายการภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

ใช้หลักเกณฑ์การเรียงบัตรของ A.L.A. Rules for Filling Catalog รวมทั้งหลักเกณฑ์การเรียงบัตรภาษาไทย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเรียบเรียงขึ้นใช้เป็นคู่มือ โดยเหตุที่หอสมุดแห่งชาติ จัดเรียงบัตรรายการแบบจำแนกประเภท (Divided catalog) มิใช่แบบพจนานุกรม จึงมีลักษณะแตกต่างบางประการ กล่าวคือ เรียงบัตรผู้แต่งรวมทั้งบัตรเพิ่มผู้แต่ง และบัตรนามแฝงไว้ด้วยกัน เรียงบัตรชื่อเรื่อง รวมบัตรจำแนกชื่อเรื่อง ชื่อชุดต่างๆ ไว้ด้วยกัน เรียงบัตรเรื่อง และบัตรจำแนกเรื่องรวมบัตรโยงหัวเรื่องไว้ด้วยกัน

บัตรรายการที่ผ่านการตรวจจำแนกเรียบร้อยแล้ว จะเรียงในตู้บัตรที่ห้องโถงกลางและประจำห้องโดยเฉพาะบ้าง ตั้งแต่ปี ๒๕๐๙-๒๕๒๕ ตู้บัตรรายการอยู่ที่ห้องโถง ชั้น ๒ จะมีบัตรรายการของห้อง ๑๐๑ ๑๐๒ ๒๐๑ ๒๐๒ ๓๐๒ และมีประจำห้องต่างๆ โดยเฉพาะคือ ห้อง ๑๐๑ ๓๐๒ ๔๐๑ (หนังสือหายาก) และบัตรรายการของห้องอนุมานราชธน ต่อมาในปี ๒๕๒๕ ได้ย้ายตู้บัตรลงไปห้องโถง ชั้น ๑ จึงถอนบัตรประจำห้อง ๑๐๑ ออก ส่วนบัตรประจำห้องอื่นยังคงเดิมอยู่ นอกจากนี้บัตรรายการโสตทัศนวัสดุ จัดเรียงไว้ในห้องสมุดดนตรีฯ และห้องโสตทัศนวัสดุ "สุนทราภรณ์" ตามประเภทของบัตรรายการวัสดุของห้องนั้นๆ

โครงการบรรณานุกรมแห่งชาติ *

บรรณานุกรมแห่งชาติหมายถึง รายชื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้ตีพิมพ์ขึ้นในประเทศหนึ่งๆ การลงรายการคล้ายกับบัตรรายการ คือมีรายละเอียดของชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ พิมพลักษณ์ บรรณลักษณ์และหมายเหตุตามลำดับ การเริ่มรวบรวมรายชื่อหนังสือที่ตีพิมพ์ในประเทศไทยครั้งแรก ที่ค้นคว้ามาได้คือ การรวบรวมรายชื่อหนังสือที่ตีพิมพ์ในประเทศ พุทธศักราชการ ๒๕๐๑ ซึ่งสมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทยและหอสมุดแห่งชาติได้ร่วมจัดทำขึ้น โดยได้ตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นคณะหนึ่งมี นายตรี อมาตยกุล เป็นประธาน กรรมการประกอบด้วย นางสาวบุญเจือ องคประดิษฐ์ นางสาวเปรอสิริ เภกะนันท์ นายสุข วงศาสนธิ์ และนางสาวเอมอร พุกกะพันธุ์

รายชื่อหนังสือที่คณะอนุกรรมการชุดนี้ได้รวบรวมขึ้น ตีพิมพ์เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๐๒ เป็นฉบับพิมพ์ดีดอัดสำเนามีจำนวนจำกัด ไม่แพร่หลายนัก ชื่อว่า “บรรณานุกรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๐๑ National Bibliography 1959” เนื่องจากยังไม่มีผู้ใดจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติมาก่อน คณะอนุกรรมการจึงได้อาศัยกฎเกณฑ์ตามรายการที่หอสมุดแห่งชาติทำอยู่มาใช้รายการในบรรณานุกรมแห่งชาติเล่มนี้ จะเรียงตามลำดับตัวอักษรของชื่อเรื่องและชื่อผู้แต่ง ซึ่งใช้นามสกุลขึ้นก่อน ถ้าเป็นหน่วยงานหรือชื่อบรรดาศักดิ์ จะใช้ชื่อของหน่วยงานหรือชื่อบรรดาศักดิ์ขึ้นก่อน ตอนท้ายจะมีรายการบรรณานุกรมตามวิชา ตั้งแต่ประวัติศาสตร์ ถึง เบ็ดเตล็ด จำนวนหนังสือทั้งหมด ๑,๙๗๘ ชื่อเรื่อง บางรายการมีรายละเอียดมาก บางรายการ มีรายละเอียดน้อย หลังจากการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติฉบับนี้แล้ว ยังไม่มีการจัดทำต่อมาอีก

ในปี พุทธศักราช ๒๕๐๘ รัฐบาลได้อนุมัติเงินจำนวน ๒๓ ล้านบาท สำหรับการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติหลังใหม่ ที่ท่าวาสุกรี ถนนสามเสน นอกจากนี้หอสมุดแห่งชาติยังได้รับความช่วยเหลือจากองค์การศึกษาฯ สหประชาชาติ ให้ทุนแก่บรรณารักษ์ ๒ ทุน สำหรับไปฝึกงานด้านบรรณานุกรมแห่งชาติที่ประเทศอินเดีย ๑ ทุน และที่ประเทศอังกฤษอีก ๑ ทุน ในปีเดียวกันนี้หอสมุดแห่งชาติได้ริเริ่มโครงการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติขึ้นมาใหม่ โดยได้ตั้งคณะดำเนินงานขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วย นางแม้นมาส ชวลิต นางชูศรี สวัสดิสงคราม นางเอมอร เจริญรัถ นายชูศักดิ์ ทิพย์เกษร นางสาวอรวรรณ ตั้งวิบูลย์ปัญญา นางรำภี กุลสมบูรณ์ นางสาวประนอม ศราทธัต นางสาวเนื้อทิพย์ เชิดหิรัญ นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ นางสาวสิริมาส จั่นเล็ก และนางสาวสุภาพันธุ์ สุนทรมณี

---

*นางสุวคนธ์ ผดุงอรรถ, **หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน,** หน้า ๙๘-๑๐๒.

คณะดำเนินงานได้จัดให้มีการประชุม เตรียมการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติขึ้นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๐๘ ณ หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งจากการประชุมครั้งนี้ได้มีการวางกฎเกณฑ์การจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติ วางขอบเขตของการรวบรวมรายชื่อเอกสาร โดยจัดทำในระดับสากลรวมหนังสือที่ตีพิมพ์ในประเทศทั้งหมด หนังสือเกี่ยวกับประเทศไทยที่พิมพ์ในต่างประเทศ ไม่จำกัดว่าเป็นภาษาใด รวมทั้งหนังสือที่คนไทยซึ่งอยู่ในต่างประเทศเขียนขึ้นและตีพิมพ์ในต่างประเทศก็รวมด้วย หนังสือที่พิมพ์ในประเทศทุกชนิด ไม่ว่าจะพิมพ์เพื่อแจกหรือจำหน่าย และรวมสิ่งพิมพ์รัฐบาลด้วย ลักษณะของสิ่งพิมพ์ที่รวมในบรรณานุกรมแห่งชาติ มีหนังสืออนุสาร รายงานการประชุมที่มีเนื้อหาสาระ สิ่งพิมพ์ต่างๆ ของรัฐบาล สมาคมสถาบัน วารสารฉบับแรกที่ออกใหม่หรือฉบับเดิมที่เปลี่ยนชื่อ แผ่นเสียง เทปบันทึกเสียงภาพยนตร์ หนังสือตัวเขียน (แยกเป็นภาคผนวก) หนังสือชำระใหม่ ไม่รวมหนังสือพิมพ์ซ้ำ การเรียงรายการจะเรียงตามเลขหมู่ทศนิยมของดิวอี้ มีดรรชนีชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ และหัวเรื่อง ท้ายเล่ม รายละเอียดของรายการจะใช้หลักเกณฑ์เดียวกับบัตรรายการแต่ตัดเลขผู้แต่งออก มีเฉพาะเลขหมู่หนังสือ กำหนดออกเป็นรายเดือน และจัดทำย้อนหลังปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ จะรวมข้อมูลปีพุทธศักราช ๒๕๐๖-๒๕๐๘ และพิมพ์ออกในปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ รายการหนึ่งๆ จะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นหลักเกณฑ์ที่ได้วางไว้ในการประชุม ครั้งแรกนี้ ต่อมาได้มีการประชุมอีกเป็นระยะๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการมอบหมายงาน ให้แก่กรรมการแต่ละคนไปรวบรวมข้อมูล คณะดำเนินงานได้ช่วยกันรวบรวมข้อมูลตามหัวข้อที่ได้แบ่งให้ เป็นข้อมูลหนังสือปีพุทธศักราช ๒๕๐๙-๒๕๑๐ ลงในแบบฟอร์มที่วางไว้

ปีพุทธศักราช ๒๕๐๙ งานรวบรวมบรรณานุกรมแห่งชาติต้องชะงัก เพราะได้มีการขนย้ายหนังสือและครุภัณฑ์ต่างๆ จากหอสมุดแห่งชาติเก่า ถนนหน้าพระธาตุ มายังหอสมุดแห่งชาติอาคารใหม่ ท่าวาสุกรี ในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๐๙-๒๕๑๐ เป็นช่วงที่นอกจากมีการขนย้ายแล้ว มีการจัดสถานที่สำรวจตรวจสอบหนังสือ จัดแยกหนังสือเข้าชั้นตามระบบที่วางไว้ การจัดสถานที่ปฏิบัติงาน รวมทั้งการวางแผนปฏิบัติงาน เพื่อให้การบริการ หนังสือแก่ประชาชน เข้ารูปเข้ารอยตามระบบมาตรฐานสากลทั่วๆ ไป การรวบรวมบรรณานุกรม ซึ่งรับผิดชอบการรวบรวมบรรณานุกรมแห่งชาติ และบรรณานุกรมทั่วๆ ไป จึงได้มีการรื้อฟื้น การจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติขึ้นใหม่ แต่ไม่ทันสำเร็จก็ต้องหยุดชะงัก เพราะบรรณารักษ์ผู้รับผิดชอบเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ หน่วยบริการการอ่านในขณะนั้น จึงได้รับมาจัดทำในปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ และได้จัดพิมพ์บรรณานุกรมแห่งชาติออกมาเป็นรูปเล่ม เผยแพร่ห้องสมุดและสถาบันทั่วไป ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ๒ ชุด

หนังสือบรรณานุกรมแห่งชาติที่แผนกบริการการอ่านได้จัดพิมพ์ขึ้น ๒ ชุดนั้น คือ ชุดที่หนึ่ง "บรรณานุกรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๐๕-๒๕๐๐" บรรณานุกรมแห่งชาติเล่มนี้ครอบคลุมสิ่งพิมพ์ทุกชนิดที่อยู่ในรูปเล่มของหนังสือ ซึ่งพิมพ์ขึ้นในประเทศในช่วงระยะ ๖ ปี ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๐๕-๒๕๑๐ ประมาณร้อยละ ๘๐ ของสิ่งพิมพ์ทั้งหมด จัดพิมพ์ขึ้นในเขตกรุงเทพมหานคร และส่วนใหญ่มีต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ เนื้อหาในเล่มแบ่งออกเป็น ๓ ภาคใหญ่ๆ คือ ภาคภาษาไทย ภาคภาษาตะวันตก และภาคภาษาจีน ในแต่ละภาคแบ่งแยกตามลักษณะการจัดหมวดหมู่แบบทศนิยมของดิวอี้ รายการหนังสือภายใต้หมวดหมู่จะเรียงตามลำดับตัวอักษรชื่อผู้แต่ง หรือชื่อเรื่อง ในกรณีไม่มีชื่อผู้แต่ง รายละเอียดของหนังสือแต่ละเล่ม มีชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ พิมพลักษณ์และจำนวนหน้า หน้ารายการแต่ละรายการจะมีเลขกำกับตั้งแต่เลข ๑ จนถึงเลขของหนังสือเล่มสุดท้ายที่รวบรวม ทั้งหมดมีอยู่ ๘,๕๘๒ เล่ม (ชื่อเรื่อง) ตอนท้ายของเล่มจะเป็นภาคดรรชนีชื่อผู้แต่งชื่อหนังสือ ชื่อผู้ตาย แยกเป็นภาษาไทยและภาษาตะวันตก บรรณานุกรมเล่มนี้พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐

ชุดที่ ๒ คือ "บรรณานุกรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๑๑-๒๕๑๕" แบ่งออกเปน ๓ เล่ม เล่มที่ ๑ "บรรณานุกรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๑๑-๒๕๑๖ เล่มที่ ๑ หมวด ๕๐๐" เล่มที่ ๒ "บรรณานุกรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๑๑-๒๕๑๖ เล่มที่ ๒ หมวด ๖๐๐- หมวด ๙๐๐" เล่มที่ ๓ "บรรณานุกรมแห่งชาติ เล่มที่ ๓ ภาคดรรชนี" ในเล่มที่ ๑-๒ เนื้อหาจะแบ่งออกเป็นภาคใหญ่ๆ ๒ ภาค ตามลักษณะของภาษาคือ ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ แต่ละภาคแบ่งแยกตามลักษณะการจัดหมวดหมู่แบบทศนิยมของดิวอี้ ภายใต้หมวดจะเรียงตามตัวอักษรของผู้แต่งหรือชื่อเรื่อง ส่วนเล่มที่ ๓ เป็นภาคดรรชนี ชื่อผู้แต่ง ชื่อหนังสือ และชื่อผู้ตาย หนังสือชุดนี้ได้จัดพิมพ์ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๔ เป็นคู่มือค้นคว้าหารายชื่อเอกสารซึ่งพิมพ์ในประเทศไทย และส่วนใหญ่อยู่ในหอสมุดแห่งชาติได้เป็นอย่างดี นับเป็นหลักฐานสำคัญของการพิมพ์หนังสือของประเทศ ในช่วงระยะเวลาระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๑๑-๒๕๑๖

ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติในขณะนั้น (คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต) ได้มองหาวิธีการที่จะจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติให้รวดเร็ว และทันสมัย สอดคล้องกับความก้าวหน้าของวิวัฒนาการด้านเทคโนโลยีกับห้องสมุด ได้ติดต่อขอความช่วยเหลือไปยังองค์การศึกษาฯ สหประชาชาติ ปีพุทธศักราช ๒๕๑๙ องค์การศึกษาฯ สหประชาชาติ ได้จัดส่งที่ปรึกษา คือ Mr. Stephen W. Massil มาช่วยวางระบบงานหอสมุดแห่งชาติที่จะนำคอมพิวเตอร์มาช่วยปฏิบัติงาน และมอบหมายให้โครงการบรรณานุกรมแห่งชาติ ซึ่งขณะนั้นมีบรรณารักษ์ปฏิบัติงานอยู่เพียงคนเดียว ปฏิบัติงานประสานกับที่ปรึกษา การวางระบบงานบรรณานุกรมแห่งชาติ ซึ่งที่ปรึกษาได้ช่วยงานระบบ และประสานงานกับศูนย์ประมวลผลด้วยเครื่องจักรแห่งประเทศไทย สำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งเป็นผู้จัดทำโปรแกรมและให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ของศูนย์ฯ ปฏิบัติงาน

การริเริ่มรวบรวมข้อมูลและจัดทำโปรแกรมอย่างจริงจัง เริ่มเมื่อต้นปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ หอสมุดแห่งชาติได้ขอความช่วยเหลือ และความร่วมมือจากห้องสมุดต่างๆ ๑๖ แห่ง ให้ร่วมในโครงการทดลอง ห้องสมุดเหล่านี้ คือ สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ห้องสมุดคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ห้องสมุดคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กองห้องสมุด คณะแพทยศาสตร์ ศิริราช มหาวิทยาลัยมหิดล, ห้องสมุดคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ห้องสมุดกรมวิทยาศาสตร์บริการ, ห้องสมุดธนาคารกรุงเทพฯ ห้องสมุดธนาคารแห่งประเทศไทย, สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยรามคำแหง, สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, สำนักบรรณสารการพัฒนาสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ห้องสมุดสำนักงาน สถิติแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งทำให้ข้อมูลที่รวบรวมในการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ห้องสมุดต่างๆ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง

บรรณานุกรมแห่งชาติแต่ละฉบับจะแยกออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาครายการหลัก และภาคดรรชนี ซึ่งมีดรรชนีชื่อผู้แต่ง ดรรชนีชื่อหนังสือ และดรรชนีหนังสืองานศพ ในภาครายการหลักจะเรียงตามระบบเลขหมู่ของดิวอี้ และตามลำดับตัวอักษรของชื่อผู้แต่ง หรือชื่อเรื่องในกรณีไม่มีชื่อผู้แต่ง แบบฟอร์มของบรรณานุกรมคล้ายบัตรรายการ รายละเอียดแต่ละรายการมีเลขหมู่หนังสือ (ตามระบบทศนิยมของดิวอี้) ผู้แต่ง ชื่อหนังสือ พิมพลักษณ์ บรรณลักษณ์ ชื่อชุด โน้ต หัวเรื่อง รายการเพิ่มและการอ้างโยง เครื่องหมายคั่นระหว่างหน่วยย่อยของข้อมูลจะใช้เครื่องหมายตามระบบสากลของ ISBD (M) ซึ่งสอดคล้องกับ AACR II

นอกจากการจัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติแล้ว หอสมุดแห่งชาติยังได้ร่วมมือกับห้องสมุดต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จัดทำบรรณานุกรมแห่งชาติแห่งภูมิภาคโดยระบบคอมพิวเตอร์ และมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า SEAPRINT โดยศูนย์กลางปฏิบัติงานอยู่ที่ Universiti Sains Malaysia ปีนัง ประเทศมาเลเซีย หอสมุดแห่งชาติได้จัดทำโปรแกรมถ่ายทอดจากระบบของ THAI MARC เป็นระบบของ SEAMARC II เพื่อถ่ายถอดข้อมูลจากระบบ THAI MARC เป็นระบบ SEAMARC II เพื่อจัดลงเทปแม่เหล็กส่งไปให้ศูนย์กลางฯ ปฏิบัติงานต่อไป ประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ยกเว้นประเทศอินโดนีเซีย ที่ส่งข้อมูลในรูป Input sheets ไปให้โครงการนี้ในระยะที่พัฒนาโปรแกรม อยู่ในระหว่างโครงการทดลอง (Pilot Project) นั้น ได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินจากองค์การวิจัยเพื่อการพัฒนา ระหว่างประเทศ (International Development Research Center = IDRC) ขณะนี้โครงการ ทดลองได้ดำเนินลุล่วงตามเป้าหมาย โครงการต่อไปอยู่ในระหว่างการดำเนินงาน

ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ กับหนังสือหายาก*

ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ เป็นห้องสมุดที่จัดขึ้นเพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ ในการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันมีคุณูปการมากมายแก่หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ หอสมุดแห่งชาติใช้นามว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร อาทิ ทรงเป็นสภานายกพระองค์แรกของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พระราชทานพระราชทรัพย์จากพระคลังอุดหนุนหอพระสมุดฯ เป็น รายปี ปีละ ๔๐,๐๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ บาท ตลอดรัชสมัย พระราชทานต้นร่างพระราชนิพนธ์หลายฉบับแก่หอพระสมุดฯ อันนับว่าเป็นสิ่งสำคัญประมาณค่ามิได้ และยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุซึ่งสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่แล้วเสร็จ ให้เสร็จเรียบร้อยแล้วพระราชทานให้เป็นที่ตั้งของหอสมุดฯ สำหรับพระนคร และเสด็จพระราชดำเนิน มาทรงทำพิธีเปิดในวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๔ พระมหากรุณาธิคุณทั้งหลายทั้งปวง ที่ทรงมีต่อหอสมุดแห่งชาตินั้น ทางกระทรวงศึกษาธิการก็ได้ดำริว่าน่าจะจัดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ขึ้น

ประจวบในอภิลักขิตสมัยที่ครบ ๖๐ ปี นับแต่วันพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ท่านผู้ใหญ่ที่เคยเป็นราชบริพารมี ฯพณฯ ม.ล.ปิ่น มาลากุล เป็นประธาน ได้จัดงานเฉลิมฉลองขึ้นที่หอสมุดแห่งชาติร่วมกับกรมศิลปากร ในวันที่ ๑๐, ๑๑ และ ๑๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๓ คณะกรรมการนี้มีชื่อเรียกว่า คณะกรรมการจัดงานพระบรมราชานุสรณ์ ได้มีเจตน์จำนงที่จะสร้างอาคารขึ้นหลังหนึ่ง ใช้เป็นที่รวบรวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อการศึกษาค้นคว้าเป็นสำคัญ และจะได้ใช้เป็นที่เก็บหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนครด้วย อาคารหลังที่สร้างนี้จะมีชื่อว่า "หอวชิราวุธานุสรณ์" แต่ในขณะที่ยังไม่ได้ดำเนินการหาทุนและก่อสร้างหอวชิราวุธานุสรณ์ ก็จะสร้างห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ ขึ้นในอาคารหอสมุดแห่งชาติก่อน ตัวอาคารห้องสมุดนั้นมีอยู่เรียบร้อยแล้ว ขาดอยู่แต่ครุภัณฑ์ อันได้แก่ ชั้นเหล็กสำหรับวางหนังสือ ตู้บัตรรายการ และม่านตบแต่งห้อง เป็นต้น คณะกรรมการจัดงานพระบรมราชานุสรณ์ จึงได้จัดการพิมพ์หนังสือดุสิตธานีจำหน่าย เป็นการหารายได้ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ได้

---

*นางสาวเนียนศิริ ตาละลักษมณ์, **ข่าวสารหอสมุดแห่งชาติ**, หน้าที่ ๑-๙.
ปรับปรุงแก้ไขเมื่อ มกราคม ๒๕๔๘

พระราชทานอนุเคราะห์ในการจัดหาครุภัณฑ์สำหรับห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ เป็นเงิน ๑๒๗,๐๐๐ บาท และนายกสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ได้ให้เงินสมทบอีก ๑๐๐,๐๐๐ บาท การจัดห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อย ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าจึงทำหน้าที่เป็นห้องสมุดเพื่อการค้นคว้า ไว้หนังสือหายาก หนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือซึ่งเป็นสมบัติส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การให้บริการนั้น ทางเจ้าหน้าที่ได้นำหนังสือซึ่งผู้อ่านต้องการใช้ไปให้อ่านค้นคว้าในห้องสมุดวิจิตรวาทการ เพราะในห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ เต็มไปด้วยชั้นหนังสือ ไม่มีที่สำหรับที่นั่งอ่านค้นคว้า จึงทำให้คนส่วนมากไม่รู้จักห้องสมุดนี้

เมื่อหอวชิรราวุธานุสรณ์สร้างเสร็จ แม้ว่าจะไม่สมบูรณ์ตามโครงการที่วางไว้ แต่ในส่วนที่จะจัดให้เป็นห้องสมุดก็เรียบร้อย โดยอนุมัติของอธิบดีกรมศิลปากร จึงได้มีการขนย้ายหนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเฉพาะเล่มที่มีตรา และหนังสือส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีตราทั้งข้างล่างนี้

ประทับอยู่เช่นกัน ไปไว้ยังหอวชิราวุธานุสรณ์ แต่มิได้หมายความว่าห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ จะสลายตัวไป ห้องสมุดพระมงกุฎเกล้าฯ ยังคงดำรงเป็นห้องสมุดพระบรมราชานุสรณ์ซึ่งเก็บสำเนาต้นฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเรื่องราว เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และหนังสือหายาก

หนังสือหายาก “rare book” เป็นหนังสือที่ไม่ได้มีอยู่ดาษดื่นทั่วๆ ไป อัมพร ทีขะระ* กล่าวว่า “หนังสือหายากเป็นหนังสือประเภทหนึ่งที่ผู้สะสมหนังสือและห้องสมุด พยายามสงวนรักษาเพื่อใช้เป็นเอกสารอ้างอิงสำหรับ การค้นคว้าวิจัย หนังสือหายากบางประเภทก็มีราคาสูงทัดเทียมกับของมีค่าอื่นๆ ที่มีผู้สะสมรวบรวมเป็นงานอดิเรก หรือเพื่อผลกำไรในการแลกเปลี่ยน”

เพื่อให้เข้าใจง่ายๆ หนังสือหายากคือ หนังสือซึ่งผู้ต้องการใช้ค้นคว้าไม่สามารถจะหาได้โดยง่ายในห้องสมุดทั่วไป และไม่สามารถจะหาซื้อได้จากสำนักพิมพ์ หรือจากร้านขายหนังสือทั่วไป

---

*อัมพร ทีขะระ, **ลักษณะของหนังสือหายากและบุ๊คเพลต,** (กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓.

ด้วย เดวิด คลีเมนต์ (David Clement) นักบรรณานุกรมชาวฝรั่งเศส ในปีศตวรรษที่ ๑๘ ได้ให้ตัวเลขไว้ว่า หนังสือที่มีอยู่เพียง ๕๘-๖๐ ฉบับในโลก หรือในประเทศที่ผลิตอาจจัดได้ว่าเป็นหนังสือหายาก และหนังสือที่มีอยู่ไม่เกิน ๑๐ ฉบับในโลก หรือในประเทศที่ผลิต ควรเรียกว่าเป็นหนังสือหายากที่สุด

หนังสือหายากที่มีอยู่ในห้องสมุดพระมงกุฎเกล้า อาจแบ่งเป็นประเภท ๆ ได้ดังนี้

๑. หนังสือที่มีค่าในด้านการพิมพ์ เป็นเอกสารปฐมภูมิ (primary source) ในด้านประวัติและพัฒนาการพิมพ์ของประเทศไทย

ตัวอย่าง :- Low, James. A grammar of the Thai. Calcutta, Baptist Mission Press, 1828.

หนังสือไวยากรณ์ภาษาไทยของ ร้อยเอก เจมส์ โลว์ นี้ ตัวหนังสือพิมพ์ด้วยบล็อก ที่ถ่ายสำเนามาให้ดูประกอบนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการเขียนแบบลายมือตัวเอนไปทางข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ตัวสะกดไม่ใคร่ถูกต้อง เป็นที่สังเกตว่าผู้จัดทำหนังสือเล่มนี้เป็นผู้ไม่รู้จักภาษาไทยดี การพิมพ์หนังสือในช่วงนี้มีการแกะตัวพิมพ์หนังสือไทยขึ้นมาแล้วใช้เรียง (โปรดดูภาพประกอบในหน้าถัดไป)

การสร้างตัวพิมพ์แบบที่ปรากฏในหนังสือ “A grammar of the Thai” ของ เจมส์ โลว์ นี้ ขจร สุขพานิช ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยว่า มิชชันนารีอเมริกันสองสามีภรรยาชื่อ นายและนางจัดสัน ได้ไปทำงานสอนศาสนาที่เมืองร่างกุ้ง ในประเทศพม่า เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๓ ทั้งสองคนนี้มีความจำเป็นต้องแปลคำสอนออกเป็นภาษาพม่า นายจัดสัน (Judson) เขียนแบบภาษาพม่าให้หล่อเป็นตัวพิมพ์ และนางแอนน์ จัดสัน (Anne Judson) ได้เขียนแบบภาษาไทยให้หล่อเป็นตัวพิมพ์ เพราะนางจัดสันรู้ภาษาไทย คนที่หล่อตัวพิมพ์นั้นเป็นช่างพิมพ์ที่เป็นหมอสอนศาสนาชื่อ George H. Hough (คนไทย เรียกหมอเหา) หมอเฮาได้หล่อตัวพิมพ์ภาษาไทย พร้อมทั้งเรียงและพิมพ์เป็นหนังสือไทยขึ้น ณ โรงพิมพ์ของคณะแบพติสท์ เมืองร่างกุ้ง นางจัดสันนั้น ได้แปลคำสอนของสามี และพระคัมภีร์แมทธิว เป็นภาษาไทย ประมาณ ค.ศ. ๑๘๑๙ ทางกรุงอังวะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดิน สถานะการณ์ค่อนข้างคับขันหมอเฮาจึงย้ายไปอยู่กัลกัตตา

“A grammar of the Thai” เป็นหนังสือเก่าที่สุดที่เป็นตัวพิมพ์หนังสือไทยที่หอสมุดแห่งชาติมีและมีอยู่เพียง ๑ ฉบับ (copy) แต่ได้จัดทำสำเนา และถ่ายไมโครฟิล์มไว้แล้ว

แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะมีชื่อว่า ตำราไวยากรณ์ไทย แต่คำอธิบายก็เป็นภาษาอังกฤษเป็นส่วนใหญ่แทบตลอดเล่ม มีคำภาษาไทยแทรกอยู่บ้างเท่านั้น

อาศัยจดหมายเหตุของหมอบรัดเล ได้กล่าวไว้ว่า มิชชันนารีฝรั่งคนหนึ่งชื่อ โรบินสัน ได้ตั้งเครื่องพิมพ์อักษรไทยเป็นครั้งแรกในกรุงเทพฯเครื่องพิมพ์ที่พิมพ์เป็นครั้งแรกมีลักษณะเป็นอย่างไร

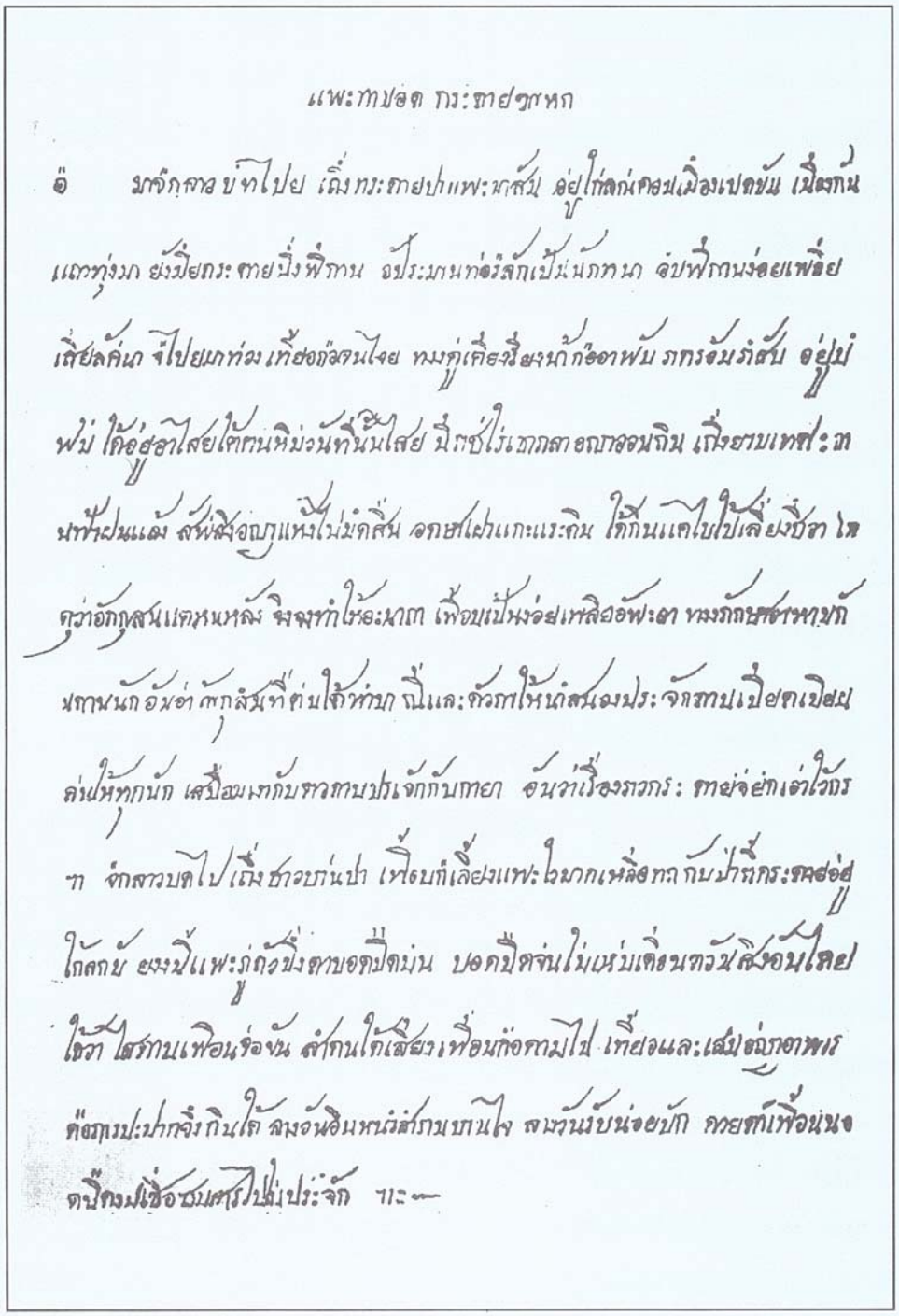

ตัวอย่าง :- บรัดเล, แดนบรีช ผู้แปล. **คำภีร์ครรภ์ทรักษา แปลย่อความออกจากคำภีร์ครรภ์ทรักษาแห่งแพทย์หมออะเมริกา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แบพติสท์ มิชชันเปรส, ๑๘๔๒.

(ดูภาพประกอบ)

ตัวอย่างของตัวพิมพ์ภาษาไทย ซึ่งหล่อในเมืองไทยเป็นครั้งแรก

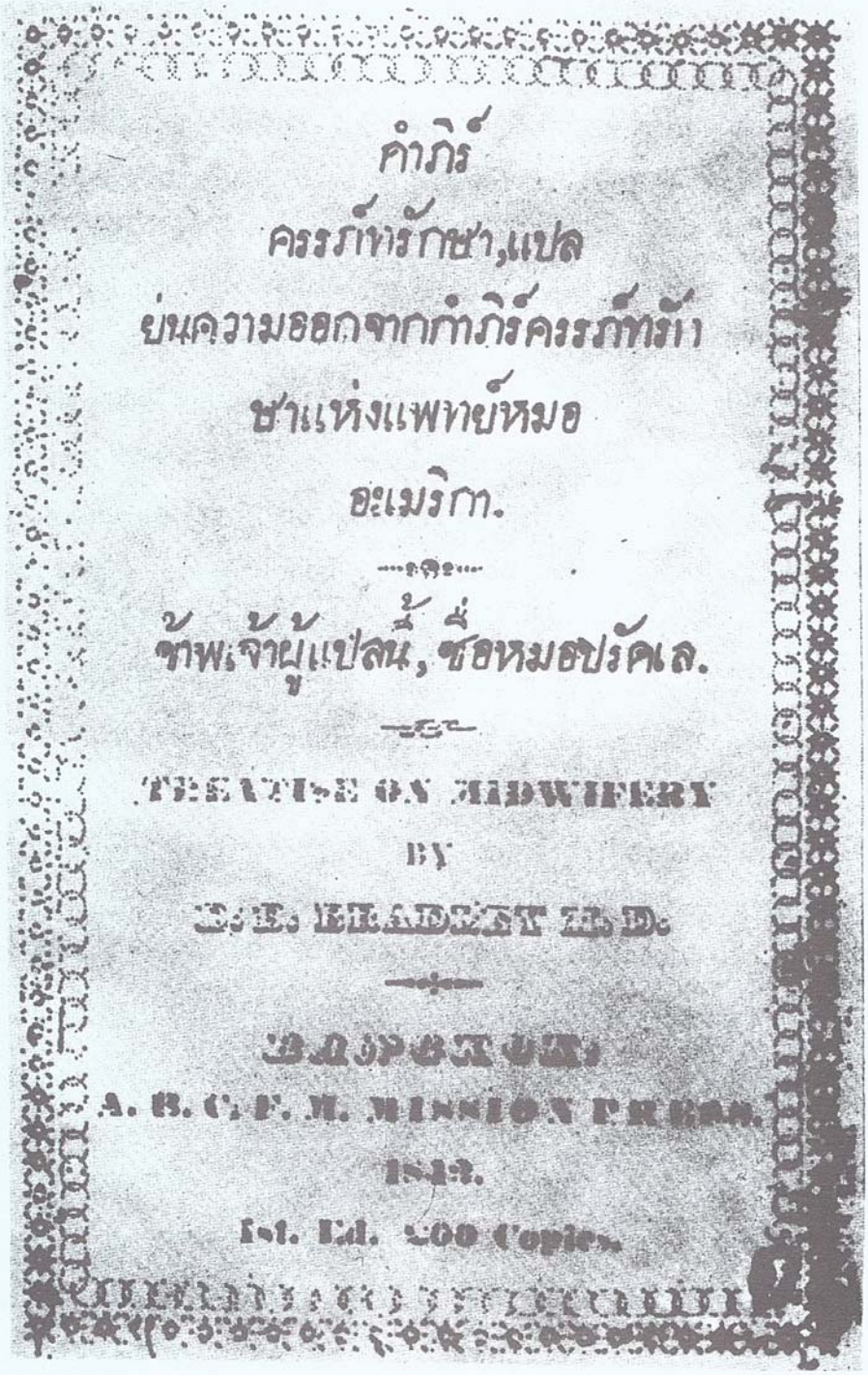

คำภิร์
ครรภ์ทรักษา,แปล
ย่นความออกจากคำภิร์ครรภ์ทรัก
ษาแห่งแพทย์หมอ
อะเมริกา.

ข้าพะเจ้าผู้แปลนี้, ชื่อหมอปรัดเล.

TREATISE ON MIDWIFERY
BY
D. E. BRADLEY M. D.

BANGKOK:
A. B. C. F. M. MISSION PRESS.
1841.
1st. Ed. 500 Copies.

ไม่มีเหลืออยู่หาไม่ได้แล้ว แต่ก็เข้าใจกันว่าประกาศห้ามสูบฝิ่น และค้าฝิ่น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พิมพ์ที่โรงพิมพ์มิชชันนารี จำนวน ๙,๐๐๐ ฉบับ ก็คงใช้เครื่องพิมพ์ของโรบินสันนี้ เป็นตัวพิมพ์ที่ซื้อมาจากสิงคโปร์ และเป็นตัวพิมพ์แบบเดียวกันกับที่พิมพ์มาจากกัลกัตตา

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ภายหลังคัมภีร์ครรภ์ทรักษาแปลถึง ๓๓ ปี แสดงให้เห็นตัวพิมพ์ภาษาไทยที่หล่อในเมืองไทย ตัวมีเลี่ยมและงดงามขึ้น

๒. หนังสือที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด (limited edition) การพิมพ์หนังสือเล่มในประเทศไทยในสมัยแรกๆ นั้น ค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์แพงมาก พระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์เท่านั้นที่มีเงินพอจะจัดพิมพ์หนังสือได้ และส่วนมากก็จะจัดทำเป็นหนังสือปกแข็งเดินทองด้วยลวดลายวิจิตรงดงาม แต่จำนวนที่พิมพ์นั้นจำกัด หนังสือดังกล่าวนี้จึงหายาก

๓. หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก (first edition) หมายถึง การจัดพิมพ์ต้นฉบับออกมาในรูปเล่มของหนังสือเป็นครั้งแรก ในทัศนะของหนังสือหายาก หนังสือเล่มหนึ่งๆ อาจจะมีการพิมพ์ต่อไปเป็นครั้งที่ ๒, ๓ ฯลฯ โดยใช้ชื่อเรื่องเดิม แต่มีการแก้ไขเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงข้อมูลบางอย่างในเนื้อเรื่องก็ได้ แต่หนังสือพิมพ์ครั้งแรกเป็นการเสนอข้อเท็จจริงความคิดเห็น ประสบการณ์หรือเจตนาที่แท้จริงที่สุดของผู้เขียน และการเขียนหนังสือเป็นการบันทึกสภาพสังคม ค่านิยม วัฒนธรรม ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ตามสภาพแท้จริงลงไปในหนังสือ เมื่อสังคมเปลี่ยนไป ข้อความในหนังสือนั้นจะเป็นหลักฐานไม่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้น หนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก จึงเป็นเอกสารปฐมภูมิที่จะช่วยให้ได้ข้อมูลตรงตามเจตนาของผู้เขียนหรือตรงตามสภาพของสังคมในยุคนั้น

๔. หนังสือแจกงานศพ (cremation-book) หนังสืองานศพเป็นหนังสือที่ไม่อาจหาซื้อได้โดยทั่วไปตามร้านขายหนังสือประการหนึ่ง และทั้งข้อความที่ปรากฏอยู่ในหนังสือก็เลือกสรรมาล้วนแต่ทรงคุณค่า บางเล่มก็เป็นงานนิพนธ์ของผู้เสียชีวิตเอง ซึ่งเป็นบุคคลในวงงานอาชีพต่างๆ ซึ่งก็นับว่ายากแก่การที่จะไปเสาะแสวงหา หากงานชิ้นนั้นๆ ผู้นิพนธ์มิได้เคยจัดพิมพ์ออกเป็นเล่มประการที่สาม หนังสืองานศพมักมีรูปถ่ายและประวัติผู้ตายซึ่งหายากอีกเช่นเดียวกัน

๕. หนังสือที่มีความสำคัญในด้านความงาม อันได้แก่ หนังสือประเภทที่ปกงดงามเป็นหนังเดินลายทอง เป็นปกหุ้มผ้างดงาม ดังเช่นหนังสือที่เป็นสมบัติส่วนพระองค์ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือที่มีภาพลายเส้นฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือเล่มขนาดใหญ่มากเป็นมากเป็นภาพลายไทยทั้งหมด เป็นต้น

๖. หนังสือที่มีประวัติการครอบครอง ได้แก่ หนังสือที่มีร่องรอยปรากฏว่าเคยเป็นสมบัติของห้องสมุด หรือ ของผู้ใดมาก่อน เช่นหนังสือที่มีตราหอพระสมุดวชิรญาณประทับอยู่ หนังสือที่เป็นสมบัติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะมีบุ๊คเพลต เป็นลวดลายกนกงดงาม ประทับอยู่ที่ปกในหนังสือของพระองค์เจ้าดิลกนพรัตน์ ซึ่งเป็นภาษาเยอรมันเป็นส่วนมาก ทุกเล่มจะมีประทับชื่อเป็นพิมพ์ว่า Dilock เป็นต้น

๗. หนังสือซึ่งจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ในสมัยแรกๆ เช่น โรงพิมพ์ครูสมิท โรงพิมพ์หมอบรัดเล โรงพิมพ์ไทย หนังสือที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ที่กล่าวนี้บางเล่มมีอายุถึง ๑๐๐ ปี เช่น หนังสือประทานุกรม พิมพ์ที่โรงพิมพ์ครูสมิท หนังสือว่าด้วยลมอากาศ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดียวกัน และหนังสือตำราวัดทางด้วยสังเกตเสียง กับตำราวัดสิ่งอันสูงด้วยสังเกตเงา...พิมพ์ที่โรงพิมพ์บรัดเล เล่มนี้อายุ ๑๐๖ ปี หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่าพิมพ์ที่โรงพิมพ์บรัดเลอายุ ๑๒๐ ปี

๘. หนังสือภาษาโบราณ ได้แก่ หนังสือภาษามอญ ทมิฬ สันสกฤตโดยเฉพาะหนังสือภาษาสันสกฤตล้วนแล้วแต่มีคุณค่าหายาก ปกแข็งหุ้มหนังเทียบเดินทอง เช่น คัมภีร์วิษณุปุราณ พระเวท และบทละครสันสกฤต

นับย้อนไปจนถึงเมื่อแรกเริ่มเป็นหอพระสมุดวชิญาณ หอสมุดแห่งชาติมีอายุถึง ๑๐๒ ปี แล้ว หนังสือหายากที่มีอยู่ จึงอยู่ในสภาพที่ต้องทนุถนอมที่สุดหลายเล่ม ให้บริการไม่ได้แล้ว การให้บริการหนังสือหายากที่พอจะทำได้จึงออกมาในรูปแบบของไมโครฟอร์ม เล่มเดิมที่มีก็ให้บริการได้แต่เพียงให้มองดู หากพลิกอ่านสภาพก็ไม่อำนวยเสียแล้ว

ระเบียบการให้บริการในหอสมุดแห่งชาติ

ระเบียบหอสมุดแห่งชาติ
ว่าด้วยการใช้บริการเอกสารโบราณ พ.ศ. ๒๕๓๙

ข้อ ๑. ระเบียบนี้เรียกว่า "ระเบียบหอสมุดแห่งชาติว่าด้วยการใช้บริการเอกสารโบราณ พ.ศ. ๒๕๓๙"

ข้อ ๒. ระเบียบนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙ เป็นต้นไป

ข้อ ๓. หนังสือภาษาโบราณ หรือ เอกสารโบราณซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบดูแลและรักษาของส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร หมายถึง

๓.๑ ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนที่สำเร็จด้วยหัตถกรรมทุกประเภท

๓.๒ สำเนาเอกสารตัวเขียนซึ่งคัดลอก จำลองถ่ายถอด อัดสำเนา พิมพ์ดีด ภาพถ่าย ฟิล์ม ไมโครฟิล์ม และภาพนิ่ง

ข้อ ๔. ผู้ใช้บริการหนังสือภาษาโบราณ หมายถึง บุคคลผู้สนใจศึกษาค้นคว้าหาความรู้จากเอกสารโบราณ และมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาหาข้อมูลจากหลักฐานขั้นต้น เพื่อประโยชน์แก่การศึกษา

๔.๑ พระภิกษุ สามเณร หรือนักบวชทั่วไป

๔.๒ ประชาชนไทยทั่วไปและชาวต่างประเทศผู้มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไทย

๔.๓ นิสิต นักศึกษา ในระดับอุดมศึกษา

๔.๔ ข้าราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ องค์การ มูลนิธิ สมาคม ชมรม และห้างร้านต่างๆ เป็นต้น

๔.๕ ชาวต่างประเทศที่มีภูมิลำเนาอยู่นอกประเทศไทย

ข้อ ๕. หลักฐานประกอบการขออนุญาต

๕.๑ ตามความในข้อ ๔.๑ ต้องมีหนังสือรับรองจากเจ้าคณะพระสังฆาธิการมาแสดง หากกำลังศึกษาอยู่ต้องมีหนังสือรับรองจากสถาบันการศึกษามาแสดง

๕.๒ ตามความในข้อ ๔.๒ ต้องมีบัตรประจำตัวประชาชนและบัตรสมาชิกหอสมุดแห่งชาติ พร้อมทั้งเขียนประวัติส่วนตัวประกอบด้วย

๕.๓ ตามความในข้อ ๔.๓ ต้องมีหนังสือรับรองจากสถาบันการศึกษาที่ตนกำลัง ศึกษาอยู่มาแสดง

๕.๔ ตามความในข้อ ๔.๔ ต้องมีหนังสือรับรองจากเจ้าสังกัดระดับอธิบดีหรือผู้รับผิดชอบของหน่วยงานนั้นๆ มาแสดง หากกำลังศึกษาอยู่ต้องมีหนังสือรับรองจากสถาบันการศึกษามาแสดง

๕.๕ ตามความในข้อ ๔.๕ ต้องมีหนังสือรับรองจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ หรือได้รับอนุญาตจากผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติโดยเป็นการพิจารณาเฉพาะกรณี พิเศษเท่านั้น

ข้อ ๖. วิธีปฏิบัติเพื่ออนุญาตใช้เอกสารโบราณ

๖.๑ กรอกแบบฟอร์มอนุญาตใช้บริการเอกสารโบราณตามที่หอสมุดแห่งชาติจัดให้ พร้อมแนบหนังสือรับรองจากหน่วยงานต่างๆ ตามประเภทผู้ขออนุญาตนั้นๆ

๖.๒ เมื่อเจ้าหน้าที่ได้รับเรื่องแล้ว จะนำเสนอผู้มีอำนาจพิจารณา หากเอกสาร ตามรายการที่ขออนุญาตมีสภาพชำรุด เจ้าหน้าที่สามารถพิจารณางดให้บริการเอกสารนั้น ๆ ได้

๖.๓ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ผู้ขอใช้บริการต้องกรอกแบบฟอร์มขอใช้เอกสารโบราณตามที่ได้ขออนุญาตไว้ และยื่นต่อเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ

๖.๔ การขออนุญาตครั้งหนึ่งๆ มีกำหนดระยะเวลา ดังนี้

- สำหรับการศึกษาค้นคว้าทั่วไป มีกำหนดเวลา ๓ เดือน
- สำหรับการทำวิทยานิพนธ์และงานวิจัย มีกำหนดเวลา ๑ ปีนับแต่วันที่ได้รับอนุญาต ถ้ายังศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่ขออนุญาตไว้ไม่แล้วเสร็จ สามารถกรอกแบบฟอร์มการขออนุญาตศึกษาค้นคว้าต่อแล้วยื่นต่อเจ้าหน้าที่เพื่อขออนุญาตอีกได้ไม่เกิน ๓ ครั้ง

ข้อ ๗ หลักปฏิบัติในการใช้เอกสารโบราณ

๗.๑ โดยเหตุที่เอกสารโบราณส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ชำรุดและไม่สมบูรณ์ ดังนั้น ผู้ใช้บริการต้องระมัดระวังอย่างมาก และต้องอยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ อย่างใกล้ชิดตลอดเวลาที่ใช้บริการ

๗.๒ เจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการมีสิทธิแนะนำว่ากล่าวตักเตือนหรือขอร้องให้งดเว้นการกระทำอันอาจจะเป็นอันตรายต่อเอกสารโบราณได้ทุกกรณี

๗.๓ เจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการมีสิทธิระงับการใช้บริการได้ทันที ในกรณีที่เห็นว่าผู้ใช้บริการไม่ปฏิบัติ ตามข้อ ๗.๑ และ ๗.๒

๗.๔ ในกรณีที่เกิดความเสียหายต่อเอกสารโบราณในขณะที่ผู้ใช้บริการใช้เอกสารโบราณนั้นอยู่ ไม่ว่าความเสียหายนั้นจะบังเกิดขึ้นโดยสถานใดผู้ใช้บริการต้องรับผิดชอบและชดใช้ค่าเสียหาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเสียหายจะมากน้อยเพียงใด คณะเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการ จะเป็นผู้ตัดสินประเมินราคา และการตัดสินประเมินราคาของกรรมการนั้น ถือเป็นข้อยุติ

๗.๕ ผู้ใช้บริการต้องไม่นำเอกสารหรือหนังสือตัวเขียน ซึ่งมีลักษณะเหมือนหรือคล้ายคลึงกับเอกสารโบราณ หรือหนังสือตัวเขียนที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติเข้ามาในหอสมุดแห่งชาติ หรือนำเอกสารหรือหนังสือตัวเขียนของหอสมุดแห่งชาติออกไปจากห้องบริการหนังสือภาษาโบราณ

ทั้งนี้ รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์อันเนื่องด้วยเอกสารตัวเขียนทุกชนิด เว้นแต่จะได้รับอนุญาต เป็นลายลักษณ์อักษรจากอธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ แล้วแต่กรณี

๗.๖ ผู้ใช้บริการต้องไม่นำอุปกรณ์ต่างๆ เช่น เครื่องบันทึกเสียง หรือเครื่องพิมพ์ดีด เป็นต้น มาใช้ในห้องบริการหนังสือภาษาโบราณ

๗.๗ ถ้าต้องการจะนำหนังสือส่วนตัวเข้ามาเพื่อเปรียบเทียบกับสำนวนในต้นฉบับ ต้องได้รับความเห็นชอบจากเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการของส่วนภาษาโบราณ ก่อนทุกครั้ง

๗.๘ ผู้ใช้บริการจะนำบุคคลอื่น ซึ่งไม่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาใช้เอกสารโบราณ ไม่ได้ ยกเว้นในกรณีที่ผู้ใช้บริการต้องการมีผู้ช่วยค้นคว้าต้องปฏิบัติดังนี้

๗.๘.๑ ให้ผู้ใช้บริการทำหนังสือถึงผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติอ้างถึงความจำเป็นที่ต้องมีผู้ช่วยค้นคว้า

๗.๘.๒ ให้ผู้ช่วยค้นคว้ากรอกแบบฟอร์มการขออนุญาตศึกษาค้นคว้าเหมือนกับผู้ใช้บริการ โดยแนบบัตรสมาชิกหอสมุดแห่งชาติมาด้วย

๗.๙ การคัดลอก การถ่ายถอด การทำสำเนา การถ่ายไมโครฟิล์ม ภาพนิ่ง และการถ่ายภาพเอกสารโบราณ หรือวัสดุอุปกรณ์อันเนื่องด้วยเอกสารตัวเขียนทุกชนิด ถือว่าเป็นหน้าที่ของหอสมุดแห่งชาติ ดังนั้น ผู้ใช้บริการไม่ว่าจะใช้บริการโดยลักษณะใดก็ตาม ต้องได้รับอนุญาตจากผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติก่อน จึงจะดำเนินการได้

๗.๑๐ หนังสือหรือเอกสารที่เป็นความลับหรือยังเป็นปัญหา ต้องได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากรก่อน จึงจะดำเนินการได้

๗.๑๑ เอกสารโบราณที่ได้จัดพิมพ์เป็นเล่ม คัดลอก ถ่ายถอด พิมพ์ดีด ถ่ายจากไมโครฟิล์ม หรือที่ถ่ายทำสำเนาไว้แล้ว เจ้าหน้าที่จะให้บริการจากฉบับพิมพ์หรือสำเนานั้น ๆ เท่านั้น

๗.๑๒ ระยะเวลาที่ใช้บริการเป็นไปตามที่หอสมุดแห่งชาติกำหนดไว้

หากมีส่วนหรือกรณีพิเศษแตกต่างไปจากข้อปฏิบัติข้างบนนี้ ให้อยู่ในดุลยพินิจของผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติพิจารณาสั่งการเป็นเรื่องๆ ไป

ประกาศ ณ วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙

(นางธารา กนกมณี)
ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ

ระเบียบกองหอสมุดแห่งชาติ
ว่าด้วยการขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์มเอกสารภาษาโบราณ
พ.ศ. ๒๕๓๒

เพื่อให้การปฏิบัติเกี่ยวกับการขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์มเอกสารภาษาโบราณ ณ ห้องไมโครฟิล์ม ฝ่ายโสตทัศนวัสดุ กองหอสมุดแห่งชาติ เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ขอใช้บริการฯ ให้ผู้ขอใช้บริการปฏิบัติดังนี้

๑. ผู้ขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์มเอกสารโบราณ ต้องได้อนุญาตให้ใช้เอกสารโบราณ ตามระเบียบการใช้บริการหนังสือภาษาโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติก่อน

๒. ผู้ขอใช้บริการฯ ต้องกรอกข้อความในแบบขอใช้บริการห้องไมโครฟิล์มตามที่กองหอสมุดแห่งชาติกำหนดขึ้นใช้ ณ ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียนและจารึก กองหอสมุดแห่งชาติ

๓. เมื่อผู้ขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์มฯ กรอกแบบขอให้บริการห้องไมโครฟิล์มเรียบร้อย แล้วให้ยื่นต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียนและจารึก ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบเพื่อลงนาม รับรองการขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์ม

๔. ผู้ขอใช้บริการอ่านไมโครฟิล์ม ต้องนำแบบขอใช้บริการห้องไมโครฟิล์มที่ลงนามรับรองแล้ว ยื่นต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายโสตทัศนวัสดุ ณ ห้องไมโครฟิล์ม กองหอสมุดแห่งชาติ เพื่อจัดบริการให้ต่อไป

หากมีกรณีพิเศษแตกต่างไปจากข้อปฏิบัติข้างต้นนี้ ให้อยู่ในดุลยพินิจของผู้อำนวยการ กองหอสมุดแห่งชาติ ที่จะพิจารณาอนุญาตเป็นการเฉพาะราย

ให้ใช้ระเบียบนี้ ตั้งแต่วันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๒ เป็นต้นไป

ระเบียบนี้ให้ไว้ ณ วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

ร้อยเอกหญิง (ประกอบ ปัญญางาม)

(ประกอบ ปัญญางาม)

ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ

ระเบียบกรมศิลปากร
ว่าด้วยการเข้ารับบริการ ในหอสมุดแห่งชาติสาขา
พ.ศ. ๒๕๒๖

เพื่อให้การเข้าใช้บริการหอสมุดแห่งชาติ เป็นไปด้วยความสะดวก และเพื่อให้หอสมุด แห่งชาติสาขา สามารถให้บริการได้อย่างเรียบร้อย รวดเร็ว สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้บริการ จึงเห็นสมควรให้กำหนดระเบียบการเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขาดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. ระเบียบนี้เรียกว่า ระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา พ.ศ. ๒๕๒๖

ข้อ ๒. ระเบียบนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ประกาศเป็นต้นไป

ข้อ ๓. การอนุญาตให้บุคคลเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขามี ๔ ประเภท คือ

๓.๑ อนุญาตแก่ผู้มีบัตรอนุญาตเข้าหอสมุดแห่งชาติสาขา

๓.๒ อนุญาตแก่ผู้ขอเข้าชมรมรายบุคคล หรือหมู่คณะเป็นครั้งคราว

๓.๓ อนุญาตแก่ผู้ต้องการอ่านหนังสือ หรือค้นเรื่องราวต่างๆ จากหนังสือโดยรีบด่วน

๓.๔ อนุญาตให้ยืมหนังสือออกนอกสถานที่

ข้อ ๔. ผู้ที่มีบัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา มีสิทธิอ่านและค้นคว้าหาความรู้จากหนังสือ และสิ่งพิมพ์ตามที่เจ้าหน้าที่ฯ จะเปิดเผยให้ตรวจค้นได้

ข้อ ๕. ผู้ที่ประสงค์จะให้เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติสาขา นำชมพร้อมทั้งขอรับคำอธิบายเกี่ยวกับกิจการหอสมุดแห่งชาติสาขา เป็นรายบุคคลหรือหมู่คณะ ให้แจ้งความประสงค์ล่วงหน้า เป็นลายลักษณ์อักษาถึงหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขา หรือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจจากผู้อำนวยการ กองหอสมุดแห่งชาติ

ข้อ ๖. ผู้ที่ยังไม่มีบัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา ถ้าต้องการอ่านหนังสือหรือค้นคว้าโดยรีบด่วนให้ขออนุญาตเป็นคราวๆ จากเจ้าหน้าที่ประจำห้อง และแสดงหลักฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น บัตรประจำตัว บัตรประชาชน หรือหนังสือรับรองจากผู้บังคับบัญชา เป็นต้น

ข้อ ๗. ผู้ประสงค์จะขอรับบัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขาให้นำรูปถ่ายขนาด ๓ x ๔ ซม. หรือ ๑ นิ้ว จำนวน ๑ รูป มอบให้แก่เจ้าหน้าที่เพื่อออกบัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา พร้อมทั้งแสดงหลักฐานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทางหน่วยราชการ อื่นๆ ออกให้ เช่น บัตรประชาชน บัตรประจำตัวข้าราชการ นักศึกษา นักเรียน หรือหนังสือรับรองจากครูใหญ่ เป็นต้น และกรอกแบบขอบัตร เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจสอบคุณสมบัติ ถูกต้องแล้ว

ข้อ ๘. บัตรอนุญาตเข้ารับบริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา มีอายุ ๕ ปี นับแต่วันที่ออกบัตรนั้น เมื่อบัตรหมดอายุแล้ว ให้นำมาเปลี่ยนพร้อมทั้งรูปถ่าย ๑ รูป ถ้าบัตรนั้นชำรุดหรือสูญหาย จะขอรับบัตรอนุญาตฯ ใหม่ได้ โดยติดต่อกับเจ้าหน้าที่ผู้ออกบัตร และปฏิบัติเช่นเดียวกับข้อ ๗

ถ้าผู้ถือบัตรอนุญาตฯ ย้ายที่อยู่ ให้แจ้งที่อยู่ใหม่ พร้อมหมายเลขบัตรแก่เจ้าหน้าที่เพื่อจัดทำทะเบียนให้ถูกต้อง

ข้อ ๙. ผู้ที่มีบัตรอนุญาตเข้าหอสมุดแห่งชาติสาขา จะเข้าอ่านหนังสือ และค้นคว้าในห้องอ่านได้โดยมอบบัตรให้เจ้าหน้าที่ประจำห้องก่อน และขอรับบัตรนั้นคืนก่อนออกจากห้องอ่านหนังสือทุกครั้ง

ข้อ ๑๐.ให้ผู้ใช้บริการหอสมุดแห่งชาติสาขา ฝากหนังสือ เอกสาร หีบห่อ หรือสิ่งต่าง ๆ ไว้กับเจ้าหน้าที่ฯ ณ ที่รับฝากของ ห้ามนำเข้าในหอสมุดแห่งชาติสาขา นอกจากจะได้รับอนุญาตจากหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขานั้นๆ และห้ามนำเข้าหอสมุดแห่งชาติสาขาคือสิ่งของ มีค่าและสิ่งของที่จะเกิดอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน เช่น กระเป๋าสตางค์ โฉนด วิทยุ และอาวุธทุกชนิด ฯลฯ

ข้อ ๑๑.การอนุญาตให้ยืมหนังสือออกนอกสถานที่

๑๑.๑ ผู้ที่จะได้รับอนุญาตให้ขอยืมหนังสือออกนอกหอสมุดแห่งชาติสาขา ได้แก่

๑๑.๑.๑ หน่วยราชการและรัฐวิสาหกิจ โดยมีหนังสือขอยืมเป็นทางราชการจากหัวหน้าส่วนราชการนั้น ๆ ตั้งแต่ระดับหัวหน้างานขึ้นไป

๑๑.๑.๒ ครู อาจารย์ ที่มีหนังสือขอยืมจากหัวหน้าสถานศึกษา

๑๑.๑.๓ นักเรียนและนักศึกษา โดยมีหนังสือยืมของหัวหน้าสถานศึกษา

๑๑.๑.๔ บรรณารักษ์ห้องสมุดโรงเรียน บรรณารักษ์ห้องสมุดวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ซึ่งขอยืมเพื่อประโยชน์ในการให้บริการในห้องสมุดนั้น ๆ

๑๑.๒ ประเภทของหนังสือที่ให้ขอยืมออกได้ คือ หนังสือวิชาการ หรือบันเทิงคดีทุกชนิดที่มีเกิน ๒ ฉบับ ทั้งนี้ ให้ขอยืมได้ครั้งละไม่เกิน ๓ เล่ม และเป็นเวลาไม่เกิน ๑ สัปดาห์ หากประสงค์จะขอยืมต่อให้แจ้งขออนุญาตยืมต่อทุกครั้งที่เกินเวลา แต่ทั้งนี้รวมเวลาทั้งสิ้นต้องไม่เกิน ๑ เดือน ในกรณีที่ขอยืมเกิน ๑ สัปดาห์ หัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขาจะพิจารณาอนุญาตเฉพาะกรณีที่เห็นควร

๑๑.๓ หนังสือและสิ่งพิมพ์ที่ไม่อนุญาตให้ยืมออก เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากอธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจ ได้แก่

๑๑.๓.๑ หนังสือหายาก

๑๑.๓.๒ หนังสือหรือสิ่งพิมพ์ที่มีน้อยกว่า ๒ ฉบับ

๑๑.๓.๓ หนังสือภาพที่มีราคาสูง

๑๑.๓.๔ หนังสือพิมพ์หรือวารสารเย็บเล่ม

๑๑.๓.๕ หนังสือพิมพ์หรือวารสารฉบับปัจจุบัน

๑๑.๓.๖ หนังสืออ้างอิงทุกประเภท

๑๑.๓.๗ โสตทัศนวัสดุ

๑๑.๓.๘ หนังสือตัวเขียน และจารึก

๑๑.๓.๙ ภาพลายเขียน และภาพแกะสลัก

๑๑.๔ หากผู้ขอยืมหนังสือออกนอกสถานที่ ทำหนังสือหายหรือไม่สามารถนำหนังสือส่งคืนตามกำหนดเวลา จะต้องชดใช้ราคาหนังสือนั้นตามที่เจ้าหน้าที่จะกำหนด

ข้อ ๑๒. ผู้ประสงค์จะคัดลอก ถ่ายภาพ หรือถ่ายสำเนาหนังสือ เพื่อการศึกษาให้ติดต่อหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขานั้นๆ ในวันและเวลาราชการ ในกรณีที่หอสมุดแห่งชาติสาขาที่มีบริการถ่ายสำเนาให้ใช้บริการถ่ายสำเนาของหอสมุดแห่งชาติสาขาโดยมีค่าใช้จ่ายตามระเบียบ

การคัดลอก ถ่ายภาพ หรือถ่ายทำสำเนาด้วยเครื่องมือของผู้ใช้บริการเองจะต้องได้รับอนุญาตจากหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขาก่อน

ข้อ ๑๓. ผู้ประสงค์จะคัดลอก ถ่ายภาพ หรือทำสำเนาภาพลายเขียน ภาพแกะสลัก และจารึกในหอสมุดแห่งชาติสาขา เพื่อประโยชน์ในการตีพิมพ์ โฆษณา ทำซ้ำ หรือดัดแปลง จะต้องแสดงหลักฐานการอนุญาตลิขสิทธิ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย และจะต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากอธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจ

ข้อ ๑๔. การขออนุญาตใช้อาคาร สถานที่ และบริเวณของหอสมุดแห่งชาติ สำหรับจัดงานหรือกิจกรรมใดๆ เพื่อประโยชน์ของทางราชการ หรือเพื่อส่งเสริมการศึกษา จะต้องเป็นไปตามระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการใช้สถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ ของหอสมุดแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ข้อ ๑ - ๔ และ ข้อ ๖ และต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ หรือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจ

ข้อ ๑๕ ผู้ใช้หอสมุดแห่งชาติ จะต้องรับผิดชอบในความเสียหายที่ได้ก่อให้เกิดขึ้นแก่หอสมุดแห่งชาติสาขา และถ้ามีการประพฤติตนไม่เหมาะสม เช่น ส่งเสียงอื้อฉาวหรือก่อความรำคาญให้แก่ผู้อื่นหรือไม่ปฏิบัติตามระเบียบ เจ้าหน้าที่ฯ มีอำนาจเชิญออกนอกหอสมุดแห่งชาติสาขาได้ตลอดจนงดสิทธิการใช้บริการ และถ้าการกระทำนั้นๆ เป็นการทำลายทรัพย์สิน ของหอสมุดแห่งชาติสาขา เจ้าหน้าที่ฯ อาจดำเนินคดีตามกฎหมายอีกโสดหนึ่งด้วย

ข้อ ๑๖. ให้ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ มีอำนาจออกระเบียบหรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้บริการในหอสมุดแห่งชาติสาขา ซึ่งไม่ขัดแย้งกับระเบียบนี้ได้

ข้อ ๑๗. ให้ใช้ระเบียบนี้ในหอสมุดแห่งชาติสาขาทุกสาขา เพื่อให้เป็นระเบียบเดียวกัน

ข้อ ๑๘. ระเบียบ คำสั่ง หรือข้อบังคับอื่นใดที่ขัดแย้งกับระเบียบนี้ ให้ยกเลิก และให้ใช้ระเบียบนี้แทน

ข้อ ๑๙. ให้หัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขา รักษาการให้เป็นไปตามระเบียบนี้

ประกาศ ณ วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๒๖

(คุณหญิงอารี กุลตันฑ์)
อธิบดีกรมศิลปากร

ระเบียบกองหอสมุดแห่งชาติ ว่าด้วยการให้บริการโสตทัศนวัสดุ ณ หอสมุดแห่งชาติสาขา พ.ศ. ๒๕๒๙

เพื่อให้การบริการโสตทัศนวัสดุของหอสมุดแห่งชาติสาขา มีการดำเนินไปในรูปแบบเดียวกัน และเป็นคู่มือการปฏิบัติงานของบรรณารักษ์ กองหอสมุดแห่งชาติจึงวางระเบียบนี้ขึ้น

๑. ระเบียบนี้เรียกว่า "ระเบียบกองหอสมุดแห่งชาติ ว่าด้วยการให้บริการโสตทัศนวัสดุ ณ หอสมุดแห่งชาติสาขา พ.ศ. ๒๕๒๙"

๒. ระเบียบนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ถัดจากวันประกาศ เป็นต้นไป

๓. วัน เวลาเปิด บริการ

๓.๑ เปิดให้บริการในวันเปิดทำการของหอสมุดแห่งชาติสาขานั้นๆ

๓.๒ ให้บริการระหว่างเวลา ๙.๓๐ - ๑๖.๐๐ น.

๓.๓ วันปิดทำการ วันหยุดราชการตามประกาศของทางราชการ และวันปิดบริการ ของหอสมุดแห่งชาติสาขานั้นๆ โดยจะทำประกาศแจ้งให้ทราบทั่วกัน

๔. ผู้เข้าใช้บริการ

๔.๑ ผู้เข้าใช้บริการเป็นรายบุคคล โดยกรอกแบบฟอร์มขอใช้โสตทัศนวัสดุหอสมุด แห่งชาติสาขา

๔.๒ ผู้เข้าใช้หรือเข้าชมเป็นหมู่คณะ ให้ทำหนังสือแจ้งหัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขา และได้รับอนุญาต แล้วจึงจะเข้าใช้บริการหรือเข้าชมได้

๔.๓ ให้บริการทำสำเนาและจำหน่ายโสตทัศนวัสดุที่หอสมุดแห่งชาติผลิตขึ้น และของหน่วยงานอื่นๆ ที่เห็นสมควร ทั้งนี้โดยไม่ขัดต่อกฎหมายลิขสิทธิ์

๔.๔ ผู้เข้าใช้บริการจะต้องปฏิบัติตามระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการให้บริการหอสมุดแห่งชาติสาขา

๕. การให้บริการ

๕.๑ แถบบันทึกเสียงเพลง ดนตรี คำบรรยาย คำอภิปราย ให้บริการเป็นรายบุคคล และเป็นหมู่คณะ

๕.๒ ไมโครฟิล์มและไมโครฟิช ให้บริการเป็นรายบุคคล

๕.๓ แถบบันทึกภาพ (Vedio Tape) ให้บริการเป็นหมู่คณะ ครั้งละไม่ต่ำกว่า ๕ คน หรือตามที่หัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขาเห็นสมควร

๕.๔ ภาพยนตร์ ให้บริการเป็นหมู่คณะ ครั้งละไม่ต่ำกว่า ๓๐ คน

๕.๕ รูปภาพ แผนที่ และแผนภูมิ ให้บริการเป็นรายบุคคลและเป็นหมู่คณะ

๖. ให้หัวหน้าหอสมุดแห่งชาติสาขา เป็นผู้ควบคุมการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามระเบียบนี้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๒๙

(นางกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ)
ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติ

ประกาศหอสมุดแห่งชาติ*
เรื่อง อัตราค่าธรรมเนียมการให้บริการ

โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงอัตราค่าธรรมเนียมการให้บริการของหอสมุดแห่งชาติ อาศัยอำนาจตามระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ็กเก็ต ถ่ายภาพอัดขยายภาพ และการสำเนาเอกสาร พ.ศ. 2533 ข้อ 10 หอสมุดแห่งชาติจึงประกาศกำหนดค่าธรรมเนียมการให้บริการ ดังนี้

	ค่าบริการ (บาท) ในประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง)	ค่าบริการ (บาท) ต่างประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง)
1. การถ่ายและจัดทำสำเนาไมโครฟิล์ม		
1.1 ถ่ายต้นฉบับลงฟิล์ม ม้วนละ	2,500	4,500
1.2 ทำสำเนาลงฟิล์ม ม้วนละ	2,000	3,500
1.3 ทำสำเนาลงกระดาษ ขนาด A3 หน้าละ	10	15
ขนาดA4 หน้าละ	5	10
2. การจัดทำสำเนาไมโครแจ็กเก็ต		
2.1 ถ่ายต้นฉบับลงฟิล์ม แผ่นละ	200	300
2.2 ทำสำเนาลงฟิล์ม แผ่นละ	100	150
2.3 ทำสำเนาลงกระดาษ ขนาด A3 หน้าละ	10	15
ขนาดA4 หน้าละ	5	10
3. การจัดทำสำเนาไมโครฟิช		
3.1 ทำสำเนาลงฟิล์ม แผ่นละ		
3.2 ทำสำเนาลงกระดาษ ขนาด A3 หน้าละ		
ขนาด A4 หน้าละ		
4. การขอใช้อุปกรณ์เครื่องอ่านไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ็กเก็ต (กรณีที่วัสดุไมโครฟอร์มมิใช่ของหอสมุดแห่งชาติ) และชุดอุปกรณ์ไฟการถ่ายสำเนาภาพ (กรณีที่นำกล้องมาเอง)		
คิดเป็นรายชั่วโมง ชั่วโมงละ	50	
(หากมีเศษของชั่วโมงคิดเป็น 1 ชั่วโมง)		

*ประกาศฉบับนี้ปรับปรุงแก้ไขอัตราค่าให้บริการตามสภาพความเป็นจริงแต่ยังไม่เป็นที่ยุติจึงยังไม่มีคำสั่งประกาศอย่างเป็นทางการ แต่ก็ใช้อัตรานี้โดยอนุโลม

	ค่าบริการ (บาท) ในประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง)	ค่าบริการ (บาท) ต่างประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง)
5. การจัดทำสำเนาภาพ		
5.1 สำเนาภาพลงฟิล์มขาว-ดำ ฟิล์มสี สไลด์สี (ไม่รวมค่าฟิล์มและค่าล้างอัดขยาย)		
1- 20 ภาพ ราคา	300	
20 - 36 ภาพ ราคา	400	
หมายเหตุ ค่าวัสดุฟิล์ม คิดราคาจำหน่ายตามท้องตลาด หรือผู้ใช้บริการนำวัสดุมาเองก็ได้ ผู้ขอทำสำเนาลงฟิล์มสีและสไลด์สีต้องนำฟิล์มไปส่งร้านบริการล้างอัด - ขยายด้วยตัวเอง		
5.2 อัด-ขยายภาพขาว-ดำ		
ขนาด 3 x 5 รูปละ	15	20
ขนาด 5 x 7 รูปละ	30	50
ขนาด 8 x 10 รูปละ	80	100
ขนาด 10 x 12 รูปละ	120	150
ขนาด 20 x 24 รูปละ	500	700

ประกาศ ณ วันที่ พฤศจิกายน พ.ศ.2540

(ลงนาม)

( )

ระเบียบกรมศิลปากร
ว่าด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการสำเนาเอกสารโดยกองหอสมุดแห่งชาติ
พ.ศ. ๒๕๓๓

โดยที่เป็นการสมควรปรับปรุงระเบียบกรมศิลปากร ว่าด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการถ่ายสำเนาเอกสาร โดยกองหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๐ กรมศิลปากรจึงวางระเบียบสำหรับการให้บริการ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ระเบียบนี้เรียกว่า ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการสำเนาเอกสาร โดยกองทุนหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๓

ข้อ ๒ ระเบียบนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป

ข้อ ๓ ให้ยกเลิกระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการถ่ายสำเนาเอกสาร โดยกองหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๓๐ และประกาศกรมศิลปากรที่เกี่ยวกับระเบียบดังกล่าว

บรรดา ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่ง และประกาศอื่นใดที่กำหนดไว้แล้วในระเบียบนี้หรือซึ่งขัดหรือแย้งกับระเบียบนี้ ให้ยกเลิกและให้ใช้ระเบียบนี้แทน

ข้อ ๔ ให้ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติรักษาการตามระเบียบนี้

หมวดที่ ๑

การขอให้ถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการสำเนาเอกสาร เพื่อการศึกษาค้นคว้าและวิจัย

ข้อ ๕ ผู้ประสงค์จะขอถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ๊กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และ/หรือ สำเนาเอกสาร ให้ปฏิบัติดังนี้

๕.๑ ส่วนราชการ องค์การ รัฐวิสาหกิจ สมาคม หรือนิติบุคคลต่างๆ ให้แจ้งความจำนงเป็นลายลักษณ์อักษร

๕.๒ นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป จะต้องมีบัตรอนุญาตเข้าใช้บริการหอสมุดแห่งชาติ หรือบัตรประจำตัว จึงจะเข้าค้นคว้าและขอถ่ายสำเนาหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์ได้

ข้อ ๖ การขอถ่าย หรือสำเนาหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์ที่เป็นลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากรและลิขสิทธิ์ของผู้ประพันธ์อื่นๆ อนุญาตให้นำไปใช้เฉพาะเพื่อการศึกษา ค้นคว้า วิจัย หรืออ้างอิงเท่านั้น จะนำไปเผยแพร่ทั้งหมดหรือบางส่วนไม่ได้ เว้นแต่จะให้ปฏิบัติในหมวด ๒

หมวด ๒

การขอให้ถ่ายไมโครฟิล์ม ไมโครฟิช ไมโครแจ็กเก็ต ถ่ายภาพ อัดขยายภาพ และการสำเนาเอกสารเพื่อการเผยแพร่

ข้อ ๗ การขอถ่ายและสำเนาหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์ ซึ่งเป็นลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากรจะต้องได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมศิลปากร จึงจะนำไปเผยแพร่ได้

ข้อ ๘ การขอถ่ายและสำเนาหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์ ซึ่งเป็นลิขสิทธิ์ของบุคคลอื่น จะต้องแจ้งความจำนงเป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมแนบหนังสืออนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์มาด้วย

หมวด ๓
อัตราค่าธรรมเนียม

ข้อ ๙ อัตราค่าธรรมเนียมในการจัดทำสำเนา

	อัตราในประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง) บาท	อัตราต่างประเทศ (ไม่รวมค่าส่ง) บาท
๙.๑ ค่าถ่ายไมโครฟิล์ม		
๑๐ หน้าแรก	๕๐.-	๑๐๐.-
หน้าต่อไปหน้าละ	๓.-	๖.-
๙.๒ ค่าถ่ายไมโครฟิล์มทั้งม้วน(๑๐๐ ฟุต)	๒,๐๐๐.-	๔,๐๐๐.-
๙.๓ ค่าทำสำเนาไมโครฟิล์ม		
๑๐ หน้าแรก	๕๐.-	๑๐๐.-
หน้าต่อไปหน้าละ	๓.-	๖.-
๙.๔ ค่าทำสำเนาไมโครฟิล์มทั้งม้วน(๑๐๐ ฟุต)	๑,๕๐๐.-	๓,๐๐๐.-
๙.๕ ค่าถ่ายทำสำเนาไมโครฟิช แผ่นละ	๔๐.-	๖๐.-
๙.๖ ค่าถ่ายหรือทำสำเนาไมโครแจ๊กเก็ตแผ่นละ	๕๐.-	๘๐.-
๙.๗ การถ่ายอัดขยายภาพ (ขาว - ดำ)		
ขนาด ๓ / ๕ ภาพละ	๕.-	๑๐.-
ขนาด ๕ / ๗ ภาพละ	๒๐.-	๔๐.-
ขนาด ๘ / ๑๐ ภาพละ	๓๕.-	๗๐.-
ขนาด ๑๐ / ๑๒ ภาพละ	๔๕.-	๙๐.-
ขนาด ๒๐ / ๒๔ ภาพละ	๒๕๐.-	๕๐๐.-
๙.๘ ค่าถ่ายทำสำเนาจากเครื่องอ่านไมโครฟิล์มแผ่นละ	๑๐.-	๒๐.-
๙.๙ ค่าถ่ายสำเนาเอกสารแผ่นละ	๑.-	๒.-

ข้อ ๑๐ การเปลี่ยนแปลงอัตราค่าธรรมเนียมที่กำหนดไว้ในข้อ ๙ ให้ผู้อำนวยการกองหอสมุดแห่งชาติพิจารณาคำนวณจากค่าใช้จ่ายที่มี โดยจัดทำเป็นประกาศและข้อความเห็นชอบจากอธิบดีก่อนนำออกใช้

ข้อ ๑๑ การขอถ่าย และ/หรือ สำเนาเป็นจำนวนมาก หรือนอกเหนือไปจากที่กำหนดไว้ในระเบียบนี้ ให้ขอทำความตกลงกับกรมศิลปากร

ประกาศ ณ วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

(ลงนาม) ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์
(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)
อธิบดีกรมศิลปากร

รายชื่อสิ่งพิมพ์ที่หอสมุดแห่งชาติจัดพิมพ์

๑. กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี พิมพ์ครั้งที่ ๒
๒. กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี
๓. กระบวนแห่พยุหยาตราสถลมารค สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
๔. การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน
๕. การปรับตัวให้เข้ากับการเศรษฐกิจในปัจจุบัน
๖. การสำรวจบุคลากรด้านห้องสมุด
๗. การวิจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น
๘. เกียรติคุณหม่อมหลวงพวงร้อย อภัยวงศ์
๙. คัมภีร์ทาฐาอนาคตวงศ์ : ตำนานพระเขี้ยวแก้ว
๑๐. คัมภีร์ใบลาน ฉบับหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒
๑๑. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑-๕
๑๒. จักรวาฬทีปนี
๑๓. จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามวรวิหาร
๑๔. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑-๕
๑๕. จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
๑๖. จารึกปราสาทแปรรูป
๑๗. ชินมหานิทาน ภาคภาษาไทย เล่ม ๒
๑๘. ชินมหานิทาน ภาคภาษาบาลี เล่ม ๑
๑๙. ชีวิตและผลงานของคนไทยตัวอย่าง
๒๐. ชีวิตและผลงานของศิลปินแห่งชาติ
๒๑. ดนตรีไทย-โครงสร้างอภิธานศัพท์ และสาระสังเขป
๒๒. ดรรชนีค้นเรื่องตอบคำถาม
๒๓. ดรรชนีนิตยสารศิลปากร เล่ม ๑ - ๒ (พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๕๓๙)
๒๔. ดรรชนีและสาระสังเขปบทความเกี่ยวกับภาษาไทย ระหว่างปี ๒๕๓๔-๒๕๓๘
๒๕. ตารางเลขผู้แต่งหนังสือภาษาไทยสำเร็จรูป พิมพ์ครั้งที่ ๑-๔
๒๖. ตำนานมูลศาสนา
๒๗. ตำราช้าง ฉบับรัชกาลที่ ๑
๒๘. ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ ๑

๒๙. ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์
๓๐. ตำรา ๑๒ เดือน คัดแต่สมุดขุนทิพมณเทียรราชวังไว้
๓๑. ตู้ไทยโบราณ
๓๒. ตู้ลายทอง ภาค ๑
๓๓. ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร
๓๔. ทำเนียบผู้บริหารหอพระสมุดวชิรญาณ และหน้าที่ พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๗๖
๓๕. ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติกาญจนาภิเษก สงขลา
๓๖. ที่ระลึกในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก กาญจนบุรี
๓๗. ที่ระลึกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช “หอสมุดดนตรีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙”
๓๘. ที่ระลึกพิธีเปิดห้องสมุดดนตรี “ทูลกระหม่อมสิรินธร”
๓๙. ที่ระลึกหอสมุดแห่งชาติ ครบรอบ ๘๕ ปี
๔๐. “ทูลกระหม่อมบริพัตรกับการดนตรี”
๔๑. เทคนิคเอาชนะอุปสรรคในชีวิต
๔๒. นามประพันธ์
๔๓. บรรณานุกรมงานนิพนธ์ ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน
๔๔. บรรณานุกรมงานนิพนธ์ ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธนและพระสารประเสริฐ
๔๕. บรรณานุกรมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรื่องที่เกี่ยวข้อง
๔๖. บรรณานุกรมและสาระสังเขปพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๔๗. บรรณานุกรมสิ่งพิมพ์รัฐบาล
๔๘. บรรณานุกรมหนังสือสำหรับเด็ก
๔๙. บรรณานุกรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๑๐, ๒๕๑๑-๒๕๑๖, ๒๕๑๘, ๒๕๑๙, ๒๕๒๙, ๒๕๓๐, ๒๕๓๑, ๒๕๓๒, ๒๕๓๓, ๒๕๓๗, ๒๕๓๘, ๒๕๔๐
๕๐. บัตรรายการ หนังสือภาษาไทย หมวด ๒๐๐
๕๑. บัตรรายการ หนังสือภาษาไทย หมวด ๔๐๐
๕๒. บัตรรายการ หนังสือภาษาไทย หมวด ๕๐๐
๕๓. บุคคลสำคัญในการพัฒนาห้องสมุดของไทยในรอบ ๘๐ ปี
๕๔. แบบเรียนหนังสือภาษาโบราณ พิมพ์ครั้งที่ ๑-๒

๕๕. ใบจุ้ม : สารนิเทศบนสิ่งทอ
๕๖. ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕๗. ประชุมพงศาวดาร
๕๘. ประมวลคำศัพท์ภาษาลาว เล่ม ๑-๕
๕๙. พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์
๖๐. พระราม
๖๑. พระสมุดตำราแผนคชลักษณ์
๖๒. มหาชาติสำนวนอีสาน
๖๓. รวมคำนำของ ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน
๖๔. ระบบสารนิเทศแห่งชาติ
๖๕. รำลึกดอกไม้สด
๖๖. ริ้วกระบวนแห่พยุหยาตราทางชลมารคสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
๖๗. เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ
๖๘. โลกกุปปัตติ อรุณวดีสูตร ปฐมมูล ปฐมกัปและมูลตันไตรย
๖๙. โลกทีปกสาร
๗๐. โลกบัญญัติ
๗๑. โลกสัณฐานโชติรตนคัณฐี
๗๒. วารสารและหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖, ๒๕๑๗-๒๕๔๒
๗๓. วิธีอนุรักษ์พระบฏ กระดาษหนังสือสมุดไทย หนังสือใบลานและแผนที่
๗๔. ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑
๗๕. ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒
๗๖. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ กับการอนุรักษ์มรดกของชาติ
๗๗. สมุดภาพปฤษณาธรรม
๗๘. ๒๐๐ ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗๙. ๒๐๐ ปี รัตนกวีสุนทรภู่
๘๐. สารนิเทศจากคัมภีร์ใบลานสมัยอยุธยา
๘๑. สุนทราภรณ์วิชาการ
๘๒. สุนทราภรณ์กึ่งศตวรรษ

๘๓. หนังสือแบบอักษรโบราณ
๘๔. หม่อมหลวงปิ่น
๘๕. หลักเกณฑ์การลงรายการชื่อบุคคล
๘๖. หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร
๘๗. หอสมุดแห่งชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน
๘๘. หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตรัง
๘๙. หอสมุดแห่งชาติ รายงานประจำปี ๒๕๒๗-๒๕๒๘, ๒๕๒๙-๒๕๓๑, ๒๕๓๒-๒๕๓๓
๙๐. อมตรสธารา : อรรถกถาคตวงศ์
๙๑. อาชีพนักเขียน
๙๒. อาธนะโยคะ (ภาษาไทย)
๙๓. อาธนะโยคะ (ภาษาอังกฤษ)
๙๔. โอกาสโลกทีปนี
๙๕. Book About Thailand
๙๖. Conference Paperson National
๙๗. The Creek Ferrite of the King Siam
๙๘. Library of Thailand
๙๙. The National Library of Thailand

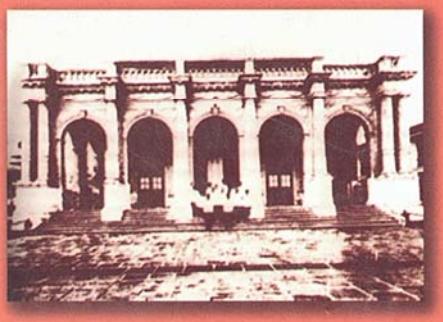

ตึกศาลาสหทัยสมาคม

ตึกถาวรวัตถุ

พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน

อาคารหอสมุดแห่งชาติ